

ΚΛΗΜΕΝΤΟΣ
ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΩΣ

ΛΟΓΟΣ

Τίς ὁ σοζόμενος πλούσιος.

CLEMENTIS
ALEXANDRINI
LIBER,

Quis dives salutem consequi possit,

PERPETUO COMMENTARIO ILLUSTRATUS

A

CAROLO SEGGAARIO,

*S. S. Theol. Doct. & Prof. Lit. Gr. in Acad. Rheno-Traj.
ab anno 1766 ad annum 1803.*

TRAJECTI AD RHENUM
APUD JOH. ALTHER.

Prostant LONDINI
OGLES, DUNCAN & COCHRAN
37 Paternoster Row & 295 Holborn.

Αο. ΜΔCCCXVI.

ARTIUM DOCTRINARUMQUE

STUDIOSO LECTORI

AD BIBL.
UNIVERS.
MONAC.

S.

Hoc opusculum, quod Tibi a nobis offertur, B. L., auctorem habet *Clementem Alexandrinum*, Christianorum illius aevi Plutarchum, interpretem vero *Carolus Segarium*, quem quis Theologorum suae aetatis, ut ita dicam, φιλολογώτατον, et Philologorum θεολογικώτατον haud inepte vocaverit. Quum enim hic ab ineunte aetate ad extremam usque senectutem cum Theologia Literarum studium coniunxerit, sensim paulatimque ad illum eruditionis gradum pervenit, ut non modo omnes doctrinas, quae primarium Theologum ornant, cognitas omnino et perceptas haberet, verum etiam Literarum, imprimis Graecarum, admodum peritus fieret.

Natus est anno 1724. Iuvenis in Academia Lugduno-Batava Literis et Theologiae operam navavit, atque ibi *Disertationem* publice defendit. Anno aetatis XXIV, h. e. anno 1748, in pago, cui nomen *Benthuizen*, primum sacerdotis munere functus est. Insequente anno abiit in Zelandiam, et inter *Goefanos* per triennium divinorum oraculorum interpretis personam summa cum laude hominum intelligentium sustinuit. Quo peracto, quum interim *Segarii* doctrina in dies magis magisque innotuisset, ipsiusque morum simplicitate et ingenuo candore hominum animi mirum in modum cape-

ten-

AD BIBL.
UNIVERS.
MONAC.Univ. Bibl.
München

restitur, *Groninganorum* votis expetitus, in illa celebri urbe septem deinceps annos moratus est, et tanta fide atque dexteritate omnia veri et germani Theologi officia explevit, ut primum cives Amstelodamenses (anno 1757), tum Roterodamenses (anno 1758) nihil ardentius cuperent, quam a tali doctore erudiri, et ex ipsius ore divinae mentis interpretationem percipere posse. Quae tamen spes utramque civitatem fefellit. Sed quum proximo anno (1759) Senatus Ecclesiasticus Rheno-Trajectinus ipsum invitaret, ut ad se veniret, illius voluntati et desiderio satisfecit, tantamque nominis famam assecutus est, ut ab inclytæ Academiae Curatoribus prae caeteris dignissimus censeretur, quum *Literarum Graecarum Professore* crearent.

Iam vero, qua ratione in utroque hoc munere, Sacerdotali et Professorio, versatus sit, facile ex eo apparet, quod dictu difficile est, utrum collegae, discipuli, et omnes omnino cives ipsius eruditionem et docendi facultatem magis admirati, an vero pietatem vitaeque integritatem venerati sint. In eo certe omnes consentiebant, in *Segarium* imprimis convenire illa summi viri, J. A. Ernesti, verba: "Fuit Theologus, cuius non modo cathedra, sed tota vita quandam Christi disciplinam habebat, cuius non vox magis quam facta Christum loquebantur, et in quo erat doctrinae et vitae simplicitas et simplicitas." Mortuus est propemodum octogenarius anno MDCCCIII, die XXII Decembris.

Verum quum nec huius loci, nec nostrarum virtutum sit, *Segarium* pro meritis laudare, hanc ho-

norificam provinciam lubentes aliis relinquimus, qui magis disertis et eloquentibus sint. Attamen haud inutile esse putavimus, hic addere indiculum opusculorum ab ipso editorum:

- 1.) *Disertatio Philologico-Theologica, exhibens Specimen Observ. in V. & N. Test., quam praefide J. v. d. Honert, T. H. fil., publico examini submitit Lugd. Bat. die XXI Jun. MDCCXLVII in 4.*
- 2.) *Twée Leerredenen tot afscheid en intrede in de Gemeente Gods te Groningen en te Utrecht, Utr. 1760. 4.*
- 3.) *Opheldering van Jes. XXVI, in eene Voorrede ter aanprijzing der verklaring van Jacobus de Groot, Utrecht 1763. 8.*
- 4.) *Observationes Critico Theologicae in Caput I Epistolae ad Romanos, insertæ Biblioth. Brem. novae Class. V. Fasc. I, Ao. 1762. 8.*
- 5.) *Epistola Critica ad Casp. Valckenarium V. Cl. collectionis MSer. Etymologici Traiectini cum Ammonio et Etymologico Magno nuncium afferens, Traj. ad Rhenum 1766. 8.*
- 6.) *Oratio de egregiis fructibus, qui ex assidua Auctorum Graecorum lectione ad oraculorum divinorum interpretem redundant., Traj. ad Rhenum 1766. 4.*
- 7.) *Observationes Philologicae et Theologicae in Evangelii Lucae Capita XI priora, Traj. ad Rh. 1766. 8.*
- 8.) *Oratio de Critice in divinis Novi Foederis libris aequè ac in humanis, sed circumspecte ac modeste, etiamnum exercenda, Traj. ad Rh. 1772. 4.*
- 9.) *Animadversiones et Praefatio, quibus ornavit novam editionem Danielis secundum Septuaginta ex Tetralipsis Origenis &c., Traj. ad Rhenum 1775. 8.*
- 10.) *Oratio de Hugone Grotio, illustri humanorum et divinorum Novi Foederis Scriptorum interprete, Traj. ad Rhenum 1785. 4.*

- 11.) Prijsverhandeling, behelzende aanmerkingen op het eerste Deel van de Historie der verbasteringen van het Christendom van Joseph Priestley, met die van Abbias Velingius en Cornelius Gavel uitgegeven, 's Hage en Haarl. 1787.
- 12.) Dankrede op den eersten verjaardag van Utrechts verlossing over Psalm CXVIII, vs. 27—29; met die van Jacobus Hinlopen en Hendricus Weyland, uitgegeven 1788.
- 13.) Specimen Observationum Criticarum in Isocratem, quas edi iussit in *Actis Literariis Societatis Traiectinae* T. I. p. 73—105., Lugd. Bat. et Traj. 1793.
- 14.) His tamquam opus posthumum addatur hic *Clementis Alexandrini* libellus, eruditissimis animadversionibus ita auctus et ornatus, ut arduum sit statuere, sitne huic Doctori Ecclesiastico honorificentius hoc opusculum scripsisse, quam *Segarium* ipsius interpretem habuisse.

Conf. Clar. Chr. Saxii Mantissa f. P. VIII. Onomast. Lit. pag. 289—291, et *Artium Literarum Nuntius*, editus die VI. Jan. A. MDCCCIV.

Caeterum vero Tuum jam erit, B. L., studium nostrum in edendo hoc opere collocatum favoris Tui patrocinio sublevare, praesertim quum nos nullo alio consilio illud typorum formulis excusasse affirmemus, quam ut *Segarii* manibus debitum honorem persolveremus, et rem literariam egregii viri foetu eximio bearemus.

EDITORES.

CA.

PRAEFATIO.

BENEVOLO LECTORI

S.

Post triginta annos, et quod excurrit, tandem mihi iam voluntas erat, hunc libellum, meis Observationibus expolitum, publici iuris facere. Atque hac quidem opportunitate data, nonnulla primum monebo de ratione studiorum Theologicorum, et tum de editione huius opusculi.

Saepe in animum revocavi illa tempora, quibus coelestis sapientiae puriorisque religionis alumni et studiosi Literarum incredibili amore ferebantur. Verum nihil attinet hoc alte repetere. Fuerunt iam superiore seculo, praesertim inter Anglo-Britannos, literatissimi Theologi, qui etiam Scriptores Graecos et Latinos in lucem edere non dubitarent. Sunt et, qui de Patribus, quos vocant, prae caeteris egregie meruerunt, in quibus tamen plura tractanda restant. At nostra hac aetate plerique literas humaniores, quarum vim ignorant, tantum non negligunt: ne in Graecis quidem ita tirocinium ponunt, ut Patres aliquo modo soleriter legere possint. Hinc iam verae disciplinae perturbatio et everfio. Nostri quippe homines fere non nisi recentiores legunt. Dico hic tantum de Patribus. Patres quatuor priorum seculorum nimii sunt, qui magnum temporis spatium postulant, unum

modo *Clementem Alexandrinum*, inexhaustae doctrinae virum, excipi velim.

Singulari quodam literarum amore incensus, maiori vitae parte equidem Scriptores, imprimis Graecos, legi: Patres tamen etiam plures evolvi, et inter hos praefertim, quem dicebam, *Clementem Alexandrinum*, atque huius libello, *Quis dives salvandus*, vehementer delectatus sum.

Est unus huius opusculi modo Codex Vaticanus, et una, quae auctoritatem habeat, hinc hausta Editio. Nimirum *Michaël Ghislerius* Romanus ex Clericis Regularibus Lugduni a. 1623 in suis ad *Jeremiam* Commentariis Tom. III. p. 262 et seqq. Graece et Latine, hoc titulo praefixo, vulgavit: *Origenis homilia vigesima et ultima inter homilias eiusdem super Jeremiam in Graeco Codice Vaticano repertas, Joanne Matthaeo Caryophilo interprete*. Erravit hic *Ghislerius*, quod et deinde vidit, et agnovit in Praefat., quam suis in *Jeremiam* Commentariis praemisit c. 7. Nullus certe dubitandi locus est, quin tractatus hic non *Origenis*, sed genuinus *Clementis Alexandrini* foetus sit. Ad paucorum notitiam quum pervenisset hic libellus, in lucem deinde prodiit in novissimo Graecorum Patrum Auctario, quod anno 1672 Parisiis fuit emisum, curante *Francisco Combesio*. Inspicienda est haec editio, ut, quid *Clementi* vel profuerit, vel obsuerit *Combesius*, cognoscatur. Uno alteroque loco profuit, sed plerumque rem pessime administravit, ut monuit Cl. *Valckenaer* in *Diatr. in Eurip. perdram. reliquias* C. XXV, p. 283 C., quique scribit in *Herodot.* p. 589. vanissimum formulae nostrae

clarorum virorum censorem ingeniosissimum *Clementis* libellum saepe interpolasse. Huic deinde successit vir egregius *Joannes Fell*, Oxoniensis Episcopus, qui Oxoniae a theatro Sheldoniano a. 1683 cum nonnullis aliis hunc *Clementis* libellum seorsim edidit. Paulo hic accuratius in illo opere versatus est, qui nonnumquam et lectionem Cod. Ms. habet, ubi *Combes* non notavit, brevibus etiam scholiis opusculum illustravit, et, ubi lacunas quasdam animadvertibat, quae lectori remoram facturae videbantur, eas, vocibus nonnullis interpositis, supplevit, quas uncis a typographo includi curavit, ut, quae addita essent, a genuinis *Clementis* verbis internosci possent. Hanc editionem secuti sunt *Thomas Ittigius* Lipsiae a. 1700, et *Joannes Potterus*, qui praestanti suae *Clementis* editioni Oxon. a. 1715 subiunxit, additis etiam, quod et *Ittigio* visum, notis *Combesii*, quae, paucis exceptis, argumento sunt, vera dixisse *Valckenarium*. Haec universi suffecerint. —

Iam progrediar ad ea, quae hanc editionem meam propius attingunt: sed paucis tamen defungar. —

Editionem *Felli* ego quoque secutus sum, sed ita, ut breviora scholia, quae addidit, omiserim. Verum, quod me hic facere conveniebat, ad primam eam editionem exegi, et omni, anxia quoque, diligentia ad calculos revocavi, ut, quantum possem, Auctoris manum exhiberem. Supererant in hac editione plures loci, qui correctione indigerent, et in ipsa prima editione non exigua erat mendorum multitudo. Videmus hic, quantum in praestantissimis etiam Patrum editionibus saepe adhuc emendandum restet.

Re.

P R A E F A T I O.

Reperies hic plures praeter opinionem etiam novas coniecturas et emendationes, de quarum fide et ipse aliquando hic illic ambigo, sed tamen etiam, quae tam liquidae et certae sunt, ut nonnullas vel in textum recipere non dubitaverim. Nimius hic forte fui in aliorum Scriptorum locis, *Clementis* quoque nostri, tentandis, et Graecis universe tractandis. Veniam peto. Sunt item plura, quae ad Historiam Ecclesiasticam spectant, de quibus et nonnulla dicenda fuerunt. Caeterum *Clemens*, vir variae lectionis, et in veterum Graecorum libris versatissimus, nimio philosophiae amore, quod non inficiandum est, in plures errores incioit: atque horum nonnulli, minus autem graves, in hoc etiam libello reperiuntur, qui magni tamen aestimari meretur, quemque ingeniosissimum, ut vidimus, iudicabat *Valckenarius*. Praeterea si sanctissimae religionis Christianae doctrinam spectes, haec adeo simplex hic est, ut hinc *Clementis* sententiam melius haurias, quam aliunde: tum ethicam Christianam secundum decreta Evangelii salutifera nostri Domini, amorem et cultum Dei, beneficentiam et liberalitatem erga fratres, ita tractat, ut omni laude hinc eum dignissimum existimes, et singulari eum amore complectaris. Denique in adornanda hac editione non inutile etiam fore mihi visum est, si *Excursus* quosdam subiungerem. De interpretatione Latina nihil dico. Laborat hic illic quadam adhuc macula: mutavi tamen eam nonnullis locis, et aliquando etiam versione viri eruditissimi, *Io. Matth. Caryophili* usus sum. Vale. Scripsi die XVI Sept. 1802.

HIE.

HIERON. IN CATAL.

Clemens Alexandrinae Ecclesiae presbyter, Pantaeni auditor, post ejus mortem Alexandriae Ecclesiasticam scholam tenuit, et κατηχήσεων magister fuit. Feruntur ejus insignia volumina plenaque eruditionis et eloquentiae, tam de scripturis divinis, quam de secularis literaturae instrumento. E quibus illa sunt. Στραματῆς, libri octo. ὑποτυπάσεων libri octo. Adversus gentes liber unus. Paedagogi libri tres. De Pascha liber unus. De Jejunio disceptatio, et alius qui inscribitur, Quisnam dives ille sit, qui salvetur. De Obtreptione liber unus. De canonibus Ecclesiasticis; et adversum eos, qui Judaeorum sequuntur errorem, liber unus.

A.

KAH.

ΚΛΗΜΕΝΤΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΩΣ

ΛΟΓΟΣ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΝ

Τίς ὁ ζωσόμενος πλούσιος.

Οἱ μὲν τοὺς ἐγκαταλείποντες λόγους τοῖς πλου-
σίοις δωροφοροῦντες, οὐ μόνον κόλακες καὶ ἀναλεύ-
θστοι δικαίως ἂν ἔμοιγε κρίνεσθαι δοκοῖεν, ὥς
ἐπὶ πολλῷ προσποιούμενοι χαρίσασθαι τὰ ἀχά-
ριστα, ἀλλὰ καὶ ἀσεβεῖς καὶ ἐπίβουλοι· ἀσεβεῖς
μὲν, ὅτι παρέντες αἰνεῖν καὶ δοξάζειν τὸν μόνον
τέλειον καὶ ἀγαθὸν Θεόν, ἐξ οὗ τὰ πάντα, καὶ δι
οὗ τὰ πάντα, καὶ εἰς ὃν τὰ πάντα, περιάπτου-
σι τὸ (α) [θεοπροπέτατο] [ν] (β) γέρας ἀνθρώ-
ποις

(α) Θεοπροπέτατον. Haec, et quae sequuntur uncis
inclusa, ex conjectura ad hiatus codicis MS. im-
plendos addita.

(β) Τέρας MS.

CLEMENTIS ALEXANDRINI

LIBER

Quis dives salvetur.

Qui encomiorum munera divitibus tribuunt,
ii vero mihi nedum adulatōres et illiberales
merito habendi esse videntur, qui magno se
gratificari simulent quorum nulla gratia, ve-
rum etiam impii ac infidiosi: impii quidem,
quod posthabitis Dei laudibus et gloria, qui
unus perfectus ac bonus est, (α) ex quo
omnia, et per quem omnia, et in quo omnia,
[quem sibi ille honorem vendicat], homini-
bus tribuunt [piaculari et impura] vita volu-
tantibus, [ipsis] proinde, in mercedem, ju-
dicio Divino obnoxii: infidiosi autem, quo-
niam cum et solae opes sufficiant ad emollien-
dos

(α) Rom. 11. 35.

dos corrumpendosque locupletum animos, deque via per quam salus paratur, procul avocandos: illi contra etiam stolidiores efficiunt, divitum mentes immodicarum laudum oblationibus fastu efferentes, idque adeo praestantes, ut cetera omnia plane flocci pendent, praeter divitias ob quas in honore habentur; igni, ut dicitur, ignem addendo, fastumque fastu cumulando, ac thesauris molem apponendo, gravi elemento gravius pondus, de quo potius auferendum erat et amputandum, ceu morbo periculoso ac lethifero. Ei enim, (a) qui se extollit ac magnum facit, vicissim succedit tumentis animi in humile mutatio ac casus, uti docet sermo Divinus: propiusque ad humanitatem existimo, quam palpare [illiberaliter] divites [et laudibus evehere] pro eo quod malefecerint, [monitis subvenire, et] salutem illis [procurare] quocumque id modo fieri possit: tum postulando id a Deo, qui res ejusmodi suis, filiis firmiter ac jucunde frundas elargitur: tum vero per gratiam Salvatoris eorum animis medendo, illuminando et ad capesendam veritatem nos eis duces offerendo.

(a) Matt. 23. 12.

ποις ἓνα [γυῖ καὶ βορβορώδει] βίῳ κυλινομένοις [τούτου ἕνεκα,] τὸ κεφάλαιον, ὑποκειμένοις τῇ κρίσει τοῦ Θεοῦ. ἐπίβουλοι δὲ, ὅτι καὶ αὐτῆς τῆς περιουσίας καθ' αὐτὴν ἱκανῆς οὐσης χαυνῶσαι τὰς ψυχὰς τῶν κεκτημένων, καὶ διαφθεῖραι, καὶ ἀποστῆσαι τῆς ὁδοῦ, δι' ἧς ἐπιτυχεῖν ἐστὶ σωτηρίας· οἱ δὲ προσεμπλήσσουσι, τὰς γνώμας τῶν πλουσίων ταῖς ἡδοναῖς τῶν ἀμέτρων ἐπαίνων ἐπαίροντες· καὶ καθάπαξ τῶν ὅλων πραγμάτων πλήν τοῦ πλούτου, δι' ὃν θαυμάζονται, παρασκευάζοντες ὑπερφρονεῖν· τὸ δὲ τοῦ λόγου, πῦρ ἐπὶ πῦρ μετοχτεύοντες, τύφῳ τύφον ἐπαιτλοῦντες, καὶ ὄγκον πλούτῳ προσανατιθέντες, βαρεῖ φύσει φορτίον βαρύτερον, οὐ μᾶλλον ἐχρὴν ἀφαιρεῖν καὶ περικόπτειν, ὥς σφαλεροῦ νοσήματος καὶ θανάτηφόρου. τῷ γὰρ ὑψουμένῳ καὶ μεγαλυνομένῳ ἀντίστροφος ἢ πρὸς τὸ ταπεινὸν μεταβολὴ καὶ πτώσις, ὥς ὁ Θεὸς διδάσκει λόγος. Εμοὶ δὲ φαίνεται μακρῷ φιλανθρωπότερον εἶναι τοῦ θεραπεύειν [ἀνελευδέρως] τοὺς πλουτοῦντας [καὶ προσεπαίνειν] ἐπὶ κακῷ, τὸ συναίρεσθαι [λόγοις, καὶ] τὴν σωτηρίαν αὐτοῖς [κατεργάζεσθαι] ἅπαντα τὸν δυνατὸν τρόποι· τοῦτο μὲν ἐξαιτουμένους παρὰ Θεοῦ, τοῦ βεβαίως καὶ

ἡδέως τοῖς ἑαυτοῦ τέχναις τὰ τοιαῦτα προϊέμε-
 νου. τούτο δὲ λέγω διὰ τῆς χάριτος τοῦ σω-
 τῆρος ἰωμένους τὰς ψυχὰς αὐτῶν φωτίζοντας
 καὶ προσάγοντας ἐπὶ τὴν τῆς ἀληθείας κτῆσιν.
 ἥς ὁ τυχὼν καὶ ἔργοις ἀγαθοῖς λαμπρυνόμενος,
 μόνος οὗτος βραβεῖον τῆς αἰωνίου ζωῆς ἀναιρήσεται.
 δεῖται δὲ καὶ ἡ εὐχὴ ψυχῆς εὐρώτου καὶ λι-
 παρᾶς, ἄχρι τῆς ἐσχάτης ἡμέρας τοῦ βίου συμμε-
 μετρημένη καὶ πολιτεία διαθέσεως χρηστῆς καὶ
 νομίμου, καὶ πάσαις ταῖς ἐντολαῖς τοῦ σωτῆρος
 ἐπεκτεινομένης.

2. Κινδυνεύει δὲ οὐχ ἀπλοῦν τι εἶναι τὸ αἴ-
 τιον τοῦ τὴν σωτηρίαν χαλεπωτέραν τοῖς πλου-
 τοῦσι δοκεῖν, ἢ τοῖς ἀχρημάτοις τῶν ἀνθρώπων,
 ἀλλὰ ποικίλον. οἱ μὲν γὰρ αὐτόθεν καὶ προ-
 χείρας ἀκούσαντες τῆς τοῦ σωτῆρος Φωνῆς, ὅτι
 ῥᾶον κάμηλος διὰ τρήματος ῥαφίδος διακλύσε-
 ται, ἢ πλοῦσιος εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν
 ἀπογόντες ἑαυτοὺς ὡς οὐ βιωσόμενοι, τῷ κόσμῳ
 πάντα χαρίζόμενοι, καὶ τῆς ἐνταῦθα ζωῆς ὡς
 μόνῃς ἑαυτοῖς ὑπολειπομένης ἐκπρεμασθέντες ἀπέ-
 στησαν πλέον τῆς ἐκεῖ ὁδοῦ, μηκέτι πολυπραγ-
 μονήσαντες, μήτε τίνας τοὺς πλουσίους ὁ δεσ-

πό-

do: quam quisquis adeptus fuerit, bonisque
 operibus claruerit, solus vitae aeternae bra-
 vium praemio reportabit. Enimvero Oratio,
 quae utique ad extremum spiritum durare de-
 bet, robustum animum atque serenum: porro
 Vitae ratio ac Disciplina, probam mentem,
 aequique ac iusti tenacem, & quae ad omnia
 Salvatoris praecepta extendatur, postulat.

II. Forte autem non unum quid simplex est
 quod facit, ut opulentorum salus difficilius ap-
 pareat, salute egenorum, sed diversi generis
 hujus ratio extiterit. Alii enim auditis raptim
 et perfunctorie illis Domini Salvatoris vocibus,
 (a) *Facilius est camelum per foramen
 acus transire, quam divitem intrare in regnum
 coelorum*, animum despondentes quasi vitam
 minime consecuturi, mundo se totos dedentes,
 et tanquam praesens haec vita sola illis reliqua
 sit, illius desiderio suspensi, longius a via, quae
 in coelum ducit, diverterunt, ne pervestigantes
 quidem serioque pensantes quosnam Domi-
 nus & magister appelleret divites, ac nec quo-
 modo hoc apud homines fieri possit, vel non

(a) Matt. 19. 24.

possit. Alii vero, hoc quidem recte conve-
nienterque intellexerunt: neglectis tamen quae
ad salutem spectant, operibus, quantum par-
erat apparatus non fecerunt, ut eorum quae
in spe posita sunt, compotes efficerentur. Am-
bo haec dicta à me sunt de divitibus, quibus
nota est et virtus Salvatoris et illustris sa-
lus: de aliis parum curo, qui coelestis doctri-
nae sunt ignari.

III. Decet ergo ut qui veritatis fratrumque

amore teneantur, quique nec petulanter in-
surgunt in divites qui vocati sunt (*id est* Chris-
tiani) neque vero lucri proprii causa rursus
illis assentantur; primum quidem ex eorum ani-
mis verbi praedicatione eximant inanem me-
tum; congruaque oraculorum Domini exposi-
tione liquido ostendant, non omnino repulsos
eos ab haereditate regni coelorum, si modo
dicto audientes sint ut mandata exsequantur:
deinde admoneant, timere eos ubi nullus ti-
mendi locus, eosque qui velint, Dominum
placide fuscipere; tumque ad haec ostendere
et institutione catechetica docere par erit, qua
nempe ratione quibusve operibus pariter affecti-
busque speratam haereditatem consequantur,

ut

πότης καὶ διδάσκαλος προσαγορεύει, μήτε ὅπως
τὸ ἀδύνατον ἐν ἀνθρώπῳ ἢ δυνατόν γίνεται. ἄλ-
λοι δὲ τοῦτο μὲν συνῆκαν ὀρθῶς καὶ προσηκόν-
τως, τῶν δὲ ἔργων τῶν εἰς τὴν σωτηρίαν ἀνα-
φέροντων ὀλιγορήσαντες, οὐ παρεσκευάσαντο τὴν
θεοῦσαν παρασκευὴν εἰς τὸ τῶν ἐλπίζοντων τυ-
χεῖν. λέγω δὲ ταῦτα ἐκάτερα ἐπὶ τῶν πλου-
σίων, καὶ τῆς δυνάμεως τοῦ σωτῆρος καὶ τῆς
ἐπιφανοῦς σωτηρίας ἡσθημένων, τῶν δὲ ἀνόητων
τῆς ἀληθείας, ὀλίγον μοι μέλει.

3. Χρὴ τοίνυν τοὺς φιλαλήθως καὶ φιλαδέλ-
φως [διακειμένους] καὶ μήτε καταθραυνομένους
αὐθαδῶς τῶν πλουσίων κλητῶν, μήτε αὖ πάλιν
ὑποπίπτοντας αὐτοῖς διὰ οἰκίαν φιλοκέρδειαν,
πρῶτον μὲν αὐτῶν ἐξαιρεῖν τῷ λόγῳ τὴν κενὴν
ἀπόγνωσιν, καὶ δηλοῦν μετὰ τῆς θεούσης ἐξη-
γήσεως τῶν λογίων τοῦ κυρίου, διότι οὐκ ἀπο-
κέκοπται τέλεον αὐτοῖς ἡ κληρονομία τῆς βασι-
λείας τῶν οὐρανῶν, ἐὰν ὑπακούσῃσι ταῖς ἐντο-
λαῖς· εἴτ' [ὑπὸ ταυμάτωσιν] ὡς ἀδελφοὶ διδάσκει δέος,
καὶ ὅτι βουλομένους αὐτοὺς ὁ σωτὴρ ἀσμένως δέ-
χεται· τότε καὶ προσδεικνύει καὶ μυσταγωγῶν
ὅπως ἀν καὶ δι' οἷων ἔργων τε καὶ διαθέσεων ἐπαύ-
ρωντο τῆς ἐλπίδος, ὡς αὐτ' ἀμηνόχου καθεστῶ-

σης αὐτοῖς, οὔτε τοῦαντίον εἰκὴ περιγυνομένης· ἀλλ' ὅνπερ τρόπον ἔχει τὸ τῶν ἀθλητῶν, ἵνα μικρὰ καὶ ἐπικηρὰ μεγάλοις καὶ ἀφθάρτοις πα-
ραβάλλωμεν, τοῦτ' καὶ ἐφ' ἑαυτῷ ὁ κατὰ κόσ-
μον πλουτῶν λογίζεσθω. Καὶ γὰρ ἐκείνων ὁ μὲν
ὅτι δυνήσεται νικᾶν, καὶ στεφάνων τυγχάνειν
ἀπελπίσας, οὐδ' ὅλως ἐπὶ τὴν ἀθλησὶν ἀπε-
γράφατο· ὁ δὲ ταύτην μὲν ἐμβαλόμενος τῇ γνώ-
μῃ τὴν ἐλπίδα, πόσιους δὲ καὶ τροφὰς καὶ γυμ-
νάσια μὴ προσιέμενος προσφόρους, ἀτεφάνωτος
διεγένετο, καὶ δῆμαρτε τῶν ἐλπίδων. οὐτά τις
καὶ τὴν ἐπίγειον ταύτην περιβεβλημένος περιβο-
λὴν, μήτε τὴν ἀρχὴν ἑαυτοῦ ἀθλων τοῦ σωτῆ-
ρος ἐκκηρυσσέτω, πιστός γε ᾧ, καὶ τὸ μεγα-
λεῖον συνορῶν τῆς τοῦ Θεοῦ φιλανθρωπίας· μήτε
μὴν αὐτὸς ἀνάσκητος καὶ ἀναγώνιστος μέινας, ἀκο-
νιτὶ καὶ ἀνδρωτὶ τῶν στεφάνων τῆς ἀφθαρσίας ἐλ-
πιζέτω μεταλαβεῖν· ἀλλ' αὐτὸν ὑποβαλέτω Φέ-
ρων γυμναστῇ μὲν τῷ λόγῳ, ἀγωνοθέτῃ δὲ τῷ
Χριστῷ· τροφὴ δὲ αὐτῷ καὶ ποτὸν γενέσθω τε-
ταγμένον ἢ καὶ ἡ διαθήκη τοῦ κυρίου, γυμνάσια
δὲ ἐντολαί, εὐσχημοσύνη δὲ καὶ κόσμος αἱ καλαὶ
διαθέσεις, ἀγάπη, πίστις, ἐλπίς, γνώσις ἀλη-
θείας, [ἐπιείκεια,] πραότης, εὐσπλαγχία, συμ-

ut quae nec illis omnino negata sit, nec rursus
temere nulloque hominis conatu obveniat. Sed
sicut se in athletis res habet, (ut parva et cor-
ruptibilia cum magnis et incorruptibilibus con-
feramus) ita quoque in se ipso contingere co-
gitet, qui seculi opibus dives est. Etenim qui-
cunque de victoria et corona desperavit, is nec
omnino, ut in arenam descendat, nomen dede-
rit; qui vero hanc ipse quidem animo spem con-
ceperit, labores tamen et cibos et exercitatio-
nes in eam rem congruas non admittit, corona
indonatus manet, ac spes illum frustrata est. Sic
et quisquis terrenis his opibus affluit, caveat
ne se ipse primum a Salvatoris praemiis exclu-
sum ducat, modo fidelis existat, ac divinae bo-
nitatis magnitudinem intelligat; nec rursus nul-
la exercitatione nulloque certamine posito, ci-
tra pulverem atque sudorem immortalitatis se
corona donandum speret; sed ultro se verbo
tradat tamquam palaestrae magistro, Christoque
velut certaminum praesidi. Cibus illi ac potus
praestitutus, Novum Domini Testamentum; Ex-
ercitamenta, Mandata; Ornatus ac cultus, bo-
nae animi Affectiones ac dotes; caritas, fides,
spes, veri cognitio, [benignitas], lenitas, mi-
sericordia, castitas, ut, cum novissima tuba
signum

signum dederit, ex cursu et emigratione ex hac vita, velut stadio, bona cum conscientia, certaminum Praefidi victor adstet, sine controversia dignus coelesti patria, in quam coronis, angelorumque praeconio ac plausu donatus revertitur.

IV. Det igitur nobis Salvator, ut hinc ordientes sermonem, vera et convenientia, quaeque ad fratrum salutem faciunt conferamus; primum de spe ipsa, deinde iis quae ad spem conducunt. Hic indigentibus largitur, docetque rogantes, porro ignorantiam tollit, atque desperationem excutit; eosdem rursus de divitibus sermones inducens, qui ipsi seipsos interpretantur tutoque exponant. Nihil enim sic juvet, ac ipsa rursus audire verba, quae in Evangeliiis hactenus nos conturbant, inconsulte et perperam prae infantia mentis illa audientes. (a) *Et cum exiret in viam, accedens quidam genu flectebat, dicens: Magister bone, quid faciam ut vitam aeternam possideam? Iesus autem ait, Quid me dicis bonum? nemo bonus nisi unus, Deus. Praecepta nosti, Ne adulteres, ne occidas, ne fureris,*

(a) Marc. 10. 17, 18. etc.

νότης, ἵνα, ὅταν ἐσχάτῃ σάλπιγγι ὑποσημήνη, τοῦ δρόμου καὶ τῆς ἐντεύθεν ἐξόδου, καθάπερ ἐκ σταδίου τοῦ βίου, μετ' ἀγαθοῦ τοῦ συνειδότες τῶ ἀθλοθέτῃ παραστῇ νικηφόρος, ὁμολογημένος τῆς αἰῶν πατρίδος ἄξιος, εἰς ἣν μετὰ στεφάνων καὶ κηρυγμάτων ἀγγελικῶν ἐπανέρχεται.

4. Δοίη τοίνυν ἡμῖν ὁ σωτὴρ ἐντεύθεν ἀρξαμένοις τοῦ λόγου, τάλιθι καὶ τὰ πρέποντα καὶ τὰ σωτήρια συμβαλέσθαι τοῖς ἀδελφοῖς, πρὸς τὴν ἐλπίδα πρῶτον αὐτὴν, καὶ δεύτερον πρὸς τὴν τῆς ἐλπίδος προσαγωγὴν. ὁδὲ χαρίζεται δεομένοις, καὶ αἰτοῦντας διδάσκει καὶ λύει τὴν ἀγνοίαν, καὶ τὴν ἀπόγνωσιν ἀποσείεται, τοὺς αὐτοὺς πάλιν εἰσάγων λόγους περὶ τῶν πλουσίων, ἐαυτῶν ἐρμηνείας γινομένους καὶ ἐξηγητὰς ἀσφαλεῖς. Οὐδὲν γὰρ οἷον αὐτῶν αὐθις ἀκοῦσαι τῶν ῥητῶν, ἅπερ ἡμᾶς ἐν τοῖς εὐαγγελίοις ἄχρι νῦν διετάρασσεν, ἀβασανίστως καὶ διημαρτημένως ὑπὸ νηπιότητος ἀκρωμένους· ἐκπορευομένῳ αὐτῷ εἰς ὁδὸν προσελθὼν τις ἐγονυπέτει, λέγων, διδάσκαλε ἀγαθέ, τί ἀγαθὸν ποιήσω, ἵνα ζῶν αἰώνιον κληρονομήσω; ὁ δὲ Ἰησοῦς λέγει· τί με λέγεις ἀγαθόν; οὐδεὶς ἀγαθὸς εἰ μὴ εἰς ὁ θεός. τὰς ἐντολάς οἶδας, μὴ μοιχεύσης, μὴ φονεύσης, μὴ κλέψῃς, μὴ ψευ-

δο-

δομαρτυρήσης, μὴ ἀποστερήσης, τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα. ὁ δὲ ἀποκριθεὶς λέγει αὐτῷ πάντα ταῦτα ἐφύλαξα. ὁ δὲ Ἰησοῦς ἐμβλέψας ἠγάπησεν αὐτὸν καὶ εἶπεν, ἐν σοὶ ὑστερεῖ· εἰ θέλεις τέλειος εἶναι, πώλησον ὅσα ἔχεις, καὶ διάδος πτωχοῖς, καὶ ἔξεις θησαυρὸν ἐν οὐρανό· καὶ δεῦρο ἀκολούθει μοι. ὁ δὲ συγνώσας ἐπὶ τῷ λόγῳ, ἀπῆλθε λυπούμενος. ἦν γὰρ πλούσιος ἔχων κτήματα πολλά. Περιβλεψάμενος δὲ ὁ Ἰησοῦς λέγει τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ. πῶς δυσκόλως οἱ τὰ χρήματα ἔχοντες εἰσελεύσονται εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ. οἱ δὲ μαθηταὶ ἐθαμβοῦντο ἐπὶ τοῖς λόγοις αὐτοῦ. πάλιν δὲ ὁ Ἰησοῦς ἀποκριθεὶς λέγει αὐτοῖς· τέκνα πῶς δυσκόλόν ἐστι τοὺς πεποιθότας ἐπὶ χρήμασιν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ εἰσελθεῖν. Ευκολώτερον διὰ τῆς τρυμαλιᾶς τῆς βελόνης κάμηλος εἰσελεύσεται, ἢ πλούσιος εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ. Οἱ δὲ περισσῶς ἐξεπλήσσοντο, καὶ ἔλεγον· τίς οὖν δύναται σωθῆναι; ὁ δὲ ἐμβλέψας, αὐτοῖς εἶπεν· ὅτι παρὰ ἀνθρώποις ἀδύνατον, παρὰ Θεῷ δυνατόν. ἤρξατο ὁ πέτρος λέγειν αὐτῷ· ἴδε ἡμεῖς ἀφήκαμεν πάντα, καὶ ἠκολούθησάμεν σοι. ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς, λέγει· ἀμὴν ὑμῖν λέγω, ὅς ἀν' ἀφ' ἑαυτῶν τὰ ἴδια καὶ

ne falsum testimonium dixeris, ne fraudem feceris, honora patrem tuum et matrem. At ille respondens, ait illi: Haec omnia observavi. Jesus autem intuitus eum, dilexit eum, et dixit: Unum tibi deest; Si vis perfectus esse, vende quaecunque habes, et distribue pauperibus, et habebis thesaurum in coelo; et veni, sequere me. Qui contristatus in verbo, abiit moerens; erat enim habens multas possessiones. Et circumspiciens Jesus, ait discipulis suis: Quam difficile qui pecunias habent, in regnum Dei introibunt. Discipuli autem obstupescabant in verbis ejus. At Jesus rursus respondens, ait illis: Filii, quam difficile est confidentes in pecuniis introire in regnum Dei? Facilius est camelum per foramen acus ingredi, quam divitem intrare in regnum Dei. Qui magis admirabantur, atque dicebant, et quis potest salvus fieri? Et intuens illos Jesus, ait: Apud homines impossibile est, sed non apud Deum. Coepit et Petrus dicere: Ecce nos dimisimus omnia, et secuti sumus te. Respondens Jesus, ait: Amen dico vobis, omnis qui sua reliquerit et parentes et fratres et pecunias propter me et propter Evangelium, centies tantum recipiet nunc in tempore hoc, agros

agros et pecunias et domos et fratres cum persecutionibus, et in futuro vita aeterna erit. Multi autem erunt primi novissimi, et novissimi primi.

V. Haec quidem in Marci Evangelio scripta sunt; quin et in reliquis plane omnibus eadem habentur, paucis forsitan per singulos verbis immutatis, sed quae eandem ubique sententiam contineant. Decet autem nos qui aperte sciamus, nihil Salvatorem humano more locutum esse, sed divina mysticaque sapientia suos cuncta docuisse; sermones hos non carnaliter audire, sed latentem in eis sensum digna investigatione mentisque solertia ac sagacitate perquirere et addiscere. Nam et ipsa quae ab ipso Domino videntur discipulis fuisse exposita, non minori, sed majori etiamnum consideratione indigere noscuntur, quam quae obscurius ac velut aenigmate dicta sunt, ob profundissimam in eis altitudinem sensuum: quandoquidem adeo etiam illa, quae ab eo scholae domesticis putantur explanata, ac iis, quos ab eo filios regni invenimus vocatos, majori adhuc opus habent indagatione, certe quae

γονεῖς, καὶ ἀδελφοὺς καὶ χρήματα ἕνεκεν ἐμοῦ καὶ ἕνεκεν τοῦ εὐαγγελίου μου, ἀπολήφεται ἕκαστον τὰ πλεονήσια νῦν ἐν τῷ καιρῷ τούτῳ, ἀργούς, καὶ χρήματα, καὶ οἰκίας, καὶ ἀδελφοὺς μετὰ διωγμῶν, ἐν δὲ τῷ ἐρχομένῳ ζῶντες αἰώνιος. πολλοὶ δὲ ἔσονται πρῶτοι ἔσχατοι, καὶ οἱ ἔσχατοι πρῶτοι.

5. Ταῦτα μὲν ἐν τῷ κατὰ Μάρκον εὐαγγελίῳ γέγραπται καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις δὲ πᾶσι ἀνομολογουμένως, ὀλίγον μὲν ἴσως ἑκασταχοῦ τῶν ῥημάτων ἐναλλάσσει, πάντα δὲ τὴν αὐτὴν τῆς γνώμης συμφωνίαν ἐπιδείκνυται. Δεῖ δὲ σαφῶς εἰδόντας, ὡς οὐδὲν ἀνθρωπίνως ὁ σατὴρ, ἀλλὰ πάντα θεία σοφία καὶ μυστικῇ διδάσκει τοὺς ἑαυτοῦ, μὴ σαρκίνως ἀκροᾶσθαι τῶν λεγομένων, ἀλλὰ τὸν ἐν αὐτοῖς κεκρυμμένον νοῦν μετὰ τῆς ἀξίας ζητήσεως καὶ συνέσεως ἐρευνᾶν καὶ καταμανθάνειν. Καὶ γὰρ τὰ ὑπὲρ αὐτοῦ τοῦ κυρίου δοκοῦντα ἠπλᾶσθαι πρὸς τοὺς μαθητὰς τῶν ἡνιγμένων ὑπερημένων οὐδὲν ἥττονος, ἀλλὰ πλείονος ἔτι καὶ νῦν τῆς ἐπιστάσεως εὐρίσκεται θεόμενα, διὰ τὴν ὑπερβάλλουσαν τῆς φρονήσεως ἐν αὐτοῖς ὑπερβολήν. ὅπου δὲ καὶ τὰ νομιζόμενα ὑπὲρ αὐτοῦ διδοῖσθαι τοῖς ἔσω, καὶ αὐτοῖς τοῖς τῆς βασιλείας τέκνοις ὑπὲρ αὐτοῦ καλου-

μένοις, ἔτι χρίζει Φροντίδος πλείονος, ἥπουγε τὰ δόξαντα μὲν ἀπλῶς ἐξηγέσθαι, καὶ διὰ τοῦτο μηδὲ διηρατμένα πρὸς τῶν ἀκουσάντων, εἰς ὅλον δὲ τὸ τέλος αὐτὸ τῆς σωτηρίας διαφερόντων, ἐσκεπασμένων δὲ θαυμαστῶ καὶ ὑπερουρανίᾳ διανοίας βάθει, οὐκ ἐπιπολαιῶς δέχεσθαι ταῖς ἀκοαῖς προσήκειν, ἀλλὰ καθιέντας τὸν νοῦν ἐπ' αὐτὸ τὸ πνεῦμα τοῦ σωτῆρος καὶ τὸ τῆς γνώμης ἀπορρήτον.

6. Ἡρώτηται μὲν γὰρ ἡδέως ὁ κύριος ἡμῶν καὶ σωτὴρ ἐρώτημα καταλληλότετον αὐτῷ· ἡ ζωὴ περὶ ζωῆς, ὁ σωτὴρ περὶ σωτηρίας, ὁ διδάσκαλος περὶ κεφαλαίου τῶν διδασκομένων δογμάτων, ἀλήθεια περὶ τῆς ἀληθινῆς ἀθανασίας, ὁ λόγος περὶ τοῦ πατρῷου λόγου, ὁ τέλειος περὶ τῆς τελείας ἀναπαύσεως, ὁ ἀφθαρτος περὶ τῆς βεβαίας ἀφθαρσίας. Ἡρώτηται περὶ τούτων περὶ ὧν καὶ κατελήλυθεν, ἃ παιδεύει, ἃ διδάσκει, ἃ παρέχει, ἵνα δείξῃ τὴν τοῦ εὐαγγελίου ὑπόθεσιν, ὅτι ὅσοις ἔστιν αἰωνίου ζωῆς. προεῖδε δὲ ὡς θεὸς καὶ ἃ μέλλει διερωτηθῆσθαι, καὶ ἃ μέλλει τις αὐτῷ ἀποκρίνεσθαι. Τίς γὰρ καὶ μᾶλλον ἢ ὁ προφήτης προφητῶν, καὶ κύριος παντὸς προφητικῶ πνεύ-

quae videntur simpliciter ab eo prolata, quae proinde nemo auditorum interrogavit, ut exponerentur, cum et conducant ad ipsum salutis finem, et mirandam ac supercoelestem altitudinem sensus habeant, non perfunctorie auribus haurienda sunt, sed ita ut ad ipsum Salvatoris Spiritum ac sententiae arcanum animum demittamus.

VI. Jucunda certe Domino nostro ac Salvatore oblata quaestio est, ipsi nimirum convenientissima. Nempe oblata quaestio Vitae de vita, Salvatore de salute, Magistro ac doctore de capite eorum, quae dogmate tradebantur, Veritati de vera immortalitate, Verbo de paterno verbo atque doctrina. Perfecto de perfecta requie, Incorruptibili de firma incorruptione. De illis oblata illi quaestio est, quorum etiam causa descenderat, quibus instituit, quae docet, quae praeber, ut ostendat evangelii argumentum esse, ut vita aeterna ipsa tribuatur. Praesciebat autem ut Deus, tum quae interrogandus erat, tum quae quisnam erat ipsi responsurus. Quis enim id potius fecerit quam propheta prophetarum, omnisque prophetici spiritus arbiter ac Dominus? Vocatus autem bonus, a primo hoc verbo

sumta occasione inde etiam doctrinam auspica-
tur, convertens discipuli animum in Deum bo-
num, primumque ac solum vitae aeternae prae-
bitorem, quam ab eo acceptam, nobis con-
fert Filius.

VII. Itaque maxima et praecipua doctrina-
rum ad vitam spectantium, ab initio statim
animo inferenda est; ut Deus aeternus esse et
aeternorum dator, agnoscatur; primumque
ac supremum, et unum ac bonum Deum, no-
bis per scientiam et comprehensionem vindicemus. Hoc enim immobile inconcussumque
principium et principale vitae fulcimentum,
scientia, Dei, qui vere est, et ea quae vere
sunt (aeterna scilicet) largitur; ex quo etiam
aliis provenit, ut esse accipiant, eoque incolu-
mia sint. Hujus quippe ignoratio mors est; co-
gnitio vero et necessitudo atque amor in eum
ductaque cum eo similitudo, sola vita existit.

VIII. Hunc ergo primum agnoscendum jubet
ei, qui veram vitam sit acturus: (a) *Quam nemo
novit nisi Filius, et cui Filius revelaverit.* Exin-
de cognoscenda est magnitudo Salvatoris post
illum novaque gratia, quodque juxta Aposto-
lum,

(a) Matt. 11. 17.

πνεύματος; κληθεὶς δὲ ἀγαθός, ἀπ' αὐτοῦ πρώ-
του τοῦ ῥήματος τούτου τὸ ἐνδόσιμον λαβὼν, ἐν-
τεύθεν καὶ τῆς διδασκαλίας ἀρχεται, ἐπιστρέφων
τὸν μαθητὴν, ἐπὶ τὸν Θεὸν τὸν ἀγαθόν, καὶ πρώ-
τον καὶ μόνον ζωῆς αἰωνίου ταμίαν, ἣν ὁ υἱὸς δι-
δωσιν ἡμῖν παρ' ἐκείνου λαβόν.

7. Οὐκοῦν τὸ μέγιστον καὶ κορυφαϊότατον τῶν
πρὸς τὴν ζωὴν μαθημάτων, ἀπὸ τῆς ἀρχῆς εὐθὺς
ἐγκαταθέσθαι τῇ ψυχῇ δεῖ· γινῶναι τὸν Θεὸν τὸν
αἰώνιον, καὶ δοτῆρα αἰώνιον, καὶ πρώτον, καὶ
ὑπέρτατον, καὶ ἕνα, καὶ ἀγαθὸν Θεὸν κτήσασθαι
διὰ γνώσεως καὶ καταλήψεως. αὕτη γὰρ ἄτρεπ-
τος καὶ ἀσάλευτος ἀρχή, καὶ κρηπὶς ζωῆς, ἐπι-
τήμη Θεοῦ τοῦ ὄντως ὄντος, καὶ τὰ ὄντα, του-
τέστι τὰ αἰώνια, δαρουμένου. ἐξ οὗ καὶ τὸ εἶναι τοῖς
ἄλλοις ὑπάρχει καὶ τὸ μέναι λαβεῖν. Ἡ μὲν γὰρ
τούτου ἄγνοια θάνατός ἐστιν, ἡ δὲ ἐπίγνωσις αὐ-
τοῦ καὶ οἰκείωσις, καὶ πρὸς αὐτὸν ἀγάπη καὶ
ἐξομοίωσις, μόνῃ ζωῇ.

8. Τοῦτον οὖν πρῶτον ἐπιγινῶναι τῷ ζησομένῳ
τὴν ὄντως ζωὴν, παρακελεύεται, ὃν οὐδεὶς ἐπιγι-
νώσκει, εἰ μὴ ὁ υἱὸς, καὶ ᾧ ἀν' ὁ υἱὸς ἀποκαλύψῃ.
ἔπειτα τὸ μέγεθος τοῦ σωτῆρος μετ' ἐκείνου καὶ

τὴν καινότητα τῆς χάριτος μαθεῖν, ὅτι δὴ κατὰ τὸν ἀπόστολον, ὁ νόμος διὰ Μωσέως ἐδόθη, ἡ χάρις καὶ ἡ ἀλήθεια διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐγένετο· καὶ οὐκ ἴσα τὰ διὰ δούλου πιστοῦ διδόμενα τοῖς ὑπὸ τοῦ γνησίου υἱοῦ δωρουμένοις. εἰ γοῦν ἱκανὸς ἦν ὁ Μωσέως νόμος ζῶν ἀιώνιον παρασχεῖν, μάτην μὲν ὁ σωτὴρ αὐτὸς παραγίνεται, καὶ πάσχει δι' ἡμᾶς ἀπὸ γενέσεως μέχρι τοῦ σημείου τὴν ἀνθρωπότητα διατρέχων· μάτην δὲ ὁ πάσας πεπονηκὼς ἐκ νεότητος τὰς νομίμους ἐντολὰς, παρὰ ἄλλου ἤτοι γονυπετῶν τὴν ἀθανάσιαν. οὐδὲ γὰρ πεπλήρωκε μόρον τὸν νόμον, ἀλλὰ καὶ εὐθὺς ἀπὸ πρώτης ἡλικίας ἀρξάμενος. ἐπεὶ καὶ τί μέγα ἢ ὑπέρλαμπρον γῆρας ἄγονον ἀμαρτημάτων; ἀλλ' εἴ τις ἐν σχιρτήματι νεοτησίῳ καὶ τῷ καύσῳ τῆς ἡλικίας παρέχεται φρόνημα πεπανὸν, καὶ πρεσβύτερον τοῦ χρόνου, θαυμαστὸς οὗτος ἀγωνιστῆς καὶ διαπρεπὴς, καὶ τὴν γνώμην πολιώτερος. ἀλλ' ὅμως οὗτος ὁ τοιοῦτος ἀκριβῶς πέπτυσται, διότι αὐτῷ πρὸς μὲν δικαιοσύνην οὐδὲν ἐνδεῖ, ζωῆς δὲ ὅλως προσδεῖ. διὸ αὐτὴν αἰτεῖ παρὰ τοῦ δοῦναι μόνου δυναμένου. καὶ πρὸς μὲν τὸν νόμον ἄγει παρρησίαν, τοῦ θεοῦ δὲ τὸν υἱὸν ἰκετεύει. ἐκ πίστεως εἰς πίσιν μετατάσσεται. ὡς σφαλερῶς ἐν

lum, (a) *Lex per Moysen data est; gratia et veritas per Iesum Christum facta est: nec paria sunt, quae per servum fidelem data sunt, et quae a vero filio donata sunt. Denique si Moysis (b) lex sufficiens erat, ut vitam praestaret; frustra nimirum Salvator ipse adveniret, nostri que causa pateretur, ab ortu nativitatis ad crucem usque emenso humanae vitae curriculo. Frustra quoque, qui omnia Legis mandata (c) a juventute impleverat, ab alio, illi provolutus, immortalis vitae exposceret praemia. Neque enim solum legem servaverat, sed et a prima aetate in eam rem incubuerat. Quid enim magni aut egregii est, senectus non ita delictorum ferax? sed si quis lasciviente juvena et aetatis aestu maturum prae se sensum ferat, et quam pro temporis ratione senior appareat; hic plane admirandus ac praeclarus pugil, et iudicio canus. Hic tamen cum tantus esset apprime noverat certusque erat, nihil sibi quidem ad justitiam deesse: omnino autem illi vita opus erat; idcirco praestari rogat ab eo, qui solus dare possit. At quidem ad Legem quod spectat, longe securus erat; Dei tamen filio supplicat. Ex fide in fidem*

trans-

(a) Jo. 1. 17. (b) Gal. 3. 21. (c) Marc. 10. 20.

transfertur. Veluti qui non tuto in Legis navigio jactaretur ac periculose stationem haberat, ad Salvatorem transmittit.

IX. At vero Jesus non illum redarguit, quod Legis omnia non impleverit, quin etiam diligit, et quod iis, quibus fuerat institutus, strenue obsecutus sit, passis ulnis amplectitur: ad vitam tamen aeternam quod attinet, imperfectum eum pronuntiat, quod ea quae perfectionis sunt, non impleverit: ac Legis quidem operarium dicit, verum in aeternae vitae rebus cessatorem. Bona quidem et illa: quis eat inficias? Nam (a) *mandatum sanctum* (b) haecenus ut paedagogi cujusdam vice cum timore fungatur praeaviaque institutione, ad summum Legis Jesu verticem gratiamque procedens: (c) Plenitudo vero Legis Christus ad justiciam omni credenti; non qui ut servus servos faciat, sed et filios et fratres et cohaeredes, Patris voluntatem facientes, praestet.

X. *d Si vis perfectus esse.* Nondum ergo perfectus erat: perfecto namque nihil perfectius est. Ceterum praeclare illud atque divine, *Si vis,*

(a) Rom. 7. 12. (b) Gal. 3. 24.

(c) Rom. 10. 4. d. Matt. 19. 21.

ἐν νόμῳ σαλεύει καὶ ἐπικινδύνως ναυλοχῶν, εἰς τὸν σωτήρα μεθορμίζεται.

9. Ὁ γοῦν Ἰησοῦς οὐκ ἐλέγχει μὲν αὐτὸν, ὥς πάντα τὰ ἐκ νόμου μὴ πεπληρωκότα, ἀλλὰ καὶ ἀγαπᾷ καὶ ὑπερασπάζεται τῆς ἐν οἷς ἔμαθεν εὐπειθείας· ἀτελῇ δὲ εἶναι Φησὶν, ὥς πρὸς τὴν αἰώνιον ζωὴν, ὥς οὐ τέλεια πεπληρωκότα καὶ νόμου μὲν ἐργάτην, ἀργὸν δὲ ζωῆς ἀληθινῆς· καλὰ μὲν καὶ κέῖνα. τίς δ' οὐ Φησιν; ἡ γὰρ ἐντολὴ ἀγία, ἄχρι παιδαγωγίας τινὸς μετὰ φόβου καὶ προπαιδείας, ἐπὶ τὴν τοῦ Ἰησοῦ νομοθεσίαν τὴν ἄκραν καὶ χάριν, προχωροῦσα· πλήρωμα δὲ νόμου Χριστὸς εἰς δικαιοσύνην παντὶ τῷ πιστεύοντι· οὐχὶ δὲ δούλοις παιῶν ὥς δούλος, ἀλλὰ καὶ υἱοὺς καὶ ἀδελφοὺς καὶ συγκληρονόμους, τοὺς ἐπιτελοῦντας τὸ θέλημα τοῦ πατρὸς.

10. Εἰ θέλεις τέλειος γενέσθαι. οὐκ ἄρα πᾶς τέλειος ἦν. οὐδὲν γὰρ τελείου τελειότερον. καὶ θεῖος τὸ, εἰ θέλεις, τὸ αὐτεξούσιον τῆς προσδιαλεγόμενης αὐτῷ ψυχῆς ἐδήλωσεν. ἐπὶ τῷ ἀνθρώπῳ γὰρ ἦν ἡ αἵρεσις, ὥς ἐλευθέρῳ· ἐπὶ θεῷ δὲ ἡ δύσις, ὥς κυρίῳ. δίδωσι δὲ βουλομένοις καὶ ὑπερ-
εσπου.

εσπουδαίοσι καὶ δεομένοις, ἵν' οὕτως ἴδιος αὐτῶν ἡ σωτηρία γένηται. οὐ γὰρ ἀναγκάζει ὁ Θεός, βία γὰρ ἐχθρὸν Θεῷ, ἀλλὰ τοῖς ζητοῦσι πορίζει, καὶ τοῖς αἰτοῦσι παρέχει, καὶ τοῖς κρούουσιν ἀνοίγει. Εἰ θέλεις οὖν, εἰ ὄντως θέλεις, καὶ μὴ ἑαυτὸν ἐξαπατᾷς, κτῆσαι τὸ ἐνδεόν. ἔν σοι λείπει, τὸ ἐν τὸ μένον, τὸ ἀγαθόν, τὸ ἥδη ὑπὲρ νόμον, ὅπερ νόμος οὐ δίδωσιν, ὅπερ νόμος οὐ χωρεῖ, ὃ τῶν ζώντων ἴδιον ἐστίν. ἀμέλει ὁ πάντα τὰ τοῦ νόμου πληρώσας ἐκ νεότητος καὶ τὰ ὑπέρογκα φρουράμενος, ἐν τούτῳ πραθῆναι τοῖς ὅλοις οὐ δεδύνηται, τὸ τοῦ σωτῆρος ἐξαίρετον, ἵνα λάβῃ ζῶν αἰώνιον, ἣν ἐπέθει. ἀλλὰ δυσχεράνας ἀπῆλθεν, ἀχθεσθεὶς τῷ παραγγέλματι τῆς ζωῆς, ὑπὲρ ἧς ἰκέτευεν. οὐ γὰρ ἀληθῶς ζῶν ἠθέλην, ὥς ἔφασκεν, ἀλλὰ δόξαν προαιρέσεως ἀγαθῆς μόνην περιβάλλετο· καὶ περὶ πολλὰ μὲν οἷός τε ἦν ἀσχολεῖσθαι, τὸ δὲ ἐν, τὸ τῆς ζωῆς ἔργον ἀδύνατος καὶ ἀπρόθυμος καὶ ἀσθενὴς ἐκτελεῖν. ὁποῖόν τι καὶ πρὸς τὴν Μαρθαν εἶπεν ὁ σωτὴρ ἀσχολουμένην πολλὰ καὶ περιελκομένην καὶ ταρασσομένην διακονικῶς· τὴν δὲ ἀδελφὴν αἰτιωμένην, ὅτι τὸ ὑπηρετεῖν ἀπολιπούσα, τοῖς ποσὶν αὐτοῦ παρακάθηται, μαθητικὴν ἄγουσα σχολήν. οὐ περὶ πολλὰ τάρασσῃ, Μα-

vis, colloquentis animae liberam arbitri facultatem ostendit: in homine quippe, tanquam libero, libera erat voluntatis electio: in Deo autem dare, tanquam Domino atque arbitro. Dat autem volentibus et summo studio adnitentibus et orantibus; ut sic illorum propria existat salus. Neque enim Deus cogit (vis enim inimica est Deo), sed quaerentibus tribuit, et petentibus praebeet, ac pulsantibus aperit. Si vis igitur, si vere vis, et te ipsum non fallis, illud compara quo deficeris. Unum tibi deest; illud unum quod manet, quod bonum est, quod jam supra Legem est, quod Lex non dat, quod Lex non capit, quod viventium proprium est. Denique qui totam Legem a juventute impleverat, et qui de se sic magna atque superba locutus erat, unum hoc omnibus parare nequivit, quod Salvatoris singulare est, ut vitam aeternam, cujus eum desiderium incenserat, arriperet: sed tristis abiit, vitae mandato gravatus, cujus gratia supplicatum venerat. Non enim vere vitam ambiebat, ut verbis praeferebat, sed bonae duntaxat voluntatis opinionem aucupabatur: ac quidem circa multa sollicitus esse poterat, unum vero illud, opus illud salutis ut perficeret, non valebat: inque rem supinus et in-

firmus erat. Sicut enim Marthae dixit Dominus, cum in multis esset sollicita, et ministrandi cura distraheretur ac turbaretur; sororique vitio daret, quod relicto ministerio, federet ad pedes ejus, discipulae otium captans: (a) *Tu erga multa turbares: Maria autem optimam partem elegit, quae non auferetur ab ea.* Ita hunc quoque negotiosa occupatione omisita, uni tantum adhaerere jubet, ejusque asfidere gratiae, qui ipse vitam aeternam proponeret.

XI. Quid ergo fuit, quod illi fugam suavit, fecitque ut se a magistro, a supplicatione, a spe, a vita, a laboribus, quibus jam perfunctus erat, subduceret? Nempe, *vende quae habes.* Quid vero hoc sibi vult? Haud sane, quod quidam obvio statim sensu accipiunt, facultates projici jubet et pecunias a se amovere; sed quae de divitiis vanae opiniones sunt, animo exterminare, effraenem erga eas libidinem et insanum earum studium, sollicitudines, seculi spinas, quae suffocant vitae semen. Haud enim magnum dignumque aemulatione, si sine ullo fructu et spe vitae sit, divitiis carere: sic namque qui nihil prorsus habent, sed omni destituti vitae solatio, quotidiani

(a) Luc. 10. 41.

ρία δὲ τὴν ἀγαθὴν μερίδα ἐξελέξατο, καὶ οὐκ ἀφαιρεθήσεται ἀπ' αὐτῆς. οὕτω καὶ τοῦτον ἐκέλευε τῆς πολυπραγμοσύνης ἀφέντων, ἐν προτετηκέναι καὶ προσκαθέζεσθαι τῇ χάριτι τοῦ ζῶντος αἰῶνος προτιθέντος.

II. Τί τοίνυν ἦν τὸ προτρεφόμενον αὐτὸν εἰς φυγὴν, καὶ ποιήσαν ἀπαυτομολῆσαι τοῦ διδασκάλου, τῆς ἱκετείας, τῆς ἐλπίδος, τῆς ζωῆς, τῶν προπεπονημένων; πώλησον τὰ ὑπάρχοντά σου. Τί δὲ τοῦτο ἐστίν; οὐχ ἂν προχείρως δέχονται τινες, τὴν ὑπάρχουσαν οὐσίαν ἀπορρίψαι προστάσει καὶ ἀποσῆναι ἀπὸ τῶν χρημάτων ἄλλὰ τὰ δόγματα περὶ χρημάτων ἐξορίσαι τῆς ψυχῆς, τὴν περὶ αὐτὰ πτοίαν καὶ νόσον, τὰς μερίμνας, τὰς ἀκάνθας τοῦ βίου, αἱ τὸ σπέρμα τῆς ζωῆς συμπνίγουσιν. οὔτε γὰρ μέγα καὶ ζηλωτὸν τὸ τὴν ἄλλως ἀπορεῖν χρημάτων μὴ ἐπὶ λόγῳ ζωῆς· οὕτω μὲν γὰρ αἱ ἦσαν οἱ μηδὲν ἔχοντες μηδαμῇ, ἀλλὰ ἔρημοι καὶ μεταίται τῶν ἐφ' ἡμέραν, οἱ κατὰ τὰς ὁδοὺς ἐρριμμένοι πτωχοί, ἀγνοῦντες δὲ θεὸν καὶ δικαιοσύνην θεοῦ, κατ' αὐτὸ μόνον τὸ ἄκρως ἀπορεῖν καὶ ἀμηχανεῖν βίου καὶ τῶν ἐλαχίστων σπαρίζεν, μακαριώτατοι καὶ θεο-

θεοφιλέτατοι, καὶ μόνοι ζῶντες αἰώνιον. οὔτε καινὸν τὸ ἀπείπασθαι πλούτον καὶ χαρίσασθαι πτωχοῖς ἢ πατρίσιν, ὃ πολλοὶ πρὸ τῆς τῶν σωτῆρος καθόδου πεποιήκασιν, οἱ μὲν τῆς εἰς λόγους σχολῆς καὶ νεκρᾶς σοφίας ἕνεκεν, οἱ δὲ Φήμης κενῆς καὶ κενοδοξίας, Ἀναξαγόραι καὶ Δημόκριτοι καὶ Κράτητες.

12. Τί οὖν ὡς καινὸν, ἴδιον Θεοῦ παραγγέλλει καὶ μόνον ζωοποιόν, ὃ τοὺς προτέρους οὐκ ἔσωσεν; τί δὲ ἐξαίρετόν τι ἢ καινὴ κτίσις, ὃ υἱὸς τοῦ Θεοῦ μνησὶ καὶ διδάσκει; οὐ τὸ φαίνεμεν, ὅπερ ἄλλοι πεποιήκασιν, παρεγγυᾶ, ἀλλ' ἕτερόν τι διὰ τούτου σημαίνεμεν μείζον καὶ θεϊότερον καὶ τελειότερον, τὸ τὴν ψυχὴν αὐτὴν καὶ τὴν διάθεσιν γυμνῶσαι τῶν ἀπὸ τῶν παθῶν καὶ πρόρριζα τὰ ἀλλότρια τῆς γνώμης ἐκτεμεῖν καὶ ἐκβαλεῖν. τοῦτο γὰρ ἴδιον μὲν τοῦ πιτοῦ τὸ μάθημα, ἄξιον δὲ τοῦ σωτῆρος τὸ δίδαγμα. οἱ γὰρ τοὶ πρότερον καταφρονησάντες τῶν ἐκτὸς, τὰ μὲν κτήματα ἀφῆκαν καὶ παρῶλεσαν, τὰ δὲ πάθη τῶν ψυχῶν οἶμαι ὅτι καὶ προσεπέτειναν. ἐν ὑπεροφίᾳ γὰρ ἐγένοντο καὶ ἀλαζονείᾳ καὶ κενοδοξίᾳ καὶ περιφροήσει τῶν ἀλ-

diani mendici per vias inopes projecti sunt, cum et Deum ignorent Deique justitiam, ea duntaxat ratione, quod extrema premantur pauperate, omnique vitae subsidio careant, ac vel minimis deficiantur, omnium beatissimi essent ac religiosissimi, folique compotes vitae aeternae. Nec nova res abdicare divitias, et in pauperes atque patriam elargiri; quod et multi ante Salvatoris adventum praestiterunt, quae ut literarum studiis mortuaeque sapientiae vacarent, quae ut inani jactantia nominis claritatem ac gloriolae curam captarent, Anaxagorae, Democriti, Cratetes.

XII. Quid igitur ut novum Deique proprium jubet, ac solum ejusmodi ut vivificare queat, quod antiquis salutem non attulit? Quid vero est adeo eximium, quod nova creatura, Dei filius, praecipit ac docet? Non hoc mandat, quod in aspectum cadit, quod alii fecere; sed aliud quid majus diviniusque et perfectius, quod illo significatur: ut animum scilicet affectumque perturbationibus nudemus, ac quae aliena sunt, radicibus a mente excindamus et ejiciamus. Hoc nimirum viri fidelis primum documentum, dignaque Salvatore doctrina. Antiqui enim contentis exterioribus, possessiones quidem reli-

querunt et amiserunt; sed animi perturbationes arbitror et auxerunt. Superbi enim ex hoc et elati evaserunt, inanis gloriae pleni, et qui reliquorum contemptu ducerentur, quasi ipsi aliquid supra hominem gessissent. Quomodo igitur Salvator in aeternum victuris praeciperet, quae sint nocitura labemque allatura, quod attinet ad vitam, quam sancte pollicetur? Nam etsi illud contigerit, potest quis deposito facultatum onere, nihilominus adhuc pecuniarum cupiditatem ac sitim animo inolitam vigentemque habere: et usum quidem abjecisse, indigentia tamen simulque desiderio dilapidatae rei familiaris, dupliciter dolere, tum nimirum quod desint necessaria servitia, tum quod ea abjecisse poeniteat. Fieri enim non potest, nec secus unquam fiat, ut cui desint necessaria, quibus vitam sustentet, non animo frangi atque a potioribus sollicita mente avocetur, dum quovis modo, aut unde vis, haec parare conatur.

XIII. At quanto satius oppositum, ut per opes mediocres et ipse mala non toleret, et quibus oportet suppeditet. Quae enim jam apud homines reliqua communicatio sit, si nemo quicquam habeat? Quomodo vero dogma hoc non aperte pugnet cum multis aliis ac praeclaris, quae Do-

mi-

λων ἀνθρώπων, ὡς αὐτοί τι ὑπὲρ ἀνθρώπων ἐργασάμενοι. Πᾶς ἂν οὖν ὁ σωτὴρ παρήναι τοῖς αἰβιωσομένοις τὰ βλάφοντα καὶ λυμανούμενα πρὸς τὴν ζωὴν, ἣν ἐπαγγέλλεται; καὶ γὰρ ἂν καὶ κείνός ἐτί· δύναται τις ἀποφορτισάμενος τὴν κτῆσιν, οὐδὲν ἦττον ἔτι τὴν ἐπιθυμίαν καὶ τὴν ὀρεξίν τῶν χρημάτων ἔχειν ἐντετηκυῖαν καὶ συζῶσαν· καὶ τὴν μὲν χρῆσιν ἀποβεβληκέναι, ἀπορῶν δὲ ἅμα καὶ ποθῶν ἅπερ ἐσπάθησε, διπλῇ λυπεῖσθαι, καὶ τῇ τῆς ὑπηρεσίας ἀπουσίας καὶ τῇ τῆς μετανοίας παρουσίᾳ. ἀνέφικτον γὰρ καὶ ἀμήχανον, δέόμενον τῶν πρὸς τὸ βιοτεῖναι ἀναγκαίων μὴ οὐ κατακλᾶσθαι τὴν γνώμην καὶ ἀσχολίαν ἄγειν ἀπὸ τῶν κρειττόνων, ὅπως οὖν καὶ ὀθεοῦν ταῦτα περῶμενον ἐκπορίζειν.

13. Καὶ πόσω χρησιμώτερον τὸ ἐναντίον, ἱκανὰ κεκτημένον αὐτόν τε περὶ τὴν κτῆσιν μὴ κακοπαθεῖν, καὶ οἷς καθῆκεν ἐπικουρεῖν; τίς γὰρ ἂν κοινωνία καταλείπεται παρὰ ἀνθρώποις, εἰ μηδεὶς ἔχει μηδέν; πῶς ἂν τοῦτο τὸ δόγμα πολλοῖς ἄλλοις καὶ καλοῖς τοῦ κυρίου δόγμασιν οὐχὶ φανερώς ἐναντιούμενον εὐρίσκειτο καὶ μαχόμενον; ποίη-

C

σατε

σατε ἑαυτοῖς φίλους ἐκ τοῦ μαμμωνᾶ τῆς ἀδικίας, ἵνα ὅταν ἐκλίπητε, δέξωνται ὑμᾶς εἰς τὰς αἰώνιους σκηνάς. κτήσασθε θησαυροὺς ἐν οὐρανῷ, ὅπου μήτε σὺς μήτε βρῶσις ἀφανίζουσι, μήτε κλέπται διорύσσουσι. πῶς ἂν τις πεινῶντα τρέφοι, καὶ διψῶντα ποτίζοι, καὶ γυμνὸν σκεπάζοι, καὶ ἄτεγον συνάγοι, ἢ τοῖς μὴ ποιήσασιν ἀπυλεῖ πῦρ καὶ σκότος τὸ ἐξώτερον, εἰ πάντων αὐτὸς ἕκαστος φθάνει τούτων ὑπερῶν; ἀλλὰ μὴν αὐτὸς τε ἐπιζηνοῦσθαι Ζακχαῖω κελεύει καὶ Ματθαίω τοῖς πλουσίοις καὶ τελώναις. καὶ τὰ μὲν χρήματα αὐτοὺς οὐ κελεύει μεθεῖναι, τὴν δὲ δικαίαν κρίσιν ἐπιθεῖς, καὶ τὴν ἀδικον ἀφελὼν, καταλέγει σήμερον σωτηρίᾳ τῷ οἴκῳ τούτῳ. οὕτως τὴν χρεῖαν αὐτῶν ἐπαινεῖ, ὥστε καὶ μετὰ τῆς προσθήκης ταύτης τὴν κοινωνίαν ἐπιτάσσει, ποτίζειν τὸν διψῶντα, ἄρτον δίδοναι τῷ πεινῶντι, ὑποδέχεσθαι τὸν ἄτεγον, ἀμφιενῆναι τὸν γυμνόν. εἰ δὲ τὰς χρεῖας οὐχ οἶόν τε ἐκπληροῦν ταύτας μὴ ἀπὸ χρημάτων, τῶν δὲ χρημάτων ἀφίστασθαι κελεύει, τι ἂν ἕτερον εἴη ποιῶν ὁ κύριος, ἢ τὰ αὐτὰ δίδοναί τε καὶ μὴ δίδοναι παραγινῶν, τρέφειν τε καὶ μὴ τρέφειν, ὑποδέχεσθαι καὶ ἀποκλείει.

minus sanxit rataque voluit? (a) *Facite vobis amicos de mammona iniquitatis, ut cum defeceritis, recipiant vos in aeterna tabernacula.* (b) *Parate thesauros in caelo, ubi neque aerugo neque tinea demoliuntur, neque fures effodiunt.* (c) *Quanam quis ratione esurientem alat, sitienti potum det, nudum contegat, peregrinum colligat, quae nisi quis faciat, ignem comminatur et tenebras exteriores, si quisque ipse prior horum omnium egenus extiterit? Quin et ipse excipi se hospitio a* (d) *Zacchaeo jubet et Matthaeo, qui divites essent et publicani. Ac quidem dimittere eos pecunias non jubet; sed adjecto justo judicio ablatoque injusto, subjungit: Hodie salus huic domui.* Sic vero laudat pecuniarum usum, ut et cum hac adjectione communicationem praecipiat, potum dare sitienti, esurienti panem praeberere, peregrinum fuscipere, nudum vestire. Quod si haec nemo munia absque pecuniis explere potest, jubetque ut divortio facto illas relinquamus; quid aliud quaeso facit Dominus, quam ut eadem dari et non dari jubeat, alere et non alere, fuscipere et

(a) Luc. 16. 9. (b) Matt. 6. 19.

(c) 25. 35. (d) Luc. 5. 29. et 19. 5.

et non suscipere, communicare et non communicare? Quod omnium infulsissimum est.

XIV. Non ergo abjiciendae sunt opes, quae et in proximi cedant utilitatem: etenim possessiones dicuntur, quia earum ea indoles est ut possideantur; insuper opes appellantur quia opem ferunt, et humanis usibus sunt accommodatae. Porro divitiae ac opes praesto sunt subjacentque velut materia quaedam et iustrumentum, boni usus praestandi causa, his qui vim instrumenti sciant. Si ex artis rationibus utaris, artificiale est; si arte careas, imperitiae tuae labem contrahit, cum sit ipsum ab omni immune culpa. Tales divitiae quoque sunt; instrumentum sunt. Potes illis uti, justitia comite? Ad justitiam ministras sunt. Utitur quis illis, ea non comite? Ministrae rursus fiunt injustitiae. Divitiis enim ex indole est ut inserviant, non ut praesint aut imperent. Cum igitur opes ex se neque bonum neque malum habeant, atque omni vacent crimine, haud ipsae vituperandae sunt; sed quod suo arbitratu, et a se illis bene aut male uti potest; mens scilicet humana ac iudicii facultas, cui liberum sit qua ratione uti velit illi ad usum concessis. Nemo igitur divitias et opes, et non magis affectus ac perturbationes destruat

κλείειν, κοιναίνει καὶ μὴ κοιναίνει, ὅπερ πάντων ἀλογώτατον.

14. Οὐκ ἄρα ἀπορρίπτειν τὰ καὶ τοὺς πέντας ὠφελοῦντα χρήματα. κτήματα γὰρ ἐστὶ κτήτὰ ὄντα, καὶ χρήματα χρήσιμα ὄντα καὶ εἰς χρῆσιν ἀνθρώπων παρεσκευασμένα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ· ἀ δὴ παράκειται καὶ ὑποβέβληται καθάπερ ὕλη τις καὶ ὄργανα πρὸς χρῆσιν ἀγαθὴν τοῖς εἰδόσι τὸ ὄργανον. εἰς χρῆ τεχνικῶς, τεχνικὸν ἐστὶν· εἰς ὑπερῆς τῆς τέχνης, ἀπολαύει τῆς σῆς ἀμουσίας ὃν ἀναίτιον. Τοιοῦτον καὶ ὁ πλοῦτος ὄργανόν ἐστι. δύνασαι χρῆσθαι δικαίως αὐτῷ; πρὸς δικαιοσύνην καθυπηρετεῖ· ἀδίκως τίς αὐτῷ χρῆται; πάλιν ὑπηρετῆς ἀδικίας εὐρίσκεται. πέφυκε γὰρ ὑπηρετεῖν, ἀλλ' οὐκ ἄρχειν. οὐ χρῆ τοίνυν τὸ ἐξ ἑαυτοῦ μὴ ἔχον μήτε τὸ ἀγαθόν, μήτε τὸ κακόν, ἀναίτιον ὃν αἰτιάσθαι, ἀλλὰ τὸ δυνάμενον καὶ καλῶς τούτοις χρῆσθαι καὶ κακῶς, ἀφ' ὧν ἂν ἔλθῃται καθ' αὐτό. τοῦτο δὲ ἐστὶ νοῦς ἀνθρώπου καὶ κριτήριον, ἐλεύθερον ἔχον ἐν ἑαυτῷ καὶ τὸ ἀντεξούσιον τῆς μεταχειρίσεως τῶν δοθέντων. ὥστε μὴ τὰ κτήματά τις ἀφανίζετω μᾶλλον ἢ τὰ πάθη τῆς ψυχῆς, τὰ μὴ συγχωροῦντα τὴν ἀμείνω

χρήσιν τῶν ὑπαρχόντων· ἵνα καλῶς καὶ ἀγαθῶς
γενόμενος καὶ τούτοις τοῖς χρήμασι χρῆσθαι δυ-
νηθῇ καλῶς. τὸ οὖν ἀποτάξασθαι πᾶσι τοῖς
ὑπάρχουσι καὶ πωλῆσαι πάντα τὰ ὑπάρχον-
τα, τοῦτον τὸν τρόπον εὐδεκτέον ὡς ἐπὶ τῶν
ψυχικῶν παθῶν εἰρημένον.

15. Εγὼ γοῦν καὶ κεῖνο φήσαμ' ἀν. ἐπειδὴ
τὰ μὲν ἐντὸς ἐστὶ τῆς ψυχῆς, τὰ δὲ ἐκτὸς·
καὶ μὲν ἡ ψυχὴ χρῆται καλῶς, καλὰ καὶ
ταῦτα δοκεῖ· ἐὰν δὲ πονηρῶς, πονηρά. ὁ κελεύων
ἀπαλλοτριῶν τὰ ὑπάρχοντα, πότερον ταῦτα
παραίτεται, ὢν ἀναιρεθέντων ἔτι τὰ πάθη μέ-
νει· ἢ ἐκεῖνα μᾶλλον, ὢν ἀναιρεθέντων καὶ τὰ
κτήματα χρήσιμα γίνεται; εἰ τοίνυν ὁ ἀποβα-
λὼν τὴν κοσμικὴν περιουσίαν, ἔτι δύναται πλου-
τεῖν τῶν παθῶν, καὶ τῆς ὕλης μὴ παρουσίας· ἢ
γάρ τοι διάθεσις τὸ αὐτῆς ἐνεργεῖ καὶ τὸν λο-
γισμὸν ἄγχει, καὶ πείζει, καὶ φλεγμαίνει ταῖς
συντρόφοις ἐπιθυμίαις· οὐδὲν οὖν προὔργου γέγονεν
αὐτῷ πτωχεύειν χρημάτων, πλουτοῦντι τῶν
παθῶν. οὐ γὰρ τὰ ἀπύβλητα ἀπέβαλεν, ἀλλὰ
τὰ ἀδιάφορα· καὶ τῶν μὲν ὑπηρετικῶν ἑαυτὸν
περίεκοψεν, ἐξέκαυσε δὲ τὴν ὕλην τῆς κακίας τὴν
ἐμ-

struat, per quas non liceat uti facultatibus in bo-
num virtutis; quo nimirum bonus quis ac probus
effectus, his quoque divitiis ac pecuniis probe
exque honesti ratione uti possit. Quod igitur
cunctis opibus renunciare jubemur, et ut quae in
censu sunt, omnia vendamus; in hunc modum
intelligendum est, ut de affectibus animi ac per-
turbationibus dictum accipiatur.

XV. Ego certe illud etiam addiderim. Quan-
do quidem alia quidem extra animum, alia intus
inque anima sunt; ac si quidem animus illis bene
honesteque utatur, illis quoque bona honesta-
que videntur; sin autem male, mala: num quaeso
qui facultates abalienare jubet, has magis repu-
diat, quibus sublati adhuc vitia manent ac per-
turbationes; an vero illas, quibus peremptis ipsae
quoque utiles divitiae fiant? Si quidem igitur ab-
jectis quis secularis fastus divitiis, vitiorum ad-
huc ac affectuum segete dives esse potest, ta-
met si terrena substantia ei non suppetit (cupidi-
tas enim quod suum est agit, animumque velut
praefocat angitque et premit, alumnisque ac in-
olitis desideriiis accendit) nihil plane ei pro-
fuit, quod egenus divitiis factus est, qui vitiis
et affectibus dives sit. Non enim ea abjecit quae
abjicienda erant; sed quae promiscui usus: ac

sibi quidem servitia abstulit, innatam vero libidinis vitique materiam exteriori penuria succendit. Renunciandum ergo facultatibus quae noxiae sint, non iis rebus quae si quis rectum usum attenderit, conducere etiam possint. Conducunt vero quae prudentia comite et sobrietate ac pietate dispensantur. Porro ea submovenda quae noxia: quae autem foris sunt, ea nihil damni afferunt. Sic igitur Dominus etiam exteriorum usum insinuat, jubens ponere non ea, quibus vita sustentatur; sed quae illis male utantur, aegritudines animi vitiaque seu affectus.

XVI. Horum copia ipsa quidem suppetens, cunctis mortifera est; et si pereat, salutis causa est. Ab ea mundam, hoc est, pauperem nudamque animam praestare decet, sicque jam Salvatorem audire dicentem; (a) *Veni, sequeremur te*. Via enim ipse tunc fit, habenti cor purum: in impuram autem animam, Dei gratia non subit. Impura autem est quae desiderii dives, multisque amoribus, iisque secularibus foeta est atque parturit. Nam qui possessionibus locuples, aurumque et argentum et domos tanquam Dei dona habet, Deoque largitori in hominum salutem ex eis ob-

(a) Marc. 10. 21.

ἐμφυτον τῇ τῶν ἐκτὸς ἀπορίᾳ. ἀποτακτέον οὖν τοῖς ὑπάρχουσι τοῖς βλαβεροῖς, οὐχὶ τοῖς, ἐὰν ἐπιστῇται τίς τὴν ὀρθὴν χρῆσιν, καὶ συνωφελεῖν δυναμένοις. ὠφελεῖ δὲ τὰ μετὰ φρονήσεως καὶ σωφροσύνης καὶ εὐσεβείας οἰκονομούμενα. ἀπώσσει δὲ τὰ ἐπιζήμια· τὰ δὲ ἐκτὸς, οὐ βλάπτει. οὕτως οὖν ὁ κύριος καὶ τὴν τῶν ἐκτὸς χρεῖαν εἰσάγει, κελεύων ἀποθέσθαι οὐ τὰ βιωτικά, ἀλλὰ τὰ τούτοις κακῶς χρώμενα· ταῦτα δ' ἦν τὰ τῆς ψυχῆς ἀρρώσθημα καὶ πάθη.

16. Ὁ τούτων πλοῦτος παρὼν μὲν ἅπασιν θανάτηφόρος, ἀπολλύμενος δὲ, σωτήριος. οὗ δὲ καθαρεύουσιν, τούτῃσι πτωχεύουσιν καὶ γυμνὴν τὴν ψυχὴν παρασχόμενον, οὕτως ἤδη τοῦ σωτήρος ἀκοῦσαι λέγοντος· δεῦρο ἀκολουθεῖ μοι. ὁδὸς γὰρ αὐτὸς ἤδη τῷ καθαρῷ τὴν καρδίαν γίνεται· εἰς δὲ ἀκάθαρτον ψυχὴν, Θεοῦ χάρις οὐ παραδύεται. ἀκάθαρτος δὲ ἡ πλουτοῦσα τῶν ἐπιθυμιῶν, καὶ ὠδίνουσα πολλοῖς ἔρωσι καὶ κοσμητοῖς. ὁ μὲν γὰρ ἔχων κτήματα, καὶ χρυσὸν καὶ ἄργυρον, καὶ οἰκίας ὡς Θεοῦ δωρεάς· καὶ τῷτε διδόντι Θεῷ λειτουργῶν ἀπ' αὐτῶν εἰς ἀνθρώπων σωτηρίαν· καὶ εἰδὼς, ὅτι ταῦτα κέκτηται διὰ

τοὺς ἀδελφοὺς μᾶλλον ἢ ἑαυτὸν καὶ κρείττων ὑπάρ-
χων τῆς κτήσεως αὐτῶν, μὴ δούλος ὢν κέκτη-
ται, μηδὲ ἐν τῇ ψυχῇ ταῦτα περιφέρειν, μηδὲ
ἐν τούτοις ὀρίζων καὶ περιγράφων τὴν ἑαυτοῦ
ζωὴν, ἀλλὰ τι καὶ καλὸν ἔργον καὶ θεῖον αἰ-
διαπονῶν· καὶ ἀποστερηθῆναι δὲ ποτὲ τούτων,
δυνάμενος ἴλεω τῇ γνώμῃ, καὶ τὴν ἀπαλλαγὴν
αὐτῶν ἐνεγκεῖν ἐξ ἴσου, καθάπερ καὶ τὴν περιου-
σίαν· οὗτος ὁ μακαριζόμενος ὑπὸ τοῦ κυρίου, καὶ
πτωχὸς τῷ πνεύματι καλούμενος, κληρονόμος
ἐτοιμος οὐρανοῦ βασιλείας, οὐ πλούσιος ζῆσαι μὴ
δυνάμενος.

17. Ὁ δὲ ἐν τῇ ψυχῇ τὸν πλοῦτον φέρων,
καὶ ἀντὶ θεοῦ πνεύματος ἐν τῇ καρδίᾳ χρυσὸν
φέρων ἢ ἀγρὸν, καὶ τὴν κτῆσιν ἄμετρον αἰεὶ ποιῶν,
καὶ ἐκάστοτε τὸ πλεῖον βλέπων, κάτω νενευκῶς
καὶ τοῖς τοῦ κόσμου θηράτροις πεπεδημένος, γῇ
ὢν καὶ εἰς γῆν ἀπελευσόμενος, πόθεν δύναται βα-
σιλείας οὐρανῶν ἐπιθυμῆσαι καὶ φροντίσαι, ἀνθρω-
πος οὐ καρδίαν, ἀλλὰ ἀγρὸν ἢ μέταλλον φορῶν,
ἐν τούτοις εὐρεθισόμενος ἐπάναγκες ἐν οἷς εἴλετο;
ὅπου γὰρ ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου, ἐκεῖ καὶ ὁ θησαυ-
ρὸς αὐτοῦ. Θησαυροὺς δὲ γε ὁ κύριος οἶδε διττοὺς·
τὸν

sequitur; novitque fratrum potius causa, quam
in sui gratiam haec a se possideri; animoque
quam pro illorum possessione praestantior, non
ut servus hisque mancipatus, ea possidet; neque
animo circumfert, nec eis vitam suam definit ac
circumscribit, sed et honesti aliquid operis at-
que divini in laboris partem semper assumit, et
si quando necesse fuerit illis privari, placido ani-
mo parique hilaritate eorum jacturam ferre pot-
est ac abundantiam: hic ille est qui a Domino (a)
beatus praedicatur, et pauper Spiritu vocatur,
expeditus haeres regni coelorum, non qui divi-
tiarum impatiens earum cultu vivere non potest.

XVII. At qui fert opes in animo, et loco Spi-
ritus Dei fert aurum in corde sive agrum, nul-
loque iis adhibito modo praedia et possessiones
semper auget, ac quotidie alia pluraque animo
cogitat, in terram pronus cernuusque, ac mundi
laqueis irretitus, qui terra sit et in terram rever-
surus sit: unde is regni coelorum desiderio ac-
cendatur ac ejus cura affici possit; homo, scilicet,
qui non cor, sed agrum aut metallum gerat,
quem plane necesse sit in iis deprehendi, quo-
rum amore captus existit. (b) Ubi enim est mens
hominis, ibi et thesaurus ejus est. Duplicem
por-

(a) Matt. 5. 3. (b) Matt. 6. 21.

porro thesaurum novit Dominus, alterum bonum; (a) *Bonus enim homo de bono thesauro cordis sui profert bonum*: alterum malum, *Malus enim de malo thesauro profert malum: ex abundantia enim cordis os loquitur*. Quemadmodum igitur thesaurus non unus apud eum, velut etiam se res apud nos habet, quo scilicet invento, repente ingens lucrum ostendenti praestatur; sed et alius est nullius frugis, nihilque expetendus, infastae possessionis atque damnosus: sic sunt quoque bonorum, deque malorum genere, divitiae; siquidem divitias et thesaurum haud inter se natura dirimi scimus. Ac quidem erant divitiae merito possidendae ac amplexandae, itemque ne dignae quidem quae possideantur ac respuendae. Ad eundem modum etiam paupertas spiritalis quidem beata praedicanda; unde adjecit Matthaeus, (b) *Beati pauperes*. Quo id modo? Nimirum *pauperes spiritu*. Ac rursus, (c) *Beati qui esuriunt et sitiunt justitiam Dei*. Igitur miseri pauperes contrariae indolis, qui Dei expertes magisque expertes humanarum facultatum, Dei justitiam ne quidem delibarent.

XVIII. Divites ergo qui difficile intrabunt in regnum coelorum subtilius ac erudite intellige-

(a) Matt. 12. 35. (b) Matt. 5. 3. (c) v. 6.

τὸν μὲν ἀγαθὸν ὁ γὰρ ἀγαθὸς ἄνθρωπος ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ θησαυροῦ τῆς καρδίας προφέρει τὸ ἀγαθόν. τὸν δὲ πονηρὸν ὁ γὰρ κακὸς ἐκ τοῦ κακοῦ θησαυροῦ προφέρει τὸ κακόν, ὅτι ἐκ τοῦ περισσεύματος τῆς καρδίας τὸ ἑὸς λαλεῖ. ὥς περ οὖν θησαυρὸς οὐχ εἰς παρ' αὐτῶν καθὼ καὶ παρ' ἡμῖν, ὁ τὸ αἰφνίδιον μέγα κέρδος ἐν εὐρέσει διδούς· ἀλλὰ καὶ δεύτερος ὁ ἀκερδῆς καὶ ἄζηλος καὶ δυσκτητος καὶ ἐπιζήμιος· οὕτω καὶ πλούτος ὁ μὲν τις ἀγαθῶν, ὁ δὲ κακῶν· εἴ γε τὸν πλούτον καὶ τὸν θησαυρὸν οὐκ ἀπηρτημένους ἴσμεν ἀλλήλων τῇ φύσει. καὶ ὁ μὲν τις πλούτος ἀν εἶη καὶ περιβλητός, ὁ δὲ ἄκτητος καὶ ἀπόβλητος. τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον καὶ πτωχεία μακαριστὴ μὲν ἡ πνευματικὴ διὸ καὶ προσέθηκεν ὁ Ματθαῖος, μακάριοι οἱ πτωχοὶ πῶς; τῷ πνεύματι καὶ πάλιν, μακάριοι οἱ πεινῶντες καὶ διψῶντες τὴν δικαιοσύνην τοῦ Θεοῦ. οὐκοῦν ἄθλιοι οἱ ἐναντίοι πτωχοὶ, Θεοῦ μὲν ἄμοιροι, ἀμοιρότεροι δὲ τῆς ἀνθρωπίνης κτήσεως, ἄγευστοι δὲ δικαιοσύνης Θεοῦ.

18. Ὡστε τοὺς πλουσίους μαθηματικῶς ἀκουτέον, τοὺς δυσκόλως εἰσελευσομένους εἰς τὴν βα-

σιλείαν· μὴ σκαιῶς μηδὲ ἀγροῖκως μηδὲ σαρκίνως. οὐ γὰρ οὕτως λέλεκται, οὐδὲ ἐπὶ τοῖς ἐκτὸς ἢ σωτηρία, οὔτε εἰ πόλλα, οὔτε εἰ ὀλίγα ταῦτα, ἢ μικρά ἢ μεγάλα, ἢ ἔνδοξα ἢ ἄδοξα, ἢ εὐδόκιμα ἢ ἀδόκιμα· ἀλλ' ἐπὶ τῇ τῆς ψυχῆς ἀρετῇ, πίστι, καὶ ἐλπίδι, καὶ ἀγάπῃ, καὶ φιλαδελφίᾳ, καὶ γνώσει, καὶ πραότητι, καὶ ἀτυφίᾳ καὶ ἀληθείᾳ, ὧν ἄθλον ἡ σωτηρία. οὐδὲ γὰρ διὰ κάλλος σώματος ζῆσεται τις, ἢ τοῦναυτίον ἀπολεῖται· ἀλλ' ὁ μὲν τῷ δοθέντι σώματι, ἀγνῶς καὶ κατὰ θεὸν χρώμενος, ζῆσεται. ὁ δὲ φθείρων τὸν ναὸν θεοῦ, φθαρήσεται. δύναται δὲ τις καὶ αἰσχροῦς ἀσελγαίνειν, καὶ καλὸς σωφρονεῖν. οὐδὲ ἰσχύς καὶ σώματος μέγεθος ζῶσιν, οὐδὲ τῶν μελῶν οὐδὲν ἀπολύει· ἀλλ' ἡ τούτοις ψυχὴ χρωμένη τὴν αἰτίαν ἐφ' ἑκάτερα παρέχεται. ὑπόφερε γοῦν, φησὶ, παιόμενος τὸ πρόσωπον· ὅπερ δύναται καὶ ἰσχυρός τις ὧν καὶ εὐεκτῶν ἐπακούσται, καὶ πάλιν ἀσθενικός τις ὧν ἀκρασία γνώμης παραβῆναι. οὕτω καὶ ἄπορός τις αὐτῷ καὶ ἄβιος εὐρεθείη ποτ' ἂν μεθύων ταῖς ἐπιθυμίαις, καὶ χρήμασι πλούσιος, νήφων καὶ πτωχεύων ἡδονῶν, πεπεισμένος, συνετὸς, καθαρὸς κεκολασμένος. εἰ τοίνυν

ἐστὶ

gendi, non pravo sensu rusticiusque ac carnali intellectu. Non enim ita dictum est, nec in eis quae foris sunt salus posita est, sive illa multa sive pauca sint, sive parva sive magna, sive laude clara sive obscura, sive probata sive reproba; sed in animi virtute, fide, spe et caritate; fraterno amore et scientia et mansuetudine et modestia et veritate, quorum praemium salus est. Neque enim viveret quispiam quod pulcro sit corpore, aut contra, peribit; sed qui caste exque divinis rationibus utitur concesso corpore, is vivet; (α) qui vero Dei templum corrumpit, disperdetur. Potest vero quis etiam deformis indulgere libidini, et qui pulcher sit, studere castitati. Neque robur molesque ac proceritas corporis vitam afferunt, nec membrum aliquod dat perniciem; sed causam in utrumque praebet, quae his anima utitur. Sustine, inquit, si quis te in faciem caedit; cui et robustus et prospera utens valetudine obaudire potest; et contra quis infirmus mentis petulantia, ejus transgresor esse. Sic et rursus egenus quidam et inops, cupiditatibus ebrius extiterit, quique divitiis affluat, sobrius et egenus voluptatum: nempe obsequendi animo sedulus, cordatus, mundus, castigatus. Si igitur quod

quod potissimum primumque vitam est habiturum, anima est, eique vitam praestat, quae illi virtus quasi adnascitur atque comes est, mortisque interitu vitam perimit; aperte constat, ipsam tum eorum egenam, quorum quis copia perderetur, incolumen fore; tum iis affluentem, quorum copia perdit, interituram esse. Nec jamalibi quam in animae ipso statu et affectione, ut Deo obsequatur mundamque se praebeat, et ut transgrediendo mandata, vitium ac malitiam colligat, causam quaeramus, cur haec ita utrinque eveniant.

XIX. Vere igitur probeque dives est, qui fœtus virtutibus est et quavis fortuna sancte et fide uti potest: falso autem dives, qui carne dives est, vitamque transtulit ad exteriorem substantiam quae praeterit atque interit, ac quandoque in alterius censum transit, et ad extremum nullius plane existit. Rursus eadem ratione est et verus pauper, et spurius alius falsique nominis pauper existit: quorum nempe alius pauper spiritu fit, quod est proprium; alius seculari fastu, quod alienum. Mundi igitur fastu pauperi, ac qui dives pravis affectibus fit, non qui spiritu pauper, et secundum Deum dives existat, recede, ait, ab his, quas in animo possides, alienis facultatibus, ut mundo corde evadens videas

Deum;

ἐπὶ τὸ ζητούμενον μάλιστα καὶ πρῶτον ἡ ψυχὴ, καὶ περὶ ταύτην ἀρετὴ μὲν φουομένη σώζει, κακία δὲ θάνατον· ὁ δὲ ἴδιος ἦδη σαφές, ὅτι αὐτὴ καὶ πτωχεύουσα ὧν ἂν τις ὑπὸ πλούτου διαφθείρει, σώζεται, καὶ πλουτοῦσα τούτων, ὧν ἐπιτρίβει πλοῦτος, θανοῦται. καὶ μηκέτι ζητῶμεν ἀλλαχού τὴν αἰτίαν τοῦ τέλους, πλὴν ἐν τῇ τῆς ψυχῆς κατατάσει καὶ διαθέσει πρὸς τε ὑπακοὴν Θεοῦ καὶ καθαρότητα, πρὸς τε παράβασιν ἐντολῶν καὶ κακίας συλλογῇ.

19. Ὁ μὲν ἄρα ἀληθῶς καὶ καλῶς ἐστὶν ὁ τῶν ἀρετῶν πλούσιος καὶ πάσῃ τύχῃ χρῆσθαι ὁσίως καὶ πιστῶς δυνάμενος· ὁ δὲ νόθως πλούσιος, ὁ κατὰ σάρκα πλουτῶν, καὶ τὴν ζωὴν εἰς τὴν ἔξω κτῆσιν μετενηνοχῶς τὴν παρερχομένην καὶ φθειρομένην, καὶ ἄλλοτε ἄλλου γινομένην, καὶ ἐν τῷ τέλει μηδενὸς μηδαμῇ. πάλιν αὖ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ γνήσιος πτωχός, καὶ νόθος ἄλλος πτωχός καὶ ψευδώνυμος. ὁ μὲν κατὰ πνεῦμα πτωχός, τὸ ἴδιον· ὁ δὲ κατὰ κόσμον, τὸ ἀλλότριον. τῷ δὲ κατὰ κόσμον πτωχῷ καὶ πλούσιῳ κατὰ τὰ πάθη, ὁ κατὰ πνεῦμα οὐ πτωχός καὶ

D

κα-

κατὰ θεὸν πλούσιος, ἀπόστη, Φισί, τῶν
 ὑπαρχόντων ἐν τῇ ψυχῇ σου κτημάτων ἀλ-
 λοτριών, ἵνα καθαρὸς τῇ καρδίᾳ γεόμενος ἴδῃς
 τὸν θεόν ὅπερ καὶ δι' ἑτέρας φωνῆς ἐστίν, εἰ-
 σελθεῖν εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, καὶ πᾶς
 αὐτῶν ἀποστῇς, πωλίσας. Τί οὖν; χρήματα
 ἀντὶ κτημάτων λάβῃς; ἀντίδωσιν πλούτου πρὸς
 πλοῦτον ποιησάμενος, ἐξαργυρίσας τὴν φανερὰν
 οὐσίαν; οὐδαμῶς ἀλλὰ ἀντὶ τῶν προτέρων εὐπαρ-
 χόντων τῇ ψυχῇ, ἢν σῶσαι ποθεῖς, ἀντισ-
 αγόμενος ἕτερον πλοῦτον θεοποιῶν καὶ ζωῆς χο-
 ρηγὸν αἰωνίου, τὰς κατὰ τὴν ἐντολὴν τοῦ θεοῦ
 διαθέσεις· ἀνθ' ὧν σοὶ περίεσται μισθὸς καὶ τιμὴ
 διηνεκὴς, σωτηρία καὶ αἰώνιος ἀφθαρσία. οὕτω
 καλῶς πωλεῖς τὰ ὑπάρχοντα, τὰ πολλὰ καὶ
 περισσὰ, καὶ ἀποκλείοντά σοι τοὺς οὐρανούς,
 ἀντικαταλασσόμενος αὐτῶν τὰ σῶσαι δυνά-
 μενα. ἐκεῖνα ἔχεταισαν οἱ σὰρκινοὶ πτωχοὶ καὶ
 τούτων δέεσται σὺ δὲ τὸν πνευματικὸν πλοῦτον
 ἀντιλαβὼν ἔχῃς ἤδη θησαυρὸν ἐν οὐρανοῖς.

20. Ταῦτα μὴ συνιείς κατὰ τρόπον ὁ πο-
 λυχρήματος καὶ ἔνομος ἄνθρωπος, μηδὲ ὅπως
 ὁ αὐτὸς καὶ πτωχὸς δύναται εἶναι καὶ πλού-

σιος,

Deum; quod et alia verborum [forma est, ut in-
 tres in regnum coelorum. Quonam vero modo
 ab eis recesferis? Vendendo. Quid ergo? Ita ni-
 mirum ut praediorum pretio pecuniam recipias?
 Nempe opes opibus commutando, conflatis ma-
 nifestis facultatibus? Nequaquam. Sed ita ut lo-
 co earum, quae animo ante inerant, quem esse
 salvum cupis, alias divitias deificas vitaeque ae-
 ternae pararias (ex Divini scilicet ratione man-
 dati confertos animi affectus) inferas; pro quibus
 erit tibi merces ac perpetuus honor, salus aeter-
 naque incorruptio. In hunc modum recte vendis
 quae possides, multa illa et superflua, et quae tibi
 coelum occludunt, cum illis commutans, quae
 salutem afferre possint. Illa habeant carnali ritu
 pauperes et qui his indigeant: tu vero spiritali-
 bus eorum loco receptis divitiis, thesaurum in
 coelis habeas.

XX. Haec per metaphoram dicta non intelli-
 gens ille multis pecuniis locuples et homo le-
 galis; neque ut possit idem et pauper esse et di-
 ves, et habere pecunias et non habere, necnon
 uti seculo et non uti, abiit tristis et moerens,
 relicto vitae ordine, quem solummodo cu-
 pere, ac non etiam assequi potuit; qui sibi nimi-
 rum quod arduum erat, impossibile reddiderit.

D 2

Ar-

Arduum namque ac difficile non circumduci animum et labefactari, deliciis, opum exteriorum et floridis praestigiis; non tamen impossibile cum his etiam nancisci salutem, si quis ab iis opibus quae in sensum cadunt, ad eos se transferat, quae mente intelliguntur, Deoque docente noscuntur; noveritque bene uti illis quae promiscui usus sunt propriaque illis ratione, et ut animi desiderio ad vitam aeternam enitatur. Quin et discipuli, illi quidem primum timore perculsi ac attoniti sunt. Quo nempe audito? Num quod ipsi quoque multas pecunias habebant? Verum ea ipsa quoque vilia retia hamosque ac piscatorias scaphas lintresque jam olim reliquerant, quae sola illis in censu erant. Quid ergo timentes aiunt, (a) *Et quis potest salvus fieri?* Praeclare audierant, et ut discipuli, quod per parabolam sensuque obscuriore a Domino dictum fuerat, ac sententiae altitudinem intellexerant. Et quidem quod attinet ad pecuniarum abdicationem, bona spe consequendae salutis freti erant: quod vero necdum se perfecte affectus vitiaque exuisse sibi conscii erant (quippe nuper disciplina imbuti recensque a Salvatore in familiam adsciti) supra modum animis

σιος, καὶ ἔχειν τε χρήματα καὶ μὴ ἔχειν, καὶ χρῆσθαι τῷ κόσμῳ καὶ μὴ χρῆσθαι, ἀπῆλθε συγγὸς καὶ κατηφῆς, λιπὼν τὴν τάξιν τῆς ζωῆς, ἧς ἐπιθυμῶν μόνον, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τυχεῖν ἡδύνατο, τὸ δύσκολον ποίησας ἀδύνατον αὐτὸς ἑαυτῷ. δύσκολον γὰρ ἦν μὴ περιάγεσθαι, μηδὲ κατατρέφεσθαι τὴν ψυχὴν ἀπὸ τῶν προσόντων ἀβρῶν τῷ προδῆλῳ πλούτῳ καὶ ἀνθρώπων γοητευμάτων, οὐκ ἀδύνατον δὲ καὶ ἐν τούτῳ λαβέσθαι σωτηρίας, εἴ τις ἑαυτὸν ἀπὸ τοῦ αἰσθητοῦ πλούτου ἐπὶ τὸν νοητὸν καὶ θεοδιδασκτον μεταγάγοι, καὶ μάθοι τοῖς ἀδιαφόροις χρῆσθαι καλῶς καὶ ἰδίως, καὶ ὥς ἂν εἰς ζωὴν αἰώνιον ὁρμῶτο. καὶ οἱ μαθηταὶ δὲ τὸ πρῶτον μὲν καὶ αὐτοὶ περιδεῖς καὶ καταπληγεῖς γεγονόασιν. ἀκούσαντες τί δήποτε; ἄρα γε ὅτι χρήματα καὶ αὐτοὶ ἐκέκτηντο πολλά; ἀλλὰ καὶ αὐτὰ ταῦτα, τὰ δικτύδια καὶ ἄγκιστρα, καὶ τὰ ὑπηρετικὰ σκαφίδια ἀφῆκαν πάλαι, ἅπερ ἦν αὐτοῖς μόνα. τί οὖν φοβηθέντες λέγουσι, τίς δύναται σωθῆναι; καλῶς ἤκουσαι, καὶ ὥς μαθηταί, τοῦ παραβολικῶς καὶ ἀσαφῶς λεχθέντος ὑπὸ τοῦ κυρίου, καὶ ἡσθοντο τῶν βάθους τῶν λόγων. ἕνεκα μὲν οὖν χρημάτων ἀκτημο-

σύνης εὐέλπιδες ἦσαν πρὸς σωτηρίαν. ἐπεὶ δὲ συνίδεσαν ἑαυτοῖς μήπω τὰ πάθη τέλει ἀποτιθεμένοις· ἀρτιμαθεῖς γὰρ ἦσαν καὶ νεωστὶ πρὸς τῶν σωτῆρος ἠνδρολογημένοι, περισσῶς ἐξεπλήττοντο, καὶ ἀπεγίνωσκον ἑαυτοὺς οὐδέν τι ἥττον ἐκείνου τοῦ πολυχρημάτου καὶ δεινῶς τῆς κτήσεως περιεχομένου, ἣν γε προέκρινε ζωῆς αἰωνίου. ἄξιον οὖν ἦν τοῖς μαθηταῖς φόβου παντός, εἰ καὶ ὁ χρήματα κεκτημένος καὶ ὁ τῶν πάθων ἔγκυος ὢν, ἐπλούτουν, καὶ αὐτοὶ παραπλησίως ἀπελαθίσοντα οὐρανῶν. ἀπαθῶν γὰρ καὶ καθαρῶν ψυχῶν ἐστὶν ἡ σωτηρία.

21. Ὁ δὲ κύριος ἀποκρίνεται· διότι τὸ ἐν ἀνθρώποις ἀδύνατον, δυνατὸν θεῷ. Πάλιν καὶ τοῦτο μεγάλης σοφίας μετ' ὅν ἐστιν· ὅτι καθ' αὐτὸν μὲν ἀσκῶν καὶ διακονούμενος ἀπάθειαν ἀνθρώπος, οὐδὲν αὐτεῖ· εἰ δὲ γένηται δῆλος ὑπερεπιθυμῶν τούτου καὶ δεσπουδακῶς, τῇ προσθήκῃ τῆς παρὰ θεοῦ δυνάμεως περιγίνεται. βουλομέναις μὲν γὰρ ὁ θεὸς ταῖς ψυχαῖς συνεπιπνεῖ. εἰ δὲ ἀποστᾷεν τῆς προθυμίας, καὶ τὸ δοθὲν ἐκ θεοῦ πνεῦμα συνετάλη. τὸ μὲν γὰρ ἄκοντας σώζει, ἔτι βιαζόμενος· τὸ δὲ αἰρουμέ-

perculsi erant, suamque ipsi salutem, haud secus ac divitis illius habentis multas pecunias, direque animo rei fami iaris addicti (quam et vitae aeternae praetulerat) in desperatis habebant. Magno itaque illis timore dignum videbatur, si tum is qui pecunias haberet, tum qui affectibus gravidus esset, in divitum censu habendi essent, ipsique perinde regno coelorum ejiciendi forent. Animas enim immunes ab affectibus ac labe puras manet salus.

XXI. Dominus vero respondit: (a) *Quod est impossibile apud homines, possibile Deo.* Et hoc rursus magnae sapientiae plenum est: idcirco nimirum quod homo ipse a se, suaque virtute operam ponens, studensque ac laborans ut compressis affectibus tranquillī animi fiat, nihil inde praestat: sin autem ejus desiderio vehementius inardescat, diligentiamque omnem adhibeat, adjuncta illi Divina virtute evadet votorum compos. Deus namque volentibus animis adspirat. Sin autem a coepta animi alacritate absceserint, etiam datus a Deo Spiritus contrahitur. Invitis enim salutem afferre, ejus est qui vim afferat; volentibus autem libero animi proposito, ejus qui liberaliter indulgeat. Nec

dormientium et in deliciis agentium est regnum coelorum; (a) *sed violenti rapiunt* illud. Haec enim sola bona violentia, Deo vim inferre, atque a Deo vitam rapere. Qui autem novit eos, qui strenue ac firmiter, imo qui violenter rei incumbunt, ejus copiam facit ceditque; gaudet enim Deus in his se vinci. Itaque cum haec audisset beatus Petrus, electus ille et eximius, princeps ille discipulorum, (b) pro quo uno et seipso Dominus tributum pendit; sermonem confestim rapuit vimque ejus comprehendit. Quid vero ait? (c) *Ecce nos reliquimus omnia, et secuti sumus te*. Porro omnia, si ea dicat quae in censu habebat, relictis fortitan, quod dici solet, quatuor obolis, magnifice gloriatur, imprudensque dignum horum praemium vicemque regnum coelorum pronunciet. Sin autem quas hactenus memoravimus, veteribus spiritualibus possessionibus, animique aegritudinibus atque vitiis projectis, magistri vestigia sequuntur; id vero jam illis connectat, qui coelis adscribendi sunt. Sic enim revera praestatur ut Salvatorem sequatur, qui illius ab omni immunem noxa vitam colat ac perfectionem, quique in illam velut speculum

(a) Matt. 11. 12.

(b) Matt. 17. 26.

(c) 19. 28.

μένοις, χαριζόμενου. οὐδὲ τῶν καθευδόντων καὶ βλακευόντων ἐστὶν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' οἱ βιασταὶ ἀρπάζουσιν αὐτήν. αὕτη γὰρ μόνον βία καλὴ, Θεὸν βιάσασθαι, καὶ παρὰ Θεοῦ ζῶν ἀρπάσαι. ὁ δὲ γνούς τοὺς βεβαίως, μᾶλλον δὲ βιάως ἀντεχομένους, συνεχάρησεν, εἶξεν. χαίρει γὰρ ὁ Θεὸς τὰ τοιαῦτα ἡττώμενος. τοιγάρτοι τούτων ἀκούσας ὁ μακάριος Πέτρος, ὁ ἐκλεκτός, ὁ ἐξαίρετος, ὁ πρῶτος τῶν μαθητῶν, ὑπὲρ οὗ μόνου καὶ ἑαυτοῦ τὸν Φέρον ὁ σωτὴρ ἐκτελεῖ, ταχέως ἤρπασε καὶ συνέβαλε τὸν λόγον· καὶ τί Φησιν; ἴδε ἡμεῖς ἀφήκαμεν πάντα, καὶ ἠκολούθησάμεν σοι. τὰ δὲ πάντα εἰ μὲν τὰ κτήματα τὰ ἑαυτοῦ λέγει, τέσσαρας ὀβολούς ἴσως, τοῦ λόγου καταλιπὼν μεγαλύνεται, καὶ τούτων ἀνταξίαν ἀποφαίνων ἀν λάθῃ τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν. εἰ δὲ ἄπερ ἄχρι νῦν ἐλέγομεν τὰ παλαιὰ ἰσητὰ κτήματα, καὶ ψυχικὰ νοσήματα ἀπορρίψαντες, ἔπονται κατ' ἴχνος τῷ διδασκάλῳ, τοῦτ' ἀνάπτοιτο ἤδη τοῖς ἐν οὐρανοῖς ἐγγραφησομένοις. οὕτω γὰρ ἀκαλουθεῖν ὄντως τῷ σωτῇ ἀναμαρτησίαν καὶ τελειότητα τὴν ἐκείνου μετερχόμενον, καὶ πρὸς ἐκείνην ὥσπερ κάτοπτρον κοσμοῦντα καὶ ρυθμί-

ζοντα τὴν ψυχὴν, καὶ πάντα διὰ πάντων
ὁμοίως διατεθέντα.

22. Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς· ἀμὴν ὑμῖν λέγω,
ὅς ἂν ἀφῇ τὰ ἴδια, καὶ γονεῖς καὶ ἀδελφοὺς,
καὶ χρήματα ἕνεκεν ἐμοῦ καὶ ἕνεκεν τοῦ εὐαγ-
γελίου, ἀπολήφεται ἐκάτοντα πλάσιον. ἀλλὰ
μηδὲ τοῦθ' ἡμᾶς ἐπιταρασσέτω, μηδὲ τὸ ἔτι
τούτου σκληρότερον ἀλλαχοῦ ταῖς Φωναῖς ἐξη-
νεγμένον, ὅς οὐ μισεῖ πατέρα καὶ μητέρα καὶ
παῖδας, προσέτι δὲ καὶ τὴν ψυχὴν ἑαυτοῦ,
ἐμὸς μαθητὴς εἶναι οὐ δύναται. οὐ γὰρ εἰσηγεί-
ται μῖσος καὶ διάλυσιν ἀπὸ τῶν φιλάτων ὁ
τῆς εἰρήνης Θεός, ὅγε καὶ τοὺς ἐχθροὺς ἀγα-
πᾶν παραινῶν. εἰ δὲ τοὺς ἐχθροὺς ἀγαπητέον,
ἀνάλογον ἀπ' ἐκείνων ἀνίστη καὶ τοὺς ἐγγυτά-
τω γένους· ἢ εἰ μισητέον τοὺς πρὸς αἵματος,
πολὺ μᾶλλον τοὺς ἐχθροὺς ἀποβάλλεσθαι κατιῶν
ὁ λόγος διδάσκει. ὥστε ἀλλήλους ἀναιροῦντες
ἐλέγχουσιν· ἂν οἱ λόγοι. ἀλλ' οὐδ' ἀναιροῦσιν,
οὐδ' ἐγγύς. ἀπὸ γὰρ τῆς αὐτῆς γνώμης καὶ
διαθέσεως καὶ ἐπὶ τῷ αὐτῷ ὄρω πατέρα μι-
σοῖη τις ἂν ἐχθρὸν ἀγαπῶν, ὁ μήτε ἐχθρὸν
ἀμυνόμενος, μήτε πατέρα Χριστοῦ πλέον αἰδού-
με-

contuendo animum perorner componatque, ac
in omnibus pares illi mores prorsus induat.

XXII. (a) *Respondens autem Jesus, ait·*
Amen dico vobis, qui reliquerit propria, et pa-
rentes et fratres et pecunias propter me et propter
Evangelium, recipiet centies tantum. At neque
hoc nos turbet, nec quod adhuc durioribus ver-
bis alio loco editum est, (b) Qui non odit pa-
trēm et matrem et filios, adhuc autem et animam
suam, non potest esse meus discipulus. Non enim
praecepit odium et divortium a carissimis Deus
pacis, qui et inimicos diligere jubeat. Quod si
inimici diligendi sunt pari etiam ratione ab eis
adscendendo, qui sunt genere conjunctissimi; aut
si odio habendi affines et cognati, potiori ratione
rejciendos inimicos descendendo ratio edocet.
Sic alia aliam sententiam liquido destrueret. At
non se invicem destruunt; nihil minus. Ex eo-
dem quippe affectu et animo, eademque regula
patrem odio habeat amando inimicum, qui nec
inimicum ulciscatur, neque patrem plus Christo
vereatur. In illo quidem verbo odium refecat et
voluntatem inferendi mala, in hoc vero nimiam
in conjunctos reverentiam, dum haec saluti offi-
ciat.

(a) Marc. 10. 29.

(b) Luc. 14. 26.

ciat. Si ergo infidelis cuiquam pater aut filius aut frater exstiterit, atque horum quilibet fidei vitaeque in coelis consequendae impedimentum praestiterit; huic ne consentiat, aut cum illo concordiam habeat, sed spiritualis inimicitiae causa carnalem necessitudinem diluat.

XXIII. Rem arbitrator litis esse contestationem. Hinc quidem videatur adstans pater dicere: *Ego te profeminavi, et enutrivī; sequere me, pariterque inique age, nec Christi legi obsequere*, ac quicquid aliud vir blasphemus et mortuus natura dixerit. Inde vero audi Salvatorem. *Ego te regeneravi, qui male a mundo mortis victima fuisses genitus: in libertatem asserui, sanavi, redemi. Ego Dei boni patris tibi vultum ostendam: noli patrem vocare super terram: mortui sepeliant mortuos: tu vero me sequere; sublimem enim ducam in requiem arcanorum, et quae nemo eloqui queat, bonorum; (a) quae oculus non vidit, nec auris audiat, nec in cor hominis ascenderunt, (b) in quae desiderant angeli prospicere, et videre quae praeparavit Deus bona sanctis sequae diligentibus filiis. Ego nutritius tuus, qui*

(a) 1 Cor. 2. 9. (b) 1 Pet. 1. 12.

μενος. ἐν ἐκείνῳ μὲν γὰρ τῷ λόγῳ μῖσος ἐκκόπτει καὶ κακοποιᾷ, ἐν τούτῳ δὲ τὴν πρὸς τὰ σὺντροφα δυσωπίαν, εἰ βλάπτει πρὸς σωτηρίαν. εἰ γοῦν ἄθεος εἴη τινι πατὴρ, ἢ υἱός, ἢ ἀδελφός, καὶ κάλυμα τῆς πίστεως γένοιτο, καὶ ἐμπόδιον τῆς ἀγαθῆς ζωῆς, τούτῳ μὴ συμφερέσθω, μηδὲ ὁμοιοῖται, ἀλλὰ τὴν σαρκικὴν οἰκειότητα διὰ τὴν πνευματικὴν ἔχθραν διαλυσάτω.

23. Νόμισον εἶναι τὸ πρᾶγμα διαδικασίαν. ὁ μὲν πατὴρ σοὶ δοκίτω παρεστὼς λέγειν· ἐγὼ ἔσπειρα καὶ ἔθρεψα, ἀκολούθει μοι, καὶ συναδίκει, καὶ μὴ πείθου τῷ Χριστοῦ νόμῳ καὶ ὅσα αὐτὸς εἴποι βλάσφημος ἄνθρωπος καὶ νεκρὸς τῇ φύσει. ἐτέρωθεν δὲ ἄκουε τοῦ σωτῆρος· ἐγὼ σε ἀνεγέννησα, κακῶς ὑπὸ κόσμου πρὸς θάνατον γεγεννημένον· ἠλευθέρωσα, ἰασάμην, ἐλυτρώσάμην. ἐγὼ σοὶ δείξω Θεοῦ πατρὸς ἀγαθοῦ πρόσωπον· μὴ κάλει σεαυτῷ πατέρα ἐπὶ γῆς· οἱ νεκροὶ τοὺς νεκροὺς θαπτέτωσαν, σὺ δὲ μοι ἀκολούθει· ἀνάξω γάρ σε εἰς ἀνάπαυσιν ἀρρήτων καὶ ἀλέκτων ἀγαθῶν, ἀ μὴ ὀφθαλμὸς εἶδε, μήτε οὖς ἤκουσε, μήτε ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπων ἀνέβη, εἰς ἀἐπιθυμοῖσιν ἄγγελοι παρακόφαι, καὶ ἰδεῖν ἄπερ ἡτοίμασεν ὁ Θεὸς τοῖς ἀγίοις ἀγαθὰ καὶ τοῖς φιλοῦ-

σιν αὐτὸν τέκνους. ἐγὼ σου τροφὸς ἄρτον ἐμαυ-
τὸν διδούς, οὗ γευσάμενος οὐδεὶς ἔτι πείραν θά-
νάτου λαμβάνει, καὶ πόμα καθ' ἡμέραν ἐνδιδούς
ἀθανασίας. ἐγὼ διδάσκαλος ὑπερουρανίων παιδευ-
μάτων. ὑπὲρ σου πρὸς τὸν θάνατον διηγωνισά-
μην, καὶ τὸν σὸν ἐξέτισα θάνατον, ὃν ὥφειλες
ἐπὶ τοῖς προημαρτημένοις καὶ τῇ πρὸς θεὸν ἀπι-
στία. τούτων τῶν λόγων ἐκατέρωθεν διακούσας,
ὑπὲρ σεαυτοῦ δίκασον, καὶ τὴν ψῆφον ἐνεγκε
τῇ σεαυτοῦ σωτηρίᾳ. καὶ ἀδελφὸς ὅμοια λέγει,
καὶ τέκνον, καὶ γυνὴ, καὶ ὅστις οὖν, πρὸ πάν-
των ἐν σοὶ Χριστὸς ὁ νικῶν ἔστω, ὑπὲρ σου γὰρ
ἀγωνίζεται.

24. Δύνασαι καὶ τῶν χρημάτων ἐπίπροσθεν
εἶναι. Φράσον, καὶ οὐκ ἀπάγει με Χριστὸς τῆς
κτήσεως, ὁ κύριος οὐ φθονεῖ. ἀλλ' ὁρᾷς σεαυτὸν
ἡττάμενον ὑπ' αὐτῶν καὶ ἀνατρεπόμενον; ἄφες,
ρίψον, μίσησον, ἀπόταξαι, φύγε. καὶ ὁ δεξιὸς
σου ὀφθαλμὸς σκανδαλίζει σε, ταχέως ἔκκοψον
αὐτόν. αἰρετώτερον ἑτεροφθάλμῳ βασιλείᾳ θεοῦ,
ἢ ὁλοκλήρῳ τῷ πυρ. καὶ χεῖρ, καὶ πούς, καὶ
ἢ ψυχὴ, μίσησον αὐτήν. ἀν γὰρ ἐνταῦθα ἀπό-
ληται ὑπὲρ Χριστοῦ,

25. Ταύ-

meipsum panem praebeam, quem qui gustaverit, nemo adhuc mortis periculum faciet, qui fundam quotidie potum immortalitatis. Ego magister coelo celsioris doctrinae ac disciplinae. Pro te cum morte certamen desudavi, ac cujus reus poenae eras ob patrata delicta Deoque negatam fidem et incredulitatis crimen, ego exsolvi. Qui hos utrinque sermones audias, pro te ipse esto iudex, inque tuae rem salutis ferto sententiam. Et si frater similia loquatur, et si filius, et si uxor, et si quisvis alius, ante omnes Christus in te vincat; quippe cujus ille gratia in arenam descendat.

XXIV. Potes et pecuniis opponere. Dicito. *non vetat Christus ne possessiones habeam, non invidet Dominus. At vides illarum te vinci libidine, et a mentis statu ea te dimoveri? Dimitte, projice, odio habe, abrenuntia, fuge. (a) Et si dexter oculus scandalizat te, quam primum erue eum. Melius est cum uno oculo regnum Dei, quam integro ignis. Sive sit manus, sive pes, sive anima, habe odio. Si enim hic Christi causa etiam pereat,*

XXV.

(a) Matt. 5. 29.

XXV. Hunc sensum habent et quae sequuntur. (a) *Nunc, in tempore hoc, agros, pecuniam, domos et fratres habere cum persecutionibus.* Neque enim vocat ad vitam qui pecunia careant, qui sine lare et tecto, qui fratres nullos habeant, cum vocaverit etiam divites; sed ut supra diximus, fratres quoque illius cultos moribus, veluti Petrum et Andream, nec non Jacobum et Joannem Zebedaei filios; verum inter se concordantes et cum Christo. Ceterum singula haec cum persecutionibus habere non probat. Persecutio vero alia quidem forinsecus obtingit, persecutentibus hominibus fideles et vel inimicitiae causa, vel invidiae, vel lucri, vel suggestionis diabolica. At gravissima persecutio est, quae oritur intrinsecus ex ipsa cujusque anima, depravata impiis desideriis variisque voluptatibus, nec non improba spe inanibusque insomniis; quae plura semper habendi cupiditate et ferinis amoribus rabida, aestuansque objectis velut stimulis aculeisque affectibus ac libidinibus, cruentetur ad furiosa studia, ad desperandam salutem Dei que spemtionem. Persecutio haec gravior est et acerbior, ex animo ipso prorumpens, semper-

XXX

(a) Marc. 20. 30.

25. Ταύτης δὲ ὁμοίως ἔχεται τῆς γνώμης καὶ τὸ ἐπόμενον· νῦν ἐν τῷ καιρῷ τούτῳ ἀγροὺς καὶ χρήματα καὶ οἰκίας καὶ ἀδελφοὺς ἔχειν μετὰ διωγμῶν. οὔτε γὰρ ἀχρημάτους, οὔτε ἀνέστιους, οὔτε ἀναδέλφους ἐπὶ τὴν ζωὴν καλεῖ, ἐπεὶ καὶ πλουσίους κέκληκεν· ἀλλ' ὅτι τρόπον προειρήκαμεν, καὶ ἀδελφοὺς κατ' αὐτὸν ὥσπερ Πέτρον μετὰ Ἀνδρίου καὶ Ἰάκωβον μετὰ Ἰωάννου τοῦ Ζεβεδαίου παῖδας, ἀλλ' ὁμονοῦντας ἀλλήλοις τε καὶ Χριστῷ. τὸ δὲ μετὰ διωγμῶν ταῦτα ἔκατα ἔχειν, ἀποδοκιμάζει. διωγμὸς δὲ, ὁ μὲν τις ἔξωθεν περιγίνεται, τῶν ἀνθρώπων ἢ δι' ἔχθραν, ἢ διὰ φθόνον, ἢ διὰ φιλοκέρδειαν, ἢ κατ' ἐνέργειαν διαβολικὴν τοὺς πιστοὺς ἐλαυνόντων. ὁ δὲ χαλεπώτατος ἔνδοθεν ἐστὶ διωγμὸς, ἐξ αὐτῆς ἐκάστῳ τῆς ψυχῆς προπεμπόμενος, λυμαινομένης ὑπὸ ἐπιθυμιῶν ἀθέων καὶ ἡδονῶν ποικίλων καὶ φαύλων ἐλπίδων καὶ φθαρτῶν οὐεμπολημάτων· ὅταν αἰεὶ τῶν πλειόνων ὀρεγομένη, καὶ λυσσῶσα ὑπὸ ἀγρίων ἐρώτων, καὶ φλεγόμενη καθάπερ κέντροις ἢ μύσφι τοῖς προκειμένοις αὐτῇ πάθεσιν, ἐξαιμάσσεται πρὸς σπουδᾶς μακρόδεις καὶ ζωῆς ἀπόγνωσιν καὶ Θεοῦ καταφρόνησιν. οὗτος ὁ διωγμὸς βαρύτερος καὶ χαλε-

E

πώ.

πρώτερος, ἐνδοθεν ὀρμώμενος, αἰεὶ συνὼν, ὃν οὐδ' ἐκφυγεῖν ὁ διακόμενος δύναται· τὸν γὰρ ἐχθρὸν ἐν ἑαυτῷ περιάγει πανταχοῦ. οὕτω καὶ πύρωσις, ἥ μὲν ἔξωθεν προσπίπτουσα, δοκιμασίαν κατεργάζεται· ἡ δὲ ἐνδοθεν, θάνατον διαπράττεται καὶ πόλεμος, ὁ μὲν ἐπακτὸς, ῥαδίως καταλύεται· ὁ δὲ ἐν τῇ ψυχῇ, μέχρι θανάτου παραμετρεῖται. μετὰ διωγμοῦ τοιοῦτου πλουτὸν εἰς ἑχέως τὸν αἰσθητὸν, καὶ ἀδελφούς τοὺς πρὸς αἵματος καὶ τὰ ἄλλα ἐνέχυρα, κατάλιπε τῇ τούτων παγκτησίᾳ τὴν ἐπὶ κακῷ, εἰρήνην σεαυτῷ παράσχος, ἐλευθεράθητι διωγμοῦ μακροῦ, ἀποτράφητι πρὸς τὸ εὐαγγέλιον ἀπ' ἐκείνων, ἐλοῦ τὸν σωτήρα πρὸ πάντων, τὸν τῆς σῆς συνήγορον καὶ παράκλητον ψυχῆς, τὸν τῆς ἀπείρου πρόταυν ζωῆς. τὰ γὰρ βλεπόμενα, πρόσκαιρα· τὰ δὲ μὴ βλεπόμενα, αἰῶνα. καὶ ἐν μὲν τῷ παρόντι χρόνῳ ὠκύμορα καὶ ἀβέβαια, ἐν τῷ ἐρχομένῳ δὲ ζωὴ ἐστὶν αἰώνιος.

26. Ἔσονται οἱ πρῶτοι ἔσχατοι, καὶ οἱ ἔσχατοι πρῶτοι. τοῦτο πολὺχουν μὲν ἐστὶ κατὰ τὴν ὑπόνοιαν καὶ τὸν σαφισμὸν, οὐ μὴν ἐν γὰρ τῷ παρόντι τὴν ζήτησιν ἀπαιτεῖ. οὐ γὰρ

μό-

que praesens, quam nec evitare potest qui illa appetitur: quippe qui hostem omni loco in se ipse circumferat. Similiter etiam, quae extrinsecus adhibetur, tentatio, probationem operatur; quae vero intrinsecus oritur, mortem inducit. Bellum quoque accidentario ac velut casu externo agente conflatum, facile dissolvitur; quod autem ipsi animo inest, ad mortem usque extenditur. Cum tali igitur persecutione si carnales divitias habeas, si fratres carnales et alia pignora; omnem hanc possessionem censumque in malum cedentem relinque, tibi ipse pacem praebe, prolixa liberare persecutione, ad Evangelium ab illis convertere, prae omnibus Salvatorem elige, tuae patronum ac solatium animae, nullumque finem habiturae praebitorem vitae. (a) *Quae enim videntur, temporalia sunt: quae autem non videntur, aeterna.* Et in praesenti quidem tempore caduca sunt nullaque firmitate fulta; in futuro autem aeterna est vita.

XXVI. (b) *Erunt primi novissimi, et novissimi primi.* Multa hic locus habet reconditoris sensus, et quae egeant explicatione; non tamen de illo inpraesentiarum vertitur quaestio. Non enim

(a) 2 Cor. 4. 18. (b) Marc. 10. 31.

enim ad solos divites spectat, sed ad omnes plane homines, qui fidei semel nomen dedere. Itaque huic modo superfedeamus quaesito: quod autem subjectum argumento est, ita demonstratum arbitror, ut satisfactum sit datae fidei; quod nempe Salvator ad ipsas divitias quod attinet longeque copiosam substantiam, divites nullo modo excluderit aut eis salutem intercluderit, si modo possint ac velint Divinis inclinare mandatis, vitamque suam rebus temporaneis praeferant, necnon fixis in Dominum luminibus, intueantur ejus, tanquam boni gubernatoris, nutum, expectantes, quid velit, quid jubeat, quid mandet, quam suis nautis det tesferam; quo tandem et unde cursum navigationis intendat. Quid enim peccat aliquis aut nocet, quod ante fidem susceptam animum adhibens ususque parsimonia, quantae sufficiant ad honestam vitae sustentationem sibi facultates paravit? aut, quod etiam a culpa remotius est, si statim a Deo prae-bente animam, in domum ejusmodi hominum genusque copiosum inductus est, potens scilicet pecunia et divitiis praestans? Si enim ejectus vita est, quod non sponte sua inter divitias natus est, injuriam certe a Deo Creatore patitur, temporaria quidem prosperitate donatus, vita

μέμον' ῥέπει πρὸς τοὺς πολυκτήμονας, ἀλλ' ἀπλῶς πρὸς ἅπαντας ἀνθρώπους, τοὺς πίτει καθάπαξ ἑαυτοὺς ἐπιδιδόντας. ὥτε τοῦτο μὲν ἀναγκάσθω τὰ νῦν. τὸ δέ γε προκείμενον ἡμῖν, αἶμαι μηδέν τι ἐνδέεγον τῆς ἐπαγγελίας δε-δεῖχθαι, ὅτι τοὺς πλουσίους οὐδένα τρόπον ὁ σωτὴρ κατ' αὐτόν γε τὸν πλοῦτον καὶ τὴν περιβολὴν τῆς κτήσεως ἀποκλείει· οὐδ' αὐτοῖς ἀποτετάφρευκε τὴν σωτηρίαν, εἰ γε δύναιντο καὶ βούλαιντο ὑποκύπτειν τοῦ Θεοῦ ταῖς ἐντολαῖς, καὶ τῶν προσκαίρων προτιμᾶν τὴν ἑαυτῶν ζωὴν, καὶ βλέπειεν πρὸς τὸν κύριον ἀτενεῖ τῷ βλέμματι, καθάπερ εἰς ἀγαθοῦ κυβερνήτου νεῦμα δεδορκότες, τί βούλεται, τί προσάσσει, τί σημαίνει, τί δίδωσι τοῖς αὐτοῦ ναύταις τὸ σύνθημα, ποῦ καὶ πόθεν τὸν ὄρμον ἐπαγγέλλεται. τί γὰρ ἀδικεῖ τις, εἰ προσέχων τὴν γνώμην, καὶ Φειδόμενος, πρὸ τῆς πίστεως, βίον ἱκανὸν συνελέξατο; ἢ καὶ τὸ τοῦτου μᾶλλον ἀνέγκλητον, εἰ εὐθύς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τὴν ψυχὴν νέμοντος εἰς οἶκον τοιούτων ἀνθρώπων εἰσῳκίσθη καὶ γένος ἀμφιλαφές, τοῖς χρήμασιν ἰσχύον καὶ τῷ πλούτῳ κρατοῦν; εἰ γὰρ διὰ τὴν ἀκούσιον ἐν πλούτῳ γένησιν ἀπελήλαται ζωῆς, ἀδικεῖται μᾶλλον ὑπὸ τοῦ γει-

ναμένου Θεοῦ, προσκαίρου μὲν ἡδυπαθείας κα-
τηξιωμένος, αἰδίου δὲ ζωῆς ἀπεστερημένος. τί δὲ
ὅλως πλούτον ἐχρῆν ἐκ γῆς ἀνατεῖλαί ποτε, εἰ
χορηγὸς καὶ πρόξενός ἐστι θανάτου; ἀλλ' εἰ δύ-
ναταί τις ἐνδοτέρῳ τῶν ὑπαρχόντων κάμπτειν
τῆς ἐξουσίας, καὶ μέτρια φρονεῖν, καὶ σωφρο-
νεῖν, καὶ Θεὸν μόνον ζητᾶν, καὶ Θεὸν ἀναπνεῖν,
καὶ Θεῷ συμπολιτεύεσθαι, πτωχὸς οὗτος παρέ-
στηκε ταῖς ἐντολαῖς, ἐλεύθερος, ἀήττητος, ἄνο-
σος, ἄτρωτος ὑπὸ χρημάτων. εἰ δὲ μὴ, θάτ-
τον κάμηλος διὰ βελόνης εἰσελεύσεται, ἢ ὁ τοιοῦ-
τος πλούσιος ἐπὶ τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ πα-
ρελεύσεται. σημαινέτω μὲν οὖν τι καὶ ὑψηλότε-
ρον ἢ κάμηλος, διὰ τενῆς ὁδοῦ καὶ τεθλιμμένης
φθάνουσα τὸν πλούσιον, ὅπερ ἐν τῇ ἀρχῶν καὶ
Θεολογίας ἐξηγήσει μυτήριον τοῦ σωτῆρος ὑπάρ-
χει μαθεῖν.

27. Οὐ μὴν ἀλλὰ τόγῃ φαινόμενον πρῶτοι,
καὶ δι' ὃ λέλεκται, τῆς παραβολῆς παρεχέσθω.
διδασκέτω τοὺς εὐποροῦντας, ὥς οὐκ ἀμελητέον
τῆς ἑαυτῶν σωτηρίας, ὥς ἡδὴ προκατεγνωσμένοις,
οὐ δὲ καταποντιζέον αὐτὸν πάλιν τὸν πλούτον, οὔτε
καταδικάζον ὥς τῆς ζωῆς ἐπίβουλον καὶ πολέ-
μιον· ἀλλὰ μαθητέον τίνα τρόπον καὶ πῶς πλού-

τφ

autem aeterna privatus. Quorsum vero prorsus
opus erat opes e terra pullulare, si mortem im-
portant ejusque auctores existunt? Si quis ta-
men, quibus fultus divitiis est, de potentia de-
cedere animumque flectere potest; et modeste
sapere atque sobrius esse, Deumque unum quae-
rere ac Deum anhelare, et cum Deo conversa-
tionem habere: hic pauper praesto mandatis
est, liber, invictus, nulla laborans aegritudine,
nullo ex pecuniis vulnere. Sin minus, (a) *faci-
lius camelus per acum ingreditur, quam dives
ejusmodi intrabit in regnum coelorum.* Porro
etiam altius quidpiam significet camelus, per arc-
tam ac coangustatam viam antevertens divitem;
quod Salvatoris mysterium in expositione Prin-
cipiorum et Theologiae condiscere licet.

XXVII. Verum exponamus primum de para-
bola quod illius conspicuum est, et cujus gratia
dicta fuit. Doceat locupletes haud negligen-
dam esse suam illis salutem, quasi jam ante con-
demnati essent: nec vero rursus opes pelago
mergendas aut improbandas, quasi vitae infi-
diantes et inimicas: sed discendum, quomodo
quave ratione illis utendum, et ut vita compa-
ran-

(a) Marc. 10. 25.

E 4

randa fit. Nam quia non omnino perit quis, timens quia dives fit, nec omnino salvus est, ea fiducia ac spe, qua se salvum fore confidit: age consideremus, quam illis spem Salvator praescribat; et qua item ratione quod extra spem esse videtur, in pignus abest, quodque illa nititur, in possessionem transeat. Ait igitur magister, interrogatus, quod sit maximum mandatorum, (a) *Diliges Dominum Deum ex tota anima tua, et ex tota virtute tua.* Hoc nullum esse majus mandatum; et jure quidem optimo: nam et de primo maximoque latum mandatum est, de ipso nimirum Deo, patre nostro, per quem facta sunt atque existunt omnia, et ad quem rursus revertuntur quae fiunt salva. Ab hoc igitur ante dilectos et conditos, nefas aliud quidvis antiquius ducere ac praestantius; ut hanc duntaxat exigam gratiam ob maxima beneficia referamus, cum nihil aliud excogitari possit, quod nullius egenti ac perfecto Deo rependi a nobis possit; eoque ipso, quod Patrem totis viribus diligamus, incorruptionem reportemus. Quanto enim quis amplius Deum diligit, tanto in Deum intimius quasi penetrat.

XXVIII.

(a) Matt. 22. 36, 37, 38.

τῷ χρητέον, καὶ τὴν ζῶν κτητέον. ἐπειδὴ γὰρ οὔτε ἐκ παντὸς ἀπόλλυται τις, ὅτι πλουτεῖ διδώς, οὔτε ἐκ παντὸς σώζεται θάρρων καὶ πιστεύων ὡς σωθήσεται. Φέρε σχεπτέον ἦντινα τὴν ἐλπίδα αὐτοῖς ὁ σωτὴρ ὑπογράψει, καὶ πῶς ἂν τὸ μὲν ἀέλπιστον ἐχέγγυον γένοιτο, τὸ δὲ ἐλπίσθαι εἰς κτῆσιν ἀφίκοιτο. Φησὶν οὖν ὁ διδάσκαλος, τίς ἢ μεγίστη τῶν ἐντολῶν, ἠρωτημένος· ἀγαπήσεις τὸν κύριον τὸν Θεόν σου ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς δυνάμεώς σου. ταύτης μείζω μηδεμίαν ἐντολὴν εἶναι· καὶ μάλα εἰκότως. καὶ γὰρ καὶ περὶ τοῦ πρώτου καὶ περὶ τοῦ μεγίστου παρήγγελλται, αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ, πατὴρ ἡμῶν, δι' οὗ καὶ γέγονε καὶ ἔστι τὰ πάντα, καὶ εἰς ὃν τὰ σωζόμενα πάλιν ἐπανέρχεται. ὑπὸ τούτου τοίνυν προαγαπηθέντας καὶ τοῦ γενέσθαι τυχόντας οὐχ ὅσιον ἄλλό τι πρεσβύτερον ἄγειν καὶ τιμιώτερον ἐκτίνοντας μόνην τὴν χάριν ταύτην μικρὰν ἐπὶ μεγίστοις, ἄλλο δὲ μηδοτιοῦν ἔχοντας ἀνενδεῖ καὶ τελείῳ Θεῷ πρὸς ἀμοιβὴν ἐπινοῆσαι· αὐτῷ δὲ τῷ ἀγαπᾶν τὸν πατέρα εἰς οἰκέαν ἰσχὺν καὶ δυνάμιν, ἀφάρσιαν κομιζομένους. ὅσον γὰρ ἀγαπᾷ τις τὸν Θεόν, τοσούτῳ καὶ πλέον ἐνδοτέρῳ τοῦ Θεοῦ παραδύεται.

E 5

28. Δευ.

28. Δευτέραν δὲ τάξει, καὶ οὐδέν τι μικροτέραν ταύτης εἶναι λέγει, τὸ ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν· οὐκοῦν τὸν Θεὸν ὑπὲρ σεαυτὸν. πυνθανομένου δὲ τοῦ προσδιαλεγομένου, τίς ἐφί μου πλησίον; οὐ τὸν αὐτὸν τρόπον Ἰουδαίοις προωρίσατο τὸν πρὸς ἅματος, οὐδὲ τὸν πολίτην, οὐδὲ τὸν προσήλυτον, οὐδὲ τὸν ὁμοίως περιτετμημένον, οὐδὲ τὸν ἐν καὶ ταύτῳ νόμῳ χρώμενον· ἀλλὰ ἀνωθεν καταβαίνοντα ἀπὸ Ἱερουσαλήμ ἄγει τῷ λόγῳ τινὰ εἰς Ἱεριχῶ, καὶ τοῦτον δείκνυσιν ὑπὸ ληστῶν συγκεκενημένον, ἑρριμμένον ἡμιθνήτα ἐπὶ τῆς ὁδοῦ, ὑπὸ ἱερέως παροδούμενον, ὑπὸ Λευίτου παρορώμενον, ὑπὸ δὲ τοῦ Σαμαρίτου τοῦ ἐξωνειδισμένου καὶ ἀφωρισμένου κατελεύμενον· ὃς οὐχὶ κατὰ τύχην, ὡς ἐκείνοι παρήλθον, ἀλλ' ἦκεν ἐσκευασμένος ὧν ὁ κινδυνεύων ἐδεῖτο, οἶον, ἔλαιον, ἐπιδέσμους, κτήνος, μισθὸν τῷ πανδοχεῖ, τὸν μὲν ἤδη διδόμενον, τὸν δὲ προσυπισχνούμενον. τίς ἔφη τούτων γέγονε πλησίον τῷ τὰ θανάπαθόντι; τοῦ δὲ ἀποκριναμένου, ὁ τὸν ἔλεον πρὸς αὐτὸν ἐπιδειξάμενος· καὶ σὺ τοίνυν πορευθεῖς, οὕτω ποίει, ὡς τῆς ἀγάπης βλαταγούσης εὐποῖαν.

29. Ἐν

XXVIII. Alterum autem ordine, nec quicquam priore minus ait esse mandatum, (a) *Diliges proximum tuum sicut teipsum.* Ergo Deum supra teipsum. Percontante autem eo, quo cum illi sermo, (b) *Et quis est meus proximus?* non eodem modo, quo Judaei, definivit proximum, id est consanguineum, civem, profelytum, aut qui similiter circumciscus sit, vel una eademque lege utitur: sed hominem inducit, qui procul ab Jerusalem descendat in Jericho: huncque ostendit a latronibus confossum, projectum semivivum in via; quem Sacerdos praetereat, Levites despiciat; Samaritanus vero (spretus ille ac segregatus) misericordia impertriat: venit autem, non casu ut illi secus locum transiens, sed illis instructus quae sic versanti in periculo ac laboranti opus erant, puta oleo, alligaturis, jumento; qui mercedem stabulario partim tribuat, partim se daturum polliceatur. (c) *Quis horum,* inquit, *fuit proximus, ejus qui dira passus est?* Illoque respondente, *Qui fecit misericordiam in illum.* Et tu, inquit, *vade, et fac similiter:* quo d videlicet caritas beneficentiae parens sit.

XXIX.

(a) Matt. 22. 39.

(b) Luc. 10. 29.

(c) v. 36. 37.

XXIX. In utroque igitur mandato caritatem documento tradit, ordine tamen ambo haec distinxit; primasque caritatis partes Deo adscribit, secundas vero proximo tribuit. Quis vero alius fuerit quam ipse Salvator? aut quis illo majorem nobis misericordiam impendit, a mundi scilicet rectoribus tenebrarum multis vulneribus, timoribus, cupiditatibus, iris, moeroribus, fraudibus, voluptatibus fere enecatis atque extinctis? Horum porro vulnerum medicus solus est Jesus, qui radicitus vitia prorsus excindat, non sicut Lex nuda effecta (pravarum fructus plantarum) sed qui ipse suam securim malitiae radicibus ad-moverit. Hic est, qui vinum (sanguinem vitis Davidicae) faucibus animabus infudit; qui ex visceribus Patris oleum adhibuit, abundantiorique largitate tribuit. Hic est, qui sanitatis salutisque alligaturas, caritatem, fidem, spem insolubiles effecit. Hic est, qui angelos et principatus et potestates, ut nobis ministerio fungantur, sub magna mercede praecepit; nam et ipsi liberantur a mundi vanitate in revelatione gloriae filiorum Dei. Hunc igitur aequè diligere oportet ac Deum: diligit autem Christum, qui facit ejus voluntatem, servatque illius mandata. (a)

(a) Joan. 14. 23. Mat. 7. 21.

29. Ἐν ἀμφοτέραις μὲν οὖν ταῖς ἐντολαῖς ἀγάπην εἰσηγεῖται· τάξει δ' αὐτὴν διήρηκε. καὶ ὅπου μὲν τὰ πρωτεῖα τῆς ἀγάπης ἀνάπτει τῷ Θεῷ, ὅπου δὲ τὰ δευτερεῖα νέμει τῷ πλησίον. τίς δ' ἂν ἄλλος εἴη, πλὴν αὐτὸς ὁ σωτὴρ; ἢ τίς μᾶλλον ἡμᾶς ἐλέησας ἐκείνου, τοὺς ὑπὸ τῶν κοσμοκρατόρων τοῦ σκότους ὀλίγου τεθανατωμένους τοῖς πολλοῖς τραύμασι, φόβοις, ἐπιθυμίαις, ὀργαῖς, λύπαις, ἀπάταις, ἡδοναῖς; τούτων δὲ τῶν τραυμάτων μόνος ἰατρὸς Ἰησοῦς, ἐκκόπτων ἄρδην τὰ πάθη πρόρριζα· οὐχ ὥσπερ ὁ νόμος φιλά τὰ ἀποτελέσματα, τοὺς καρποὺς τῶν πονηρῶν φυτῶν, ἀλλὰ τὴν ἀξίωσιν τὴν ἐαυτοῦ πρὸς τὰς ρίζας τῆς κακίας προσαγαγών. οὗτος ὁ τὸν οἶνον τὸ αἷμα τῆς ἀμπέλου τῆς Δαβὶδ ἐκχέας ἡμῶν ἐπὶ τὰς τετραμένας ψυχὰς, ὁ τὸ ἐκ σπλάγχων πατρὸς ἔλαιον προσενεγκών, καὶ ἐπιδαφιλούμενος. οὗτος ὁ τοὺς τῆς ὑγείας καὶ σωτηρίας δεσμοὺς ἀλύτους ἐπιδείξας, ἀγάπην, πίσιν, ἐλπίδα· οὗτος ὁ διακοινῇ ἀγγελους καὶ ἀρχὰς καὶ ἐξουσίας ἡμῖν ἐπιτάξας ἐπὶ μεγάλῳ μισθῷ, διότι καὶ αὐτοὶ ἐλευθερωθήσονται ἀπὸ τῆς ματαιότητος τοῦ κόσμου παρὰ τὴν ἀποκάλυψιν τῆς δόξης τῶν υἱῶν τοῦ Θεοῦ.

τοῦ

τούτον οὖν ἀγαπᾶν ἴσα χρὴ τῷ Θεῷ ἀγαπᾶ
 δὲ Χριστὸν Ἰησοῦν ὁ τὸ θέλημα αὐτοῦ ποιῶν καὶ
 φυλάσσων αὐτοῦ τὰς ἐντολάς. οὐ γὰρ πᾶς ὁ
 λέγων, μοι κύριε κύριε, εἰσελεύσεται εἰς τὴν βασι-
 λεῖαν τῶν οὐρανῶν, ἀλλ' ὁ ποιῶν τὸ θέλημα
 τοῦ πατρός μου. καὶ, τί με λέγετε, κύριε κυριε,
 καὶ οὐ ποιεῖτε ὃ λέγω; καὶ, ὑμεῖς μακάριοι οἱ
 ὁρῶντες, καὶ ἀκούοντες, ὃ μὴτε δίκαιοι, μὴτε
 προφῆται, ἐὰν ποιῇτε. ὃ λέγω.

30. Πρῶτος μὲν οὖν οὗτός ἐστιν ὁ Χριστὸν
 ἀγαπῶν· δεύτερος δὲ, ὁ τοὺς εἰς ἐκείνον πεπιστευ-
 κότας τιμῶν καὶ περιέπων· ὁ γὰρ ἂν τις εἰς
 μαθητὴν ἐργάσῃται, τοῦτο εἰς ἑαυτὸν ὁ κύριος
 ἐκδέχεται, καὶ πᾶν ἑαυτοῦ ποιεῖται. δεῦτε οἱ
 εὐλογημένοι τοῦ πατρός μου, κληρονομήσατε τὴν
 ἡτοιμασμένην ὑμῖν βασιλείαν ἀπὸ καταβολῆς τοῦ
 κόσμου. ἐπέμψα γὰρ, καὶ ἐδώκατέ μοι Φαρισαί-
 ῳ· ἐδίψησα, καὶ ἐδώκατέ μοι πιεῖν· καὶ ξένος ἦμην,
 καὶ συτηγάγετέ με· γυμνὸς ἦμην, καὶ ἐνεδύσα-
 τέ με· ἡσθένησα, καὶ ἐπεσκέφασθέ με· ἐν φυ-
 λακῇ ἦμην, καὶ ἦλθετε πρὸς με. τότε ἀκοι-
 θήσονται αὐτῷ οἱ δίκαιοι, λέγοντες· Κύριε, πότε
 σε εἶδομεν πεινῶντα, καὶ ἐθρέψαμεν· ἢ διψῶντα,
 καὶ ἐποτίσαμεν; πότε δὲ εἶδομέν σε ξένον, καὶ

σου-

Non enim omnis, qui dicit mihi, Domine Domine,
 intrabit in regnum coelorum, sed qui facit vo-
 luntatem patris mei. Et, (a) Quid me dicitis,
 Domine Domine, et non facitis quae dico?
 Et, (b) Vos beati qui videtis et auditis, quae
 nec justī, nec Prophetae viderunt; modo tamen
 feceritis ea quae dico.

XXX. Primus igitur hic est, qui Christum
 diligit; secundus is, qui ejus fideles honorat, et
 amore complectitur. Quod enim in discipulum
 quis egerit, hoc in se Dominus factum acci-
 pit, ac, quicquid illud est, sibi adscribit. (c) Ve-
 nite benedicti Patris mei, possidete paratum vo-
 bis regnum a constitutione mundi. Esuriyi enim,
 et dedistis mihi manducare; sitiivi, et dedistis
 mihi bibere; hospes eram, et collegistis me;
 nudus, et cooperuistis me; infirmus, et visitas-
 tis me; in carcere eram, et venistis ad me.
 Tunc respondebunt ei justī, dicentes: Domine,
 quando te vidimus esurientem, et pavimus te; et
 sitientem, et dedimus tibi potum; Quando au-
 tem te vidimus hospitem, et collegimus? et nu-
 dum,

(a) Luc. 6. 40. (b) Matt. 13. 23.

(c) Matt. 25. 34, &c.

dum, et cooperuimus? aut quando te vidimus infirmum, et visitavimus? aut in carcere, et venimus ad te? Et respondens rex dicet illis: Amen dico vobis, quamdiu fecistis uni ex his fratribus meis minimis, mihi fecistis. Rursus vero e contrario, ad eos qui haec non praebuerunt: Amen dico vobis, quamdiu non fecistis uni ex his minimis, nec mihi fecistis. Alio item loco: (a) Qui vos recipit, me recipit: qui vos non recipit, me spernit.

XXXI. Hós vocat et filios et pueros et infantes et amicos, et parvulos in praesenti, si cum futura illa in coelis magnitudine conferantur. (b) *Ne contemnatis, inquit, unum ex his pusillis; angeli enim eorum semper vident faciem patris mei, qui est in coelis.* Alio quidem loco: (c) *Nolite timere pusillus grex: complacuit enim Patri dare vobis regnum coelorum.* Hac ipsa ratione, etiam Joanne, qui maximus est inter natos mulierum, qui minor est in regno coelorum (suum nimirum discipulum) majorem esse dicit. Ac rursus, (d) *Qui recipit justum aut Prophetam in nomine justí aut Prophetæ, illus mercede*

dem

(a) Matt. 10. 40. Luc. 10. 16. (b) Matt. 18. 10.

(c) Luc. 12. 32. Matt. 11. 11. (d) Matt. 10. 41.

συνηγάγομεν ἢ γυμνόν, καὶ περιεβάλομεν; ἢ πότε σε εἶδομεν ἀσθενοῦντα, καὶ ἐπισκεψάμεθα; ἢ ἐν φυλακῇ καὶ ἤλθομεν πρὸς σε; ἀποκριθεὶς δὲ βασιλεὺς ἐρεῖ αὐτοῖς· ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐφ' ὅσον ἐποιήσατε ἐν τούτων τῶν ἀδελφῶν μου τῶν ἐλαχίστων, ἐμοὶ ἐποιήσατε. πάλιν ἐκ τῶν ἐναντίων πρὸς τοὺς ταῦτα μὴ παρασχόντας, ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐφ' ὅσον οὐκ ἐποιήσατε ἐν τούτων τῶν ἐλαχίστων, οὐδὲ ἐμοὶ ἐποιήσατε. καὶ ἀλλαχῶ, ὃ ὑμᾶς δεχόμενος, ἐμὲ δέχεται. ὃ ὑμᾶς μὴ δέχόμενος, ἐμὲ ἀθετεῖ.

31. Τούτους καὶ τέκνα καὶ παιδιὰ, καὶ ἡγία, καὶ φίλους ὀνομάζει, καὶ μικροὺς ἐνθάδε ὡς πρὸς τὸ μέλλον αἶω μέγεθος αὐτῶν. μὴ καταφρονήσητε λέγων ἐνὸς τῶν μικρῶν τούτων. τούτων γὰρ οἱ ἄγγελοι διὰ παντὸς βλέπουσι τὸ πρόσωπον τοῦ πατρὸς μου ἐν οὐρανοῖς. καὶ ἐτέρωθεν, μὴ φοβεῖσθε τὸ μικρὸν ποίμνιον· ὑμῖν γὰρ ἠυδόκησεν ὁ πατὴρ παραδοῦναι τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν. κατὰ τὰ αὐτὰ καὶ τοῦ μεγίστου ἐν γεννητοῖς γυναικῶν Ἰωάννου, τὸν ἐλάχιστον ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν, τούτῃσι τὸν ἑαυτοῦ μαθητὴν, εἶναι μείζω λέγει. καὶ πάλιν ὃ δεχόμενος δίκαιον ἢ προφῆτην, εἰς ὄνομα δικαίου ἢ

Ε

προ-

προφήτου, τὸν ἐκείνων μισθὸν λήψεται. ὁ δὲ μαθητὴν ποτίσας εἰς ὄνομα μαθητοῦ ποτήριον ψυχροῦ ὕδατος, τὸν μισθὸν οὐκ ἀπολέσει. οὐκοῦν οὗτος μόνος ὁ μισθὸς οὐκ ἀπολλύμενός ἐστι. καὶ αὐθις ποιήσατε ὑμῖν φίλους ἐκ τοῦ μαμμωνᾶ τῆς ἀδικίας, ἵνα, ὅταν ἐκλίπητε, δέξωνται ὑμᾶς εἰς τὰς αἰωνίους σκηνάς. φύσει μὲν ἅπαντες κτῆσιν, ἣν αὐτός τις ἐφ' ἑαυτοῦ κέκτηται, οὐκ ἰδὼν οὖσαν ἀποφαίνει· ἐκ δὲ ταύτης τῆς ἀδικίας ἐὼν καὶ πᾶν δικαίον ἐργάσασθαι καὶ σωτήριον, ἀναπαῦσαι τινα τῶν ἐχόντων αἰώνιον σκηνὴν παρὰ τῷ πατρὶ. ὅρα πρῶτον μὲν, ὥς οὐκ ἀπαιτεῖσθαι σε κεκέλευκεν, οὐδ' ἐνοχλεῖσθαι περιμένειν, ἀλλ' αὐτὸν ζητεῖν τοὺς εὖ πεισμένους, ἀξίους τε ὄντας τοῦ σωτῆρος μαθητάς. καλὸς μὲν οὖν καὶ ὁ τοῦ ἀποστόλου λόγος· ἱλαρὸν γὰρ δότῃν ἀγαπᾷ ὁ Θεός, χαίροντα τῷ δίδόναι, καὶ μὴ φειδόμενον, ὥς σπεύροντα, ἵνα μὴ οὕτω καὶ φερίσῃ, δίχα γογγυσμοῦ καὶ διακρίσεως, καὶ λύπης, καὶ κοινοῦντα, ὅπερ ἐστὶν εὐεργεσία καθαρὰ. κρείττων δ' ἐστὶ τοῦτου ὁ τῷ κυρίῳ λελεγμένος ἐν ἄλλῃ χωρίῳ, παντὶ τῷ αἰτοῦντί σε δίδου. Θεοῦ γὰρ οὕτως ἡ τοιαύτη φιλοδωρεῖα. οὗτοι δὲ ὁ λόγος ὑπὲρ ἁπασάν ἐστι

Θεοῦ

dem recipiet: et qui potum dederit discipulo in nomine discipuli calicem aquae frigidae, non perdet mercedem. Haec igitur sola merces non peribit. Et rursus, (a) facite vobis amicos de mammona iniquitatis, ut cum defeceritis, recipiant vos in aeterna tabernacula; ita nimirum ut quicquid facultatum penes se quis possideat, non esse proprium natura censum substantiamque pronuntiet; ex hac tamen iniquitate licere etiam rem justam ac salutarem praestare; ut nempe eorum aliquem reficias atque sustentas, qui aeternum apud Patrem tabernaculum nacti sunt. Vide primum quidem non jussisse ut a te exigere patiaris, nec ut importunos tibi fore egenos finas; sed ut tu ipse quaeras in quos beneficium sis collocaturus, et qui Salvatoris digni discipuli existant. Et praeclare quidem ab Apostolo, (b) *Hilarem enim datorem diligit Deus*; qui largitate delectatur, nec seminando parcus existat, ut et ita parique ubertate metat; sine murmuratione et distinctione, nullaque moestitudine tribuat, quod praeclarae munus beneficentiae est. Hoc autem melior est, ad quem Salvator dixit alio loco, (c)

Omni

(a) Luc. 16. 9.

(b) 1 Cor. 9. 7.

(c) Luc. 6. 30.

F 2

Omni petenti te, tribue. Dei namque vere ejusmodi liberalitas. Ceterum doctrina haec omni major est perfectione, ut nec expectes, qui a te efflagitet, sed ipse inquiras, quis dignus sit, in quem beneficium conferas.

XXXII. Deinde tantam statuere mercedem erogationis, aeternum tabernaculum! ô pulchram negotiationem! ô divinum mercimonium! Emit quis pecunia incorruptionem, datisque seculi rebus quae intereunt, praemii loco aeternam in coelis mansionem recipit. Tu qui dives es, ad has, si sapias, navigationem institue nundinas. Si necesse sit, terram omnem peragra. Ne parcas periculis ac laboribus, ut quamdiu praefens agitur vita, coëmas regnum coelorum. Cur te adeo recreant lapilli pretiosi et smaragdi, domusque ignis pabulum, sive temporis ludibrium, aut terrae motus aliud agentis excidium, aut tyranni injuria? In votis habeto coelorum habitaculum et ut regnes cum Deo. Hoc tibi regnum dabit homo imitans Deum. Hic, quae parva sunt acceptis, ibi te per omnia secula contubernalem efficiet. Supplica ut accipiat: festina, enitere; time ne te ille spernat. Nec enim is in mandatis habet ut accipiat, sed tu ut praebeas. Quin ne hoc quidem dixit Do-

mi.

θεότητα, μηδ' αἰτεῖσθαι περιμένειν, ἀλλ' αὐτὸς ἀναζητεῖν, ὅστις ἄξιος εὔ παθεῖν.

32. Ἐπειτα τηλικούντων μισθὸν ὀρίσαι τῆς κοινωίας, αἰώνιον σκηνήν. ὡ καλῆς ἐμπορίας, ὡ θείας ἀγορᾶς. ὠνεῖται χρημάτων τις ἀφθαρσίαν, καὶ δούς τὰ διολλύμενα τοῦ κόσμου, μόνῃ τούτων αἰώνιον ἐν οὐρανοῖς ἀντιλαμβάνει. πλεῖστον ἐπὶ ταύτην, ἂν σωφρονῆς, τὴν πανήγυριν, ὡ πλούσιε. καὶν δέη, περίελθε τὴν ὅλην. μὴ Φείσῃ κινδύνων καὶ πόνων, ἵν' ἐνταῦθα βασιλείαν οὐράνιον ἀγοράσῃς. τί σε λίθοι διαφανεῖς καὶ σμαραγδοὶ τοσοῦτον εὐφραίνουσι, καὶ οἰκεία, τροφὴ πυρὸς, ἢ χρόνου παίγιον, ἢ σεισμοῦ πάρεργον, ἢ ὕβρισμα τυράννου; ἐπιθύμησον ἐν οὐρανοῖς οἰκῆσαι καὶ βασιλεῦσαι μετὰ Θεοῦ. ταύτην σοι τὴν βασιλείαν ἄνθρωπος δώσει Θεὸν ἀπομιμούμενος. ἐνταῦθα μικρὰ λαβὼν, ἐκεῖ δι' ὅλων αἰώνων σύνοικόν σε ποιήσεται. ἰκέτευσον ἵνα λάβῃ σπένδῃ, ἀγωνιάσῃ, φοβήθητι μή σε ἀτιμάσῃ. οὐ γὰρ κεκέλευται λαβεῖν, ἀλλὰ σε παρασχέιν. οὐ μὴν οὐδ' εἶπεν ὁ κύριος· δὸς ἢ παράσχῃς, ἢ εὐεργέτησον, ἢ βοήθησον· φίλον δὲ ποιῆσαι. ὁ δὲ φίλος οὐκ ἐκ μιᾶς δόσεως, ἀλλὰ συνουσίας μακρᾶς. οὐδὲ γὰρ ἡ πύ-

F 3

515,

εις, οὔτε ἡ ἀγάπη, οὔτε ἡ καρτερία μιᾶς ἡμέρας, ἀλλ' ὁ ὑπομείνας εἰς τέλος, οὗτος σωθήσεται.

33. Πᾶς οὖν ὁ ἄνθρωπος ταῦτα δίσσας; δῶσω γὰρ οὐ μόνον τοῖς φίλοις, ἀλλὰ καὶ τοῖς φίλοις τῶν φίλων. καὶ τίς οὗτός ἐστιν ὁ φίλος τοῦ Θεοῦ; οὐ μὲν μὴ κρίνε τις ἄξιός ἢ τις ἀνάξιός, ἐνδέχεται γὰρ σε διαμαρτεῖν περὶ τὴν δόξαν. ὥς ἐν ἀμφιβόλῳ δὲ τῆς ἀγνοίας, ἄμεινον καὶ τοὺς ἀναξίους εὖ ποιεῖν διὰ τοὺς ἀξίους, ἢ φυλάσσειν τοὺς ἡσσαν ἀγαθοὺς, μὴδὲ τοῖς σπουδαίοις περιπεσεῖν. ἐκ μὲν γὰρ τοῦ Φείδεσθαι, καὶ προσποιεῖσθαι δοκιμάζειν τοὺς εὐλόγους ἢ μὴ τευξόμενους, ἐνδέχεται σε καὶ Θεοφιλῶν ἀμελεῖσαι τιμῶν· οὐ τὸ ἐπιτίμιον κόλασις ἔμπυρος αἰώνιος. ἐκ δὲ τοῦ προῖεσθαι πᾶσιν ἐξῆς τοῖς χρίζουσι, ἀνάγκη πάντως εὐρεῖν τινὰ καὶ τῶν σωσαι παρὰ Θεῷ δυναμένων. μὴ κρίνε τοῖον, ἵνα μὴ κριθῇς ὡς μέτρω μετρεῖς, τούτῳ καὶ ἀντιμετρηθήσεται σοι. μέτρον καλὸν, πεπιεσμένοι καὶ σεσαλευμένοι, ὑπερχυόμενοι ἀποδοθήσεται σοι. πᾶσιν ἄνοιξον τὰ σπλάγχνα τοῖς τοῦ Θεοῦ μαθηταῖς ἀπογεγραμμένοις· μὴ πρὸς σῶμα ἀπιδὼν ὑπερόπτως, μὴ πρὸς

minus, dato, praebe, beneficentia utere, auxilio fove, sed (a) *Fac amicum*. Amicus autem, non una largitione seu munete, sed longa familiaritate praestatur. Nam neque fides aut caritas aut tolerantia unius diei est, sed (b) *qui perseveravit usque in finem, salvus erit*.

XXXIII. Quonam igitur modo homo haec tribuit? Dabo enim non solum amicis, verum etiam amicis amicorum. Ecquisnam vero hic est Dei amicus? Tu quidem noli judicare, quis dignus aut indignus sit; fieri enim potest ut opinione tua errore labaris. Sic vero in proclivi cum sit error, melius erit, ut et indignis beneficias propter dignos, quam ut dum caves indignos, ne in eos quidem qui bene merentur, incidas. Dum enim nimia cautione uteris, vide risque probare quinam merito necne accepturi sint, contingit ut Dei amicos colere negligas; cuius neglectus poena, aeternum ignis supplicium existit. Quod vero omnibus qui indigeant aequae praebeas, necesse omnino etiam aliquem nancisci, qui apud Deum salutem conciliare queat. (c) *Noli itaque judicare, ut non judicaris: quae mensura mensus fueris, remetietur tibi. Mensura bona,*

(a) Luc. 16. 9. (b) Matt. 10. 22.

(c) Matt. 7. 1. Luc. 6. 38.

na, conferta et coagitata, et superfluens reddetur tibi. Cunctis aperi viscera, qui Dei discipulorum numero adscripti sint; non fastidiose coniectis in corpus oculis, nec ita ut pro aetate aut statura orisque compositione neglectim in quenquam habueris. Si quis denique egenus, pannosus, deformis, debilis videatur, ne idcirco inique feras aut averferis. Habitus hic nobis exterius adaptatus est, nostri in mundum ingressus occasio, ut in communem hanc scholam ingredi possemus; sed intus inhabitat, qui absconditus est, Pater et Filius ejus, qui pro nobis mortuus est, et nobiscum resurrexit.

XXXIV. Hic habitus oculis objectus, mortem decipit et diabolus: quibus nimirum interior opulentia (decor scilicet) inaspecta sit; et circa corpusculum furore agitantur, ut imbecillum contemnentes, qui ad interiores animique eontuendas opes caeci sint; non intelligentes quantum (a) thesaurum in testaceo vase feramus, Dei Patris virtute, Deique Filii sanguine, nec non Spiritus Sancti rore communitum. Tu vero cave ne decipiaris, qui veritatis gustum feceris, magnaeque redemptionis pretio dignus habitus, sis; sed contra quam faciunt reliqui homines, co-

πρὸς ἡλικίαν ἀμελῶς διατεθείς. μηδ' εἰ τις ἀκτῆμων ἢ δυσείμων, ἢ δυσειδῆς ἢ ἀσθενὴς φαίνεται, πρὸς τοῦτο τῇ ψυχῇ δυσχεράνης καὶ ἀποστραφῆς. σχῆμα τοῦτ' ἔστιν ἔξωθεν ἡμῖν περιβεβλημένον, τῆς εἰς κόσμον παρόδου πρόφασις, ἵνα εἰς τὸ κοινὸν τοῦτο παιδευτήριον εἰσελθεῖν δηνηθῶμεν· ἀλλ' ἐνδὸν ὁ κρυπτὸς ἐνοικεῖ πατήρ, καὶ ὁ τούτου παῖς ὁ ὑπὲρ ἡμῶν ἀποθανὼν, καὶ μεθ' ἡμῶν ἀναστὰς.

34. Τοῦτο τὸ σχῆμα βλεπόμενον ἐξαπατᾷ τὸν θάνατον καὶ τὸν διάβολον. ὁ γὰρ ἐντὸς πλούτος, τὸ κάλλος, αὐτοῖς ἀθεατός ἐστι. καὶ μαίνονται περὶ τὸ σαρκίον, οὗ καταφρονοῦσιν ὡς ἀσθενούς, τῶν ἐνδὸν ὄντες τυφλοὶ κτημάτων· οὐκ ἐπιστάμενοι πηλίκον τινὰ θησαυρὸν ἐν ὀστρακίνῳ σκεύει βασιάζομεν, δυνάμει θεοῦ πατὴρ καὶ αἷματι θεοῦ παιδὸς καὶ δρόσῳ πνεύματος ἁγίου περιτεταχισμένον. ἀλλὰ σύ γε μὴ ἐξαπατηθῇς ὁ γεγευμένος ἀληθείας, καὶ κατηξιωμένος τῆς μεγάλης λυτρώσεως· ἀλλὰ τὸ ἐναντίον τοῖς ἄλλοις ἀνθρώποις σεαυτῷ κατάλεξον στρατὸν ἄοπλον, ἀπόλεμον, ἀναίμακτον, ἀοργητον, ἀμίαντον, γέροντας θεοσεβεῖς, ὀρφανούς θεοφιλεῖς, χήρας πρά-

τητι ὀπλισμένας, ἄνδρας ἀγάπη κεκοσμένους. τοιοῦτοις κτῆσαι τῷ σῶ πλούτῳ, καὶ τῷ σώματι, καὶ τῇ ψυχῇ δορυφόρους, ὧν στρατηγεὶ Θεός, δι' οὓς καὶ ναῦς βαπτιζομένη κουφίζεται, μόναις ἁγίων εὐχαῖς κυβερνωμένη, καὶ νόσος ἀκμάζουσα δαμάζεται, χειρῶν ἐπιβολαῖς διακομένη, καὶ προσβολὴ ληστῶν ἀφοπλίζεται, εὐχαῖς εὐσεβέσι σκυλευομένη, καὶ δαιμόνων βία θραύεται, προσάγμασι συντόνις ἐλεγχομένη ἐν ἔργοις.

35. Οὗτοι πάντες οἱ στρατιῶται καὶ φύλακες βέβαιοι. οὐδεὶς ἄργος, οὐδεὶς ἀχρεῖος. ὁ μὲν ἐξαιτήσασθαι σε δύναται παρὰ Θεοῦ, ὁ δὲ παραμυθῆσασθαι κάμνοντα, ὁ δὲ δακρύσαι καὶ στενάζειν συμπαθῶς ὑπὲρ σου πρὸς τὸν κύριον τῶν ὅλων, ὁ δὲ διδάξαι τι τῶν πρὸς τὴν σωτηρίαν χρησίμων, ὁ δὲ νοθεύειν μετὰ παρρησίας, ὁ δὲ συμβουλευσάμενος μετ' εὐνοίας· πάντες δὲ φιλεῖν ἀληθῶς, ἀδύλως, ἀφύβως, ἀνυποκρίτως, ἀκολακεύτως, ἀπλάτως. ὧ γλυκεῖα Θεραπεῖα φιλοῦντων, ὧ μακάριοι διακοναὶ παρρουντων, ὧ πίσις εἰλικρινὴς Θεὸν μόνον διδύτων, ὧ λόγων ἀλήθεια παρὰ τοῖς ψεύσασθαι μὴ δυναμένοις, ὧ κάλλος ἔργων παρὰ τοῖς Θεῷ διακονεῖν πεπεισμένοις, πεί-

θειν

ge tibi exercitum inermen, ad bella ineptum, fundendi sanguinis nescium, ira vacuum, incontaminatum; senes pietate praestantes, pupillos religiosi moribus, viduas mansuetudine instructas, viros caritate ornatos. Tales divitiis tuis, corporique et animo tibi para satellites, quorum Deus imperator existat; per quos ipsa prope mergenda navis emergat, quam solae levent Sanctorum preces; vigensque morbus edometur, quem fugent crebro injectae manus; ac latronum insulius inermis fiat, piis percibus despoliantibus; visque postremo daemonum frangatur rigidis iustionibus agnoscens re ipsa, quid valeat.

XXXV. Hi omnes milites ac custodes strenui. Nemo otiosus, nemo inutilis. Hic quidem a Deo te tuamque salutem efflagitare potest, ille vero laborantem solari; alius lacrymas et gemitus miserante affectu in tui gratiam ad univerforum Dominum fundere, alius quidpiam eorum, quae ad salutem conducunt docere; alter libere admovere ac corripere, alter benevole consilium dare, omnes denique vere, sine dolo, nullo timore, nulla simulatione autve adulatione, nihilque fecte amare. O dulce amicorum obsequium! o beata servitia eorum, qui fiducia polleant! o sincera fides eorum, qui solum Deum timeant! o verborum veritas apud eos, qui mentiri non possunt! o pul-

pul-

pulcra illorum opera, quibus constitutu est, ut Deo ministrent, Deum flectant, Deo placeant, non carnem tuam impuro amore contingant! ut loquantur, ita tamen ut cum Rege seculorum, qui in te habitat, sermonem habeant.

XXXVI. Omnes itaque fideles probi divinisque moribus instituti atque ea digni nuncupatione, qua velut diademate corona inclyta redimti sunt. Enimvero non desunt, qui et jam inter electos majori electis praestantia sint, eoque magis illustres, quo velut adportum ex mundi procella seipsos subducant, resque suas in tutum recipiant: qui Sancti videri nolunt; ac si quis nuncupaverit, erubescant: qui imo ipso pectore ineffabilia mysteria abscondant, suamque nobilitatem humanis oculis objici contemnant. Hos nimirum Scriptura (a) *Lumen mundi* et *Sal terrae* vocat. Hoc nempe semen Dei scilicet imago et similitudo, veraque ejus proles et haeres, velut in exilium quoddam ac peregrinationem magno Patris propensiore consilio congruaque eis ratione ac sorte huc mittitur: quo auctore mundi res, tum oculis expositae, tum occultae, conditae sunt: aliae quidem eorum obsequiis deditae, aliae vero ipso-

(a) Matt. 5. 13, 14.

θειν θεόν, ἀρέσκειν θεῷ, οὐ σαρκὸς τῆς σῆς ἀπεσθαι λαλεῖν, ἀλλὰ τῷ βασιλεῖ τῶν αἰώνων ὡ σοὶ κατοικοῦντι.

36. Πάντες οὖν οἱ πιστοὶ καλοὶ, καὶ θεοπρεπεῖς, καὶ τῆς προσηγορίας ἄξιοι, ἣν ὥπερ διὰ-
 δημα περικεῖνται. οὐ μὴν ἀλλ' εἰσὶν ἤδη τινὲς καὶ
 τῶν ἐκλεκτῶν ἐκλεκτότεροι, καὶ τοσούτῳ μᾶλλον
 ἥττον ἐπίσημοι πρότον τινα ἐκ τοῦ κλύδωνος τοῦ
 κόσμου νεωλκοῦντες ἑαυτοὺς καὶ ἐπανάγοντες ἐπ'
 ἀσφαλές· οὐ βουλόμενοι δοκεῖν ἅγιοι. καὶ εἴπη
 τίς αἰσχυρόμενος ἐν βάθει γνώμης ἀποκρύπτοντες
 τὰ ἀνεκλάλητα μυστήρια, καὶ τὴν αὐτῶν εὐγένειαν
 ὑπερφανοῦντες ἐν κόσμῳ βλέπεσθαι, οὓς ὁ
 λόγος φῶς τοῦ κόσμου καὶ ἅλας τῆς γῆς κα-
 λεῖ. τοῦτ' ἐστὶ τὸ σπέρμα, εἰκὼν καὶ ὁμοίωσις
 θεοῦ, καὶ τέκνον αὐτοῦ γνήσιον, καὶ κληροδόμον,
 ὥσπερ ἐπὶ τινα ξενιτείαν ἐνταῦθα πεμπόμενον
 ὑπὸ μεγάλης οἰκονομίας καὶ ἀναλογίας τοῦ πα-
 τρός, δι' οὗ καὶ τὰ φανερά καὶ τὰ ἀφανῆ τοῦ
 κόσμου δεδημιούργηται· τὰ μὲν εἰς δουλείαν, τὰ
 δὲ εἰς ἀσκήσιν, τὰ δὲ εἰς μάθησιν αὐτῷ· καὶ
 πάντα μέχρις αἱ ἐνταῦθα τὸ σπέρμα μένη, συν-
 ἔχει.

έχεται· καὶ συναχθέντος αὐτοῦ, ταῦτα τάχις α
λυθήσεται.

37. Τί γάρ ἐτι δεῖ Θεῷ τὰ τῆς ἀγάπης
μυστήρια; καὶ τότε ἐποπτεύσεις τὸν κόλπον τοῦ
πατρὸς, ὃν ὁ μονογεῆς υἱὸς Θεὸς μόνος ἐξηγή-
σατο. ἔστι δὲ καὶ αὐτὸς ὁ Θεὸς ἀγάπη, καὶ δι'
ἀγάπην ἡμῖν ἐδηράθη. καὶ τὸ μὲν ἄρρητον αὐ-
τοῦ, πατὴρ· τὸ δὲ εἰς ἡμῖν συμπάδης, γέγονε
μήτηρ. ἀγαπήσας ὁ πατὴρ ἐδηλμύθη. καὶ τού-
του μέγα σημεῖον, ὃν αὐτὸς ἐγέννησεν ἐξ αὐτοῦ·
καὶ ὁ τεχθεὶς ἐξ ἀγάπης καρπὸς, ἀγάπη. διὰ
τοῦτο καὶ αὐτὸς κατήλθε· διὰ τοῦτο ἄνθρωπον
ἐγένετο. διὰ τοῦτο τὰ ἄνθρώπων ἔκων ἔπαθεν, ἵνα
πρὸς τὴν ἡμετέραν ἀσθένειαν οὕς ἠγάπησε μετρη-
θεῖς, ἡμᾶς πρὸς τὴν ἑαυτοῦ δυνάμιν ἀντιμετρήσῃ.
καὶ μέλλων σπένδεισθαι καὶ λύτρον ἑαυτὸν ἐπι-
διδούς, καινὴν ἡμῖν διαθήκην καταλιμπάνει. ἀγά-
πην ὑμῖν δίδωμι τὴν ἐμὴν. τίς δὲ ἔστιν αὕτη, καὶ
πόση; ὑπὲρ ἡμῶν ἐκάστου καθύκει τὴν ψυχὴν τὴν
ἀνταξίαν τῶν ὅλων. ταύτην ἡμᾶς ὑπὲρ ἀλλήλων
ἀνταπαυτέ. εἰ δὲ τὰς ψυχὰς οφείλομεν τοῖς
ἀδελφοῖς, καὶ τοιαύτην τὴν συιθήκην πρὸς τὸν
σωτῆρα ἀνωμολογησάμεθα, ἔτι τὰ τοῦ κόσμου,
τὰ

rum exercendi gratia excolendaeque virtutis at-
que alius doctrinae causa constitutae: cunctaque
continentur ac conservantur, quoad semen mor-
tali hoc statu manserit: quo collecto celerrime
disolvenda sunt.

XXXVII. Quid enim Deo amplius necessaria
caritatis mysteria? Tuncque adeo Patris sinum
inspicias, quem solus enarravit unigenitus filius
Deus. Est autem et Deus ipse caritas, qua et ve-
natu prope nobis captus est. Et quidem arcana
deitate Pater; qua vero nos misericordia perse-
cutus est, extitit mater. Pater diligendo, foe-
mineam induit foecunditatem; huiusque rei gran-
de indicium est, quem is ex se genuit: ac qui
ex caritate prognatus fructus ipse caritas est.
Propter hoc et ipse descendit: propter hoc ho-
minem induit: propter hoc volens humans
passus est, ut imbecillitati nostrae sese com-
metiens, cum dilexisset, suae nobis virtutis men-
suram modumque vicissim rependeret. Jamque
immolandus, ac cum se pretium redemptionis da-
ret, novum nobis testamentum reliquit. Dilec-
tionem meam do vobis. Quatenam vero haec et
quanta? Pro unoquoque nostrum animam posuit,
cujus majus omnibus pretium existit. Hanc, ut
alter pro altero ponamus, à nobis exigit. Quod
si pro fratribus ponere animas debemus, atque
hanc

hanc cum Salvatore vicissim pactionem fecimus; adhucne quae seculi sunt, egena illa et aliena et effluentia continebimus ac recondemus? Alter alteri clausa habebimus, quae brevi post absumentur ignis habebit? Divine seduloque Joannes (a): *Qui non diligit fratrem*, inquit, *homicida est*: semen Cain, alumnus diaboli: Dei viscera non habet, spem potiorum non habet: sine semine est, sterilis est: non est palmis in perpetuum viventis supercoelestis vitis: excidetur, eumque densi ignis vorax manet incendium.

XXXVIII. Tu vero praecellentem viam condiscito, quam ostendit Paulus ducentem ad salutem. (b) *Caritas non quarit quae sua sunt*, sed in fratrem effusa est: tota in illum versa est, casto ejus amore insanit. (c) *Caritas operit multitudinem peccatorum: perfecta caritas foris mittit timorem: non agit perperam, non inflatur, non gaudet super iniquitate; congaudet autem veritati: omnia suffert, omnia credit, omnia sperat, omnia sustinet. Caritas nunquam excidit. Prophetiae evacuuntur, linguae cessant, curationes in terra deficiunt; manent autem tria haec, fides, spes, caritas; major autem inter haec est caritas. Et*

(a) 1. Jo. 3. 14.

(b) 1 Cor. 13. 31. et 13. 5.

(c) 1 Pet. 4. 8.

τὰ πτωχὰ καὶ ἀλλότρια καὶ παρὰ ῥέοντα καθεύδοντες ταμιεύμενοι, ἀλλήλων ἀποκλείσομεν, ἀμετὰ μικρὸν ἔξει τὸ πῦρ; Θείως γε καὶ ἐπιπότως ὁ Ἰωάννης ὁ μὴ φιλῶν, φησὶ, τὸν ἀδελφόν, ἀνθρωποκτόνος ἐστὶ, σπέρμα τοῦ Καὶν, θρέμμα τοῦ διαβόλου, Θεοῦ σπλάγχχνος οὐκ ἔχει, ἐλπίδα κρείττωνων οὐκ ἔχει. ἄσπορος ἐστὶν, ἀγρός ἐστὶν, οὐκ ἐστὶ κλῆμα τῆς αἰῶνης ζωῆς ὑπερουρανίας ἀμπελου, ἐκκόπτεται, τὸ πῦρ ἄθρου ἀναμένει.

38. Σὺ δὲ μάθε τὴν καθ' ὑπερβολὴν ὁδόν, ἣν δείκνυσι Παῦλος ἐπὶ σωτηρίαν ἡ ἀγάπη τὰ ἑαυτῆς οὐ ζητεῖ, ἀλλ' ἐπὶ τὸν ἀδελφὸν ἐκκέχυται· περὶ τοῦτον ἐπτόχεται, περὶ τοῦτον σωφρονῶς μαίνεται. ἀγάπη καλύπτει πλῆθος ἁμαρτιῶν, ἡ τελεία ἀγάπη ἐκβάλλει τὸν φόβον, οὐ περπερεύεται, οὐ φυσιοῦται, οὐκ ἐπιχαίρει τῇ ἀδικίᾳ, συγχαίρει δὲ τῇ ἀληθείᾳ, πάντα ᾔγει, πάντα πιστεύει, πάντα ἐλπίζει, πάντα ὑπομένει. ἡ ἀγάπη οὐδέποτε ἐκπίπτει, προφητεῖαι καταργοῦνται, γλῶσσαι παύονται, ἰάσεις ἐπὶ γῆς καταλείπονται, μένει δὲ τὰ τρία ταῦτα, πίστις, ἐλπίς, ἀγάπη· μείζων δὲ ἐν τούτοις ἡ ἀγάπη.

ἀγάπη. καὶ δικαίως, πίστις μὲν γὰρ ἀπέρχεται, ὅταν αὐτοψία πεισθῶμεν ἰδόντες Θεόν. καὶ ἐλπίς ἀφανίζεται, τῶν ἐλπισθέντων, ἀγάπη δὲ εἰς πλήρωμα συνέρχεται καὶ μᾶλλον αὖξεται, τῶν τελείων παραδοθέντων. ἐὰν ταύτην ἐμβάληταί τις τῇ ψυχῇ, δύναται καὶ ἐν ἀμαρτήμασιν ἢ γεγεννημένος, καὶ πολλὰ τῶν κεκαλυμμένων εἰργασμένος, αὐξήσας τὴν ἀγάπην, καὶ μετάνοιαν καθαρὰν λαβὼν, ἀναμαχέσασθαι τὰ ἐπταισμένα. μήτε γὰρ τοῦτο εἰς ἀπόγνωσιν σοι καὶ ἀπονοίαν καταλείφω, εἰ καὶ τὸν πλούσιον μάθῃς ὅτις ἐστίν, ὁ χάραν ἐν οὐρανοῖς οὐκ ἔχων, καὶ τινα τρόπον τοῖς ὄνσι χρώμενος.

39. "Αν τις τό τε ἐπὶ ῥήτον τοῦ πλούτου καὶ χαλεπὸν εἰς ζῶν διαφύγοι, καὶ δύναιτο τῶν αἰωνίων ἀγαθῶν ἐπαύρασθαι, εἴη δὲ τετυχηκὼς, ἢ δι' ἄνοιαν, ἢ περίτῃσιν ακούσιον, μετὰ τὴν σφραγίδα καὶ τὴν λύτρωσιν περιπετής τισὶν ἀμαρτήμασιν ἢ παραπτώμασιν, ὥς ὑπαμύνεσθαι τέλειον· οὗτος κατεψήφισται παντάπασιν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. παντὶ γὰρ τῷ μετ' ἀληθείας ἐξ ὅλης τῆς καρδίας ἐπιστέφαντι πρὸς τὸν Θεὸν ἀνεύγασιν αἱ θύραι, καὶ δέχεται τρισάσμενος πατὴρ υἱὸν ἀληθῶς μετανοοῦντα. ἢ δὲ ἀλη-

merito; fides enim transit, cum ipsis nostris oculis videndo Deum credemus. Spes quoque evanescit, illorum conspectu, quae in spe posita sunt. Caritas vero in complementum pariter venit, et augetur magis, ubi perfectio advenerit. Si quis illam in animum susceperit, quamvis peccatis obnoxius sit, quamvis multa illicita perpetraverit, adaucta caritate puraque adhibita poenitentia, errata sua corrigere potest. Nam neque hoc tibi deesse velim, ut desperes animumque despondeas; ut et divitem noveris, quis tandem ille sit, qui locum in coelis non habeat, quoque is modo suis facultatibus utatur.

XXXIX. Si quis id, quod reprehensionem mereatur in divitiis, etnoxium est ad vitam consequendam, evaserit, aeternaque bona assequi potuerit, sed vel forte per ignorantiam aut vitae casus involuntarios, post signaculum et liberationem a peccatis, in peccata seu delicta quaedam prolapsum fuerit, ita ut illis prorsus obrutus sit; is a Deo penitus rejectus est, et reprobus existit. Quisquis enim ex toto corde ad Deum convertatur, portae ei apertae sunt, suscipitque libentissimo animo Pater filium vere poenitentem. Vera autem poenitentia est, in eadem non rursus delabi, sed ex animo prorsus evellere, quibus se mortis reum pecca-

tis agnovit. His enim sublati, in te rursus Deus habitabit (a). Ingens enim et incomparabile gaudium festamque laetitiam in coelis esse Patri dicit atque angelis, dum unus peccator convertitur et poenitentiam agit. Idcirco etiam clamabat (b), *Misericordiam volo, et non sacrificium. Nolo mortem peccatoris, sed ut eum poeniteat. Si fuerint peccata vestra ut lana phoeniceo tincta, quasi nivem dealbabo; et si fuerint nigriora fuligine, ut nivem alba ablundo praestabo.* Solus enim Deus peccata potest dimittere, et delicta non imputare: quandoquidem nobis etiam Deus praecipit (c), ut poenitentibus fratribus quotitae dimittamus (d). Quod si nos, cum simus mali, novimus bona data dare; quanto magis Pater misericordiarum, bonus ille Pater merae consolationis, misericordiae visceribus totus affluens, et multum misericors, propensus est ad longanimitate utendum, et eos qui convertuntur, expectandum. Vere autem converti a peccatis, est peccandi finem facere, nec ultra ad ea, quae sunt retro, respicere.

XL. Praeteritorum igitur quidem veniam con-

ce-

(a) Luc. 15. 10. (b) Osae 6. 6. Matt. 9. 13. Ezech. 18. 23. Jesai. 1. 18. Luc. 5. 21.

(c) Matt. 6. 14. (d) Luc. 11. 13.

ἀληθινὴ μετάνοια τὸ μηκέτι τοῖς αὐτοῖς ἔνοχον εἶναι, ἀλλὰ ἄρδην ἐκρίζῳσαι τῆς ψυχῆς, ἐφ' οἷς ἑαυτοῦ κατέγνω θάνατον ἁμαρτήμασι. τούτων γὰρ ἀναιρεθέντων, αὐθις εἰς σὲ θεὸς εἰσὶ κισθίσεται· μεγάλην γάρ Φησι καὶ ἀνυπέρβλητον εἶναι χαρὰν καὶ ἑορτὴν ἐν οὐρανοῖς τῷ πατρὶ καὶ τοῖς ἀγγέλοις ἑνὸς ἁμαρτωλοῦ ἐπιστρέφαντος καὶ μετανοήσαντος. διὸ καὶ κέκραγεν. ἔλεον θέλω καὶ οὐ θυσίαν. οὐ βούλομαι τὸν θάνατον τοῦ ἁμαρτωλοῦ, ἀλλὰ τὴν μετάνοιαν. κἄν ὥσιν αἱ ἁμαρτίαι ὑμῶν ὡς φοινικοῦν ἔριον, ὡς χιόνα λευκανῶ· κἄν μελάντερον τοῦ σκότους, ὡς ἔριον λευκὸν ἐκνίψας ποιήσω. θεῷ γὰρ μόνον δυνατὸν ἄφεσιν ἁμαρτιῶν παρασχέσθαι καὶ μὴ λογισθῆναι παραπτώματα. ὅπου γε καὶ ἡμῖν παρακελεύεται τῆς ἡμέρας ἐκάστης ὁ κύριος ἀφίεναι τοῖς ἀδελφοῖς μετανοῶσιν. εἰ δὲ ἡμεῖς πονηροὶ ὄντες ἴσμεν ἀγαθὰ δόματα δίδοναι, πόσω μᾶλλον ὁ πατὴρ τῶν οἰκτιρμῶν, ὁ ἀγαθὸς πατὴρ πάσης παρακλήσεως, ὁ πολυεύσπλαγχνος καὶ πολυέλεος πέφυκε μακροθυμεῖν, τοὺς ἐπιστρέφοντας περιμένειν; ἐπιστρέφαι δὲ ἐστὶν ὅτως ἀπὸ τῶν ἁμαρτημάτων, τὸ παύσασθαι, καὶ μηκέτι βλέπειν εἰς τὰ ὀπίσω.

40. Τῶν μὲν οὖν προγεγενημένων Θεὸς δίδω-
σιν ἄφεσιν, τῶν δὲ ἐπιόντων αὐτὸς ἕκαστος ἐαυ-
τῷ. καὶ τοῦτ' ἐστὶ μεταγνῶναι, τὸ καταγνῶ-
ναι τῶν παρωχημένων, καὶ αἰτήσασθαι τούτων
ἀμνησίαν παρὰ πατρὸς, ὃς μόνος τῶν ἀπάντων
οἷός τε ἐστὶν ἀπρακτα ποῖναι τὰ πεπραγμένα,
ἐλέω τῷ παρ' αὐτοῦ καὶ δρόσῳ πνεύματος
ἀπαλείφας τὰ προσημαρτημένα. ἐφ' οἷς γὰρ ἂν
εὔρω ὑμᾶς, Φησὶν, ἐπὶ τούτοις καὶ κρινῶ καὶ
παρ' ἕκαστα βοᾷ τὸ τέλος πάντων. ὥστε καὶ
τῷ τὰ μέγιστα εὖ πεποιηκότι κατὰ τὸν βίον,
ἐπὶ δὲ τοῦ τέλους ἐξοκείλαντι πρὸς κακίαν,
ἀνόητοι πάντες οἱ προσθὲν πόνοι, ἐπὶ τῆς κα-
ταστροφῆς τοῦ δράματος ἐξάθλω γενομένῳ τῷ
τε χεῖρον καὶ ἐπισευσμένῳ βιάσαντι πρότερον,
ἐστὶν ὕστερον μετανοήσαντι πολλοῦ χρόνου πολι-
τείαν πονηρὰν ἐκνικῆσαι τῷ μετὰ τὴν μετά-
νοian χρόνῳ. ἀκριβείας δὲ δεῖ πολλῆς, ὥσπερ
τοῖς μακρῷ νόσῳ πεπονηκόσι σώμασι διαίτης
χρεία καὶ προσοχῆς πλείονος. ὁ κλέπτῃς ἄφε-
σιν βούλει λαβεῖν; μηκέτι κλέπτει. ὁ μοιχεύ-
σας, μηκέτι πυροῦσθω. ὁ πορνεύσας, λοιπὸν
ἀγνεύτω. ὁ ἀρπάζας, ἀποδίδου καὶ προσαποδί-
δου. ὁ ψευδομάρτυς, ἀλήθειαν ἀσκησον. ὁ ἐπίορ-
κος,

cedit Deus: in sequentia autem ut non incidat,
sibi quisque auctor existit. Et hoc est poenitere,
de transactis dolorem habere, haecque a Patre
memoria deleri flagitare; qui unus omnium potest
misericordia sua, infecta facere quae facta sunt,
ac Spiritus rore abolere superioris vitae delicta.
In quibus enim, ait, *vos invenero, in eis judicabo*:
ac quotidie universalem finem clamat; ita nimi-
rum, ut et qui optimam duxerit vitam, ad extre-
mum autem ad malitiam vitiaque deflexerit, ni-
hil jam anteactae vitae laboribus juvandus sit,
qui ad finem lusae fabulae palaestra excesserit;
et contra, qui antea male dissoluteque vixit, si
ejus illum postmodum poeniteat, multi tempo-
ris vitam perditam tempore poenitentiae actae ex-
superare potest. Longe accurata vero opus di-
ligentia est, sicut et longa aegritudine affectis
corporibus exquisitior diaeta majorque cautio ne-
cessaria est. Vis, ὁ fur, tibi scelus dimitti? Desi-
ne furari. Qui adulter est, non amplius libidinis
faces admittat. Qui fornicarius et construpator,
deinceps caste vivat. Qui raptor est, redde, et
quidpiam plus addito. Testis falsus, verax esse
discito. Perjurus, a juramento abstine, atque
alios affectus vitiaque praecide, iram, cupidita-
tem, animi moestitiam, timorem, ut sub exces-

sum (a) cum adversario te transegisse eique reconciliatum esse, interim dum praesens vita ageretur, inveniariis. Et affectus quidem inolitos confestim simulque praecidere impossibile forte est; Dei tamen virtute et humanis precibus fratrumque auxilio; necnon verā poenitentia assidue meditatione res praestari potest.

XLI. Quapropter necessarium omnino est, ut superbus et potens ac dives aliquem tibi Dei hominem praeficias, qui te virtutis studio animet, tibi quoque illo rector ac gubernator existat. Habeas unum saltem quem verearis, vel unum habe quem timeas. Asfuesce vel unum audire libere loquentem, qui acrimonia sua simul et mordeat, et curet. Neque enim conducit oculis semper lascive intueri, sed et lacrymas aliquando fundere, et acrioribus pungi pro majori valetudine. Sic et animo assidua voluptate nihil perniciosius: caecatur enim colliquatione, nisi libere loquentis excitantem habeat sermonem. Hunc tu et iratum timeas et gementem doleas, et sedantem iram reverearis, et poenas deprecantem antevertas. Hic pro te plures noctes insomnes ducat, fundens pro te preces ad Deum, ac consuetis precibus Patrem

(a) Matt. 5. 14.

κος, μηκέτι ὄμνῃ, καὶ τὰ ἄλλα πάθη σὺ-
τεμε, ὀργὴν, ἐπιθυμίαν, λύπην, φόβον, ἵνα
εὐρεθῇς ἐπὶ τῆς ἐξόδου πρὸς τὸν ἀντίδικον ἐν-
ταῦθα διαλεῦσθαι φθάνων. ἔστι μὲν οὖν ἀδύνα-
τον ἴσως, ἀθρόως ἀποκόψαι πάθη σὺντροφα,
ἀλλὰ μετὰ Θεοῦ δυνάμεως, καὶ ἀνθρώπειας
ικεσίας, καὶ ἀδελφῶν βοηθείας, καὶ εἰλικρι-
νοῦς μετανοίας, καὶ συνεχοῦς μελέτης κατορ-
θούται.

41. Διό δὲ πάντως σε τὸν σοβαρὸν καὶ
δυνατὸν, καὶ πλούσιον ἐπιτήσασθαι ἑαυτῷ τινα
ἄνθρωπον Θεοῦ καθάπερ ἀλείπτῃ καὶ κυβερνή-
την. αἰδοῦ καὶ ἓνα, φοβοῦ καὶ ἓνα μελέτησον
ἀκούειν καὶ ἐνὸς παρρησιαζομένου καὶ εὐφροντος
ἅμα καὶ θεραπεύοντος. οὐδὲ γὰρ τοῖς ὀφθαλ-
μοῖς συμφέρει τὸν αἰεὶ χρόνον ἀκολάτως μένειν,
ἀλλὰ καὶ δακρῦσαι καὶ δηχθῆναί ποτε ὑπὲρ
τῆς ὑγιείας τῆς πλείονος. οὕτω καὶ ψυχῇ διηνε-
κοῦς ἡδονῆς οὐδὲν ὀλεθριώτερον. ἀποτυφλοῦται γὰρ
ἀπὸ τῆς τήξεως, εἰάν ἀκίνητος τῷ παρρησιαζο-
μένῳ διαμείνῃ λογῷ. τοῦτον καὶ ὀργισθέντα φο-
βήθητι, καὶ στενάξαντα λυπήθητι, καὶ ὀργὴν
παύοντα αἰδέσθητι, καὶ κόλασιν παραιτουμένῳ
φθά-

φθάσον. οὗτος ὑπὲρ σου πολλὰς νύκτας ἀγρυπνησάτω, πρεσβεύων ὑπὲρ σοῦ πρὸς Θεόν, καὶ λιτανείαις συνήθεις μαγεύων τὸν πατέρα. οὐ γὰρ ἀντέχει τοῖς τέκνοις αὐτοῦ σπλάγχνα δεδομένοις. δέησεται δὲ καθαρῶς ὑπὸ σοῦ προτιμώμενος ὡς ἄγγελος τοῦ Θεοῦ, καὶ μηδὲν ὑπὸ σου λυπούμενος, ἀλλ' ὑπὲρ σοῦ. Τοῦτό ἐστι μετάνοια ἀνυπόκριτος. Θεὸς οὐ μυκτηρίζεται, οὐδὲ προσέχει κένοις ῥήμασι· μόνος γὰρ ἀνακρίνει μυελούς καὶ νεφροὺς καρδίας καὶ τῶν ἐν πυρὶ κατακούει, καὶ τῶν ἐν κοιλίᾳ κήτους ἰκετευούντων ἐξακούει καὶ παῖσιν ἐγγύς ἐστι τοῖς πιστεύουσι, καὶ πόρρω τοῖς ἀθείοις, ἃν μὴ μετανοήσωσιν.

42. Ἵνα δὲ ἔτι θάρρης, οὕτω μετανοήσας ἀληθῶς, ὅτι σοι μένει σωτηρίας ἐλπίς ἀξιώχρεως, ἄκουσον μῦθον, οὐ μῦθον, ἀλλὰ ὄντα λόγον περὶ Ἰωάννου τοῦ ἀποστόλου παραδεδωμένοι καὶ μνήμη πεφυλαγμένοι. ἐπειδὴ γὰρ τοῦ τυράννου τελευτήσαντος, ἀπὸ τῆς Πάτμου τῆς νήσου μετῴληθεν ἐπὶ τὴν Ἐφεσον, αἰπῆς παρακαλούμενος καὶ ἐπὶ τὰ πλησιόχωρα τῶν ἐθνῶν, ὅπου μὲν ἐπισκόπους καταστήσαν, ὅπου δὲ ὅλας ἐκκλησίας ἀρμόσων, ὅπου δὲ κληρὸν, ἕνα τέ τινα κληράσων τῶν ὑπὸ

τοῦ

captans. Neque enim ille viscera sua dura praebet orantibus filiis. Rogabit autem pure, si a te honoretur tanquam Dei angelus, nec per te contristetur, sed propter te. Haec est poenitentia non ficta, (a) *Deus non irridetur*, nec verbis inanibus aures dat. Solus enim medullas scrutatur, et renes cordis: pleneque audit inter flammis positos, et exaudit deprecantes in ventre ceti: et prope est cunctis fidelibus, procul vero ab infidelibus, nisi ad sanctiorem mentem poenitendo redeant.

XLII. Ut autem magis confidas, modo sic vere poenitueris, certae tibi fidei tutamque manere salutis spem; audi fabulam, quae ipsa non fabula, sed vera de Joanne Apostolo tradita narratio sit, ac memoriae studiose commendata. Cum enim post tyranni obitum e Patmo insula Ephesum rediisset, vicinas quoque gentes rogatus visebat, partim quidem ut episcopos constitueret, partim vero ut integras Ecclesias disponderet ac formaret, partim etiam ut unumquemque eorum, quos Spiritus designaret, in clerum coopraret. Cum itaque ad urbem quandam haud procul Epheso disitam venisset (ejus et nomen nonnul-

li

(a) Gal. 6. 7.

li referunt) atque alias praesentia verbisque suis fratres consolatus esset, ad extremum viso juvene quodam egregia corporis statura, eleganti vultu, ferventique ingenio atque indole, ad loci episcopum conversus: *Hunc, inquit, coram Ecclesia ac Christo teste, omni tibi opera commendo.* Tumque illo suscipiente ac cuncta praestitutum pollicente, eadem ipsa Joannes rursus perurgebat ac constebatur. Posthaec Joannes quidem Ephesum profectus est: Presbyter vero adolescentem sibi traditum in domum suam suscipiens, educando, continendo, fovendo operam dabat: ac tandem sacro baptismate initiavit. Deinceps Sacerdos de pristina cura atque custodia paulatim remisit, ut qui perfectum ei tutamen, ac quo cautum omnino foret, Domini signaculum adhibisset. Illum ergo praematura potitum libertate, aequales quidam sibi adjungunt, desides ac dissoluti, et flagitiis omnibus asfuefacti. Ac primum qui magnificis conviviiis juvenem illiciunt: noctu deinde ad spoliandos obvios egressi, secum trahunt; inde ad majorum scelerum societatem cohortantur. At ille sensim asfuescebat pravitate, genii magnitudine ac praestanti indole velut equus duri oris robustusque a recto abreptus, ac froenum mordens, acrius in praeceptis ferebatur.

Jam

τοῦ πνεύματος σημαινόμενων. ἐλθὼν οὖν καὶ ἐπὶ τινα τῶν οὐ μακρὰν πόλεων, ἧς καὶ τὸν ὄνομα λέγουσιν ἔνιοι, καὶ τὰ ἄλλα ἀναπαύσας τοὺς ἀδελφούς, ἐπὶ πᾶσι τῷ καθιετώτι προσβλέψας ἐπισκόπῳ, νεανίσκον ἱκανὸν τῷ σώματι καὶ τὴν ὕψιν ἀγείων καὶ θερμὸν τὴν ψυχὴν ἰδὼν, τοῦτον, ἔφη σοι παρατιθεμαι μετὰ πάσης σουδῆς, ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας καὶ τοῦ Χριστοῦ μάρτυρος, τοῦ δὲ δεχομένου καὶ πάνθ' ὑπισχνουμένου, καὶ πάλιν τὰ αὐτὰ διετείλατο καὶ διεμαρτύρατο. καὶ ὁ μὲν ἐπὶ τὴν Ἐφεσον· ὁ δὲ πρεσβύτερος ἀναλαβὼν οἰκαδὲ τὸν παραδοθέντα νεανίσκον ἔτρεφε, συνείχεν, ἔθαλπε, τὸ τελευταῖον ἐφώτισε. καὶ μετὰ τοῦτο ὑψήκε τῆς πλείονος ἐπιμελείας καὶ παραφυλακῆς, ὥς τὸ τέλος αὐτῷ φυλακτήριον ἐπιστήσας τὴν σφραγίδα τοῦ κυρίου. τῷ δὲ ἀνέσεως πρὸ ἄρας λαβομένῳ προσφθείρονταί τινες ἡλικίαι ἀργοί, ἐθάδες κακῶν. πρῶτον μὲν δι' ἐτισσιων πολλῶν πολυτελῶν αὐτὸν ὑπάγονται. εἴτα που καὶ νύκτωρ ἐπὶ λωποδυσίαν ἐξιώντες συνεπάγονται. εἴτα τι καὶ μείζον συμπράττειν ἡξίου. ὁ δὲ κατ' ὀλίγον προσεβίβητο, καὶ διὰ μέγεθος φύσεως, ἐκτὰς ὥσπερ ἄστρομος καὶ εὐρωτος ἵππος ὁρῆς ὁδοῦ, καὶ τὸν χαλιὸν ἐνδακὼν, μει-

ζέ-

ζῶντας κατὰ τῶν βαράθρων ἐφέρετο. ἀπογνοὺς δὲ τελέως τὴν ἐν Θεῷ σωτηρίαν, οὐδὲν ἔτι μικρὸν διανοεῖτο, ἀλλὰ μέγα τι πράξας, ἐπειδὴ περ ἅπαξ ἀπόλωλεν, ἴσα τοῖς ἄλλοις παθεῖν ἠξίου. αὐτοὺς δὲ τούτοις ἀναλαβὼν καὶ ληστῆριον συγκροτήσας, ἑτοιμος λήταρχος ἦν βιαιοτάτος, μαιοφονώτατος, χαλεπώτατος· χρόνος ἐν μέσῳ, καὶ τινος ἐπιπεσούσης χρείας, ἀνακαλοῦσι τὸν Ἰωάννην. ὁ δὲ ἐπειδὴ τὰ ἄλλα, ὧν χάριν ἦκε, κατετήσατο, Ἄγε δὴ, ἔφη, ὦ ἐπίσκοπε, τὴν παραθήκην ἀπόδος ἡμῖν, ἣν ἐγὼ τε καὶ ὁ σωτήρ σοι παρακατεθέμεθα ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας, ἥς προκαθέξῃ, μάτυρος. ὁ δὲ τὸ μὲν πρῶτον ἐξεπλάγῃ, χρήματα οἰόμενος, ἅπερ οὐκ ἔλαβε, συκοφαντεῖσθαι· καὶ οὔτε πιστεύειν εἶχεν ὑπὲρ ὧν οὐκ εἶχεν, οὔτε ἀπιστεῖν Ἰωάννῃ. ὥς δὲ, τὸν νεανίσκον, εἶπεν, ἀπαιτῶ καὶ τὴν ψυχὴν τοῦ ἀδελφοῦ, γενάξας κἀτάθεν ὁ πρεσβύτερος, καὶ τι καὶ ἐπιδακρύσας, ἐκεῖνος, ἔφη, τέθηκε. πῶς, καὶ τινα θάνατον; Θεῷ τέθηκεν, εἶπεν. ἀπέβη γὰρ πονηρὸς καὶ ἐξώλης, καὶ τὸ κεφάλαιον, ληστής. καὶ νῦν ἀντὶ τῆς ἐκκλησίας, τὸ ὅρος κατέλιπε μεθ' ὁμοίου φρατρίστου. καταρρήξάμενος οὖν τὴν ἐσθῆτα ὁ ἀπότολος, καὶ μετὰ

με·

Jam itaque prorsus abjecta spe salutis ex Deo consequendae, nihil ultra mediocre animo designabat; sed grandi aliquo perpetrato facinore, quod semel perierat, pari reliquis exitu luere vixdum reluctantem animo cogitabat. Illis igitur ipsis assumtis, institutoque latronum collegio, dux ipse latronum haud segniter erat; violentia, caedibus atque atrocitate cunctos superabat. Aliquanto post tempore, cum novi aliquid necessarii operis aut negotii incidisset, iterum ad eam urbem accitus est Joannes. Qui cum venisset, et cuncta quorum gratia venerat, ordinasset: *Agedum*, inquit, *Episcope, redde nobis depositum, quod ego pariter et Christus tibi commendavimus, sub Ecclesiae, cui praees, praesentia ipsaque coram teste.* Ad haec Episcopus primo quidem morari ac attonitum esse, cum existimaret pecuniam, quam non accepisset, a se per calumniam repeti: et sicut adhibere fidem, ut se habere existimaret, quae non habebat, sic nec Joanni diffidere audebat. Sed ubi Joannes *Juvenem*, inquit, *repeto et fratris animam;* alto senex ducto suspirio, vultumque lacrymis affusus, *Is*, ait, *mortuus est. Quomodo*, inquit Joannes, *ac quo mortis genere?* *Deo*, ait ille, *mortuus est. Malus quippe evasit et perditus; ac quod maximum, latro: nunc-*
que

que adeo pro Ecclesia montem occupavit, cum latronum pari satellitio. His auditis Apostolus scis-
sa veste, et cum ingenti gemitu caput feriens,
Bonum te, inquit, animae fratris custodem con-
stitui? Sed jam mihi praesto sit equus et aliquis
ductor itineris. Inde ab Ecclesia, ita ut erat,
conscenso equo iter properavit. Cumque ad lo-
cum venisset, ab iis, qui excubias agebant, latro-
nibus capitur: non ille fugam petens, aut ve-
niam deprecans, sed clamans: *In hoc ipsum veni,
ad vestrum me ducem deducite.* Is vero ut erat
armatus interim expectabat. Sed ubi accedentem
agnovit Joannem, prae pudore in fugam versus
est. At Joannes concito cursu, aetatis oblitus,
hominem persequi institit, identidem clamans,
*Quid me patrem tuum, fili, fugis, inermem, se-
niculum? Miserere mei, fili; noli timere; adhuc
tibi superest vitae ac salutis spes. Ego pro te
Christo rationem reddam. Si sit opus, tuam ipse
libens mortem sustinebo, quemadmodum Dominus
pro nobis mortem tulit. Animam meam pro tua
vicariam dabo: Sta modo, et crede. A Christo
missum sum.* His ille auditis, primum quidem
vultu in terram demisso substitit; deinde projec-
tis armis, acerbè flere coepit. Accedentem vero
senem complexus, gemitu ac lamentis, quam
maxi-

μεγάλης οἰμωγῆς πληζόμενος τὴν κεφαλὴν,
καλὸν γὰρ ἔφη φύλακα τῆς ταδελφοῦ ψυχῆς
κατέλιπον. ἀλλ' ἵππος ἡδὴ μοι παρέτω, καὶ
ἡγεμὼν γινέσθω μοί τις τῆς οδοῦ. ἤλαυνεν ὥστερ
εἶχεν, αὐτόθεν ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας. ἐλθὼν δὲ
εἰς τὸ χωρίον, ὑπὸ τῆς προφυλακῆς τῶν λη-
στῶν ἀλίσκεται, μήτε Φεύγων, μήτε παραιτού-
μενος. ἀλλὰ βοῶν, ἐπὶ τοῦτ' ἐλήλυθα, ἐπὶ
τὸν ἄρχοντα ὑμῶν ἀναγάγετέ με. ὅς τέως ὥστερ
ἄπλιτο, ἀνέμενεν. ὡς δὲ προσιόντα ἐγνώρισε τὸν
Ἰωάννην, εἰς Φυγὴν αἰδισθεὶς ἐτράπετο. ὁ δὲ ἐδίω-
κεν ἀνὰ κράτος, ἐπιλαθόμενος τῆς ἡλικίας τῆς
ἑαυτοῦ. κεκραγὼς, τί με Φεύγεις, τέκνον, τὸν
σαυτοῦ πατέρα, τὸν γυμνὸν, τὸν γέροντα; ἐλέη-
σόν με, τέκνον, μὴ φοβῶ. ἔχεις ἔτι ζωῆς
ἐλπίδα. ἐγὼ Χριστῷ δώσω λόγον ὑπὲρ σοῦ. ἀν-
δρῆ, τὸν σὸν θάνατον ἐκὼν ὑπομενῶ, ὡς ὁ
κύριος τὸν ὑπὲρ ἡμῶν ὑπὲρ σοῦ τὴν ψυχὴν
ἀντιδώσω τὴν ἐμήν. τῇθι, πίστευσον, Χριστὸς
με ἀπέστειλεν. ὁ δὲ ἀκούσας πρῶτον μὲν ἔστη
κίττω βλέπων. εἶτα ἔρριψε τὰ ὅπλα. εἶτα
τρέμων ἔκλαε πικρῶς. προσελθόντα δὲ τὸν γέ-
ροντα, περιέλαβεν ἀπολογούμενος ταῖς οἰμωγαῖς
ὡς ἐδύνατο, καὶ τοῖς δάκρυσι βαπτιζόμενος ἐκ-
δεδού-
H
δου.

δευτέρου· μόνην ἀποκρύπτων τὴν δεξιάν. ὁ δὲ ἐγγυώμενος, ἐπομύων, ὡς ἄφεισι αὐτῷ παρὰ τοῦ σωτῆρος εὐρηται. δέόμενος, γονυπετῶν αὐτὴν τὴν δεξιάν ὡς ὑπὸ τῆς μετανοίας κεκαθαρμένην καταφιλῶν, ἐπὶ τὴν ἐκκλησίαν ἐπανήγαγε. καὶ θαυμάσι μὲν εὐχαῖς ἐξαυτούμενος, συνεχέσι δὲ νηστείαις συναγωνιζόμενος· ποικίλαις δὲ σειρῇσι λόγων κατεπάδων αὐτοῦ τὴν γνώμην, οὐ πρότερον ἀπῆλθεν, ἢ ὡς Φασι, πρὶν αὐτὸν ἀποκατέστησε τῇ ἐκκλησίᾳ, δίδους μέγα παράδειγμα μετανοίας ἀληθινῆς καὶ μέγα γνώρισμα παλιγγενεσίας, τροπαῖον ἀναστάσεως βλεπομένης· ὅταν ἐν τῇ συντελείᾳ τοῦ αἵωνος, οἱ ἄγγελοι τοὺς ἀληθῶς μετανοοῦντας δέξονται εἰς ἐπουρανίους σκηνας, Φαιδρῶς γεγενηότες, ὑμνοῦντες, ἀνοιγνύντες τοὺς οὐρανοὺς· πρὸ δὲ πάντων αὐτὸς ὁ σωτὴρ προαπαντᾷ δεξιούμενος, Φῶς ὁρέγων ἄσκιον, ἀπαυτὸν ὁδηγῶν εἰς τοὺς κόλπους τοῦ πατρὸς, εἰς τὴν αἰώνιον ζωὴν, εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν. πιστεύετω ταῦτα τίς καὶ Θεοῦ μαθηταῖς, καὶ ἐγγυητῇ Θεῷ, προφητείαις, εὐαγγελίοις, λόγοις ἀποτολικοῖς, τούτοις συζῶν καὶ τὰ ᾧα ὑπέχων, καὶ τὰ ἔργα ἀσκήων, ἐπ' αὐτῆς τῆς ἐξόδου τὸ τέλος καὶ τὴν ἐπίδειξιν
τῶν

maxime poterat, crimen diluebat, et lacrymis velut altero quodam baptismo expiatur, solam dexteram occultans. Tum Apostolus spondens dejeransque veniam se illi a Salvatore nactum esse, oransque ac in genua provolutus, ipsam juvenis dexteram, velut jam poenitentia expiatam, exosculans, ipsum in Ecclesiam reduxit. Exinde partim crebris orationibus Deum deprecans, partim continuatis una cum juvene jejuniis simul decertans, variisque denique sermonum illecebris animum ejus demulcens, non prius destitit (ut aiunt) quam illum firma constantia Ecclesiae gremio admovisset; magno verae poenitentiae exemplo exhibito, grandique iteratae generationis documento, et conspicuae resurrectionis tropaeo, [quando in consummatione seculi angeli vere poenitentes in supercoelestia habitacula deportabunt,] hinc angeli laete gestientes, laudantes, coelos aperientes: prae cunctis vero ipse Salvator obviam factus humanissime suscipit, lucem praebens, quam nullae offuscant tenebrae, nec tempora ulla interimant: ductor ipse in finem Patris, in vitam aeternam, in regnum coelorum iter parans. Ista quis credat, fidemque cum Dei discipulis, tum Deo sponsori habeat; Prophetiarum, Evangeliorum, Apostolorum

dictis. Qui in his vitam instituat, auremque praebeat atque opera exercent, sub ipso excessu dogmatum finem ipsamque exhibitam veritatem conspiciet. Qui enim poenitentiae angelum modo recipit, haud eum tunc ulla poenitudo incedet, cum corpus reliquerit; nec confundetur, dum Salvatorem cum maiestate sua exercituque venientem viderit. Nullus ignis exterrebit metus. Sin autem quispiam eo animo sit, ut manere ac quotidie in voluptatibus volutans delinquere velit, praesentis vitae delicias aeterna vita potiores ducat, atque a Salvatore veniam indulgente mentis sensu abhorreat; is neque Deum, neque divitias, nec quod praeceps lapsus sit in crimen vocet, sed suam ipsius animam, quae ipsa sponte intereat. Ei vero cui cura salutis est ac inspectio, eamque desiderat, ac pene efficitur vimque ipse adhibens praebere rogat, Pater ille, qui est in coelis, veram emundationem vitamque tribuet nulli mutationi obnoxiam; cui cum Filio Jesu Christo, qui vivorum et mortuorum Dominus est, per Spiritum Sanctum, sit gloria, honor, potestas, aeterna maiestas, nunc et semper, et in generationes generationum, inque secula seculorum. AMEN.

AD.

τῶν δογμάτων ὄψεται. ὁ γὰρ ἐνταῦθα τὸν ἄγγελον τῆς μετανοίας προσίμενος, οὐ μετανοήσει, τότε ἡνίκα ἂν καταλίπη τὸ σῶμα, οὐδὲ κατασχυνθήσεται, τὸν σωτῆρα προσίοντα μετὰ τῆς αὐτοῦ δόξης καὶ στρατείας ἰδὼν, οὐ δέδωκε τὸ πῦρ. εἰ δέ τις αἰρεῖται μένειν καὶ ἐξαμαρτάνειν ἐκάστοτε ἐπὶ ταῖς ἡδοναῖς, καὶ τὴν ἐνταῦθα τρυφὴν τῆς αἰωνίου ζωῆς προτιμα, καὶ δίδοντας τοῦ σωτῆρος ἄφεσιν ἀποστρέφεται, μήτε τὸν Θεὸν ἔτι, μήτε τὸν πλοῦτον, μήτε τὸ προπεσεῖν αἰτιάσθῃ, τὴν δὲ ἑαυτοῦ ψυχὴν ἐκουσίως ἀπολουμένην. τῷ δὲ ἐμβλέποντι τὴν σωτηρίαν καὶ ποθοῦντι, καὶ μετὰ ἀναιδείας καὶ βίας αἰτοῦντι, παρέξῃ τὴν ἀληθινὴν κάθαρσιν καὶ τὴν ἄτρεπτον ζωὴν ὁ πατὴρ ὁ ἀγαθὸς ὁ ἐν τοῖς οὐράνοις. ᾧ διὰ τοῦ παιδὸς Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ κυρίου ζώντων καὶ νεκρῶν, καὶ διὰ τοῦ ἁγίου πνεύματος εἴη δόξα, τιμὴ, κράτος, αἰώνιος μεγαλειότης, καὶ νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς γενεὰς γενεῶν, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. AMHN.

H 3

AD.

ADNOTATIONES
IN
CLEMENTIS
ALEXANDRINI
LIBRUM,

Quis dives salutem consequi possit.

§. I.

1) Ως ἐπὶ πολλῶν προσποιούμενοι χαρίσασθαι τὰ ἀρχαία. Mentem Clementis assecutus non est Prae-
stantissimus Caryophilus, ad marginem notans, le-
gendum videri οὐκ ἐπὶ πολλῶ, atque hoc modo
vertens, *ut qui id sibi arrogant, largiri posse non
magno, quae nulla possunt largitione haberi.* Parti-
cula negans a librariis non raro neglecta, in hoc
etiam libello §. 39, ubi plura, hic non desidera-
tur. Dicit Auctor, sibi istos homines, qui diviti-
bus encomiorum munera offerunt, iure merito vi-
deri habendos esse *adulatores et sordidos.* Id affir-
mat haec addens, ὡς ἐπὶ πολλῶν προσποιούμενοι χα-

ρίσασθαι τὰ ἀχάριστα. Nimirum, gratificari se videri volunt, δωροφοροῦντες τοὺς ἐγκωμιαστικοὺς λόγους: at, quemadmodum solent assemtatores, χαρίζονται τὰ ἀχάριστα, ea quorum nulla est gratia, quae ingrata sunt. Loquendi hoc genus Graecis Latinisque frequens. Proxime accedit Euripidis χάρις ἀχάριτος in *Phoenissis* v. 1745, pro quo crebrum est χάρις ἀχαρις, quod ibi etiam monuit Cl. Valckenarius. Sophoclis in *Aiace* est v. 676. Ἐχθρῶν ἄδωρα δῶρα κ' οὐκ ὀνήσιμαί. cui geminum est hoc Euripideum in *Medea* v. 617. Κακοῦ γὰρ ἀνδρὸς δῶρ' ὀνήσιν οὐκ ἔχει. ad quem locum plura de hoc genere conduxit Barnesius. Utrumque locum laudavit noster Strom. L. VI. p. 740, qui et in Cohort. ad gentes p. 10, 13. depofuit τῆς μαντικῆς, μᾶλλον δὲ μανικῆς, ἀχρηστα χρηστήρια, et τοὺς θνείρων ἀνιέρων κριτὰς ἀκρίτους, ex eleganti emendatione Tourpii in Epist. Crit. ad Episcop. Glocester. p. 115. Porro, isti non sunt ψωμοκόλακες περὶ τράπεζαν μὲν, (ut scribit Aelian. Hist. Anim. L. III. C. 46.) καὶ ταργήνου ψόφον ἀπὸ, ἐπ' ἄριστά τε χορεύοντες, forte χοροῦντες, ut L. VI. C. 34.; sed maiora hi homines captant. Hoc indicat illud ἐπὶ πολλῶ, ea velut lege, ut maius inde emolumentum obtineant. Ita ἐπὶ πολλῶ Dio Cassius H. R. L. LV. C. 6. et L. LXVIII. C. 12. Noster ἐπὶ μεγάλῳ μισθῷ §. 29, ut T. II. p. 871. 16. ἐπὶ λυπρῷ τῷ μισθῷ. Sic ἐπὶ μέρει Strabo p. 818. A. p. 983. B., et p. 708, in fine, cum nota Casauboni. Atque hac quidem parte sordidi sunt, ἀνελεύθεροι in quorum numero Philosopho L. IV

de moribus C. 3. p. 59. D. etiam sunt, οἱ τὰ μικρὰ ἐπὶ πολλῶ. Conferatur iam cum his quod Auctor de iis scribit §. 3, quamquam generalius ὑποπίπτοντας αὐτοῖς, διὰ οἰκείαν φιλοκέρδειαν. Dixit hoc τῆς χρείας ἕνεκα τῆς ἐαυτῶν Lucian. T. II. p. 499, 80. et Apostol. Iudas in Epist. Com. 16. θυμᾶζειν πρόσωπα ὠφελείας χάριν. Ceterum pereleganter et graphice hoc adulatorum genus in Timone etiam depinxit Lucianus.

2.) ἀσεβεῖς καὶ ἐπιβουλοὶ conf., quod ad prius, Iulian. in Misop p. 345. A., et ad posterus, Dio Chrys. p. 17. B. ubi Tyrannidi post Basileam ab Hercule spectatae praeter alias mulieres aderat Κολακεία δουλοπρεπῆς καὶ ἀνελεύθερος, οὐδεμιᾶς ἦττον ἐπιβουλεύουσα ἐκείνων, ἀλλὰ μάλιστα δὴ πάντων ἀπολέσαι ζητοῦσα.

3.) περιάπτουσι τὸ (θεοπρεπέστατον) γέρας ἀνθρώποις. In prima editione hiatus est, et τέρας legitur, hoc modo: περιάπτουσι τὸ .·. τὸ τέρας· vertit Caryophilus, tribuunt hominibus .·. prodigiose. Sed recte Combesius pro τέρας legit γέρας, quae duo non raro confunduntur. conf. Cotelarii Graeciae Veteris Monumentum. T. II. p. 679. B. Legitima loquendi forma est περιάπτειν τὸ γέρας ἀνθρώποις. vid. Aristoph. Plut. v. 590., et Schol. ad illum loc.; Xenoph. (edit. sec. Stephani) p. 14, 29. p. 133, 16; et alibi. Lysias p. 383, 8.; Lucian. in Pseud. p. 181. Noster in Protrept. T. I. p. 28, 5. ad Homerum de Jove. νῦμα περιάπτεις αὐτῷ τιτιμημένον, venerandum illi nutum tribuis; et in Paedag. L. II. p.

214, 33, 34. τὸ διάδημα τῆς δικαιοσύνης τὸ (τῷ)
 ὑπὲρ πᾶν ἄνθρωπον ἐπηρμένον περιάψαντες, *diadema iusti-*
tiae ei super omne nomen erecto (loquitur de *Do-*
mino Iesu) tribuentes. Lacunas, quae hic et in seqq.
 extant, primus ex coniectura, ut hic monitum in
 praefatione, implevit *Ioannes Fellus*, Oxoniensis
 Episcopus, quem secuti *Thomas Ittigius*, et *Ioan-*
nes Potterus. Minus tamen probantur viri *Eximii*
 emblemata. Hic explevit *θεοπρεπέστατον*. (τὸ θεοπρε-
 πέστατον γέρας) olim conieci *ἀθάνατον*. *ἀθάνατον γέρας*,
 ut *ἀθάνατος δόξα*: deinde *δαίμόνιον*. *Isocrates in Pa-*
negyr. p. 72. 6. humilem et abiectum Persarum
 animum describens, de iis, *θητὸν μὲν ἄνδρα προ-*
κυνοῦντες, καὶ *δαίμονα προσαγορεύοντες*, τῶν δὲ θεῶν
μᾶλλον ἢ τῶν ἀνθρώπων καταφρονοῦντες: quippe qui
hominem mortalem quidem adorant et Deum appel-
lant; *Deos autem magis, quam homines, contemnunt.*
 quae apprime respondent ad haec Nostri: *ὅτι πα-*
ρέντες αἰνεῖν περιάπτουσι. Non diversa ratione hiatum
 explevit *Cotelerius* l. I. p. 564. A, legens, *περιάπ-*
τουσι, τὸ (θεῶν) γέρας. Tandem legenti locum
Clem. in *Protrept.* T. I. p. 50, 6, qui geminus
 est, visum est, eum hic forte simpliciter scrip-
 sisse τὸ αὐτοῦ γέρας: ita ibi ad gentiles idolorum cul-
 tores: *Τί δὲ οὖν τὰ τοῦ θεοῦ τοῖς οὐ θεοῖς προσενείματε*
γέρας; *Quid igitur Dei honores iis, qui non sunt Dii,*
tribuistis? Hic *περιάπτειν*, ibi *προσυνέμειν*. Porro
 in prima edit. legitur *ἐνας* . . . βίῳ *κυλινδουμένοις*.
κυλινδουμένοις hinc recepi. *Combesfissius* vulgaverat *κυ-*
λινδομένοις, quod adeo in ceteras editiones, ut sit

pas-

passim migravit. In hiatu complendo lapsus est
Fellus, legens *ἐνα* [γεῖ καὶ βορβορώδει] βίῳ κ: secuti
 tamen et hic ceteri Editores. Non animadvertit
 vir doctus, *primo*, in principe edit. non legi *ἐνα*,
 sed *ἐνας*. et *secundo*, usum veterum praepositionem
 postulare *ἐν*, quae et hic adest. *ἐν ἀμαθίᾳ καὶ τα-*
πεινότητι πολλῇ κυλινδουμένους dixit *Plato* T. II. (ed.
Steph.) p. 309. A. Auctor de coelesti veritate scri-
 bit in *Protrept.* T. I. p. 3, 10. *καταυγάζεται πάν-*
τη τοὺς ἐν σκότει κυλινδουμένους, *undique illustret*
eos, qui in tenebris volutantur. *Philo* *Jud.* T. I.
 p. 604, 46. *ἐν ἀψύχοις καὶ νεκροῖς κυλινδουμένους οὐ*
σώμασι μᾶλλον, ἢ πράγμασι. ubi non video, cur
Mangeius (vid. *Praeterm. et Corrig.* p. 734.)
 reponi velit *κυλινδουμένους*. Utrumque enim probum.
κυλινδεῖσθαι ἐν κακοῖς scribit *Dionys.* *Halic.* T. I.
 p. 274, 13., et idem *κυλινδεῖσθαι ἐν κακοῖς* T. II.
 p. 40. 34. atque ita saepe haec permutantur. vid.
 quae notavit plura *Steph. Berglerus* ad *Alciph.*
Epist. L. I. p. 95. Verbo composito dixit *Isidor.*
Pelus. L. III. Ep. 176. *ἡδοναῖς ἐγκυλινδεῖσθαι*. Pari
 ratione egregie verbo *ἐγκυλισθαι* usus *Basil. M.*
 T. II. p. 117. E. dicens; *ἐγκυλισθαι τῷ βορβόρῳ*
τῶν ἡδονῶν; et verbo *ἐνελινδεῖσθαι*, quod *Stephani*
Theaurus ignorat, *Iosephus* *Bell. Jud.* L. IV. C.
 9, 10. *ἐνελινδοῦντο, ὥσπερ πορνεῖν, τῇ πόλει*. Haec
 cum ita sint, multum certe praeferat coniectura
Cotelerii loco laud. legentis *ἐν ᾧ* [ἀτῷ] β. κ. in
vita instabili volutantibus. Minus tamen accom-

mo-

modatum hic videtur illud ἄσματος βλος, cum propter verbum κυλινδεῖσθαι, cuius usus frequentissimus, ut monet *Hemsterh.* ad *Lucian.* T. I. p. 71, in rebus inhonestis ac turpibus, tum propter id quod addit ὑποκειμένοις τῇ κρίσει τοῦ θεοῦ. Scripsit *Dio Chrysost.* p. 76. B. ἐν πολλῇ καὶ ἀφθόνῳ κυλινδούμενον ἀσελγείᾳ. atque hinc equidem hic legerim, ἐν ἀσελγείᾳ βίῳ κ. Si quis tamen plenius malit, ἐν ἀσελγείᾳ καὶ θηριώδει βίῳ κ., ut *Noster* T. I. p. 130, 16. dixit, θηριώδῃ καὶ ἀσελγῇ διαίταν, nequaquam intercedo.

4.) (τούτου ἕνεκα) τὸ κεφάλαιον, ὑποκειμένοις τῇ κρίσει τοῦ θεοῦ. In principe edit. legitur : τὸ κεφάλαιον ὑποκειμένον τ. κ. τ. θ., et vertit *Caryoph.*, caput quod Dei iudicio subiacet. Hoc certe sanum sensum vix admittit. Recte pro ὑποκειμένον substituit ὑποκειμένοις *Combesfissus*, quod hinc propagatum in reliquis editiones. Lacunam hic explevit per τούτου ἕνεκα *Fellus*: quod minus placet. Antea τὸ κεφάλαιον mihi hoc loco suspectum erat: iam secus videtur. Hiatus cum *Cotelerio* l. l. simpliciter per καὶ expleo. Atque ita *Noster* §. 42. ἀπέβη γὰρ πονηρὸς καὶ ἐξώλης, καὶ τὸ κεφάλαιον ληψῆς. quod omnem hic dubitationem tollit. Significat, et quod praecipuum est; ut reddit *Cotel.*, vel, si vis, et tandem: conf. *Theophr.* Char. C. II. in fine. Ceterum, ad rem quod atinet, Graecos et Romanos hominibus Deorum nomina tribuisse, et in turpi hac adulatione omnem etiam modum excessisse, docuerunt summi viri

viri *Wesfeling.* ad *Diodor. Sic.* Exc. p. 612, 613, et *Ruhnen.* ad *Vell. Paterc.* L. II. C. 82. p. 344. seq.

5.) εἰ δὲ προσεμπλήσσουσι, τὰς γνώμας τῶν παλαιῶν ταῖς ἡδοναῖς τῶν ἀμέτρων ἐπαίων ἐπαίροντες. Referuntur haec ad καὶ αὐτῆς τῆς περιουσίας καθ' αὐτὴν ἰκανῆς εὐσυχῆς χαυνῶσαι τὰς ψυχὰς τῶν κεκτημένων. Verbum προσεμπλήσσειν in Lexicis desideratur. Verunt εἰ δὲ προσεμπλήσσουσι illi contra etiam stolidum efficiunt. χαυνῶσαι, quod praecedat, omnes, *Caryophilum* secuti, reddunt *emollire*: sed ita haec inter se minus connexa sunt et apta. Sentit *Caryophilus*, atque ideo pro προσεμπλήσσουσι legit προσεπιλύουσι, (male προσεπιχέουσι exaratum, quod et animadverfit *Combesfissus*) veritque, illi eos etiam laxiores reddunt. Olim et ego προσεμπλήσσουσι tentabam: sed iam ab omni emendatione impetum temperandum existimo. ἐμπλήσσειν est velut fulmine tangere, attonitum reddere, atque inde insanum, stupidum, stultum efficere. Hinc ἐμπληκτος, qui stupidus, stolidus et mentis minus sanae est. ita apud *Dionem Casf.* L. LXXV. II. §. 36. Ἀφροσύνη ἐμπληγείς dixit *Nicander* in *Alexiph.* v. 159. hinc et ἐμπληγία stoliditas, amentia, apud eundem *Dionem* in *Fragm.* ex XXXIV. libris prioribus No. CLI: et ἐμπληγίς apud *Aelian.* V. H. L. II. C. 19., ubi notavit *Perizonius*. Optime adeo hic verteris ex *Cic. Philipp.* III. 9. illi stultos vel stolide superbos, magis etiam infatuant. Hoc stolide superbum cernitur, quod interpretes praeteriit, in verbo χαυνῶσαι. χαύνον veteres

teres dixerunt, quod *rarum* est, et *raritate expansum*. Ad proprietatem vocis respexit *Theodoretus*, in Pf. CXVIII, 83., quem locum, nonnullis omis-
sis, exscriptum dedit *Suidas* in ἀσκός ἐν πάχνῃ. ubi ex *Theodoro* pro ὑπαπιάζω, in loco Paullino lege
ὑποπιέζω. ὁ ἀσκός, inquit ibi interpretis eruditis-
simus, θερμαινόμενος χαυνούται καὶ φυσώμενος ἐξογ-
κούται. Hinc iam porro χαῦνος est *inflatus*, *tumi-*
dus, *superbus*. χαῦνόν τι καὶ διαπεφρονημένον (quae
vox notanda, Lexicis ignota) dixit *Synestus* in
Dione p. 39. D. *tumidum quid et elatum*. χαῦνος
τὰς ψυχὰς inflatos animos habet *Plato* V. de Legib.
non longe a principio; vid. et p. 605. Inde χαυ-
νούν, de animo dictum, est *turgidum superbia reddere*
et inflare. vid. *Wesfel.* ad *Diod. Sic.* L. XV. C. 6.
Verum, ut Graeci dixerunt non tantum πυκνός
vel πυκνὸς τὰς φρένας *solide compactus praecordiis*, de
homine *sapiente et prudente*, item νοῦς πυκνός, de
quo plura notavit *A. Schultens* V. Cl. lib. de De-
fect. hod. L. Hebr. p. 204., sic et *Pindarus* men-
tem stolidam et ineptam pulcherrime dixit χαῦνην
πραπίδα *Pyth.* II. 112, qui et sublimiore etiam
imagine usus, eodem sensu dixit, λευκὰς φρένας. Sed
hoc obiter. Fuit et hoc in mente *Clementis*,
quum scriberet χαυνῶσαι τὰς ψυχὰς, quod est
stulta superbia inflare, ut egregie docet, addens
τὰς γνώμας τῶν πλουσίων ταῖς ἡδοναῖς τῶν ἀμέτρων
ἐπαίνων ἐπαίροντες. Potuisset scribere τ. γ. τ. π.
τοῖς ἀμέτροις ἐπαλμοῖς ἐπαίροντες, ut *Euripides* in
Heracl. v. 322, 323. πολλῶ σ' ἐπαίνω — ὑψηλὸν
αἶρω

αἶρω (quod idem est ac hic ἐπαίρω *extollo*): sed
elegantè dixit ταῖς ἡδοναῖς τῶν ἀμ. ἐπαίνων ἐπ. *Ze-*
noni apud *Diogen. Laërt.* in vita eius, segm. 114.,
ἡδονὴ est ἄλογος ἐπαρσις, id est, ex interpretatione
Cicer. *Tuscul. Disp.* IV: 6, *animi sine ratione elat-*
io. Atque ita et Noster dixit ἡδονῇ ἐπαίρεσθαι L. I.
Strom. p. 320, 36., quod forte hic ipsi obverfabatur.
Atque adeo non sine acumine et pulcre scripsit
τὰς γνώμας τ. π. ταῖς ἡδοναῖς τῶν ἀμέτρων ἐπαίνων
ἐπαίροντες.

6. τὸ δὲ τοῦ λόγου, πῦρ ἐπὶ πῦρ μετοχτετεύοντες.
Ita *Julian.* Ep. 52. p. 437. A. καὶ τὸ λεγόμενον,
πῦρ ἐπὶ πῦρ ὀχτετεύουσι. Hoc *Platonis* est, qui ita
in libris de Legibus, ubi agit de pueris a vini usu
arcendis. Usus est Noster in *Paedag.* L. II. p. 178,
15., ubi pro Platónico, πῦρ ἐπὶ πῦρ ὀχτετεύειν, habet,
πῦρ ἐποχτετεύειν πυρὶ. Locus *Platonis* ibi adscriptus
est. *Platonis* enim Patrum eruditissimus prae ceteris
admirator fuit: et plura supersunt loca, ab Interpre-
tibus non animadversa, quibus *Platonem*, vel de-
scripsit, vel expresit. Atque ideo optime de *Cle-*
mente mereretur, qui hunc cum principe Philoso-
pho diligenter et accurate conferret. Paulo diversa
ratione apud *Stobaeum* p. 443, dicitur, πῦρ ἐπὶ
πῦρ γενέσθαι. Quod autem addit, τύφῳ τύφου
ἐπαντλούντες, etiam proverbii vicem obtinet. *Philo-*
stratus de vita *Apollonii* L. VIII. C. 7. p. 328.
in fine κακοῖς, Φασίν, ἐπαντλούντες κακὰ, *malis ma-*
la, ut est in proverbio, *cumulantes*. Hoc *Artemido-*
rus *Oncir.* L. I. C. 17. p. 20. init. dixit, προσ-

επιτωρεύειν κακὰ : ita enim legendum pro προεπιτωρεύειν. Εἰ δέ τις, inquit, ἐν δεσμοῖς ὧν ἴδοι τὸν ὄνειρον τοῦτον, προεπιτωρεύσει αὐτῷ τὸ δαιμόνιον καὶ ἄλλα τινὰ κακὰ, πρὸς τὸ μὴ ἀπολυθῆναι. Verbum rarius προεπιτωρεύειν, quod Stephanus non habet in Thefauro, reperias etiam in *Arriani* Epictet. L. I. C. 2. p. 16. in fine, et L. II. C. 16. p. 258, 5.

7. βαρεῖ φύσει φορτίον βαρύτερον. Recte ita βαρεῖ in prima editione, pro quo *Combefis*. male legit βάρει, atque hinc ita habent ceterae etiam editiones. *Caryoph.* non omnino male vertit, *gravibus natura gravius pondus* : sed praestat, *natura sua gravi gravius onus*. In βαρεῖ φύσει subintelligitur φορτίον. Nimirum πλοῦτος *natura sua* est grave onus, sed hoc ipso gravius ὄγκος, de quo hic loquitur. Eleganter *fortuna secunda βαρύνει* φορτίον, quod pauci ferant, dicitur *Diodoro Siculo* L. XIII. C. 30., ubi plura *Wesfelingius*. Aurum et cetera, quae huc pertinent, sunt onus φύσει βαρὺ. Sic et inquit Noster T. I. p. 257, 25. iis, qui auri, purpurae, gemmarumque studio ducuntur, nec mare Tyrium suffecerit, nec onera, quae ab Indis et Aethiopibus deportantur, φόρτος δ' ἀπ' Ἰνδῶν καὶ Αἰθιοπῶν. At hoc ita natura gravi onere gravius onus est ὄγκος, quem divitiis apponunt. Mire laedit in voce ὄγκος. Nimirum ὄγκος *moles*, hinc et *onus*, quod eandem originem habet. Ad ὄγκον *Hebr.* XII: 1. hoc scholium, ex *Oecumenio*, legimus, τὸ βάρος τῶν βιωτικῶν πραγμάτων. atque ita Graec. ὄγκον per βάρος ibi passim interpretantur. *Vulg.*

Vulg. interpr. etiam *pondus*. *Io. Chrysost.* Opp. T. III. p. 407. B, de navigiis : ὅταν ὑπὲρ ὄγκον ἢ τὸ φορτίον, βαπτίζει τὸ σκάφος. scripsit, nisi fallor, una voce ὑπέρογκον, quando onus est nimis grave, demergit cymbam. Scilicet ὑπέρογκον, ut monet vir summus ad *Lucian.* T. I. p. 427, a Graecis proprie dicuntur, quae molem magnitudinis enormem habent, quae immoderata sunt; atque hinc etiam, quae sunt extraordinaria, quaeque hominum oculos ad se convertunt. Ita *Aelian.* Hist. Anim. L. XIII. C. 20. init. immania cete dicit τῶν κητῶν τὰ ὑπέρογκον ἄγαν, καὶ τὸ μέγεθος ὑπερήφανον. qui et C. 6. memorat polybum εἰς ὄγκον σώματος ὑπερήφανον προελθόντα. Observa hic in transitu proprietatem vocis ὑπερήφανος. conf. *Heliod.* Aeth. p. 242. prope ad finem. Hinc igitur et ὑπέρογκον, quae iusto graviora sunt, ut εὐτογκον, quae minime sunt gravia; atque ita cibi εὐτογκοι, qui minore mole ventriculo ingesti non graves sunt, eumque male non habent: de quo *Casaub.* Anim. in *Athen.* L. III. C. 5. — Porro ὄγκος, cuius nativa virtus est in cumulo tumente, etiam dicitur τόφος fastus, superbia, ut et apud Latinos aliquando tumor. vid. Cl. noster olim *Arntzenius* ad *Arator.* de Actib. Apost. L. I. 138. In *Athenaeo* L. IX. C. 15. in fine pro τοιάδε ἡγήσατο, quod ibi minus commodum, MS. Cod. habet ὡγκώσατο. Scripsit igitur, ut videtur, *Athen.* ὡγκώσατο, quod cum coqui, cuius verba sequuntur, arroganti va-

niloquentia pulchre convenit. *Aristoph.* in *Ranis* v. 715. Εἰ δὲ ταυτ' ἐγκωτόμεθα — ubi vid. quae notavit *Ez. Spanhemius*. — Tandem, cum subiungit *Clemens* οὐ μᾶλλον ἐχρῆν ἀφαιρεῖν, καὶ περικόπτειν, ὥς σφαλεροῦ νοσήματος καὶ θανατηφόρου, forte etiam respexit usum, quam *εγκος* habet apud Medicos, de quo monuit *Cl. Alb.* ad *Hesych.* v. *εγκος*.

8.) — ἀντίστροφος ἢ πρὸς τὸ ταπεινὸν μεταβολὴ καὶ πτώσις. Nihil quicquam erat causae, cur *Combesius* ceterique hanc *Caryophili* versionem mutarent: ex adverso respondet ita tumentis animi in humilitatem mutatio et depressio.

9.) Φιλανθρωπότερον εἶναι τοῦ θεραπεύειν [ἀνελεῖν θέρως.] Non male lacunas, quas prima editio habet, hic explevit *Fellus*, quocirca eum secutus sum. Tantum λόγος post τὸ συναίρεσθαι delendum censeo. Dubitare non finit, quod sequitur, ἅπαντα δυνατὸν τρόπον, et quae declarationis causa subiungit, τοῦτο μὲν — de quo mox. Lego hic, τὸ συναίρεσθαι, καὶ τὴν σωτηρίαν αὐτοῖς συγκατεργάζεσθαι.

10.) τοῦτο δὲ (λέγω) διὰ τῆς χάριτος τοῦ σωτῆρος ἰωμένους τὰς ψυχὰς αὐτῶν φωτίζοντας, — In prima editione ita legitur: adscripsit autem ad marginem vir doctiss. „ videtur παρέλκειν τὸ (λέγω.) ” quocirca ille etiam in sua versione, ut et *Combes.* ceterique Editores omiserunt. Non probo. Scripsit, nisi fallor, *Clemens*, τῷτο δὲ λόγω

διὰ τῆς χάριτος cet. Dixerat τὸ συναίρεσθαι ἅπαντα τὸν δυνατὸν τρόπον, qua ratione id fit? *Oratione* et *doctrina*, ut recte in margine notatum: primum *oratione*, et precibus Deo allegatis, τοῦτο μὲν ἐξαιτουμένους — dein *doctrina*, τοῦτο δὲ λόγω διὰ τῆς χάριτος τοῦ σωτῆρος ἰωμένους τὰς ψυχὰς αὐτῶν φωτίζοντας nempe, καὶ προσάγοντας. — Ego igitur λέγω revocavi. Videtur nimirum *Clemens* scripsisse λόγω *precibus* accedit *sermo*, quo per gratiam salutiferi *I E S U* animi hominum sanantur et illuminantur. — Pulchre autem hic iungit φωτίζειν et προσάγειν, ἐπὶ τὴν τῆς ἀληθείας κτήσιν cum enim interior mentis oculus illuminatur, ἀλήθειαν αὐτὴν ἐποπτεύομεν, καὶ τῶν ταύτης ρευμάτων μεταλαμβάνομεν, ut scribit *Noster* in *Pae-dagogo* L. II. p. 219, 3, 4. De τῇ ἀληθείᾳ, plura si hic velis, lege *Praefat.* II. *Casauboni* ad *Gregorii Nyseni* epistolam ad *Eustathiam* cet.

11.) καὶ πολιτεία διαθεσέας — *vitaesque institutum* affectu probo et legi consono, qui universa *Salvatoris* amplectatur praecepta. ita bene vertit *Caryoph.* Est egregius *Plutarchi* locus T. II. p. 826. C. ubi vocabulum, et varium usum exponit. Scriptores ecclesiastici *institutum vitae* πολιτείαν dicunt. *Noster* in hoc ipso libello §. 40. ita πολλοῦ χρόνου πολιτείαν πονηρὰν dicit, multi temporis pravam vitam, pravos mores. Atque ita saepe. Vid. v. c. T. I. p. 268, 3, p. 431, 3. et T. II. p. 867, 20. Nonnunquam tamen eximie de abstinentia et stric-

tiore quadam disciplina adhibetur, ut monuit *H. Vales.* ad *Euseb.* Hist. Eccl. L. V. C. 13., ubi tamen virum magnum minus feliciter pro πολιτεία legere πολιτ., cum *Cl. H. Venema* in Instit. Hist. Eccl. T. III. p. 556, existimo. Lege sic totum Caput. Ceterum sic et alii. vid. *If. Casaub.* Exer. 1. ad Apparatum Annal. Baronii Num. VIII, et imprimis quae pluribus de usu huius vocis apud Patres scripsit ὁ πᾶν ad *Gregor. Nysf.* Epist. ad *Eustathiam* cet. supra cit. p. 65. et seqq.

§. 2. — 1. Ὅτι ῥᾶν κέμῃλος διὰ τρήματος ῥαφίδος διεκδύεται, ἢ — διὰ τρήματος habet prima editio. *Combesius*, de mutatione ne verbulo quidem monens, vulgavit διὰ τρυπήματος, quod est apud *Matth.* C. XIX: 24. Sic et ceteri Editores. Ego τρήματος in pristinam sedem redire iussi. *Hesych.* τρήματα· τρυπήματα. vid. et in v. εὐδαίον, et *Suid.* v. εὐδαίος. *Aelian.* H. A. L. VIII. C. 16. de spongia: τοῖς τρήμασιν αὐτῆς ὅταν προσπέσῃ τι, cum aliquid in ipsius foramina inciderit. Foramina, per quae exseruntur remi, etiam τρήματα dicebantur, notante *Polluce*, I, 88. Foramen alvei τῆς πύλου τὸ τρήμα dixit *Aristoph.* in *Vesp.* v. 141. Quin et ipsum ῥαφίδος τρήμα praebet *Anthol. Gr.* L. II. p. 230. διὰ τρήματος habet etiam unus et alter Codex *Luc.* XVIII: 25. Plura, quae ad manum sunt, addere par.

parco. Tango tantum obiter proverbium εἰς τετρημένον πίθον ἀκτλεῖν, ut moneam, librarios saepius male pro τετρημένου scripsisse τετρημένον, atque hoc non uno loco in editis esse corrigendum, velut in *Appendice Proverb. Graecorum e Vatic. Biblioth.* Cent. I. num. 97. et in *Biblioth. Coisl.* p. 469.: recte autem vera lectio in textum recepta in novissima edit. *Basili M. T.* II. p. 181. c. — Διεκδύσεται transibit. Respondet hoc verbo διαλθεῖν, quod apud *Matthaeum* legimus. Restant plures eiusmodi lectiones ex veteris ecclesiae Doctorum scriptis colligendae, at non pro variantibus habendae, ubi sacrae scripturae verba memoriter modo laudant: quo in genere non raro peccatum.

2. Ἀπογινόντες ἑαυτοὺς ὡς οὐ βιωτόμενοι — Vitam hic intelligit aeternam. Cum *S. Hermae* Pastore, cui Noster, cum pluribus inter veteres, multum, et plus quam par est, tribuebat, saepiuscule conferenda, quae in egregio hoc libello legimus: atque ubi et hoc loco. In Pastore igitur illo L. II. sub finem p. 102. Nuncius poenitentiae haec dicit: Credite ergo, qui propter delicta vestra oblitis Deum; et qui salutem vestram obijcientes peccatis vestris, gravatis vitam vestram. Haec non satis intelligo: sed vix dubium est, quin legendum sit, qui salutem vestram abiicientes, peccatis vestris gravatis vitam. Ex hoc capite haec exscripsit *Antiochus* ibi notata: Πιστεύσωμεν οὖν τῷ θεῷ, οἱ διὰ τὰς ἀμαρτίας ἡμῶν ἀπεργνωκότες τῆς ζωῆς ἡμῶν. Hoc par.

plane idem est, ac quod hic habemus, ἀπογόντες
ἑαυτοὺς ὡς οὐ βιωσόμενοι, et eodem redit, quod pluri-
bus dictum L. III. Simil. 8. §. 9. p. 113. Alii ex
his dubiam mentem habere coeperunt, non spe-
rantes se propter facta sua assequi posse salutem.
Ceterum inde et hic ἀπόγνωσις desperatio.

3. τῷ κόσμῳ πάντα χαρίζομενοι. Graeca in sua edi-
tione omiserat *Combeffius*, atque hinc etiam in
versione. Ceteri Graeca *Clementi* recte restitue-
runt, sed male haec in versione, *Combeffium* se-
cuti, neglexerunt: quocirca versio ex prima edi-
tione adiecta.

4. ἀπέστησαν πλέον τῆς ἐκεῖ ὁδοῦ. *Caryophilus* ver-
tit, longius a via diverterunt: non observavit il-
lud ἐκεῖ in τῆς ἐκεῖ ὁδοῦ caeteri, a via, quae in coelum
ducit. Malim, longius divertere solent a via, quae
illuc ducit, vel, quae ducit in futuram vitam. —
ὁδὸς dicitur de vita et morte, ut monuit *D'Orvil.*
Animadv. in Charit. p. 522. Sed ὁδὸς ἐκεῖ pro ἐκεῖ-
σε, est mors, cui opposita ἡ ἐνταῦθα ζωὴ, praesens
haec vita. *Aristippus* apud *Stobaeum* p. 233, 40.
dixit τὴν εἰς ἄδου ὁδόν. (quod ibi sequitur, ἢ τὴν
ἀρχὴν εἰ μὴ ταφίσιν, τί σοι μέλει, vertendum, aut
si prorsus non sepeliaris, quid tibi curae est?)
Sed *Clemens* his etiam imitatus est *Platonem*. *Pla-*
tonicorum formula erat, ἐνθένδε ἐκείσε ὀχέσθαι, vel
φέρεσθαι (ut in *Phaedro* p. 346. E.) Nostri ἡ ἐκεῖ
vel ἐκείσε ὁδὸς est *Platonis* ἡ ἐκείσε πορτα. hinc et
Clementi p. 74, 3. mors, ἡ ἐνθένδε ἀπαλλαγὴ,
quam

quam *Philo Iud.* 669. dixit τὴν ἐνθένδε ἀποικίαν.
Vide, quae hic notavit vir eximius *Ioan. Pearson* in
edit. *Hieroclis Petr. Needham*. Hinc et αἱ ἐκεῖ mor-
tuis. Eleganter *Iscr.* in *Plataico* p. 308. B. εἴ τις
ἄρα τοῖς ἐκεῖ φρονήσις ἐστὶ περὶ τῶν ἐνθάδε γιγνομέ-
νων. (ἐνθάδε idem ac ἐνταῦθα) si quis defunctis sen-
sus est earum rerum, quae hic in terris fiunt.

5. ὅπως τὸ ἀδύνατον ἐν ἀνθρώπῳ ἢ δυνατὸν γίγεται
ἐν ἀνθρώπῳ est pro πᾶρ ἀνθρώπῳ, ut videmus §. 21.
init. Prima editio et *Combeffiana* habet ἢ δυν.
Mutavit *Fellus* ἢ in θεῶ. Secuti sunt reliqui Editores.
Revocavi pristinam lectionem. Sensus est, ut
dedi in versione: quomodo hoc (τὸ pro τούτο) apud
homines fieri possit vel non possit. Forte tamen pro
τὸ hic malis τι, ut vertit *Caryophilus*; quomodo
apud homines fieri possit aliquid aut non possit.

6. ἐπὶ τῶν πλουσίων, καὶ τῆς δυνάμεως τοῦ σωτήρος
καὶ τῆς ἐπιφανοῦς σωτηρίας ἡσθημένων. Significat his
verbis, se loqui de divitibus, qui Christiana sacra
essent amplexi, qui aquam salutarem ingressi, et
virtutem Domini ac praeclaram eius salutem co-
gnovissent et percepissent. *Plutus* ad *Jovem* apud
Lucianum in *Timone* §. 12. ἐπ' ἐκείνους, ὃ ζεῖ,
πέμπει με, τοὺς αἰσθησομένους τῆς δαρεῖας, ad illos,
qui intellecturi sunt, quantum donum sint divitiae,
et quomodo iis utendum sit. Sic et *Noster* T.
II. p. 882, 24. αἰσθεται τῆς δαρεῖας, ἥς ἔλαβεν.
Hic §. 20. ἡσθοντο τοῦ βάρους τῶν λόγων. T. I.
P. 348, 9. dicit τὸν αἰσθησάμενον τῆς μεγαλειότητος
τοῦ

τοῦ λόγου, *eum qui perspexit maiestatem sermonis.* Qui sacri lavacri vim cognoscunt, eos τοὺς ἡσθιμένους τοῦ λουτροῦ vocat *Gregor. Nazianz. T. I. p. 643. c.* In hoc iterum lib. §. 34. est, ὁ γεγευμένος τῆς ἀληθείας, καὶ κατηξιώμενος τῆς μεγάλης λυτρώσεως. In principio §. 3. et 4. hos dicit πλουσίους κλητοὺς, et ἀδελφοὺς. Nimirum hoc tempore non pauci fuerunt divites, qui Christo nomen darent. Sub *Commodo* scribit *Eusebius Hist. Eccl. L. V. C. 21*, multos ex iis, qui in urbe Roma genere et opibus eminebant, simul cum universa domo et familia, salutis consequendae causa ad salutarem Dei sermonem accurrisse. At, quamvis in universum singulare et ardens pietatis, charitatis, temperantiae et omnis virtutis etiamnum inter Christi sectatores vigeret studium, constat tamen fuisse, qui turpissimam vitam degerent, et plures a severiore pietate paulatim defecis-

7. τῶν δὲ ἀνοήτων τῆς ἀληθείας, ὀλίγον μοι μέλει. δὲ male omisum in edit. *Clementis* novissima. Verum illud τῶν ἀνοήτων τῆς ἀληθείας vereor ut ferat linguae Graecae consuetudo. Legendum, ut puto, τῶν ἀμύητων τῆς ἀληθείας. Sic οἱ ἀμύητοι φιλοσοφίας apud *Stobaeum* p. 610, 46. οἱ παιδείας ἀμύητοι apud *Phil. Iud.* p. 169. D. ubi haec legimus: οὐκ εἰδότες οὖν οἱ παιδείας ἀμύητοι διαφορὰς, οὐδ' ὅλων πρὸς μέρη, οὔτε γενῶν πρὸς εἶδη, οὔτε τὰς ἐν τούτοις ὁμωνυμίας, πάντα διὰ πάντων συγχέουσι καὶ φερούσι.

Ul.

Ultimum hoc verbum corruptum. Legendum φέρουσι, ut recte ex MS. Vatic. edidit eruditiss. *Mangey T. I. p. 206.* Haud raro haec duo, συγχεῖν et φέρειν, iungit *Philo*: velut p. 206. A., et p. 809. D. Ceterum, vel me tacente, nemo non intelligit, τοὺς ἀμύητους τῆς ἀληθείας esse paganos, et universae omnes, qui coelestis doctrinae ignari et expertes sint: quorum divitum ergo hic rationem non habet *Clemens.*

§. 3.

1. [διακειμένους] hoc *Felli* est additamentum. Possis et explere ἔχοντας, vel διατεθέντας, quod habet §. 21. in fine. *Isocr.* Paneg. p. 74. Ε πῶς ἂν διατεθεῖεν (ita certissime legendum, ut recte edidit Cl. *Morus*) quomodo sese haberent, affecti essent.

2. μήτε αὖ πάλιν ὑποκίπτοντας αὐτοῖς. — αὖ πάλιν contra, ex adverso. ὑποκίπτειν vertunt assentari; nec prorsus male: *adulatoria humilitate se demittere, subiicere*, dicunt nonnunquam ὑποκίπτειν. vide quae notavit *Desf. Heraldus Anim. ad Arnobium* p. 20., et conf. *Casaub.* ad *Theophr.* Character. C. II. Ceterum, ut μὴ καταβροχθύνεσθαι αὐθαδῶς τῶν πλουσίων κλητῶν refertur ad φιλαδέλφους διακεῖσθαι, sic μὴ ὑποκίπτειν αὐτοῖς ad φιλαλήθους διακεῖσθαι; nihil enim a veritatis studio magis alienum quam *adulatio*, quae et ipsa sit mendacium, ut egregie docet *Themistius T. II. p. 110.*

3. πρῶτον μὲν αὐτῶν ἐξαίρειν τῷ λόγῳ τὴν κενὴν ἀπόγνωσιν. Non valde hoc tritum, αὐτῶν ἐξαίρειν τὴν ἀπόγνωσιν Xenoph. (ed. H. Steph. 2dae) p. 169. 12. ὅπως ἐξέλοιμεν ἀλλήλων τὴν ἀπιστίαν. add. et Dio. Chrys. p. 532. B., Philostr. p. 531. in fine, Max. Tyr. 2da §. 3. — τῷ λόγῳ Caryl. phil. vertit *rationibus*, Combefissus, *doctrinae radio*, Fellus ceterique, *verbi praedicatione*. Pos-
sis et simpliciter *vertere oratione*; quo sensu hic §. 4. init. Vix tamen dubito, quin per τὸν λόγον Clemens hic significet *Sacram Scripturam*, et quod hic magis generatim dicit, figillatim explicet, addens, καὶ δηλοῦν μετὰ τῆς δεύσης ἐξηγή-
σεως τῶν λογίων τοῦ θεοῦ, — de quo insignis locus est apud *Lucianum* de morte peregrini T. III. p. 336, 36. Nimirum veteris ecclesiae Doctores solent Sacras literas τὸν λόγον dicere. Loca alio-
rum hic adscribere, nihil attinet. Noster §. 1. ὁ θεὸς λόγος, sed, ut hic, ὁ λόγος §. 36. et etiam deinde h. l. scribens αὐτὸν ὑποβαλέτω φέρων γυμ-
νασὴ τῷ λόγῳ. — Pro κενὴν, quod habet prin-
ceps editio, Combefissus recte substituit κενὴν, quod ceteri Editores et ego etiam recepi: παρή-
χησις τοῦ αἰ et ε magnam passim confusionem de-
dit, hic et illic etiam apud Nostrum: vid. p. 346,
27., p. 493., 9.: quibus locis vid. accuratissimus
Sylburgius. Plura si desideres exempla, ad sis *Wes-
seling.* ad *Diodor. Sic.* T. I. p. 217., *D'Orvil.* ad
Char. p. 965., et *Albert.* ad *Hesych.* v. πένος
Φωνία.

4. εἴτ' [ὕπὸ ταυμάτωσιν] hoc ὑπὸ ταυμάτωσιν
monstrum est, neque uno piaculo dignum. Ad
marginem primae editionis adscriptum est. ἴσ' εἴτ'
ἐπιθαυμάσαι, vel ἐπιτιμῆσαι, quod in versione ex-
preslit *Carioph.*, deinde increpare, quod timeant,
ubi timendum non est. Combefissus ὑπὸ ταυμάτω-
σιν mutavit in ὑπομνημονεῦσαι, et in textum rece-
pit: de more secuti ceteri. Non absurdum hoc qui-
dem sensum implet, cum antegressis tamen minus
convenit, et longius a MSS. recedit; atque hinc
eius loco malui mendosum ponere, uncinis inclu-
sum. Adicio et meas coniecturas. Corrigebam pro
εἴτ' ὑπὸ ταυμάτωσιν primum εἰς ὑποθημοσύνην. hoc
non longe abit a literarum vestigiis, et sensum
fatis commodum praebebat. ὑποθημοσύνη admonitio,
praeceptio. hoc sensu hi scriptores plerumque qui-
dem adhibent vocem ὑποθήκη, velut Noster T. I.
p. 159, 26, ubi vid. *Potterus*, et 160, 16.;
nonnunquam tamen etiam ὑποθημοσύνη. ita et T. I.
p. 158, 9, 10. dixit τὰς καθηκούσας πρὸς τὴν ὁρ-
θὴν πολιτείαν ὑποθημοσύνας. Vid. et Index. Secundum
praeclara Christi praecepta vitam agere *Iustin.*
Mart. Apolog. prima p. 30, 1, 2. (ed. *Thirlb.*)
dixit κατὰ τὰς τοῦ Χριστοῦ καλὰς ὑποθημοσύνας βιοῦν.
Deinde autem emendavi, ὁπόταν μάθωσι. — Vis et
cohaerentia sententiae haec est: εἴθ' ὁπόταν μάθω-
σιν, ὡς ἄλλοις δέδισαι δέος καὶ, — τότε καὶ προσδει-
κνύναι καὶ μεταγαγεῖν, ὅπως —: deinde, ubi didi-
cerint intellexerint, timere se ubi timendum non
est,

est, — tunc etiam insuper ostendere, et erudire, vel instituire, ut dedit *Caryoph.* *μύσῳγωγείν* plus est quam *δεικνύναι*: nec male etiam vertunt institutione catechetica docere; nam ita crebro apud hos scriptores usurpatur. De hac coniectura verbulo monui in *Animadvers.* in *Daniel.* secundum LXX. p. 69; neque eius etiam nunc poenitet. Quamvis autem maiori forsitán iure hanc meam correctionem in textum inducere potuissém, quam suam *Combesfissus*, mendosum tamen suo loco relinquere praeoptavi.

5. *ἐπαύρουντο τῆς ἐλπίδος.* Legitur in prima editione *ἐπαίρουντο τῆς ἐλπίδος.* in margine adnotatum: ἴσ. ἀντέχουντο, vel *ἐπαίρουντο* ὑπὸ τῆς ἐλπίδος: vertit *Caryophil.*, *spem alere possint.* *Combesfissus* addidit τὰ, vertens *spes alatur*: τὰ ἐλπίδος pro ἡ ἐλπίς. Secuti iterum reliqui Editores. Equidem legens hoc *ἐπαίρουντο τῆς ἐλπίδος* vix dubitabam, quin vera manus *Clementis* esset *ἐπαύρουντο τῆς ἐλπίδος*, atque hoc deinde pro certo habui, cum viderem, ita et legendum esse existimare magnum *Valckenarium* ad *Herodot.* p. 589, 77, ubi et monuit, Nostrum dixisse τῶν αἰώνων ἀγαθῶν ἐπαύρεσθαι. Locus extat in eodem hoc libello §. 39. in princ. atque hoc idem quod voluit per *ἐπαύρεσθαι τῆς ἐλπίδος.* ἐλπίς apud hos scriptores, Apostolum secutos, non raro est *res sperata*, vita aeterna. Noster et dicere non dubitavit τὴν τῶν μελλόντων ἐλπίδων ἀπόλησιν T. II. p. 869, 19. pro τ. τ. μ.

ἀγα-

ἀγαθῶν &. Ceterum ad rem quod attinet, quam praecipit *Clemens*, veram hic rationem consequendae salutis docet, sitam quippe in fiducia collocata in Divina benevolentia per Christum quibusvis, gravioribus etiam, peccatoribus exposita, et in vita, (quod hinc sponte sua manat,) ad sanctissima Domini praecepta conformata. Lege et sequentia. Recepi hanc lectionem, tanquam unice veram, in textum.

6. τὴν ἐπίγειον ταύτην περιβεβλημένος περιβολὴν. sic in prima edit., ita et *Combesfissus* male ceteri ταύτην omiserunt.

7. μήτε τὴν ἀρχὴν ἑαυτὸν ἄλλων τοῦ σωτῆρος ἐκκηρυσσέτω. vertit *Caryoph.*, neque se prorsus excludat a suscipiendis Salvatoris certaminibus. Ceteri, ne se ipse primum a Salvatoris certaminibus praeiisusque exclusum ducat. Sensem huius loci eiusque elegantiam perspectam non habuerunt Interpretes. Primo τὴν ἀρχὴν male, si a *Caryoph.* discesseris, verterunt *primum*, cum procul dubio hoc loco sit *prorsus*. Saepe hac parte peccatum. Scribit ad hoc τὴν ἀρχὴν in *Luciani Nigr.* p. 66, ubi eodem sensu occurrit, *Hemsterh.* „Scopulus Interpretum, quem, qui monuerunt ipsi, saepius vitare non potuerunt:” ad §. 2. exemplum iam in *Stobaeo* se nobis obtulit: aliud est in *Dione Chrysost.* Orat. XXVII. in fine p. 288. C. Plura dabit praeter eos, quos laudavit ὁ πᾶν Ioan. Taylor v. c., ad *Lysiam* p. 161. et ad *Demosth.* T. III. p. 243.

Se-

Secundo minus recte primus interpres in ἄθλων cogitavit de *certaminibus*, nec melius ceteri *certamina* et *praemia*, quae sola hic intelliguntur, coniunxerunt. Olim ἄθλων aequae ac ἄθλος *certamen* significabat; sed postea ἄθλων non amplius pro *certamine* positum, sed tantum pro *praemio certaminis*. Sic et Noster T. I. p. 77, 28. οὐ μικρὸν ἡμῖν (sic certe legendum) τὸ ἄθλον ἀθανασία προκείται. *Tertio*, ut acumen, quod est in eo quod dicit ἑαυτὸν ἄθλων τοῦ σωτῆρος ἐκκηρύσσεται percipitur, observandum, *Clementem* hic ob oculos habuisse usum, quem habet verbum κηρύττω et in primis compositum ἀνακηρύττω, in *renunciatione victoris voce praeconis*. Utamur cum hoc: *Thesalus* medicus victoriam sibi contra Hippocratem arrogans dicitur *Galeno*, in *methodo therapeut.* Opp. T. IV. p. 35, 32. ἀνακηρυττόμενος αὐτὸς ὑφ' ἑαυτοῦ. Huic e diametro oppositum hoc Nostri ἑαυτὸν ἄθλων ἐκκηρύσσειν, de eo dictum, qui tantum abest ut vitae coelestis praemia sibi tribuere ausit, ut ex adverso illa in spe non habeat, et se ipse ab iis repellat et excludat. Hoc ut maxime caveat, divitem monet auctor, idque operam det, ut fidem Christianam, quam professus est, constanter servet, omnemque spem et fiduciam non in se, sed in admirabili summaque Dei bonitate collocet. Ceterum ἐκκηρύσσειν Graeci uti solent pro voce praeconis expellere, eiicere in exilium. Sic apud *Lyttam* p. 227. ἐξεκηρύχθητε ἐκ τῆς πόλεως, et

et p. 488. ἐκκηρυγμένους ἐκ τοῦ ἔσους ὑπὸ τῶν τριάκοντα. p. 936. hoc dixit ἐξελάσαι τῆς πόλεως.

8. ἀνάσκητος καὶ ἀναγώνιος μέγας. Vox ἀναγώνιος non admodum frequens. *Suidas* in v. *Xenophontem* laudavit, cuius mentem bene ibi exposuit *Kusterus*. *Thucyd.* L. IV. C. 92. ἀναγώνισαι ἀπ' αὐτῶν οὐκ ἀπίασι, ubi nihil mutandum.

9. ἀκουτὶ κἀνιδρωτὶ — El. ganter *Philo* I. p. 209. B. οὐκ ἐναιματὶ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀκουτὶ κρατεῖν, non tantum sine sanguine, sed et sine pulvere vincere. Noster de genuinis Christi sectatoribus T. I. p. 558, 9. νικῶντες ἐν τῇ πάλῃ οὐχὶ δὲ ἀκουτὶ φανώμενοι. Quod ad rem, conf. *Clemens Romanus*, qui dicitur, *Epist.* II. C. 7, et verus *Clemens* *Ep.* I. C. 7, cum nota *Iunii*.

10. αὐτὸν ὑποβαλέτω Φέρων γυμνατῇ μὲν τῷ λόγῳ, ἀγωνοθέτῃ δὲ τῷ Χριστῷ. Plura hic observanda. Primo: insignis significandi vis, quae est in participio Φέρων, praeteriit Interpretes, αὐτὸν ὑποβαλέτω Φέρων vertentes, *se tradat*, cum sit, *se ultro, lubenti animo*, tradat: de quo eruditionis reconditae plena est adnotatio *Hemsterh.* ad *Lucian.* T. I. p. 349. Conf. et *Wesfel.* ad *Diōd.* Sic. T. II. p. 587. Habe hic alia exempla ex *Clemente* T. I. p. 481. 15. egregie de *Noacho* cura ac providentia divina ex communi clade servato: Φέρων γὰρ αὐτὸν ἀνέθηκε τῷ θεῷ, propenso enim animo et summo studio se Deo dedicavit. sic iterum de veteribus, qui ex lege vixerunt p. 494, 19. δίκους αὐτοὺς Φέροντες ἀνέθεσαν τῷ θεῷ. paulo aliter p. 40, 15. ipsum

Ipsū illud, quod hic habemus, legitur apud *Aeschinē* contra Ctesiph. in *Orator. vet.* (ed. Steph.) p. 66, 25. ἀδικήσας τὸν Φίλιππον, κακῶ-
θεν ἀποδράς, ἐπέβαλεν εἰς αὐτὸν φέρων Θηβαίοις. Porro
ad haec, γυμνασῆ μὲν τῷ λόγῳ, ἀγωνοθέτης δὲ τῷ
Χριστῷ, conferamus duo auctoris loca; quorum
prior est in *Protrept.* T. I. p. 77, 25. ubi ele-
ganter ἀποδυσάμενοι δ' οὖν περιφανῶς ἐν τῷ τῆς ἀλη-
θείας σαθῶ γνησίως ἀγωνίζομεθα, βραβεύοντες μὲν
τοῦ Λόγου τοῦ ἀγίου, ἀγωνοθετοῦντος δὲ τοῦ δεσπότη
τῶν ὅλων: alter L. I. *Strom.* p. 346, 22. ὁ γὰρ
τοῦ Λόγου, καθάπερ τὸ κήρυγμα τὸ Ὀλυμπίασι, καλεῖ
μὲν τὸν βουλόμενον· τεφανοῖ δὲ, τὸν δυνάμενον. —
Utroque loco ὁ Λόγος est Christus Dei filius. priore
loco est βραβεύων, qui praemium certaminis dat,
posteriore qui coronat, quod eodem redit. Deus,
pater universitatis rerum, est ἀγωνοθετῶν, sive ἀγω-
νοθέτης, certaminis arbiter, qui praeest certamini.
Hunc humano longe maiorem honorem hoc loco
tribuit Christo. ὁ λόγος igitur aliud quid hic est.
rationem intelligit *Caryophilus*, quam certe non
semel ita dicit *Clemens*: *Combefisius* iungit sermonem
et rationem: *Fellus*, ceterique verbum (quod idem
erit ac sermo) et rationem. Sic etiam paulo ante,
ut vidimus, ἄλλα vertebant certamina et praemia.
Alterutrum procul dubio voluit *Clemens*, et, nisi
fallor, ut iam monui, verbum divinum, sacram
scripturam. Hanc non male γυμνασῆν dicit, de quo
plura dabit *Perizon.* ad *Ael.* V. H. L. II. C. 6:
reddunt palestrae magistrum. malim cum *Plinio*
L. XXIII.

L. XXIII. Natur. Hist. C. 7. exercitorem di-
cere, qui et, ut sequitur, partim cibum et potum,
partim exercitamenta praebet.

II. [ἐπισίκεια] *Fellum*, qui defectum in Codice
ita explevit, hic secutus sum. Ceterum eximius
de his virtutibus *Philonis Iud.*, qui delectatur me-
taphoris ab Olympico certamine defumtis, locus
est de Agricult. p. 204. E., ubi scribit, eum ago-
nem Olympicum iure tandem sacrum dici, non,
quem Elei celebrent, ἀλλὰ τὸν περὶ κτήσεως τῶν
θείων καὶ Ὀλυμπίων ὡς ἀληθῶς ἀρετῶν. Animum hic
inprimis advertit illud Ὀλυμπίων.

12.) ὅταν ἐσχάτῃ σάλπιγγι ὑποσημήνη τοῦ δρόμου,
καὶ τῆς ἐντεῦθεν ἐξόδου. — Vox quaedam hic in-
tercidisse videtur. Legebam olim τοῦ δρόμου τέλος:
(Apostolus 2 *Tim.* IV: 7, τὸν δρόμον τετέλεκα)
sed duo obstant: primo, curforibus signum tuba
dabatur auspicandi cursus causa, non quum cur-
sum absolvisent: secundo τῆς ἐντεῦθεν ἐξόδου tum
mutandum in τὴν ἐντεῦθεν ἐξόδον. Lego iam δ. ε.
σ. ὁ. τὸν τοῦ δρόμου καὶ τῆς ἐντεῦθεν ἐξόδου και-
ρὸν, quod ob sequens καθάπερ a librario facile
omitti potuit. Nimirum, qui stadium ingresfuri
essent, tempus suum, signo dato indicandum,
expectare debebant. A. *Seneca* de Beneficiis L. II.
C. 25, cum dixerat, eum, qui gratus futurus est,
statim dum accepit, de reddendo cogitare, ita
pergit: *Chrysippus* quidem dicit, illum velut in cer-
tamen cursus compositum et carceribus inclusum,

opperiri delere suum tempus, ad quod velut dato signo profiliat. Iungit ita Clemens τὸν δρόμον et τὴν ἐντεῦθεν ἔξοδον, dicitque tempus utriusque, ultimae tubae clangore signum dante, patefactum iri. ἐσχάτῃ σάλπιγι in mentem nobis revocat locum Apostoli 1 Cor. XV: 52, unde sumtum: cf. et Thesf. IV: 16. Forte hic existimes pro ἐσχάτῃ σάλπιγγι, scripsisse nostrum ἐσχάτῃ σάλπιγγι, sed bene se habet ἐσχάτῃ σάλπιγγι ὑποσημνή, subintellecto, qui proxime sequitur, ὁ ἀθλοθέτης, Iesus noster, Apostolo ὁ Κύριος loco postremo: positis et ὑποσημνή impersonaliter accipere ex more Hebraeo, ut σαλπίζει priore loco, et quomodo etiam Diod. Sic. T. I. p. 551, 46. ὅταν σημήνη, cum signum datum est: ubi notavit Wesfelling. — Verum loco utroque laud. tubae sonitus memoratur novissimo die; hic signum est cursus et excessus e vita. Qua ratione haec inter se connexa sunt et apta? Si ἡ ἐντεῦθεν ἔξοδος, cum vita, quam hic vivimus, sit stadium, (ut hic ἐκ τοῦ βίου,) mors est, quomodo et passim apud hos in primis scriptores, velut Io. Chrysost. Homil. XXXVI. in Genesin, ubi ἀπόλυσις, ἡ ἐντεῦθεν ἔξοδος καλεῖται, quomodo et hic §. 42. absolute ἡ ἔξοδος, existimandum esse videtur, Nostrum ita scripsisse, quia singulis hominibus mors est velut dies postremus, et, ut significaret, tanta pernecitate stadium esse percurrendum, ut quantocyus ad metam perveniatur, paene instar Plu-

Lu-

Lucianei T. I. p. 130, 41. seqq. Quo et pernet egregius Virgilii locus Aen. L. V. vs. 315. —

Haec ubi dicta, locum capiunt, signoque repente Corripiunt spatia audito, limenque relinquunt, Effusi nimbo similes: simul ultima signant:

hoc est, ut Servius exponit, intuentur, et non tant ultima spatia, id est finem currendi aviditate vincendi. Diversum nonnihil est, sed elegans, quod habet Aristides T. I. p. 16. de perpetuis et cognatis inimicis ὑφ' ὧν, inquit, καὶ οἰκοὶ καὶ πόλεις ἀνάστατοι γίνονται πρὶν σάλπιγγος ἀκούσαι, a quibus et aedes et urbes ante tubae bellicae sonitum evertuntur. Enimvero, cum plerique veterum in ea versarentur opinione, quorsum et spectat illud §. 40. παρ' ἑκάστα βροτὸν τὸ τέλος πάντων, non longe abesse iudicium novissimum, forte Clemens illum intelligit e vita excessum, de quo et locis laudatis Apostolus, qui, morte non interveniente, miranda mutatione absolvetur, et cursum, qui tum conficietur, ad vitam coelestem consequendam; qualem fere describit Philo in vita Moſis L. III. sub finem: ἤδη γὰρ ἀνταλαμβανόμενος, καὶ ἐπ' αὐτῆς βαλβίδος ἑστώς, ἵνα τὸν εἰς οὐρανὸν δρόμον διανύη δι' ἑπτάμενος. — iam enim assumendus, et in ipsis stans carceribus, ut inde ad coelestem metam evolare. — Post haec adscribe etiam egregium eius locum in fine libri de Agricultura p. 213. D., ubi et notabis rarius verbum ἐκδιεύειν.

13.) τῷ ἀθλοθέτῃ παρατῇ νικηφόρος, ὁμολογημέ-
νος τῆς ἑνὸς πατρίδος ἄξιος. Ita habet princeps
editio: male *Combesius*, lectore hic etiam non
monito, mutavit in ὁμολογημένως, versione ad hanc
quoque lectionem ita reficta, *certaminum praesidi*
victor praesentetur, coelesti palam dignus patria.
Secuti de more sunt ceteri Editores. *Caryoph.*
reddiderat: *certaminum auctori se sistat renuncian-*
dus victor coelesti patria dignus. ὁμολογημένος τῆς
ἑνὸς πατρίδος ἄξιος est, qui sine controversia coe-
lesti patria dignus est, quem hoc praemio dig-
num non tantum renunciaret Iudex, sed et quem
omnes hoc dignum esse existiment. Ita *Isocr.* in
Paneg. p. 47. B. οὐ τοὺς ὑπὸ πάντων ὁμολογουμέ-
νους καὶ πρώτους γενομένους, καὶ —: convenit ἀξιό-
νικος apud *Xenoph.* Cyrip. L. I. p. 14, 33. (ed.
Steph. 4. 1561.) *victoria dignus.* Noster T. II.
p. 882, 24. αἰσθεται (ἡσθετο) τῆς δωρεᾶς, ἣς
ἔλαβεν, ἄξιος γενόμενος τοῦ τυχεῖν. conf. et *Luc.*
XX: 35., et *Apocal.* III: 4. Ipsae admirantur
κακοῦργοι Δυνάμεις, ut scribit Noster *Strom.* L. II.
p. 487, 19., ubi et, ut hic, utitur voce νικηφό-
ρος. Egrege ita de Christo in *Protrept.* p. 93,
38. κάλλιστον θέγμα τῷ πατρὶ υἱὸς αἰδὺς νικηφόρος.
Exstat ap. *Ezech.* *Spanh.* de praestantia et usu
Num. Antiq. Disf. VII. p. 408, numus *Antiochi*,
eo nomine Sexti, Βασιλέως Ἀντιόχου θεοῦ ἐπιφα-
νοῦς νικηφόρου. De vero Deo *Philo Iud.* p. 198.
E. ὕμνον ἄδειν τῷ νικηφόρῳ καὶ καλλινίκῳ θεῷ.

14.) εἰς ἣν μετὰ σεφάνων καὶ κηρυγμάτων ἀγγε-
λικῶν ἐπαινέρεται. Ut de uno hic paulo aute num-
mero multitudinis σεφάνων τυγχάνειν, τῶν σεφάνων
τῆς ἀφάρτης μεταλαβεῖν, ita et hic. Eleganter
Philo de migr. Abr. p. 392. D. illud Dei ad Ja-
cobum patriarcham, ἀποστέφου εἰς τὴν γῆν τοῦ πα-
τρὸς σου, καὶ εἰς τὴν γενεάν σου, καὶ ἔσομαι μετὰ
σου, allegorice exponens, hoc modo, γέγονας μοι
ἀθλητὴς τέλειος, καὶ βραβεῖων καὶ σεφάνων ἡξιώθης,
ἀγωνοδοτούσης ἀρετῆς, καὶ προτεινούσης ὁδὸν σοι τὰ
νικητήριον. Idem L. II. leg. Alleg. p. 74. 6. ὅταν
τελειωθῇς, καὶ βραβεῖων καὶ σεφάνων ἀξιώθης. *Chry-*
sost. Orat. 92. in S. Martyr. *Iulianum*, paulo
post principium habet, τοὺς ἀποκειμένους αὐτῷ σε-
φάνους: atque ita pluralem num. pro singulari, et
vicissim, frequentissime poni, pluribus praeter alios
docuit Cl. *Schtrader* Anim. in *Musaeum* p. 130,
131. Scribit Noster *Strom.* L. VII. p. 872. init.,
quemadmodum in gymniciis certaminibus, sic et
in ecclesia esse σεφάνους ἀνδρῶν τε καὶ παιδῶν. hic
praestantiorē intelligit coronam. *Philo* L. III.
Legis Allegor. in fine p. 1107. σπουδατον σεφα-
νώθηναι, κατὰ τῆς τοὺς ἄλλους ἅπαντας νικῶσης ἡδο-
νῆς, καλὸν καὶ εὐκλεῶς σεφάνον, ἐν οὐδεμίᾳ πανή-
γυρι ἀνθρώπων ἐχώρησε (forte ἐδώρησε donavit.) —
Ceterum, ut hic *Clemens* iungit σεφάνους καὶ κη-
ρύγματα, sic et apud *Philonem* libr. de legat. ad
Caium p. 998. E. legimus σεφάνους μετὰ κηρυγ-
μάτων λαμβάνειν. Praeconiis fuisse victorem ἀνακη-
ρύξαι, Cl. *Arntz.* ad Paneg. Vet. T. I. p. 207,
prae-

praeter alios etiam monuit. Ad τὸ ἐπανερχεσθαι refertur, quae hic in principe editione reperitur, annotatio, „Origenis innuitur damnata opinio de praëxistentia animarum in coelis.” Nimirum opinabantur tum, hanc esse Origenis homiliam. Clementis hic patrocinium suscepit Combesius. Tὸ ἐπανερχεσθαι reverti non urgendum. Est haec solemnis quaedam hac in re loquendi formula, quae non vexanda: confer. Horatii Carm. L. IV. 11. 17.

Sive, quos Elea domum reducit

Palma coelestes. —

Qui in Olympicis et reliquis Graeciae ludis victores corona donabantur, divini paene habebantur.

§. 4.

1. Διὶ τοίνυν ἡμῖν ὁ σωτὴρ. — Ita fere sacrarum literarum expositionem auspicari solebant veteres, in primis Clementis nostri discipulus et successor Origenes, ut monuit Io. Pearson. in Vindict. Ignat. T. II. Patr. Apost. Coteler, p. 318. a. In prima edit. pro ἡμῖν male expressum ὑμῖν, quae duo saepe confusa. recte in versione est nobis.

2. ὅδε. Sic habet prima editio, pro quo Combesius, atque adeo ceteri, ὁ δὲ. Ita nempe haec in Cod. Scripto leguntur: ὅδε χαρίζεται δεομένοις, καὶ αἰτοῦντας διδάσκει, καὶ λύει τὴν ἀγνοίαν. — ex Combes. editione hic etiam in ceteris propagatum, λύει τε τ. α. pro καὶ λύει. Ceterum, hic λύει τὴν ἀγνοίαν, quod vertunt solvit, est tollit igno-

rant-

rantiam, ut Ael. V. H. II: 13. prope finem, de Socrate ἵνα λύσῃ τὴν τῶν ξένων ἀπορίαν, ut tolleret peregrinorum dubitationem.

3. ὅπερ ἡμᾶς ἐν ταῖς εὐαγγελίοις ἄχρι νῦν διατάρασεν — ἡμᾶς habet prima edit. Ceterae ὑμᾶς. Caryoph. in versione etiam Vos. Verum, ut hic §. 22. princeps ed. ἀλλὰ μὴδὲ τοῦθ' ἡμᾶς ἐπιταρασσέτω. et Caryoph. ibi nos, Combesio praeeunte, omnes posteriore loco quoque ὑμᾶς. Hic nihil mutandum videbatur: est ἀνακόλουσις, quae Divinis et his etiam scriptoribus frequens, atque ad benivolentiam conciliandam valde hic erat opportuna. Per τὰ εὐαγγέλια, quamquam, amplificata potestate, antiquis ecclesiae doctoribus, (v. c. Iustino Mart. Apol. I. p. 96, 40, ed. Thireb.) universe etiam indicantur omnes commentarii sacri, hic proprie dicta Evangelia intelligit Marci nempe, Matthaei et Lucae: conf. §. 5.

4. ἐκπερυμένῳ αὐτῷ εἰς ὄδον. Hunc locum dedimus, nonnullis, quae hic sigillatim notare nihil attinet, refectis ad primam editionem. Ita autem hunc contextum ex Marco laudat Clemens, ut in haud paucis diversus abeat ab eo, quem nos iam legimus. — Male post πάντα ταῦτα ἐφύλαξα (ἐφυλαξάμην apud Evangel.) a librario omisum ἐκ νεότητός μου, quod Caryoph. habet in versione, et quod auctor egregie urget §. 8. Sed sunt hic quaedam quoque, quae in nullis, qui inspecti sunt, Codicibus, reperiuntur, ut illud, εὐκολώτερον διὰ — κάμματος εἰσελεύσεται, et deinde ἐν δὲ τῷ ἐχρωμένῳ

K 4

ζωή.

ζωή ἐστιν αἰώνιος· quaedam in paucis, velut in priore illo βελόνῃς pro βράφιδος· de qua utraque voce vide Polluc. L. X. §. 136.: add. Thom. M. v. βελόνῃ, et Hesych. v. βράφις. Mitto variationes, quas hic habes v. 29., et omisſa verba v. 27. πάντα γὰρ δυνάτα ἐστὶ παρὰ τῷ Θεῷ. Verba πάλῃτον ὅσα ἔχεις, καὶ διάδος πτωχοῖς — καὶ δεῦρο ἀκολουθεῖ μοι laudat Noster in *Paedag.* L. II. p. 198, 5. (ed. noviss.) hoc modo: πάλῃτόν σου τὰ ὑπάρχοντα, καὶ πτωχοῖς δός· καὶ δεῦρο α. μ., ubi et breviter exponit; ut et *Strom.* L. III, p. 537, 5. εἰ θέλεις τέλειος γενέσθαι, πωλήσας τὰ ὑπάρχοντα, δός πτωχοῖς: sic variat; quin et pro his, εὐκολώτερον διὰ τῆς τρυμμαλιῶς — argumento, in quo versatur, ista ac commodans, habet *Strom.* L. II, p. 440, 5, θᾶττον κάμῃλον διὰ τρυπήματος βελόνῃς διελεύσεσθαι, ἢ πλούσιου φιλοσοφεῖν. Ita solet *Clemens*. Aliud exemplum, si placet reperies *Paed.* L. I. p. 141, 12. Videmus hinc et ex pluribus aliis locis, *Clementem* forte iam habuisse Codicem interpolatum, certe memoriter saepe laudasſe loca scripturae.

§. 5.

1.) ἐν τοῖς ἄλλοις δὲ πᾶσιν — *Matthaeo* nempe et *Luca*: *Ioannes* enim non habet.

2.) Δεῖ δὲ σαφῶς εἶδέναι, ὡς οὐδὲν ἀνθρωπίνως ὁ σωτὴρ. — Vertit *Combessius*, et ceteri ipsum secuti, *Decet autem nos, qui aperte sciamus, nihil Salva orem quasi humano more locutum esse*: — unde il-

illud quasi? an, quia dicit ὡς? — sed ὡς est pro ἔτι. Melius *Caryophilus*, *Oportet autem, pro certo habentes, nihil esse dictum, a Salvatore humanitus*. Σαφῶς γινώσκειν, εἶδέναι, saepe quidem dicit, perspicue palam cognoscere, scire, ut apud *Eurip.* in *Supplic.* v. 211., (qui et ita dixit σαφῶς μινύειν in *Hippol.* v. 1076, ubi *Valck.*) apud *Aristoph.* in *Pluto* v. 360, atque ita crebo apud *Dionem Chrysost.*, p. 14. C., p. 69. A., p. 323. A. 495. B.; nihil tamen hic causae erat, cur illud *Caryophili*, pro certo habentes, mutaretur, quod hic non minus commodum; σάφης etiam est certus, (de quo *F. L. Abresch.* in *Auctar. dilucid.* *Thucyd.* p. 349;) et hinc σαφῶς γινώσκειν pro certo cognoscere usu quoque teritur: vid. *Isocr.* περὶ τῆς Ἀντιδόξ. p. 311, A., et *Polyb.* L. II. C. 64, 3.

3. τὰ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ κυρίου δοκοῦντα ἡπλωσθαι πρὸς τοὺς μαθητὰς. — Primum haec ita intelligebam, ut significant, illa, quae ab ipso domino videntur discipulis simpliciter esse dicta, argumento, quod his opponantur τὰ ἡνικαμένως ὑπειρημένα: ita enim solent Graeci, ut egregie docuit *Cl. F. L. Abresch.* *Anim. ad Aeschyl.* L. III. p. 169. Idem igitur hoc fuerit, ac quod deinceps dicit τὰ δέξαντα ἀπλῶς ἐξηγνέσθαι. Verum, re diligentius considerata, mutavi sententiam, inductus primo τῷ αὐτοῦ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ κυρ., in mente hic habuit locum *Marci* C. IV: 10. et seqq.: *Secundo*, cohaerentia verborum docet, quae sequuntur, τὰ νομιζόμενα ὑπ' αὐτοῦ διοῦσθαι τοῖς ἔσω, — referri

ad haec τὰ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ κυρ., — adeoque ἡπλώσθαι tantumdem esse ac διοῖχθαι, id est, ut vertunt *Caryophil.* ceterique, *exposita esse*: atque ita hi Scriptores interdum ἀπλῶς usurpant. Sic Noster etiam T. I. p. 89, 40. ἀπλώσας δὲ ὁ λόγος τὴν ἀλήθειαν, εἰδείξε τοῖς ἀνθρώποις τὸ ὕψος τῆς σωτηρίας, *Verbum autem veritate explicata, hominibus salutis sublimitatem ostendit.* Rem si spectes, forte ita existimavit *Clemens*, ut hic scribit, quia quae aenigmatice, id est per parabolas, dicta sunt, audientem et legentem in rem praesentem adducunt. In proximis ex prima editione hic iam legis ἐτι καὶ νῦν.

4. τὰ νομιζόμενα ὑπ' αὐτοῦ διοῖχθαι τοῖς ἔσω. — ita MS. Cod. habet, pro quo *Combesis*. ceterique dederunt διανοῖχθαι, quod quidem magis usitatum, apud hos in primis Scriptores; nec tamen διοῖχθαι idcirco sede sua pellendum erat. Ita nimirum non tantum dicitur παρανοοῖν, sed et παροοῖν: exempla, si desideres, dabunt *Berglerus* ad *Alciph.* Epist. p. 341, et *Sallier.* ad *Moer. Att.* p. 316.; verum et ipsum διόγω abunde habet, quo se tueatur. Ἰδὲ διόγω habet *Soph.* in *Aiace* v. 346. διογνῶσαι τὸ σῶμα *qs aperire, Athen.* L. IX. p. 394. *F. Philo Iud.* p. 485. A. σὺ τὸ σῶμα ἀπερραμμένον ἐξέλυσας, σὺ διοῖξας p. 491, E. οἱ δὲ καὶ ποτε τοὺς ὀφθαλμοὺς διοῖξαν. p. 360. A. ὥσπερ ἐκ βαθέος ὕπνου διανοῖξας τὸ τῆς ψυχῆς ἔμματα. at MS. medic. ibi διοῖξας. Noster quoque *Strom.* L. V. [p. 690, 19. ὁ νοῦς τὰ πνευματικὰ διορᾷ,

διορᾷ, διοιχθέντων τῶν τῆς διανοίας ὁμμάτων, qui et διοῖξας dixit, L. II. p. 454, 39. διὰ τῆς τῶν Γραφῶν παραθέσεως τε καὶ διοῖξως, quod defuntum ex *Act. Ap.* XVII, 3. διελέγετο αὐτοῖς ἀπὸ τῶν γραφῶν διανοοῖαν καὶ παρατιθέμενος, — quae verba primus recte intellexit et explicuit *Hemst.* ad *Ari-troph.* *Plut.* p. 244. — Porro, διοῖχειν, et διανοοῖν ad imitationem Hebraeorum hic et alibi (conf. *Luc.* XXIV: 32.) est *docere, explicare.* — Οἱ ἔσω, qui ante οἱ μαθηταί; οἱ ἔξω l. c. *Marc.* IV: 11., qui non erant Christi sectatores. *Paullo* 1 *Cor.* V: 12 οἱ ἔσω sunt Christiani, οἱ ἔξω, qui ad sanctissimam Christianorum societatem non pertinent. *Pythagorae* sectatores non initiatos praeceptoris sui mysteriis appellabant etiam τοὺς ἔξω. Veteris ecclesiae doctores pari ratione ita dicunt, qui ipsis alias ἀμύητοι. vid. v. c. *Basil.* M T. I. p. 2. E: ita et Noster T. I. p. 301, 29. Huc referuntur et τὰ ἔξωθεν 326, 30.

5.) ἡκούγε τὰ δόξαντα. — Cohærent ὅπου δὲ καὶ τὰ — ἡκούγε τὰ. — *Combesis*, quique eum secuti sunt, mentem *Clementis* prorsus perverterunt, illud ἡκούγε referentes ad proxime antegressa χρήζει φροντίδος πλείονος et reddentes *quam*. Sensum unus, ut saepius, perspectum habuit *Caryophilus*, ἡκούγε vertens certe: non deterius *multo magis*: ita ἡπου ponitur praecedente ὅπου, ut vel *Lexica* docent. Sententia huc redit; *quandoquidem autem et illa, quae censentur ab ipso explanata suis, iisque, quos regni filios vocavit, maiori adhuc inda-*
ga-

gatione opus habent, (ut iam dixerat) multo magis quae videntur probata simpliciter, quaeque proinde audientes non rogabant ut exponeret — non perfunctorie auribus sunt haurienda cet. De rebus triplicis generis a Domino traditis hic loquitur Auctor: de iis nempe, quas Optimus magister discipulis suis exposuit; de iis, quas per parabolas docuit; tandem de iis, quae simpliciter protulit, et non explicuit. Iam prius genus dicit maiori etiamnum consideratione indigere, quam alterum; quod si ita sit, tertium certe genus postulare, ut ad illud prae ceteris animum advertamus, in adyta eius penetraturi.

6. εἰς ὅλον δὲ τὸ τέλος αὐτὸ τῆς σωτηρίας διαφέρωντων, ἐσκεπασμένων δὲ θαυμασῶ, καὶ ὑπερουρανίῳ διανοίας βάθει. Vidimus iam in antegressis, quam negligenter Combesius ceterique eum ducem secuti egregium hunc libellum ediderint: habemus hic novum exemplum: pro ἐσκεπασμένων, nempe quod hic locus omnino requirit, exhibent σκεπησμένων. — διανοίας βάθος est profunditas mentis, sententiae: §. 26. dixit βάθος λόγων: paulo ante τὴν ὑπερβολὴν τῆς φρονήσεως. Chrysost. T. III. p. 400. E. dixit ἀναπτύσσειν τὸ βάθος τοῦ λόγου τοῦ εἰρημένου. Agapetus in Ἐκθέσει Κεφαλαιῶν παραινετικῶν No. 42. εἰς τὸ βάθος τῶν νοημάτων ἑαυτὸν ἐμβάλλειν. Noster hic paulo post eleganter καθιέναι τὸν νοῦν ἐπ' αὐτὸ τὸ πνεῦμα τοῦ σωτῆρος καὶ τὸ τῆς γνώμης ἀπόρρητον. Basilius M. non dispari prorsus modo T. I. p. 2. A. τῆς βαθύτης καρδίας τοῦ συγγραφέως (de Moysē

Moysē fermo est) ἐφικέσθαι. Alio autem sensu βάθος γνώμης §. 36. — ἐσκεπάσθαι θαυμασῶ ὑπερουρανίῳ διανοίας βάθει est, ut reddit Cargoph., opertum habere admirabile ac supercoeleste profundum sensus. — dicit τὸ τέλος τῆς σωτηρίας, quia homini Christiano τέλος est aeterna salus, sempiterna salus, sempiterna in Deo requies, ut docet Noster T. I. p. 160. in princ. Conf. et omnino p. 587, 15. διαφέρειν εἰς τὸ τέλος τῆς σωτηρίας est conducere ad s. f. quo sensu πρὸς magis in usu est: Aeschin. Socr. ita p. 48. (ed. Horr.) τὰ διαφέροντα πρὸς τὸν βίον. Noster permutat: scribit T. I. p. 327, 14. τὰ μὴ συμβαλλόμενα (idem ac διαφέροντα) εἰς τέλος, sed p. 326, 32. τὰ οὐδὲν συμβαλλόμενα πρὸς τὸ τέλος. Verum orationem paulo impeditiorem reddit ille genitivus εἰς — διαφερόντων, ἐσκεπασμένων —: capi haec posunt, ut puto, pro genitivis, qui dicuntur, absolutis, ita ut sensus sit: Cum et conducant ad totum ipsum salutis finem, et opertam habeant admirabilem ac supercoelestem altitudinem sensus.

7. οὐκ ἐπιτολαίως δέχεσθαι ταῖς ἀκοαῖς προσήκεν. — Quod hic, scribit, est quod Origenes Opp. T. I. p. 782. A. dicit ἀκούσαι τῆς βαθύτητος τῶν εὐαγγελίων. — Pro προσήκεν quis forte existimet legendum προσήκει. Verum in hoc verborum genere imperfectum saepe ponitur pro praesenti. Sic Noster προσήκεν T. I. p. 200, 36. iterum p. 211, 37. p. 287, 6. p. 476, 7. p. 590, 31. p. 602, 13. atque ita hic καθήκεν §. 13. init. προσήκεν etiam

etiam *Basil.* M. T. I. p. 2. A., et alias. *Isocr.* de se in fine Orat. de *permutat* p. 346, βεβιω-
κώς μέχρι τρυτησι τῆς ἡμέρας, ὥσπερ προσῆκε τοῦς
εὐσεβεῖς καὶ θεοφιλεῖς τῶν ἀνθρώπων. Sic et *Col.* III:
18. ὡς ἀνῆκεν ἐν Κυρίῳ. Plura si desideres, adi *D'Or.*
vil. Anim. in *Charit.* p. 669, 670., et *Oudendorp.*
ad *Thom.* M. 920.

§. 6.

1. περὶ κεφαλαίου τῶν διδασκομένων δογμάτων. In
prima edit. legitur περὶ κεφαλαίου οὐ τῶν — *Caryoph.*
reddit, de argumento quod tractatores dogmatum
non attingebant; τῶν οὐ διδ. — *Combesius* ceteri-
que οὐ, quod per antegressum κεφαλαίου facile ir-
reperere potuit, recte non admittunt. Cum senten-
tia auctoris conferas hic licet §. 8, 9, et inpri-
mis §. 12, ut et Auctor. *Homil.* 2dae *Clement.*
§. 6.—81., ubi nonnulla vitiose scripta leguntur,
sed quae tanti non est hic emendatiora dare. κεφα-
λαίον τῶν διδασκομένων δογμάτων, est caput, quod
praecipuum est, decretorum scholae eius, vita nempe
aeterna, regnum coelorum. Deinde, ἀλήθεια sine
articulo, qui in praegressis et subsequenteribus adest,
ἡ ζωὴ, ὁ διδασκάλος, ὁ λόγος, ὁ τέλειος, ὁ ἁφθαρτός.
Sic igitur *Clemens* et hic scripserit ἡ ἀλήθεια.

2. προσέδε δὲ ὡς θεὸς καὶ ὃ μέλλει διερωτηθῆσθαι,
καὶ ὃ μέλλει τις αὐτῷ ἀποκρίνεσθαι. Habemus hic
luculentum *Clementis* testimonium de vera Christi
divinitate, de quo in *Excursu* primo dicetur.

3. ἐπὶ

3. ἐπὶ τὸν θεὸν τὸν ἀγαθόν, καὶ πρῶτον καὶ μόνον
ζωῆς αἰωνίου ταμίαν. A verbis κληθεὶς δὲ ἀγαθὸς in
principe editione novum incipit caput. Quod au-
tem ad haec verba ἐπὶ τὸν θεόν — attinet, conf.
Novatianus de regula fidei C. IV., et quae nota-
vit *Io. Iakson* p. 32., ubi et unum et alterum Nos-
tri locum laudat ex *Paedagogo*. Vix dubito,
quin et hic *Platonem* ob oculos habuerit *Clemens*.
Socrates nimirum summum numen dicere solebat τὸ
ἀγαθόν et τὸν ἀγαθόν. Insignis in hanc rem in primis
est locus *Platonis* L. II. de Rep. p. 430. c., ubi
Homerum perstringens monet, Deum, qualis est,
talem semper esse describendum, sive hoc fiat ἐν
ἔπεσι, sive ἐν μέλεσι, sive ἐν τραγῳδίᾳ: tum non-
nulla de Deo praecepturus, primo dicit, οὐκοῦν
ἀγαθὸς ὅγε θεὸς τῷ ὄντι τε, καὶ λεκτέον οὕτω; nonne
bonus Deus et vere est, atque ita dicendum?
porro docet, hinc effici, Deum non esse omnium
causam, sed bonorum tantum, neque adeo etiam
ταμίαν ἀγαθῶν τε κακῶν τε. *Homerus* nempe *Jovem*
dixerat bonorum non tantum, sed et malorum da-
torem II. ω. v. 528, atque etiam ταμίην πολέμοιο
II. Δ. v. 84. et T. v. 224. Habemus hoc etiam
loco illud ταμίαν: scribens autem πρῶτον καὶ μόνον
ζωῆς αἰωνίου τ. *Clemens* forte etiam in mente
habuit *Joh.* XVII: 3., de quo mox §. seq.

§. 7.

§. 7.

1. τὸ μέγιστον καὶ κορυφαίτατον τῶν πρὸς τὴν ζωὴν μαθημάτων· alibi dicit τὰ κύρια, et τὰ κυριώτατα τῶν δογμάτων, velut *Strom.* L. I. p. 327, 16., ubi vide not. Sunt nempe dogmata, quae veram salutem attingunt, et sine quibus doctrina salutaris constare nequit; quemadmodum ita τὰ κυριώτατα μέρη τοῦ σώματος dicuntur eae corporis partes, sine quibus homini vita non durat, partes vitales, ut docuit *Wesfel.* ad *Diod. Sic.* L. I. C. 55. et C. L. II. C. 58: (atque ita etiam legendum mihi videtur in *Epist. Socrat.* XXXII: p. 71., et *Heliod.* Aetiop. p. 379, 35.). Egregie Noster etiam hic iam dixit τὸ μέγιστον καὶ κορυφαίτατον τῶν πρὸς τὴν ζωὴν μαθημάτων.

2. γινῶναι τὸν θεὸν τὸν αἰώνιον καὶ δοτῆρα αἰώνιων. — In his etiam ob oculos habet locum *Ioh. C.* XVII: 3. Cumulat hic quaecumque de Deo O. M. dici poterant, quod et solebant gentiles, imprimis Pythag. et Platon. philosophi, de Deo, quem principem et summum statuebant, sermonem facientes: conf. sis *Plato* p. 326. E., p. 527. A., p. 529. C. et sqq. (add. Auctor de mund p. 33, 34. ed. Glasg.). Ut hic αἰώνιον δοτῆρ, sic ἀγαθὸν δοτῆρ Deus Nostro dicitur *T. I.* p. 304. init., ut *Dii* apud *Homerum* δωτῆρες ἑάων *Odysf.* Θ. v. 325. αἰώνιον καὶ πρῶτον Deum egregie praedicarunt *Μακ. Tyr.* diss. VIII. §. 10. ubi, ὁ θεός — ὁ πρεσβύτερος

ρος μὲν ἡλίου, πρεσβύτερος δὲ οὐρανοῦ, κρείττων δὲ χρόνου καὶ αἰῶνος καὶ πάσης φεύσεως φύσεως, et *Aristides* T. I. p. 3. init. *Iovem* ὑπέρτατον (quod hic sequitur) et πανυπέρτατον dixerunt etiam Graeci. vid. Ill. *Ez. Spanh.* ad *Callim.* hym. in *Iovem* v. 91. ubi praeter alia videbis, eum etiam καθυπέρτερον dictum, quam vocem *Hierocli* reddendam puto apud *Stobaeum* p. 491, 12. pro καθάπεροντα; nisi forte malis καθυπερτεροῦντα. Sed hoc ἐν παρθῶ: pergamus. Addit, καὶ ἓνα καὶ ἀγαθὸν θεὸν κτήσασθαι διὰ γνώσεως καὶ καταλήψεως. haec iungenda: contextus, quem exponit, habet, οὐδεὶς ἀγαθὸς εἰ μὴ εἷς ὁ θεός. forte τὸν ante θεὸν excidit per antecedens ἀγαθὸν. ἓνα καὶ ἀγαθὸν τὸν θεὸν κτήσασθαι διὰ γνώσεως καὶ καταλήψεως, est ut opinor Deum tanquam unum et bonum ita mente cognitum habere et complecti, ut certus sis, eum vere talem esse. καταλήψις metaphorice dicitur de rebus, quas sensibus corporis et inprimis mente comprehendimus. *Rerum coelestium contemplationem* ex locis sublimioribus institutam, τὴν κατάληψιν τῶν μετεώρων dixit *Philostratus* Heroic. C. 9. in fine p. 715. Noster ut hic, τὴν κατάληψιν τοῦ θεοῦ *T. I.* p. 162, 21. πείσμα τῆς ἀληθοῦς καταλήψεως p. 327, 35. cf. et p. 437, 8. mox ἐπισήμην θεοῦ dicit, ἣν ὀρίζονται φιλοσόφων παῖδες ἕξιν ἀμετάβλητον ὑπὸ λόγου, ut scribit p. 433, 15. vid. ibi not. *Cicero* κατάληψιν vocat *comprehensionem*, et ut noster, γινῶσιν καὶ κατάληψιν, iungit, *cognitionem et*

comprehensionem, Academ. II: 10, et L. III. de Finibus C. 15.

3. ἐπισήμη θεοῦ τοῦ ὄντως ὄντος, καὶ τὰ ὄντα, τουτέστι τὰ αἰώνια, δαρουμένου. Olim legebam ε. θ. τοῦ ὄντος καὶ τὰ ὄντως ὄντα, τ. τ. α. δ. Platoni ὁ ὦν saepe de *Deo* dicitur, ut et, qui eum crebro imitatur, *Philoni* I. vid. v. c. p. 393. C. ubi ita τὸ τοῦ ὄντος κράτος, et p. 699. C. ἰκεσία τοῦ ὄντος. p. 367. B, loco insigni, monet, patrem rerum universitatis ἐν ταῖς ἱεραῖς γραφαῖς κυρίῳ ὀνόματι καλεῖσθαι τὸν ὄντα, atque huius denominationis causam, cum alibi, tum p. 599. C. D. adfert. convenit *Suidas* v. ὦν et *Hesych.* in ὁ ὦν ubi vid. not. Crebro ita etiam loquuntur veteris ecclesiae Doctores, et inter hos quoque noster, vid. T. II. p. 810. init. coll. T. I. p. 140, 25. p. 420, 21. Nimirum plerique omnes sentiebant, ut *Damasce-nus*, scribens L. I. de fide orthodoxa C. IX. p. 14. δοκεῖ μὲν οὖν κυριώτερον πάντων τῶν ἐπὶ θεοῦ λεγομένων ὀνομάτων εἶναι ὁ ὦν. Dixerunt etiam τὸ ὦν, *Philo* pluribus locis, velut p. 252. B. p. 25. A., et loco, quem ex eo, quod non raro factum, expressit *Clem. Strom.* L. II. p. 481. init., ut ibi recte Cl. Editor. Porro *Plato* in *Phaedro* p. 345. 6. τὸ ὄντως ὦν, et τὰ ὄντως ὄντα, et p. 346. A. ἡ ψυχὴ, συμπορευθεῖσα θεῷ, καὶ ὑπερίδουσα αὐτῷ νῦν εἶναι φαιμέν, καὶ ἀνακύψασα εἰς τὸ ὄντως ὦν: qui locus in primis animadverti meretur: Contra se hic ponit αὐτῷ νῦν εἶναι φαιμέν, et τὸ ὄντως ὦν. Ni-

Nimirum *Platonis* sententia, quae sensibus subi-ciuntur, sive haec inferioris mundi, tanquam quae in perpetuo sunt motu, vere non sunt: vere tantum sunt, quae mens contemplatur, coelestia, aeterna. Atque ita et plures alii: ut *Iamblichus* de myster. p. 158. *Porphyr.* de vita Pythag. p. 45. multo plura, ut et τὰ ὄντως ἀγαθὰ, *Hierocli* in aureo carm., velut p. 198. 202. cet., frequen-tatum. Verum, quamvis haec ita sint, non ta-men idcirco mutandam esse vulgatam lectionem nunc existimem. Utrumque enim dicitur: non tan-tum ὁ ὦν sed et ὁ ὄντως ὦν, nec tantum τὰ ὄντως ὄντα, sed et τὰ ὄντα: cf. *Valck.* ad *Xenoph.* Mem. p. 243. Quod in *Etym. M. Sylb.* p. 263 a) legitur v. Δεισιδαιμονία, ita ex parte pluribus habet *Etym.* MS. Traiectinum. καὶ παρὰ μὲν τοῖς Ἑλλησιν ἐπὶ καλοῦ λαμβάνεται ὡς δεῖν δεδιέναι τοὺς θεοὺς αὐτῶν· παρ' ἡμῶν δὲ τοῖς Χριστιανοῖς ἐπὶ τῆς ἀσεβείας. λέγε-ται τὸ δεισιδαιμονίας (male scriptum δυσειδαιμονίας) ὄνομα. οὐ τοὺς δαίμονας γὰρ δεδιέναι χρὴ, ἀλλὰ τὸν ὄντως ὄντα κρείνους μὲν μισεῖν ὡς ἐχθρὸς καὶ πολε-μῖνος καὶ ἀσπόνδους (legitur ἀσπόνδου) αἰε. sic et saepe *Clemens.* vid. T. I. p. 19, 31. p. 20, 2. p. 88, 12. ubi τὸν ὄντως ὄντα θεὸν ἐποπτεύειν, et p. 169, 20. τῆς τοῦ ὄντως ὄντος ἀπληρώτου ἐμπίμ-πλασθαι θέας. add. p. 375, 7, et p. 571, 12., ubi, ut hic, ἡ τοῦ ὄντως ὄντος γνώσις θεοῦ. ita et *Constit. Apost.* L. VIII. C. 12. p. 403. et Au-ctor homil. *Clement.* 3^{tae} bis §. 7. *Plato* I. c. p. 345. 6. τὸ ὄντως ὦν et τὸ ὦν permutat: recurrit et

ib. paulo post pari ratione — τὸ δν: atque ita et p. 346. B. τὰ ὄντα. Noster τὰ ὄντα dicit *quae vere sunt*, T. I. p. 6, 21, et p. 90, 24. vera opinari est τὰ ὄντα δοξάζειν p. 341, 18. sed in primis hic facit locus p. 239. ἀγνοεῖτε τὸ ὄντως καλὸν, καὶ τὸ ὄντως ἀγαθόν· καὶ ἀντὶ τῶν ὄντων τὰ δοκοῦντα παρὰ τοῖς ἀνοήτοις σπουδάζετε. ubi τὰ ὄντα opponuntur τοῖς δοκεῦσι, et idem sunt atque τὸ ὄντως καλὸν καὶ ἀγαθόν.

4. ἐξ οὗ καὶ τὸ εἶναι τοῖς ἄλλοις ὑπάρχει, καὶ τὸ μεῖναι λαβεῖν. in prima editione margo pro μεῖναι ex coniectura praebet ἐκ τοῦ μὴ εἶναι, atque ita etiam vertit *Caryophilus*, a quo habent alia quod sint, cum antea non fuerint. Rejicit hanc coniecturam *Combesius*, notans, sensibilia a Deo non tantum accipere ut sint, et ex nihilo accipere, sed et accipere, ut conserventur et incolumia sint, quod est μεῖναι. reddit igitur, ex quo etiam aliis provenit, ut esse accipiant eoque incolumia sint. in ed. *Felli* notatur, pro μεῖναι forte legendum esse μὴ εἶναι, *Combesii* versio tamen retinetur, atque ita etiam in ed. *Itigii* et *Potteri*. Mihi primum pro μεῖναι, legendum videbatur, εἶ εἶναι: τὸ εἶναι et τὸ εἶναι non raro iungit *Hierocles*, ut docuit *Doctisf. Petr. Needham* p. 361, et 364. Verum deinde, non μεῖναι, sed λαβεῖν corruptum esse censebam; pro μεῖναι λαβεῖν igitur legebam μεῖναι ἀβλαβῆ: quod certe sensum dat commodum et verum. *Hierocles* de universitatis rerum Conditor ita p. 200, δι' ὃν τὸ εἶναι, καὶ τὸ ζῆν, τοῖς πᾶσι ὑπάρ-

ὑπάρχει. At hic idem p. 14. in fine scribit, Deos esse immortales, τοὺς καὶ ἀπ' ἐκείνου (τοῦ δημιουργοῦ θεοῦ) τὸ εἶναι καὶ τὸ εἶναι ἀμερίτως καὶ ἀτρέπτως λαμβάνοντας. recte igitur dicitur λαβεῖν τὸ εἶναι καὶ τὸ μεῖναι ἀπὸ vel ἐκ τοῦ θεοῦ. porro ὑπάρχει cum infin. etiam significat, *contingit*, *facultas est*, *licet* sic §. 26. in fine ὑπάρχει μαθεῖν discere licet. Atque ita quidem nulla mutatione hic opus est. structura verborum est, ἐξ οὗ καὶ τοῖς ἄλλοις ὑπάρχει λαβεῖν τὸ εἶναι καὶ τὸ μεῖναι: sententia haec est, cui et cetera acceptum referre debent, quod existant, et existere perseverent. conf. hic §. 27. Ceterum, Deum mundi esse fabricatorem, omniumque rerum causam, apud philosophos etiam frequens est; plura *Hierocles* l. c. p. 200. atque ita et alii. Veteres ecclesiae Doctores ita passim. Unum, tantum locum excito *Iustini* in dial. cum *Tryphone* p. 743, (ed. *Thireb.*) ubi, postquam dixisset philosophiam esse ἐπιστήμην τοῦ ὄντος καὶ τοῦ ἀληθοῦς ἐπίγνωσιν, dicturus, quid sit Deus, scribit, Τὸ κατὰ τὰ αὐτὰ καὶ ὡσαύτως αἰεὶ ἔχον, καὶ τοῦ εἶναι πᾶσι τοῖς ἄλλοις αἴτιον, τοῦτο δὲ εἶναι ὁ θεός. locus hic cum nostro paene convenit. — Ceterum post haec scripta in mentem venit, an illud μεῖναι hic non referendum sit ad opinionem *Platonis* non tantum, sed et vetustissimorum Graecorum, nihil ex rebus creatis perire, sed mutari dumtaxat, sive aliam formam assumere: de quo notavit *Casaub.* Exerc. contr. *Baron.* p. m. 63. seq.

5.) ἡ δὲ ἐπίγνωσις αὐτοῦ καὶ οἰκειώσις, καὶ ἡ πρὸς αὐτὸν ἀγάπη καὶ ἑξομοίωσις μὴν ζωῇ. ἡ, quod in prima ed. ante πρὸς αὐτὸν ἀγάπη exstat, in *Combesii* edit. ceterisque omisum: pro ἑξομοίωσις in principe edit. est ἑξομοίωσις, quod quidem linguae rationibus non repugnat: (rarum verbum ὁμοιάζειν reperitur *Marc.* XIV: 70., et παραμοιάζειν *Matth.* XXII: 27.) nunquam tamen legitur: quocirca cum sequentibus Editoribus ἑξομοίωσις praepotavi. — Dicit Noster *Strom.* L. IV. p. 605, 17. inimicos et amicos Dei esse appellatos, τοὺς μὲν διὰ τὴν οἰκειώσιν, τοὺς δὲ διὰ τὴν ἀπαλλοτριώσιν. pro necessitudine, cognatione Graecis magis in usu est οἰκειότης. Ut hic οἰκειώσις et ἑξομοίωσις, sic apud *Porphyr.* de abst. L. II. §. 46. iuncta ὁμοιότης et οἰκειότης. inter se certe connexa sunt et apta ἐπίγνωσις τοῦ θεοῦ καὶ οἰκειώσις, καὶ ἡ πρὸς αὐτὸν ἀγάπη καὶ ἑξομοίωσις. Noster *Paedag.* L. III. C. 1. init.: si quis se ipsum nōrit, θεὸν εἴσεται· θεὸν δὲ εἰδιὼς ἑξομοιωθήσεται θεῷ. — Haec, inquit, μὴν ζωῇ conferri omnino merentur, quae *Clemens* T. I. p. 113. 23. et seqq., et quae p. 499, 13. cum seqq. habet ex *Platone*. Legimus ibi inter alia Principem philosophum perfectissimum bonum ponere in scientia boni et similitudine cum Deo. T. II. L. V. p. 703, 20. scribit, *Platonem* dixisse, τὸ τέλος τῆς φιλοσοφίας, finem philosophiae esse ὁμοιωσιν θεῷ similitudinem cum Deo, ὡς, addit, ἐν τῷ δυνάμει παρρησίαμεν *Στραμματεῖ*. respicit *Strom.* L. II. p. 482,

p. 482, 12; verum ibi legimus, eum εὐδαιμονίας τέλος ponere ὁμοιωσιν θεῷ: sed pro εὐδαιμονίας hic etiam scripsit *Clemens* φιλοσοφίας, quod et res ipsa docet, et locus laudatus extra controversiam collocat: recte hoc vidit *Eruditiss.* *Mangey*, et notavit ad *Phil. Iud.* T. I. p. 35. ubi similia. — Quod autem hic praecedat, eundem in modum habet *Basil. M.* T. II. [p. 113. E. θεοῦ ἀγνωσία θάνατος ἐστὶ ψυχῆς.

§. 8.

1. τῷ ζήσμενῳ τὴν ὄντως ζωὴν. quemadmodum τὰ ὄντως ἀγαθὰ et similia, ut ad praeced. §. vidimus, dixerunt, sic et τὴν ὄντως ζωὴν, veri nominis vitam, pro τῆς αἰώνιου ζωῆς. 1 *Tim.* VI: 19. plures Codices, versiones et veteris ecclesiae Doctores exhibent τῆς ὄντως ζωῆς, probante, nec immerito, *Millio* in *Proleg.*, *Bengelio*, et *Griesbachio*, quibus et consentit *Paul. Colometius*, vir *Eruditiss.*, in *Obs. sacris* p. 25.

2. ὃν οὐδεὶς ἐπιγινώσκει, εἰ μὴ ὁ υἱός, καὶ ὃς ἂν ὁ υἱός ἀποκαλύψῃ. ita in prima edit., ita et *Combesii*. sed in ed. *Felli* ceterisque verba καὶ ὃς ἂν ὁ υἱός male omisa sunt: in versione tamen expressa paulum recedit a verbis *Matth.* XI: 27, memoriter, ut saepe alias, laudati plenius legitur T. I. p. 425, 32, ubi etiam praecedat ὃς ἂν βούληται, quod est in textu. Saepius in eo est noster

Clemens, ut doceat, *Optimi* hoc esse *Servatoris*, ut mentem nostram tenebris defoscam collustret, et efficiat, ut Deum rite cognoscamus: atque in hoc quidem argumento ibi etiam versatur vid. et p. 86, 11. et p. 372, 20. — Sed sunt duo imprimis loca egregia, quae et hic excito, ut simul levioribus maculis exliberem: prior locus est T. I. p. 87, 88, ubi, post nonnulla praemisâ, scribit *χωρήσωμεν τὸ Φῶς*, (*Christum*) *ἵνα χωρήσωμεν τὸν θεόν. χωρήσωμεν τὸ Φῶς, καὶ μαθητεύσωμεν τῷ Κυρίῳ. τοῦτό τοι καὶ ἐπηγγέλται τῷ πατρὶ, διηγῆσομαι τὸ ἐνομά σου τοῖς ἀδελφοῖς μου. ἐν μέσῳ ἐκκλησίας ὑμνήσω σε.* tum per propopoeiam aliquem *Christo* respondentem eleganter inducit, *ὑμνήσων καὶ διηγῆσομαι τὸν πατέρα σου, τὸν θεόν· σώξει σου τὰ διηγήματα, παιδεύσει με ἡ ὥδῃ, κ. τ. λ.* hic *διηγῆσομαι* vitiose scriptum. In notis dicitur, legendum esse *διηγῆσθαι* mi; sed, aliud agens, ita scripsit vir Cl. In *activo* enim hoc verbum non dicitur: certissime legendum *διηγῆσαι*. Alter locus est p. 3, 6. et seqq. vitium ibi est v. 20. in *Καπίωνος*, pro quo ante legendum videbatur *Κηπίωνας*. vid. *Plutarch.* de *Musica* T. II, p. 1132. C. D. nunc cum Cl. *Alb.* ad *Hefych.* v. *Καπίων* malim, quod propius accedit ad vulgatam scripturam, et proxime antegressis aptius respondet, *Καπίωνος* vel *Κηπίωνος*: *Ἄδει δέγε δ' Ἐυνομος ὁ ἐμὸς, οὗ τὸν Τερπάνδρου νόμον, οὐδὲ τὸν Κηπίωνος.* Nimirum, *Cepionem* fuisse *Terpandri* discipulum, pag. seq. 1133.

C.

C. indicat *Plutarchus*; et *Pollux* *Onom.* L. IV. 65. scribit νόμον Τερπάνδρειον καὶ Καπίωνα dictum esse ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ τε καὶ τοῦ ἐρωμένου ab eodem (*Terpandro*) et *deliciis eius* i. e. discipulo, qui animo ipsius carus erat. Porro insignis in hanc rem locus est *Clem. Rom.* Ep. I. C. 36. f. *Polycarpus* in precibus, quas, martyrii palmam expectans, Deo allegabat, §. 14. *Epist. Eccl. Smyrn.*, dicit, Κύριος ὁ θεὸς ὁ παντοκράτωρ ὁ τοῦ ἀγαπητοῦ καὶ εὐλογητοῦ παιδὸς σου Ἰησοῦ Χριστοῦ πατρὸς, δι' οὗ τὴν περὶ σοῦ ἐπίγνωσιν εἰλήφαμεν. —

3. καὶ τὴν καινότητα τῆς χάριτος. in exponenda et celebranda hac nova grátia per *Christum* patefacta et parta multus est *Noster* in *Protrept.* p. 3, 20. et seqq., p. 6, et 7. *Ignatius* in *Epist.* ad *Magnesium*, *Iudaismo* opponit χάριν et καινότητα ἐλπίδος §. 8, et 9. — In loco, ex *Euang. Iohannis*, C. 1, 17. hic laudato et in prima ed. est, ut nos legimus, *Μωσέως*, (quomodo et in proximis) et διὰ I. X., quod igitur et hic restituimus.

4. οὐκ ἴσα — in prima ed. legebatur οὐκ εἰς τὰ quod in margine mutabatur in οὐκ ἴσα, quam certissimam emendationem cum *Combesisso*, ceterisque in textum recepi. In his autem οὐκ ἴσα τὰ διὰ δούλου πιστοῦ διδόμενα τοῖς ὑπὸ τοῦ γενεσίου υἱοῦ δωρουμένοις, in mente habuit locum Apostoli *Hebr.* III: 5, 6: atque hic egregie indicat illud μέγεθος *Servatoris*, quod paulo ante dicebat, appellans ipsum τὸν γενεσίον υἱόν, de quo alibi.

L. 5

5. πάσ-

5. πάσχει δι' ἡμᾶς ἀπὸ γενέσεως μέχρι τοῦ σημείου τὴν ἀνθρωπότητα διατρέχων. — πάσχει δι' ἡμᾶς, praecurrentibus Divis scriptoribus, velut *Paulo* 1 Cor. VIII: 11. 2 Cor. VIII: 9. *Petro* Ep. 1. C. 1. 20. sic et *Ignatius* Ep. ad *Smyrn.* §. 2. Ταῦτα πάντα ἔπαθεν δι' ἡμᾶς, ἵνα σωθῶμεν, et in Ep. ad *Polycarpum* §. 3. inter alia Christum dicit τὸν δι' ἡμᾶς παθόντα, τὸν κατὰ πάντα τρόπον δι' ἡμᾶς ὑπομείναντα. ad quem locum vid. magnus *Pearson*. — ἀπὸ γενέσεως μέχρι τοῦ σημείου τὴν ἀνθρωπότητα διατρέχων. Eleganter dictum. — Vox ἀνθρωπότης apud Nostrum frequenter obvia, duplici potissimum sensu: primo pro humano genere, p. 88, 23. p. 131, 9. p. 227, 17. p. 280, 10. quomodo et apud Latinos nonnunquam, maxime Patres, quos vocant, *humanitas* dicitur, ut *mortalitas* pro ipsis hominibus. vid. *Elmenhorst* ad *Minuc.* Fel. p. 72, et *Herald.* Anim. ad *Arnob.* p. 11. deinde pro humana natura, humanae naturae conditione, ut h. l. saepissime, (loca hic enotabo) p. 86, 9. 101, 41. 106, 33. 116, 23. 124, 9. 132, 7. 142, 33, 39. 147, 37. 150, 24, 32. 151, 42. 155, 12. 158, 3. 193, 19. — verba ἀπὸ γενέσεως μέχρι τοῦ σημείου *Caryophilus* vertit ab ortu usque ad crucem, et ad v. σημείου in margine notat, F. *σαυροῦ*. hanc emendationem recte reiecit *Combesius*, sed minus recte σημείον interpretatur per metam, reddens, ab ortu natiuitatis ad metam usque, in quo et ceteri ipsum secuti.

cuti. bene vidit *Caryophilus*, hic crucem a *Clemente* significari, sed male idcirco mutavit. Τὸ σημείον apud veteris ecclesiae Doctores crucem Domini crebro notat, quod viros Doctos hic non animadvertisse miror. Vid. hic, quae in Excurso secundo scripsi.

6. τὰς νομίμους ἐντολάς, sic in prima et *Potteri* editione, in ceteris legitur νομιμοὺς; §. 1. in fine. etiam διάθεσις χρηστὴ καὶ νόμιμος. in Epistola *Petri* ad *Iacobum*, p. 608. T. I. Patr. Apost. τὸ νόμιμον κήρυγμα doctrina legalis, seu legis, cui opponitur διδασκαλία ἀνομίας. τὰ νόμιμα leges, instituta: praeter alios *Aristoteles* scripsit βαρβαρικὰ νόμιμα, de quibus vid. *Io. Tour.* v. Emend. in *Suid.* P. I. p. 4, 5. Obversabantur etiam haec *Ciceroni* L. V. de fin. bon. et mal. §. 4. Atque ita, si placet, quoque legerim in *Clementis Romani* Ep. I. §. 1. ἐν τοῖς νομίμοις τοῦ θεοῦ πορεύεσθαι pro vulg. ἐν τοῖς νόμοις; quod tamen non prorsus improbandum: conf. *Dan.* IX: 10. mox in 1ma ed. fine articulo legitur ἀθανάσιαν.

7. ἐπεὶ καὶ τί μέγα. — Est insignis hic locus, cui geminus *Philonis Iudaei*, dignus, qui hic proferatur T. II. p. 238, 28. ὡς ἡδονῶν ἀπεχομένους πρεσβύτας εὖ φρονῶν οὐκ ἂν τις ἀποδέξαίτο· ὅτι τὸ γῆρας ἢ μακρὰ καὶ ἀνίατος νόσος τοὺς τῶν δρέξεων ἐχάλατ' τε καὶ ἔλυσε τόνους. Ἐπαίνου δ' ἂν ἀξιῶσαι τοὺς ἡβῶντας, ὅτι φλεγουσῶν τῶν ἐπιθυμιῶν (ita legendum esse, recte in notis monitum) ὑπὸ τῆς κατὰ τὴν ἡλικίαν ἀκμῆς, ὁμῶς σφειηρίαν ὀργάνων, τῶν κατὰ

παιδείαν λόγων, εὐπορήσαντες, τὸν πολὺν φλογμὸν ἀλλὰ καὶ βρασμὸν τῶν παθῶν ἐπεκούφισαν. Illud σφετηρίων hic certe mendosum est. Cl. *Mangeius* pro eo legit σχατηρίων. Sed facilis et certa emendatio est σβεσηρίων. ὅργανα σβετήρια sunt instrumenta, quae vim exstinguendi habent, quorum usum praeflant οἱ κατὰ παιδείαν λόγοι, tanquam quibus, recte adhibitis, ardor iuvenilis et ebullientes passiones sedantur. Verbum nempe σβέννυμι cum compositis ἀποσβέννυμι, κατασβέννυμι non raro inter alia usurpatur de compescendis vehementioribus animi affectibus. *Libanius* T. II. p. 555. D. σβέσαι τὴν ὀργὴν iram refrenare, et p. 628. B. σβέσαι τὸ μῖσος odium exstinguere: item de aliis, ut apud *Soph.* in *Aiace* v. 1057. (ed. *Brunck.*) εἰ μὴ θεὸς τις τῇδε πείραν ἐσβασεν hoc periculum avertisset. minus recte *Reiskius* pro πείραν hic subst. tuebat πῶρον. — Quod *Philo* dicit τὴν κατὰ τὴν ἡλικίαν ἀκμὴν, Nostro hic est σκίρτημα νεότητιος et ὁ καύσων τῆς ἡλικίας, qui et T. p. 291, 21. dixit τὸ νεάζον τῆς ἐπιθυμίας. A *Chrysost.* T. XII. p. 354. A. dicitur τὸ σφριγῶν καὶ ἀκμάζον τοῦ νέου. In Schol. ad *Aristoph.* *Plut.* v. 88. legimus τὸ ἐξημεμένον τῆς ἡλικίας ardor aetatis. Sic et Latini *fervere*. vid. Cl. *Duker.* ad *Flor.* I. 26. 9., ubi pro *fervore*, paulo insolentiori metaphora, dixit *fretum adolescentiae*. — Eleganter εἴ τις ἐν σκίρτηματι — παρέχεται φρόνημα πεπανὸν καὶ πρεσβύτερον τοῦ χρόνου, θαυμαστὸς οὗτος ἀγωνιστὴς — καὶ τὴν γνώμην πολὺν τερος. Sic et *Pindarus*, *Olymp.* Δ. v. 39. — φίλον

ταί

ται δὲ καὶ νέοις Ἐν ἀνδράσι πολιαί Θαιμά, καὶ παρὰ τὸν ἀλικίας Ἐοικότα χρόνου: et *Pyth.* Δ. v. 501. — Κεῖνος γὰρ ἐν παισὶ νέος, Ἐν δὲ βουλαῖς πρέσβυς ἔγκυρ — σας ἑκατονταετὲ βιοτῆ. Egregie hic convenit illud *Gregori Nazianzeni* in Orat. funebri in laudem *Basilii Magni* Opp. T. I. p. 332. C. τίς μὲν ἦν οὕτω πολὺς σύνεσσω, καὶ πρὸ τῆς πολιᾶς.

8. διότι αὐτῷ πρὸς μὲν δικαιοσύνην οὐδὲν ἐνδεῖ, ζωῆς δὲ. — διότι, ut saepius, pro ὅτι, quomodo praeter alios crebro *Polybius*, δικαιοσύνη hic est *iustitia*, quae in Scholis dicitur *legalis*, et ζωὴ est *vita aeterna*, ut constat ex sequentibus. Egregium autem *Divinae Christi praestantiae* testimonium est in his, αὐτὴν αἰτεῖ παρὰ τοῦ δοῦναι μένου δυναμένου.

9. ἐκ πίστεως εἰς πίσιν μετὰτασσεται. De fide non semper eodem modo loquitur Noster. sic e. g. T. I. p. 458, 13. dicit, ἡ συγκατάθεσις οὐδὲν ἄλλο ἢ πίσις εἴη ἂν, et mox iungit συγκατάθεσιν καὶ πίσιν. fides ita est *assensio theoretica*, quae dicitur: atque haec est in nostra potestate, ut docebant nempe *Platonici* et *Stoici*. vid. ib. 8, et 9. Nonnunquam tamen *fidem* gratiae *Divinae* adscribit, figillatim *fidem in Iesum Christum*: sic v. c. p. 338, 33., ubi legimus, χάρις δὲ ἡ πίσις. videtur hic scripsisse χάριτος δὲ, δωρεὰ nempe, quod praecedit: lege sequentia, inprimis pag. 339. verum et alibi universe *fidem*, quae *timorem*, *spem* et *resipiscenciam* cum *continentia* et *tolerantia* producit, hisque comitata, ad *charitatem* et γνῶ-

σιν

σιν ducit, a Deo procedere docet, p. 445, 21. seq. vid. et v. 10. Atque ib. v. 23. scribit, ἡ πρώτη πρὸς σωτηρίαν νεύσις, ἡ πίστις ἡμῶν ἀναφαλνεται *prima ad salutem inclinatio nobis fides apparet*, haec et est illa γνησία αἵρεσις, quam dicit p. 495, 13. qua nimirum Deo nos totos devovemus et omni studio in eum legemque eius praestandam ferimur. ita de veteribus, qui ex lege, ut ait, vixerunt p. praeced. 494, 19. τῷ γοῦν βουληθῆναι γνησίως φιλοσοφεῖν, ὅλους αὐτοὺς φέροντες, ἀνέθεσαν τῷ θεῷ, καὶ εἰς πίστιν ἐλογίσθησαν, an ἐλογίσθη? eo quod *sincere volebant philosophari, totos se Deo oblato dedicarunt, et hoc fidei ipsis ductum est*. Iam ita pie accedere conantes, dicit p. 495, 15., excipiet *suave iugum Domini, ἐκ πίστεως εἰς πίστιν ἐνδὸς ἡνιόχου κατὰ προκοπὴν ἐλαύνοντος ἑκάστου ἡμῶν εἰς σωτηρίαν*, — eodem auriga singulos nostrum, per perfectum, *a fide in fidem agente ad salutem*. — Sic intelligimus, quid hic velit *Clemens*; nam geminum germanum est, et egregie hunc locum illustrat. lege et hic antegressa, et quae habet sequente articulo. — ἐκ πίστεως εἰς πίστιν petitum est ex *Rom. I: 17.* quod paucis exponit p. 444, 41. scribens, ἐκ πίστεως εἰς πίστιν τὴν μίαν, τὴν ἐκ προφητείας εἰς Ἐυαγγελίου τετελειωμένην. vide et quae praecedunt. Ceterum recte ε. π. ε. π. μετατάσσεται. *Dion. Casi. T. I. p. 67.* in fine μετατάσσεται ἐπ' αὐτῶν se a Romanis feiungere et ad alios transire.

10. ὡς σφαλερῶς ἐν νόμῳ σαλεύων — μεθ-ρμίζεται male in edit. *Felli* et *Potteri* legitur ἀσφαλερῶς: in pri-

prima et edd. *Combefissi* atque *Ittigii* recte σφαλερῶς. Eleganter ἐν νόμῳ σαλεύων, spectans proprium verbi σαλεύειν usum de navitis, quae in anchoris fluctuant; de quo plura *Cotelerius* in *Eccl. Gr. Monum. T. II. p. 684, 685. Bergl. ad Alciphron. p. 336.* Venuste etiam εἰς τὸν Σωτῆρα μεθορμίζεται haud disimile est illud *Cyrylli* contra *Iulian. L. VI. p. 206. B.* τοὺς ἀπαίροντας μὲν ἀπάτης ἐλληνικῆς, μεθορμιζομένους δὲ πρὸς ἀλήθειαν. *Philo Iudaeus* in *Abrahamo* p. 353. A. Μεθορμίζεται οὖν εἰς παιδείαν ἐξαμαθίας — *traicit igitur ex ignorantia ad eruditionem*: ubi male hoc mutat *Mangeius* (*T. II. p. 4.*) in μεθαρμίζεται.

§. 9.

1. πάντα τὰ ἐκ νόμου μὴ πεπληρωκότα. — §. 10. πάντα τὰ τοῦ νόμου πληρώσας. τὰ τοῦ νόμου etiam *Apostolus Rom. II: 14.*

2. ὡς πρὸς τὴν αἰώνιον ζωὴν, ὡς οὐ τέλεια πεπληρωκότα. Prius ὡς fine orationis detrimento abesse posset, non tamen propterea delendum. sic ὡς πρὸς ἐμὲ *me quod attinet*, quod alibi πρὸς ἐμὲ, *Lucian. in Tim. T. I. p. 115*, ubi plura *Iensus*. add. et *Bergl. ad Alciphron. p. 153.* Noster sic etiam §. 31. ὡς πρὸς τὸ μέλλον ἄνω μέγεθος αὐτῶν.

3. ἄχρι παιδαγωγίας τινος μετὰ φόβου καὶ προπαιδείας ἐπὶ τὴν τοῦ Ἰησοῦ νομοθεσίαν τὴν αἰκρὴν καὶ χάριν, προχωροῦσα. Locus hic paulo est intricatior: quocirca et non una ratione verterunt. *Cario-*

riophilus, praeceptum quippe sanctum, usque ad tempus sub paedagogo durans cum timore et prae-
via institutione ad legislationem Iesu, quod caput est, et gratiam continet. Obscurius hoc: si bene intelligam, usque ad tempus sub paedagogo durans, idem est ac durans quamdiu paedagogia locum habebat; sic certe ἄχρι et μέχρι, licet rarius, eleganter usurpatur, de quo vid. Io. Tob. Krebs. Obs. in N. T. ex Iosepho p. 173. verum sic obstat τινός, παιδαγωγίας τινός, et sensus etiam est minus commodus. Combefisius reddit, hactenus ut paedagogi cujusdam vice cum timore fungatur praeviaeque institutionis, ad summum Legis Iesu verticem gratiamque procedens. hanc versionem secuti sunt Fellus, Ittigius et Potterus, nisi quod hi pro procedens habent viam sternens. verum hoc potius est προδοποιεῖν, quo usus est Oecumenius explicans illud Apostoli Gal. III: 24, ὥστε ὁ νόμος παιδαγωγὸς ἡμῶν. προδοποιεῖν δηλαδή, inquit, τῇ εἰς χριστὸν πίσει. — sic et Noster T. I. p. 446, 32. praestat adeo procedens, progrediens. Sed illud praeviaeque institutionis minus apte cum antegressis cohaeret: structura verborum haec esse videtur ἡγ. ε. ἀ., προχωρεῖσα ἄχρι παιδαγωγίας τινός, μετὰ φόβου καὶ προπαιδείας, ἐπὶ τὴν τοῦ Ι. νόμου τὴν ἄκραν καὶ χάριν. recte προχωρεῖν ἄχρι παιδαγωγίας. προχωρεῖν μέχρι τραυματίων ex Herodiano laudavit H. Stephan. in Thefauro. in Maxim. Tyr. legimus. p. 243. init. οἷς τὰ ἄλλα ἦν οὐ ταπεινὰ, οὐδὰ μέχρι γαστρός καὶ Ἀφροδισίων ἦκοντα. non sine caus.

causa, ut deinceps dicemus, addidit τινός. Sic Basil. Magn. T. I. p. 272. D., neminem ait, qui meminerit verborum Domini, cet., negaturum esse, συνεῖναι ἐκάστῳ τῶν πιστῶν ἄγγελον, οἷον παιδαγωγόν τινα καὶ νομέα τὴν ζωὴν διευθύνοντα. — καὶ προπαιδείας equidem iunxerim cum μετὰ φόβου. ita Noster προπαιδεύειν non tantum de lege divina p. 484, 28, sed et p. 448, 28. et seq. scribit; quandoquidem Deo visum est utile esse ἐκ νόμου καὶ προφητῶν προπαιδεύσθαι διὰ Κυρίου. hinc ἀρχὴ σοφίας φόβος εἶρηται Κυρίου, παρὰ Κυρίου διὰ Ματθ. σέως δοθεὶς τοῖς ἀπειθοῦσι καὶ σκληροκαρδίοις. pro προπαιδεία p. 415. 14. dicit προγυμνασία: ita ibi de Moysi φεύγει δὲ ἐντεῦθεν (ex Aegypto) καὶ ποιμαίνει πρόβατα προδιδασκόμενος εἰς ἡγεμονίαν ποιμενικὴν. ubi Potterus scribit, absurdum esse προδιδάσκεσθαι εἰς ἡγεμονίαν ποιμενικὴν, atque adeo vel delendum ποιμενικὴν, vel aliter legendum. vide ibi. absurdum foret, si bene intelligo, cum ἡγεμονίαν ποιμενικὴν esset adiect. et subst., sed ποιμενικὴ est ars pastoralis; iam recte, ut puto, dicitur προδιδάσκεσθαι ποιμενικὴν prius doceri, vel discere, artem pastorem; (non igitur hic desideramus emendationem Mangerii, ad Phil. Iud. T. II. p. 90. legentis ποιμενικῇ.) atque id eis ἡγεμονίαν ad imperium deinde gerendum, ad hoc adfirmandum. iam sequitur, προγυμνασία γὰρ βασιλείας τῷ μέλλοντι τῆς ἡμερωτάτης τῶν ἀνθρώπων ἐπιστατεῖν ἀγέλης, ἢ ποιμενικῇ. — Porro, ἐπὶ τὴν τοῦ Ι. νόμου. commodè referas ad παιδαγωγίας. Noster T. I. p. 130, 7. ὁ παιδαγωγός, M ἀγεί

ἄγει τοὺς παῖδας ἐπὶ τὴν πατήριον διαίταν: p. 304, 3. παιδαγωγῶντος ἐν θεῷ τοῦ Λόγου τὴν ἀνθρώπων ἀσθενείαν ἀπὸ τῶν αἰσθητῶν ἐπὶ τὴν νόησιν. Sententia adeo huius loci huc redit: mandatum enim legis sanctum est, eo usque progrediens, ut instar paedagogi cuiusdam timorem incutiens praeviaque disciplina imbuens, ducat ad summam Iesu legislationem, gratia plenam. Ceterum nec iniucundum fore existimo, nec inutile, si mentem auctoris paulo diligentius explicuero. Hoc faciam Excursu IIIdo.

S. 10.

1. καὶ θέλω τὸ, εἰ θέλεις, τὸ αὐτεξούσιον τῆς προδιαλεγόμενης αὐτῷ ψυχῆς ἐδήλωσεν. Quod Theologi Graeci τὸ αὐτεξούσιον, hoc Latini vulgo dixerunt *liberum arbitrium*; Tertullianus de anima C. 21. dixit *liberam arbitrii potestatem*. Locum hunc, etiam quoad sequentia, hic valde opportunum, cum agat, et de *gratia*, et de *libero arbitrio*, describam. „Haec, inquit, erit vis divinae gratiae, potentior utique natura, habens in nobis subiacentem sibi liberam arbitrii potestatem, quod αὐτεξούσιον dicitur: quae cum sit et ipsa naturalis atque mutabilis, quoquo vertitur, natura convertitur. Inesse autem nobis τὸ αὐτεξούσιον naturaliter, iam et Marcioni ostendimus et Hermogeni.” C. 22. repetit, inter *naturalia* animae etiam esse *libertatem arbitrii*: ita iam hic τὸ αὐτεξούσιον dicit. Certe cum his Tertulliani conveniunt,

niunt, quae hic scribit Clemens. τῷ ἀνθρώπῳ ἦν ἡ αἵρεσις, ὡς ἐλευθέρῳ ἐπὶ θεῷ ἢ δότις ὡς κυρίῳ. δίδωσι δὲ βουλομένοις —. οὐ γὰρ ἀναγκάζει ὁ θεός —. atque ita et alibi Noster, et plerique veterum, qui ante Augustinum scripserunt. vid. vir Doctus ad Nestorianum de nat. hom. p. 42. seq., ubi magna horum copia. Nonnulla Clementis loca hic quidem inprimis notabo: p. 489, 38. legimus αἰτεῖσθε καὶ δοθήσεται ὑμῖν, a Christo dictum, τοῖς ἐξ αὐτῶν ἐλέσθαι τὰ κάλλιστα δυναμένοις. p. 367, 368. dicit, neminem coëgisisse Achillem vel irasci vel non irasci; sed utrumque in eius potestate fuisse positum: pergit et de diabolo haec scribens, ὁ δὲ Διάβολος αὐτεξούσιος ὢν, καὶ μετανοήσας οἶδός τε ἦν, καὶ κλέψαι καὶ ὁ ἄντιος αὐτὸς τῆς κλοπῆς, οὐχ' ὁ μὴ καλύσας Κύριος. porro monet, nec laudes nec vituperationes, nec honores, nec poenas iustas esse, μὴ τῆς ψυχῆς ἐχούσης τὴν ἐξουσίαν τῆς ὁμιλῆς καὶ ἀφορμῆς, ἀλλ' ἀκουσίῳ τῆς κακίας οὐσης lege ibi plura. p. 79, 26. — dicit: „Cui dicet Dominus, *vestrum est regnum coelorum?* ὑμῶν ἐστίν, ἐὰν θελήσητε, τῶν πρὸς τὸν θεὸν τὴν προαίρεσιν ἐσχηκέντων: ὑμῶν ἐὰν θελήσητε πιστεύειν μόνον —.” apposite ad hunc locum scribit p. 90, 31. ὅμα τῷ βουλευθῆναι γνησίως τὸ σωθῆναι συντρέχει, ὁμοζυγούντων, ὡς ἔπος εἶπεν, προαίρεσως καὶ ζωῆς; et Iesum Dei verbum, p. 116, 33. dicit τῆς προαίρεσως τὸν παιδαγωγόν. p. 149, 31. observat, multum et universum, quod ad pietatem, attinet, differre τὸ ἐκούσιον καὶ κατὰ προαίρεσιν τοῦ κατὰ ἀνάγκην. plura Nostri talia dat

cl. *Venema* Hist. Eccles. T. III. p. 437, 438, ubi videtur *Tertulliani* locum etiam laudatum. Loca quaedam aliorum in Excurſu IV. exciabo, additis nonnullis observationibus.

2. ἐπὶ τῷ ἀνθρώπῳ γὰρ ἦν ἡ αἵρεσις — διδασκί δὲ βουλομένοις. — οὐ γὰρ ἀναγκάζει ὁ θεὸς, βία γὰρ ἐχθρὸν θεῷ, ἀλλὰ τοῖς ζητοῦσι πορίζει, καὶ τοῖς αἰτοῦσι παρέχει, τοῖς κρούουσιν ἀνοίγει. Priora ista, ex iis, quae laudavimus, locis patent: add. *Noster* Strom. L. V. p. 467, 5. — οὔτε γὰρ ἄνω προαιρέσεως τυχεῖν, (nimirum τῆς τελειότητος τοῦ ἀγαθοῦ) οἷον τῆς οὐ μὴν οὐδὲ τὸ πᾶν ἐπὶ τῇ γνώμῃ τῇ ἡμετέρῃ κεῖται, οἷον τὸ ἀποβησόμενον. Hec locus *Chrysostomi* laudatus illuminat, qui et apprime hic consentanea habet T. VI. p. 166. E., ubi de Christo: οὐ γὰρ βιάζεται, οὐδὲ ἀναγκάζει, καὶ ὅπερ ἐπὶ τῆς διδασκαλίας ἐποίει, τοῦτο καὶ ἐνταῦθα γίνεται. — porro p. 167. A. τοὺς μὲν ἀναληγίτους καὶ οὐκ ἐθέλοντας οὐκ ἀναγκάζει, οὐ δὲ βιάζεται, τοὺς δὲ προαιρουμένους ἐπισπᾶται μετὰ πολλῆς τῆς σφοδρότητος. In postremis respexit ad locum *Matth.* VII. 7, 8. Atque eatenus bene. ὁ πᾶν *C. Vitr. Comm.* in *Zach.* p. 87, 88. „ Sic se habet lex fere gratiae: *Beneficia* non dispensat Deus, nisi ad officium hominis, liberrime factum; ad quod licet ipse gratiam suam conferat, non vult tamen illud in censum adduci cet.

3. τὸ ἐν τὸ μένον τὸ ἀγαθόν. in prima ed. pro τὸ μένον legitur τὸ μὲν, vertit, tamen *Caryophilus*, ac si μένον legeretur, quod manet: atque ita *Combe*.

hesius ceterique expresserunt. Verum τὸ μένον mihi hic minus opportunum videtur: non enim hic agit auctor de ipsa salute, sed, quod deinceps dicit, de opere vitae, τῷ τῆς ζωῆς ἔργῳ. putem igitur *Clementem* scripsisse τὸ ὅτως ἀγαθόν, vel τὸ μένον ἀγαθόν.

4. ἐν τούτῳ παρῆναι τοῖς ὅλοις οὐ δεδύνηται *Caryoph.* vertit unum hoc perficere omnino non valuit. in marg. notatur ἵς περατῶσαι. Improbatur hoc *Combes.* vulgatum defendens, et reddens unum hoc omnibus parare nequivit: nimirum παρῆναι τοῖς ὅλοις ipsi, ut scribit in notis, est quasi venditum accipere universorum pretio, allusione, ut addit, ad margaritam Evangelicam, cui impar quidquid est legalis observantiae: hoc secuti sunt ceteri Editores. Verum quam coacta haec? et unde probatur παρῆναι τοῖς ὅλοις hoc significare posse? recte vidit *Caryoph.* labem esse in παρῆναι: nec male censuit illam, quam expressit, esse Auctoris mentem, qui in seqq. scribit τὸ δὲ ἐν τὸ τῆς ζωῆς ἔργον, ἀδύνατος καὶ ἀπρόθυμος καὶ ἀσθενὴς ἐκτελεῖν. quocirca et ego conieci, pro παρῆναι a *Clemente* scriptum fuisse πράττειν vel διαπράττειν. τοῖς ὅλοις pro omnino etiam alibi obvium. Sic apud *Aesopum* fab. 2. ἀμύχανεῖν τοῖς ὅλοις, et apud *Polyb.* in Excerpt. Leg. 13 καταπλήξασθαι τοῖς ὅλοις. Arridet tamen, quod deinde in mentem venit, sibi probari mihi etiam significavit ὁ πᾶν *Valcken.*, in literis me datis, ἀποταγῆναι τοῖς ὅλοις, omnibus suis bonis valedicere: ἀποτάγηναι accepto sensu medii pro

pro ἀποτάξασθαι, quo usius Noster §. 14. scribens ἀποτάξασθαι πᾶσι τοῖς ὑπάρχουσι, καὶ πωλήσαι πάντα τὰ ὑπάρχοντα §. 15. etiam legimus ἀποτακτέον οὖν τοῖς ὑπάρχουσι τοῖς βλαβεροῖς. §. 24. ἄφες, ρῖπον, μίσησον, ἀπόταξαι, Φύγε. L. VII. *Stom.* p. 880, 23. quique est πᾶσιν ἀποτάξασθαι omnibus renunciare. hinc et dicti inter Christianos ἀποτακτικοί, cum quibus *Iulianus* suos Cynicos comparat p. 224. A. ita enim ibi legendum esse, docuit *Ill. Spanhem.* in praefatione. In *Paedagogo* L. I. p. 107, 28. veri servatoris alumni Nostro dicuntur κόσμῳ καὶ ἁμαρτίαις ἀποτεταγμένοι mundo et peccatis renunciantes.

5. ἢν ἐπόθει. in prima ed. vitiose legitur ποθεῖς pro ποθεῖ, quomodo legit *Caryoph.*, vertens optat, vel ἐπόθει, quod non male *Combesf.*, ceterique praetulerunt.

6. ἀσχολουμένην πολλὰ — potius legendum ἀσχολουμένην περὶ πολλὰ ut paulo ante περὶ πολλὰ μὲν τοῦ οἶος τε ἦν ἀσχολεῖσθαι — *S. Lucas C. 10: 40.* Ἡ δὲ Μάρθα περισπᾶτο Μαρίας περὶ πολλὴν διακονίαν — et ibi. v. 41. μεριμνᾷς καὶ τυρβάλλῃ περὶ πολλὰ.

7. τῆς πολυπραγμοσύνης ἀφέμενον, ἐν προσετηκέναι καὶ προσκαθέζεσθαι τῇ χάριτι τοῦ ζῶν αἰώνιον προτιθέντος. ἀφέμενον in ed. prima, atque ita etiam *Combesf.* et *Ittig.*: *Fellus* et *Potterus* ἀφελμ., nescio, quia de causa. uterque hic male pro τοῦ ζῶν — τὴν ζῶν —, cum hic τοῦ requiratur: recte ita ceteri principem editionem secuti. porro illud ἐν προσετηκέναι mihi persuadet, in proximis hic ante Μάρθα δὲ τὴν ἀγ —

omis-

omisum esse, quod praebet locus *Lucaneus*, hic laudatus, ἐνδὲς δὲ ἐπὶ χρεῖα. egregie autem ἐν πρόσετηκέναι. sic Noster T. I. p. 79, 24. προσετηκὼς ἡδοναῖς, et p. 253, 40. τὴν ἡμέραν κομμωτικῇ προσετήκασι (non προσεθήκασι) interdiu arti ornandi adfixae sunt, ut recte interpretes. *Plutarch.* p. 600, 6. προσετηκέναι τοῖς ἀνιστοῖς aegritudini plane deditum esse. *Id. Chryf.* T. XI. p. 280. A. τί τοῖς ἀνάτοις προσετήκαμεν; et p. 297. D. τῷ παρόντι προσετηκέναι βίῳ.

§. 8. xi. q. 2.

1. τῆς ἱκετείας. sic in prima editione: atque hoc legitimum est. *Combesf.* ceterique male ἱκετείας. debuisent sic dare ἱκετείας, quod Noster deposuit §. 40 in fine, et de quo *St. Berglerus* ad *Alciphron.* p. 150. Sed in principe ed. alia est interpunctio: τοῦ διδασκάλου τῆς ἱκετείας; τῆς ἐλπίδος; τῆς ζωῆς τῶν προπεποιημένων; *Caryophil.* hinc vertit: a supplicando magistro? a spē? a praeteritorum vita laborum. non male *Combesf.* et reliqui aliam distinctionem secuti.

2. τὰ δόγματα περὶ χρημάτων, decreta, opinionēs de divitiis: ita *Philo* T. I. p. 91, 24. τὸ δόγμα, pro quo statim δόξαν dicit: atque ita et δόξα apud *Porphyr.* de Abst. Anim. p. 54. in fine, et alios recentiorum: ita enim non veteres. *Epictetus* Enchir. p. 22, τὰ περὶ τῶν πραγμάτων δόγματα, ubi vid. *Cl. Heyne.* Addit. τὴν περὶ αὐτὰ πτολάν

καὶ νόσον — *Caryoph.* vertit. de illis timorem ac morbum. male, ut recte monuit *Combesf.* qui ad haec notat. „ Altera alteram vocem explicat. Non enim hic πτοία est timor, ut reddit *Caryoph.*, sed effraenis libidio et quasi stupor, quod et πτόσις dicitur, ipse avaritiae morbus, ac cupiditatis oestrum.” Nimirum πτοεῖσθαι, et πτοεῖσθαι περὶ τὸ etiam dicitur de eo, qui impotenti, velut attonitus, alicuius desiderio flagrat, ita Auctor saepius T. I. p. 112, 24. βίος περὶ τὴν οἶνον φλυγίαν ἐπτοημένος. p. 220. in fine περὶ τὰς μίξεις τὰ ζωᾷ ταῦτα ἐπτόνται. add. p. 237, 9. p. 258, 16. p. 261, 2. περὶ τὰ παιδικὰ ἐκμανῶς ἐπτοημένοι de Sodomitis p. 280, 7. et quod hic apprime convenit, p. 257, 30. αἱ περὶ τὸν Πλούτον ἐπτοημένοι. in hoc ipso lib. §. 38, in bonam partem, περὶ τοῦτον (τὸν ἀδελφὸν) ἐπτόνται, περὶ τοῦτον σωφρόνως μάλιστα plura non addo, praeter hoc unum; *Io. Chrysost.* ita etiam dixisse cum πρὸς, *Opp.* T. VIII. p. 418. in fine, ubi οἱ παῖδες οἱ μικροὶ πρὸς τὰ εὐτελῆ τῶν πραγμάτων ἐπτόνται. Vocem autem πτοία hoc sensu habet *Aelian.* H. Anim. L. X. C. 27, ubi de vacca, πτοίαν εἰς ἀφροδίσια ἰσχυρὰν ἔχει. Porro eadem fere significatione νοσεῖν cum περὶ aliquando etiam adhibetur. *Noster* T. I. p. 491, 4. νοσοῦντες περὶ τὰ κοσμικὰ. et p. 261. init., ubi scribit, eo usque procescit luxur, ὡς μὴ τὸ θῆλυ μόνον νοσεῖν περὶ τὴν κενοσπουδίαν ταύτην, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἀνδρας ζηλοῦν τὴν νόσον. *Apostolus* 1 Tim. VI: 4. Τετύφωται, μὴδὲν ἐπιτάμενος, ἀλλὰ νοσῶν περὶ ζητήσεις καὶ λογομαχίας

ubi

ubi plura *Westenius.* reddit *Combesf.* hic avaritiae labem, praestat insanum earum studium.

3. τὸ τινάλλως ἀπορεῖν χρημάτων, μὴ ἐπὶ λόγῳ ζωῆς. quid significet per τινάλλως ἀπορεῖν χρημάτων, docet, addens μὴ ἐπὶ λόγῳ ζωῆς, temere et sine ullo fructu opibus carere, ea ratione non carere, ut vitam sic consequaris, de voce τινάλλως, qua saepe usus etiam *Dio Cassius*, haud protrita *Bergl.* ad *Alciph.* p. 72, 73 notavit.

4. οἱ μὴδὲν ἔχοντες μηδαμῇ. Sic cum iota subscripto legitur in prima edit., atque ita, quae sunt de hoc genere, velut ἄλλη, πάντα et alia plura, scribenda esse, cum sint antiqui dativi, monet *Etym. M.* v. Ἀμαρτή. Ceterum in scribendo saepe variatur, et invenitur πάντα, et πάντα ces. vid. *Cl. Koen* ad *Gregor.* de dial. p. 95, 96. Vehementiam significationi τοῦ μὴδὲν addit μηδαμῇ. §. 19. pariter μηδεὶς μηδαμῇ. sic et dicunt μηδαμῇ μηδαμῶς, et οὐδαμῇ οὐδαμῶς, quod non semel obvium apud *Platonem.* vid. *Petr. Needham* in *Hieroclem.* p. 4:9. priore, qui ibi laudatur, loco usus est *Noster* T. I. p. 176, 11. seq. ubi et οὐδαμῇ cum i subscripto.

5. ἀμνηχανεῖν βίου καὶ τῶν ἐλαχίστων σπανίζειν. rarius illud ἀμνηχανεῖν βίου victu carere necessarium. *Herodot.* L. I. C. 35. ἐνθα ἀμνηχανήσεις χρημάτων οὐδενὸς ibi nullius rei indigebis. *Isocr.* dixit p. 185. B. τῶν καθ' ἡμέραν ἐκείνην ἀνγκαίαν σπανίζειν.

6. πτωχεῖς ἢ πατρίσιν. Sic legitur in prima editione: vertit et *Caryoph.*, egenis aut patriae: mutavit

M 5

Com.

Combes, qui notat ,, παρχαῖς ἢ πένησιν, pro quo vitiose editum παρπλεῖν. Obtemperarunt ceteri editores. Male, si quid video. παρπλεῖς numero multitudinis saepe dicitur. Ad manum sunt multa loca ex *Xenoph.*, *Dionys. Halicarn.*, *Dione Chrys.*, *Arriano* in *Epict.*, aliis: vel unus *Isocrates* plura suppeditat. velut p. 576. p. 63. D. p. 64. A. p. 132. A. Noster etiam ita T. I. p. 24, 32. Et fuisse perhibentur, qui patriae suas opes largirentur. Certe ita de *Democrito* scribit *Valer. Max.* L. VIII. C. 7. Ext. 4. *At Democritus, cum divitiis censi posset, — quo magis vacuo animo studiis literarum esset operaturus* (ita enim cum *Perizonio* et *Torrent.* videtur legendum: atque ita laudavit *Meursius* in not. ad *Hesych. Miles.* de viris Claris, p. 143.) *parva admodum summa retenta, patrimonium suum patriae donavit.* quamquam ab *Aeliano*, ut monet *Periz.*, fratribus hoc donasse dicitur. *Ael.* locus est V. H. L. IV. C. 20. conf. et *Diog. Laert.* L. IX. Segm. 35: de *Cratete* scribit autem *Aelian* L. III. V. H. C. 6. omnes emanasse ὅτι τῆς οὐσίας ἀπέστη τοῖς Θηβαίοις, eum suas facultates *Thebanis* cessisse.

7. αἱ μὲν (ita pergit) τῆς εἰς λόγους σχολῆς, καὶ νεκρᾶς σοφίας ἕνεκεν (in 1ma ed. εἵνεκεν) αἱ δὲ Φήμης κενῆς, καὶ κενοδοξίας, ἀναξαγόρου, καὶ δημόκριτου, καὶ κράτητες. Legenda hic omnino sunt, quae praeter commentat. ad *Diog. Laert.* L. II. Segm. 6. notavit *Menagius* T. II. p. 73. Egregie huc faciunt illa *Tulli*, ibi laudata: *Quid ergo, aut Ho-*

mero

mero ad delectationem animi ac voluptatem, aut cui quam docto defuisse umquam arbitramur? Aut, ni ita se res haberet, *Anaxagoras*, aut hic ipse *Democritus*, agros et patrimonia sua reliquissent? huic discendi quaerendique divinae delectationi toto se animo dedissent? *Origenes* contra *Celsum* L. II. Opp. T. I. p. 418. D. pauperiam praestantiae Domini Iesu nihil obesce ex eo probat, quod magnus philosophorum numerus apud Graecos fuerit, qui sponte pauperem vitae conditionem eligerent, ex quibus quoque antestatur *Democritum*, *Cratetem*, *Diogenem*. Quemadmodum autem *Ciceronis* locus ostendit, philosophos τῆς εἰς λόγους σχολῆς καὶ νεκρᾶς σοφίας ἕνεκεν, ut ait noster, divitias abdicasse; sic et *Io. Chrysostom.* loco insigni, ubi in eo est, ut gl. riae conditionem eiusque vanitatem ob oculos ponat, docet, plures hoc fecisse Φήμης κενῆς καὶ κενοδοξίας ἕνεκεν, Opp. T. I. p. 346. B. C. Quibus, inquit, per pauperiam licuit magnam consequi gloriam, ii discescere omnino non voluerunt, et magnam etiam auri vim sibi oblatam respuerunt. καὶ τούτους (scribit ad viduam iuniorum) οὐ παρ' ἐμοῦ δεῖσθαι μαθεῖν ἀλλ' ἀκριβέστερον ἡμῶν οἶδας αὐτὴν τὸν Ἐπαμινώνδαν, τὸν Σωκράτην, τὸν Ἀριστείδην, τὸν Διογένην, τὸν Κράτην, τὸν μηλόβοτον ἀνέντα τὴν χώραν τὴν αὐτοῦ. de *Cratete* vid. ibi not. p. 354: de quo sigillatim hoc addit; cum caeteri, exorientem sibi ex divitiarum contemptu gloriam animadvertentes, eas contemserint. οὗτος, καὶ ἄλλοι εἶχεν, ἔρριπεν, videtur hoc eo spectare, quod

quod *Diogenis* suafu pecuniam, quam habebat, in mare proiecerit: de quo conf. *Hemsterhus* ad *Lucian.* T. I. p. 173, 174. Desino in his *Grotii* ad *Matth.* XIX: 21. Narratur *Anacreon* talenta quinque a *Polycrate* sibi donata reddidisse, εἰπὼν, οὐ τιμᾶσθαι αὐτὰ τῆς ἐπὶ αὐτοῖς Φροντίδος. Narrantur alii in mare pecuniam projecisse, cum dicto, *Pereas, ne me perdas. Tanti illis videbatur amovere recte sapiendi moras.*

S. 12.

1. Τί οὖν ὡς καινὸν, ἴδιον θεοῦ παράγγελλει — Olim pro ἴδιον legebam ἄξιον, quia in sequentibus habemus ἄξιον τοῦ σωτῆρος τὸ διδασκα. Verum iam nihil muto et signate dictum puto, ἴδιον θεοῦ. ita S. 10. ὃ τῶν ζώντων ἴδιον ἐστίν. Sic et hic mox τὸ ἴδιον τοῦ ἀνθρώπου, quod hominis proprium est, T. I. p. 162, 16. atque ita saepius: planissime autem hic docet iam *Clemens*, servatorem omnino novum quid, et quod a notitia sapientissimorum hominum inter gentiles longissime remotum esset, tradidisse. per τοὺς προτέρους designat eos, quos paulo ante dixerat non una de causa divitiis renuntiassse: deinde ἄλλοι sunt philosophi, velut *Diogenes*, alique. Satis igitur mirari non possum, virum Doctiss., *Io. Aug. Eberhard.* in nova, quam aliquando edidit, apologia p. 31. (ed. vernac.) scripssisse, *Iustinum Mart.* et *Origenem* non tantum, sed et *Clementem Alexandr.* adeo *Platenem*

magistrum admiratos fuisse, ut adseverare non dubitarent, Iesum praestantissima, quae dedit, praecepta, a Principe philosopho mutuatum esse; atque ad hoc affirmandum excitasse locum *Augustini* L. II de doctr. Christ. C. 43, qui vel plane contrarium docet: vid. *Hipponensis* Episcopi verba Opp. T. III. (edit. Bened.) p. 28. Sunt inter manus plura, ex nostro *Clemente* potissimum petita, loca, quae huc conducì possent, ex quibus constet, plerosque veterum ecclesiae doctorum in ea ex adverbo versatos fuisse opinione, philosophos, quae praeclara habent, ab Hebraeis hausisse, nimis hic etiam aliquando sibi indulgentes, et in antiquis auctoribus multa videntes, (quod de *Clemente* inprimis verissime scripsit *Moshemius* ad *R. Cudworthi* syst. intell. p. 427, no 6.) quae praeter eos nemo facile viderit: verum haec iam omitto, ut huic observationi modum faciam. Hoc tamen haud praetermittendum, non *Clementem* certe aliosque Eximios ecclesiae Antistites, sed *Celsum*, et plures huius generis religionis Christianae hostes statuisse, a Iesu nostro nihil, quod ipsi proprium esset, prolatum esse, sed eximia quaevis a Philosophis, *Platone* potissimum, ducta, quin et melius haec ab iis dicta: lege, sis, quae scripsit *Origenes* contra *Celsum*, Opp. T. I. p. 641 seq., et conf. p. 323 B., et p. 735, 736. Longe autem hirc diversum est. quod praeter alios *Origenes* inprimis doctrinam Christianam ex libris gentilium affirmaverit: ita certe de eo *Hierony-*

mus Epist. 84, quae est ad magnum Oratorem Romanum: Hunc (Clementem Alexandrinae ecclesiae presbyterum) imitatus Origenes decem scripsit *Stromateas*, Christianorum et Philosophorum inter se sententias comparans, et omnia nostrae religionis dogmata de Platone, et Aristotele, Numenio, Cornutoque confirmans. in plurimis procul dubio hic male seduli fuerunt Optimi viri. ceterum, quam vellem supereset liber, quem conscripsit *Alexander* Hierapolis episcopus et martyr, novem capita complexus de rebus novis, quas Christus in mundum intulit, *τί καινὸν εἰσήνεγκε Χριστὸς εἰς τὸν κόσμον*, teste *Suida* v. *Ἀλέξανδρος*, *Ἱερακ.*

2. τί δὲ ἐξαίρετόν τι ἡ καινὴ κτίσις, ὃ υἱὸς τοῦ θεοῦ, μὴνύει καὶ διδάσκει; τοῦ θεοῦ recte prima edit. et *Combefis*, habent: male ceteri τοῦ omittunt. τι post ἐξαίρετον hic minus commodum: legendum τί δε; quid autem? ἐξαίρετόν τι eximium aliquid —; vel potius, quod cum verborum et sermonis nexu melius congruere videtur, τί δὲ ἐξαίρετον ὃ, τι ἡ καινὴ —, quid vero praeexcellens illud et singulare, quod nova —: ὃ hic facile post ἐξαίρετον excidere potuisse, non est quod moneam: quod ex versione *Caryophili* etiam substitui pro quid, quod ceteri habent. — Verum hic potissimum animum advertit illud ἡ καινὴ κτίσις, ὃ υἱὸς τοῦ θεοῦ. Apud *Rufinum* in Epilogo in Apologeticum S. *Pamphili* Martyris Opp. Origen. T. IV. ad calcem p. 56, 2. B legimus, *Clemens quoque alius, Alexandrinus Presbyter et magister illius ecclesiae, in omnibus*

bus pene libris suis Trinitatis gloriam atque aeternitatem unam eandemque designat, et interdum invenimus aliqua in libris eius capitula, in quibus Filium Dei creaturam dicit. Numquid (sic pergit) credibile est de tanto viro, tam in omnia catholico, tam erudito, ut vel sibi contraria senserit, vel ea quae de Deo non dicam credere, sed vel audire quidem impium est, scripta reliquerit: adulterata igitur existimavit. De his agendi hic non est locus. An hunc locum, in quo Dei filius a Clemente nostro creatura dicitur, etiam ob oculos habuerit *Rufinus*, incertum: hoc autem constat, nisi fallor, illum non esse, corruptum. Nec me quidem offendit illud ἡ καινὴ κτίσις: de quo hic nonnulla, dicenda. Dixerat τί ὡς καινὸν, ἴδιον θεοῦ —: posterioris intuitu iam dicit ὃ υἱὸς τοῦ θεοῦ, prioris ἡ καινὴ κτίσις. porro illud καινὸν de Christo Domino Clementi adeo in deliciis fuit, ut pluribus locis in *Protrept.* eum dixerit τὸ ἄσμα τὸ καινὸν. vid. p. 3, 22. p. 5, 4. p. 6, 9, 24. ubi monet, non eo sensu se novum dicere, quo vas aliquod, aut domus, ita dicitur, nam canticum meum novum, inquit, πρὸ ἑωσφόρου ἦν, καὶ ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν θεόν, καὶ θεὸς ἦν ὁ Λόγος. novum dicit (sic addit), quod cum παλαιὰ sit πλάνη, ἡ ἀλήθεια sit καινὸν: atque ita etiam in fine dicit, se τὸν Λόγον, qui omnium rerum principium fuit, quatenus novissimis temporibus venerando et olim sancto nomine Christi appellari voluit, καινὸν ἄσμα vocare. p. 7, 12. scribit,

bit, τοῦτο ἐστὶ τὸ ἄσμα τὸ καινὸν, ἢ ἐμφάνεια ἢ νῦν ἐκλάμψασα ἐν ἡμῖν τοῦ ἐν ἀρχῇ ὄντος καὶ προόντος Λόγου. Ex quibus locis et hoc cognoscimus, *Clementem* sollicitè cavisse, ne quis illam appellationem τοῦ καινοῦ ἄσματος ita acciperet, ut Divinae praestantiae aeterni Dei filii obeset; quemadmodum et ita hic ἡ καινὴ κτ.; ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ. Est locus, ubi et ἡ κτίσις ἡ καινὴ dicitur, simpliciter quidem, sed ita ut divina eius benignitas et potestas liquido appareat. vid. ib. p. 88, 21. τοῦτι, inquit, ἡ κτίσις ἡ καινὴ βεβούληται. intelligunt ibi novam creationem; ego potius novam creaturam, *Iesum*: nempe scribit ibi, τὰ πάντα ὥς ἀκοίμητον γέγονεν, καὶ ἡ δύσις ἀνατολῇ πεπείσκειν, occidenti credidit. tum sequitur illud, τοῦτο ἡ κτίσις ἡ καινὴ βεβούληται. ita de Domino p. 6, 8. — τί δὴ οὖν τὸ ὄργανον, ὁ τοῦ θεοῦ Λόγος, ὁ Κύριος, καὶ τὸ ἄσμα τὸ καινὸν βούλεται; hoc vult, ὁφθαλμοὺς ἀνεπτάσαι τυφλῶν κ. τ. λ. lege iam quae hic sequuntur: v. 25 dicit, οὗτος (sol iustitiae) τὴν δύσιν εἰς ἀνατολὴν μετήγαγεν, καὶ τὸν θάνατον εἰς ζωὴν ἀνέσταυρεν: atque ita δύσις ἀνατολῇ πεπείσκειν. In hac sigillatim denominatione Noster fortassis imitatus est *Ignatium*, qui in *Epist. ad Ephes.*, cum paulo ante Christum dixerat θεὸν ἀνθρωπίνως φανερούμενον εἰς κοινότητα αἰδίου ζωῆς, eum §. 20. appellat τὸν καινὸν ἄνθρωπον, scribens προσδηλώσω ὑμῖν ἥς ἡρεξάμεν οἰκονομίαν εἰς τὸν καινὸν ἄνθρωπον Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἡ καινὴ κτίσις est creatura, cui par aut simile in his terris nunquam existit, homo, sed

idem

idem Deus, per quem vera lux est et vita aeterna. Revoco hic me in memoriam *Epigrammatis* in *Xerxen*, quod legitur in *Anthol. Lat. L. I. p. 192. Quis novus hic hominum terramque diemque, fretumque Permutat? certe sub Iove mundus erat.* pro novus hominum ibi Eruditissimi viri legunt novus dominus; sed recte se habet novus hominum, ut monuit ὁ πάνυ *Weseling.* ad *Herodot. p. 536*: homo erat, ut videbatur cerre, at idem, naturae faciem ita mutans, *Iupiter*, sub quo mundus erat: homo diceret, qualis nunquam inter homines apparuerat. Verum, satis superque de his dictum. Adiungo tantum, hoc ἡ καινὴ κτίσις, ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ idem esse ac illud *Paulinum*, prout equidem expono, *Col. I: 15*, εἰκὼν τοῦ θεοῦ τοῦ ἀοράτου, πρωτότοκος πάσης κτίσεως, omnium creaturarum praecellentissima.

3 διὰ τοῦτο. Sic prima ed., ut et *Combesii* et *Ittigii*: *Fellus* et *Potter.* male διὰ τοῦτο. mox etiam princeps edit. et *Combesii.* τελειώτερον, ceteri τελειώτερον. hoc perinde, §. 42. etiam τὸ τέλειον φυλακτήριον et §. 20. τέλειον pro τελείως: sic et §. 3.

4. γυμνᾶσαι τῶν ἀπὸ τῶν παθῶν, καὶ προῆρξα τὰ ἀλλότρια τῆς γνώμης ἐκτεμεῖν καὶ ἐκβαλεῖν. prima editio habet τῶν ὑπὸ τῶν παθῶν. in margine notatur, ἴσ. τῶν τοιούτων παθῶν, atque hoc in versione expresse, denudare huiusmodi aegritudinibus. legendum potius putem, vel γυμνᾶσαι τῶν ὑπόντων (i. e. ὑπαρχόντων) παθῶν, ut apud *Dion.*

N

Cass.

Cass. T. I. p. 764, 60. γυμνῶσαι τῶν δυνάμεων, et sic alibi cum genit. sine praepositione, vel γυμνῶσαι ἀπὸ τῶν παθῶν, expuncto priore τῶν et pro ὑπὸ lecto ἀπὸ. Saepe haec permisceri, notum. — Τὰ πάθη, ut vere *Philosophus* Ethic. L. II. C. 4, neque αἱ ἀρεταὶ sunt, neque αἱ κακίαι. At Noster est Stoicos secutus, qui τὰ πάθη improbabant. vid. nct. Cl. *Potteri* ad T. I. p. 158, 24. Scribit *Clemens* p. 460, 32. πάθος δὲ, πλεονάζουσα ὁρμή, ἢ ὑπερτείνουσα τὰ κατὰ τὸν λόγον μέτρα· ἢ ὁρμὴ ἐκφερομένη, καὶ ἀπειθὴς λόγῳ. παρὰ φύσιν οὖν κινήσις ψυχῆς, κατὰ τὴν πρὸς τὸν λόγον ἀπειθειαν, τὰ πάθη, ubi et nonnulla adscripta: atque hinc intelligimus, cur p. 100, 31. dixerit τὰ παρὰ φύσιν τῆς ψυχῆς πάθη. p. 487, 8. legimus: ὁ μὲν οὖν ἀπλοῦς λόγος τῆς καθ' ἡμᾶς φιλοσοφίας τὰ πάθη πάντα ἐναπερείσματα τῆς ψυχῆς φησὶ εἶναι, τῆς μαλθακῆς καὶ εἰκαύσης, καὶ οἷον ἐναποσφραγίσματα τῶν πνευματικῶν δυνάμεων, πρὸς ἃς ἡ πάλη ἡμῖν. — Τὰ ἀλλότρια Stoicis sunt, quae Noster paulo post dicit τὰ ἐκτὸς, res externas, sive fortunae, quae vocant, bona, τὰ οὐκ ἐφ' ἡμῖν, quae non sunt in nostra potestate, qualia sunt τὸ σῶμα, ἡ κτῆσις, δόξα, ἀρχαί, καὶ ὅσα οὐχ' ἡμέτερα ἔργα, corpus, possessio, existimatio, magistratus, et quaecumque non sunt nostra opera, ut scribit *Epictetus* initio *Enchir.* ubi vid. Sic et *Euripid.* de corpore in *Supplic.* v. 534. οὗτι γὰρ κεκτῆμεθα ἡμέτερον αὐτὸ: non enim possidemus illud nobis proprium: et de divitiis in *Phoeniss.* v. 558. Οὗτο

τὰ

τὰ χρήματ' ἴδια κεκτῆνται βροτοί, ubi ad v. 561. vid. *Valcken.* alia dabit *Pricaeus* ad *Euang. Lucae* C. XVI: 12. Egregie a *Nostro* *Strom.* L. VII, p. 879. 9. seq. verus gnosticus describitur, εὐσυνειδήτος πρὸς τὴν ἔξοδον, καὶ αἰεὶ ἔτοιμος ὢν, ὥς ἂν παρεπίδημος, καὶ ξένος τῶν τῆδε κληρονομημάτων, μένων τῶν ἰδίων μεμνημένος, *memor tantum propriorum*, τὰ δὲ ἐνταῦθα πάντα ἀλλότρια ἡγούμενος, quae autem hic sunt omnia aliena existimans. p. 278, init., quum dixisset, virum bonum nunquam inopia laborare, ita pergit: πάρεσι μὲν γὰρ αὐτῷ αἰτεῖσθαι καὶ λαμβάνειν ὧν ἂν δέηται παρὰ τοῦ πατρὸς τῶν ὄλων, καὶ τῶν ἰδίων ἀπολαύειν, propriis frui, εἰ φυλάττοι τὸν υἶδν. addit, πάρεσι δὲ καὶ τοῦτο, μηδεμίᾳς ἐνδείας αἰσθάνεσθαι. Hic scripsisse videtur πάρεσι δὲ καὶ τούτῳ, ut ante πάρεσι μὲν γὰρ αὐτῷ. conf. sis cum his, quae in subsequentibus legimus §. 19. huius libelli. τὰ ἀλλότρια igitur hic sunt bona huius vitae, opes inprimis, quarum cupiditate homines, ut plurimum, tanguntur, in quibus summam boni ponunt, et quibus confidere solent. Cur autem ἀλλότρια dicuntur, diserte exponit *Clemens* p. 605, 20. et seqq. Quemadmodum autem dicit, Christum velle, ut malis affectibus nos denudemus, atque ita fimus ἀπαθεῖς, sic et velle, ut τὰ ἀλλότρια ex animo a radicibus excindamus et ejiciamus. Verba ἐκτέμνειν, et ἐκκόπτειν, quod habet *Clemens* §. 29, ipsa hac in re sunt Stoicorum vocabula: ut autem ibi ἐκκόπτειν ἄρδην τὰ πάθη πρόβριζα, ita hic πρόβριζα ἐκ-

τρεῖν. Sic Appianus dixit πρὸ ῥίζον ἐσβέσθαι Vol. II. (ed. novisl.) p. 52, 63. plura huius generis dabat Valck. ad Eurip. Hippol. p. 239, 2. A., Wesfeling. etiam ad Herod. p. 479, ut et Bergl. ibi laud.

5. καταφρονήσαντες τῶν ἐκτὸς. quid apud Stoicos sint τὰ ἐκτὸς, iam dictum. distinguunt illi inter τὰ ἔσω et τὰ ἐκτὸς. τὰ ἔσω sunt, quae pertinent ad nos, id est ad *animum*, qui est nostrum *ego*, τὰ ἐκτὸς, sunt omnes res *externae*, in quibus tum etiam, ut ex Epicteto vidimus, *corpus* censetur. vid. Idem Enchir. C. 29. §. 7. Atque ita etiam scribit Noster §. 15. τὰ μὲν ἐντὸς ἐστὶ τῆς ψυχῆς, τὰ δὲ ἐκτὸς. Neque tamen ita omnes Stoici: plerique, ut tradit S. Empiricus p. 700, τὰ ἀγαθὰ dicebant τὰ μὲν περὶ ψυχὴν, τὰ δ' ἐκτὸς, τὰ δὲ, οὔτι περὶ ψυχὴν, οὔτε ἐκτὸς, nimirum τὰ περὶ τὸ σῶμα ἀγαθὰ. Aristoteles autem, sed alio paululum ratione, bona trifariam dividebat, dicens esse τὰ ἀγαθὰ, ἐν ψυχῇ, ἐν σώματι, ἐν τοῖς ἐκτὸς. vid. Bergl. ad Alciph. p. 410, 411. Atque ita Peripatetici Aristotelem suum secuti; Academici etiam, quamquam non ita frequenter: vid. not. ad Sextum Emp. p. 690. n. L. Sic et pluribus locis Plato; aliquando tamen τὰ ἐκτὸς non memorans, ut docent observat. ad Diog. Laërt. L. III. Segm. 80. atque haec quidem est vulgata divisio. ita Hierocles p. 256. τὰ τῆς ψυχῆς, καὶ σώματος, καὶ τῶν ἐκτὸς. Philo Iud. p. 322. E. τὰ σώματος, τὰ ψυχῆς, τὰ ἐκτὸς: alii plures. Notandus hic locus

Ba-

Basilli Magni in homilia in illud, attende tibi ipse T. II. p. 18. 6. ἄλλο, inquit, ἐσμὲν ἡμεῖς αὐτοὶ, καὶ ἄλλο τὰ ἡμέτερα, καὶ ἄλλο τὰ περὶ ἡμᾶς ἡμεῖς μὲν οὖν ἐσμὲν ἡ ψυχὴ καὶ ὁ νοῦς — ἡμετέρον δὲ τὸ σῶμα, καὶ αἱ δι' αὐτοῦ αἰσθήσεις. περὶ ἡμᾶς δὲ χρήματα, τέχναι, καὶ ἡ λοιπὴ τοῦ βίου κατασκευὴ. Quae autem hic τὰ ἐκτὸς, §. 19. Auctor dicit τὴν ἕξω κτήσιν.

6. ὥς αὐτοὶ τι ὑπὲρ ἄνθρωπον ἐργασάμενοι. sic recte in prima editione, a quoque ita etiam Combefisus: quod cur deinceps mutatum sit in ἐργαζόμενοι, equidem ignoro.

7. καὶ γὰρ ἂν κακὸν ἐστὶ — Carioph. vertit, nam et illud verum est: ceteri, nam etsi illud contigerit, quod minus probandum. Graeci dicunt καὶ γὰρ ἐστὶ πῦτος, et ἐστὶ ponitur pro verum est. ἐκεῖνο recte refertur ad sequens. Isocr. p. 107. B. ἀλλ' ἐκεῖν γε ῥαδίως ποιήσει, τὰς πόλεις τὰς τὴν Ἀσίαν κατοικύσας ἐλευθέρωσεις. Sic et Noster p. 277, 37., et hic §. 15. ἐγὼ γοῦν κακὸν φησάμι' ἂν. Verum quid illud ἂν? Vocula haec verbo modi indicativi aliquando apponitur, et vim dubitativam habet, ut egregie docuit I. Toup Emend. in Suid. P. I. p. 196. Sic καὶ γὰρ ἂν κακὸν ἐστὶ esset, etenim fieri potest, ut et illud ita sit, vel etenim et illud verum esse potest: dubito tamen, num ἂν sincerum sit, et legendum mihi potius videtur αὖ. Saepissime haec male inter se permutantur. vid. Valck. ad Eurip. Phoen. v. 44. et Markl. ad Supplices p. 180, 2. In pri-

N 3

ma

ma edit. legitur *ἐν*, quod quin typorum vitio ita pro *αὐ* expresum sit, vix dubitari potest. *αὐ* etenim, etiam porro, et in progresu orationis vel argumentationis non raro adhibetur. conf. *Ael. V. H. II. 13.* Noster ita §. 18. οὕτω καὶ ἄπορος τις αὐ καὶ ἄβιος —. conf. et *T. I. p. 122, 4.* Sententia igitur verborum haec est: etenim rursus (vel porro) et illud verum est.

8. ἐντετηκυῖαν καὶ συζῶσαν. exquisite dictum, ἐντετηκυῖαν intime insidentem, et impresam. sic *Sophocl. Electr. v. 1311.* μῖσος τε γὰρ παλαιὸν ἐντέτικ' ἐμοί. apud *Dion. Halic. Antiq. Rom. p. 518, 15.* Φροντὶς ἐντετηκυῖα τοῖς σπλάγχνοις. metaphora ducta ab eo, v. c. plumbo, quod liquidum factum et infusum firmiter inhaeret. legimus apud *Dionem Chrysost. p. 398.* in fine ἐπειδὴ αὐτοῖς ἐνήκετο τοῦ μέλιτος —. *Cl. Reiskius* emendat ἐπεὶ δὲ αὐτοῖς ἐνήκε τοῦ μέλιτος. nihil mutandum puto; tantum pro ἐνήκετο legatur ἐνετήκετο. συζῶσαν quasi una cum ipso viventem, id est, in ipso perpetuo vigentem. paulo diversa ratione dicitur quis *πενίᾳ, φόβῳ, ἀρετῇ συζῆν*, quae *Ioa. Chrysostomo* inprimis trita.

9. μὴ οὐ κατακλῆσθαι. sic in prima edit. *Combesius* ceterique οὐ omiserunt. Verum μὴ οὐ nonnunquam ita iungitur, quod vel *Lexica* docent. Sic e. g. *Soph. Oed. Tyr. v. 13.* — τοιάνδε μὴ οὐ κατοικτεῖρων ἔδραν. etc.

§. 13.

1. ἱκανὰ κεκτημένον αὐτόντε περὶ τὴν κτῆσιν μὴ κακοπαθεῖν, καὶ οἷς καθῆκεν ἐπικουρεῖν. ἱκανὰ κέκτησθαι est possidere quod satis est. Hic Stoicis alter divitiarum modus, docente *Seneca Ep. 2^a* in fine: *Quis sit divitiarum modus, quaeris? Primus, habere quod necesse est: proximus, quod sat est.* περὶ τὴν κτῆσιν μὴ κακοπαθεῖν est, quae habes ita possidere, ut malis, fame, inopia, non vexeris, sed semper tibi suppetat, quod satis est. de verbo κακοπαθεῖν vid. *L. Bos V. C. ad 2 Tim. II: 3. Thucyd. L. IV. C. 29.* de militibus κακοπαθοῦντες τοῦ χωρίου τῇ ἀπορίᾳ. add. *Stobaeus p. 202, 15.* Mox ex prima editione dedi καταλειπτο pro καταλιπτο, quod ceterae habent.

2. κτήσασθε θησαυροὺς — διούρυσσους. Opportune hic Auctor, qui πολλὰ ἄλλα τοῦ κυρίου δόγματα memoraverat, hic, quod veteribus ecclesiae Doctoribus moris est, plura S. Scripturae loca iungit. memoriter hic etiam locum laudans, κτήσασθε scribit pro θησαυρίζετε ὑμῖν, quomodo habet, haec explicans *T. I. p. 578, 13.* In prima editione legitur διαρύσσουσι. forte quis hinc existimet, *Clementem* scripsisse διαρύσσουσι: sed διούρυσσους etiam habet *I. cit.*

3. ἐπιγενοῦσθαι ζαχαίῳ κελεύει καὶ ματθαίῳ τοῖς πλουτοῖς καὶ τελόταις. *Caryoph.* vertit, hospitem iubet esse sibi *Zachaeum* et convivatur apud *Matthaeum*

thacum — illud *convivatur* — non est in textu: hoc requiri existimans *Combesius* edidit καὶ Ματθαῖω (συνδειπνεῖται) reddens, et cum *Matthaeo* communem coenam agit: in quo ceteri recte eum non sunt secuti. Nimirum illud ἐπιξενούσθαι, quod ad *Zachaeum* proprie spectat, extenditur etiam ad *Matthaeum*, cum familiarius convivium ad illud etiam ex parte pertineat. Ceterum possis et hoc, si velis, referre ad sermonis brevitate, qua veteres saepe uti solent, duobus, pluribus etiam, vocabulis unum verbum subiungentes, quod uni eorum tantum proprie respondeat: cuius generis plura habent *Eximii viri Dukerus* et *Graevius* ad *Flor.* L. II. C. XVII. §. 12. et ad L. III. C. XXI. §. 26. adde et *Drakenb.* ad *Liv.* L. 40. C. 42. §. II.

4. τὴν δὲ δικαίαν κρίσιν ἐπιθεῖς, καὶ τὴν ἀδίκον ἀφελὼν in margine *Imae* edit. notatur, pro κρίσιν legendum videri κτήσιν, atque ita etiam reddit *Caryoph.* sed iuste possesta relinquens, et iniusta demens. verum κρίσιν sincerum esse existimo. τὴν ἀδίκον κρίσιν tollit Dominus, et iustam adjicit, ad ea, quae *Zachaeus Luc.* XIX, Com. 8. dixerat, ita respondens, ut diceret: Com. 9, σήμερον σωτήρ ἐστι τῷ δικῷ τούτῳ: (conf. Com. 7.) Caetera in 1ma editione non leguntur, quocirca et hic expungenda esse censui.

5. μὴ ἀπὸ χρημάτων commode hic μὴ exponitur per εἰ μὴ nisi: cuius generis exempla ex *Aristotele*, *Demosthene* aliisque produxit *Budaeus* in Comm.

L. G.

L. G., et de quo doctiss. *Hoogveen* egregia dedit in *Doctrina Particularum T. I. p. 731.*

§. 14.

1. Οὐκ ἄρα ἀποβρίπτειν τὰ καὶ τοὺς πέλας ἀφελούντα χρήματα. Cum iis, quae hoc capite docet auctor, conveniunt, quae *Athenaeus* de *Zenone* Stoico tradit L. VI. p. 233. B., eum nimirum existimasse divitias nec inter optanda, nec inter fugienda, sed inter indifferentia, inter τὰ ἀδιάφορα, sicut et Noster §. 20. dicit, esse habendas, excepto legitimo et recto earum usu. Qui hic autem opes non esse abjiciendas, scribit *Clemens*, abjiciendam esse monet vasorum multitudinem et pocula argentea et aurea, et famulorum turbam, *Paedag.* L. III. p. 277, 6.

2. κτήματα γὰρ ἐστὶ κτήτᾳ ὄντα, καὶ χρήματα χρήσιμα ὄντα. —. In his cernitur verborum notatio, qua saepe eundem in modum usi sunt Praestantissimi scriptores. Similium exemplorum in promptu est uberior copia: unum tantum hic excito, ut simul leviter emendem. Est ex *Isocrate* ad *Demonicum*, p. 8. A. Πειρῶ τὸν πλοῦτον χρήματα καὶ κτήματα κατασκευάζειν. ἐστὶ δὲ χρήματα μὲν, τοῖς ἀπολαύειν ἐπιταμένους: κτήματα δὲ τοῖς χρῆσθαι δυναμένοις. At χρῆσθαι idem est quod ἀπολαύειν, neque id respondet ad τὸ κτήματα. melius in Codd. nonnullis pro χρῆσθαι legitur κτᾶσθαι: quomodo et edidit Doctiss. *Auger.* non tamen

N 5

ita

ita scripsit, ut puto, *Isocrates*, cuius manus esse videtur κεκτήσθαι. Sententia huc redit: *da operam ut divitiae tibi sint χρήματα et κτήματα. χρήματα autem iis sunt, qui frui sciunt, κτήματα autem iis, qui possidere norunt.*

3. τοῖς εἰδῶσι τὸ ὄργανον ἔαν. — Non videtur ita scripsisse *Clemens*. Si haec iuncta voluisset, scripsisset potius τοῦ ὄργανου. *Homerus* εἰδῶς ita passim cum genitivo construit: sic et alii, velut *Euripides* Iphig. in Aul. v. 1070. (ed. *Musgr.*) Μουσῶν εἰδῶς. plura et egregia hic dedit ὁ πᾶν *Hemsterh.* ad *Thom. Mag.* v. γεγυμνασμένος. Sed nihil novandum: interpunctio tantum mutanda, et ὄργανον ad sequentia referendum hoc modo, τοῖς εἰδῶσι. τὸ ὄργανον, ἔαν χρῆ τεχνικῶς, τεχνικὸν ἔσιν. lege sis, et vide an non oratio sic melius procedat. Verum et οἱ εἰδότες ita absolute positum eleganter saepius est *scientes, periti*. Sic λέγειν πρὸς εἰδῶτα apud *Aeschyl.* Suppl. v. 750. et in *Prometh.* v. 440. legimus, καὶ γὰρ εἰδυῖαισιν ἂν ὁμῶν λέγοιμι, ubi *Cl. Abresch.* Anim. ad *Aesch.* L. I. p. 31. non male pro ἂν legendum censet ἔν, vel καὶ pro καὶ: praepositio enim hic addi solet, et dici λέγειν ἔν εἰδῶσι, et similia, ut exempla ibi producta docent. *Demosth.* p. 213. in fine (ed. a. 1570.) κρίνεσθαι ἔν τοῖς παντ' εἰδῶσι. *Andocides* p. 20, 18. (ed. a. 1575.) καὶ ταῦτα ἔν εἰδῶσι δῆπου κἄλλιον ἡμῖν. *Synesius* p. 303. A. ἔν εἰδῶσι βλοφυρόμενος τὴν καταβεβλημένην εὐγένειαν. nonnulla de hoc genere etiam notavit *Weissen.* ad 2 Petr.

2 Petr. I: 12. Addo *Dionem Chrysost.* contra se posuisse τοὺς ἀπειροὺς et τοὺς εἰδῶτας p. 143. A. Ceterum cum his τὸ ὄργανον, ἔαν χρῆ τεχνικῶς, τεχνικὸν ἔσιν, et quae consequuntur, compara quod *Ioa. Chrysostomus* habet de gladio Opp. T. II. p. 232. A. τὸ ξίφος κεῖται μέσον. καὶ μὲν κατὰ τῶν πολεμίων χρῆσι, σωτήριον τὸ ὄργανον γέγονεν. ἂν δὲ κατὰ ταυτοῦ τὴν πληγὴν ἀθήσῃς, οὐχ' ἢ σιδήρου φύσις, ἀλλ' ἢ σὴ παρανομία γίνεται τῆς σφαγῆς αἰτία. Nec dissimile est, quod scribit de ieiunio p. 40. B. φάρμακόν ἐστιν ἢ νηστεία· ἀλλὰ τὸ φάρμακον, καὶ μυριάκις ὠφέλιμον ἢ, πολλάκις ἀχρηστὸν γίνεται διὰ τὴν ἀπειρίαν τοῦ χρωμένου. lege et quae *Dio Chrys.* habet p. 147, 148.

4. ἀπολαύει τῆς σῆς ἀμουσίας. Sensus est: vitium contrahit ex tua imperitia, damnum imperitiae tuae in illud redundat. de usu hoc verbi ἀπολαύειν vid. quae scripsit vir magnus ad *Luciani* T. I. p. 101, 102. Emendationem meam, (quod hoc loco tantum factum est,) in textum recepi, quia vulgatum sequi non poteram, et emendationem certissimam esse arbitror. In 1ma edit. legitur ἀπουσίας, quod hic plane alienum. in margine scriptum ἰσ. ἀμαθίας. *Combef.* hoc remotius censens, substituit ἀπαίδευσις, atque hoc in textum induxit: inde propagatum in ceteras editiones. primum legebam ἀπειρίας; quo in praecedente nota vidimus pari ratione uti *Chrysostomus*. Sed nullus deinde dubitationi locus relictus est, quin a *Clemente* scriptum fuerit ἀμουσίας. *Plato* in *Alcib.* I. p. 32.

p. 32. A. ἔτι τὴν ἀνδραποδώδην (Φαῖεν αἱ γυναῖκες) τριῖα ἔχοντες ἐπὶ τῇ ψυχῇ, ὑπ' ἀμουσίας (prae imperitiis) καὶ —. *Philo Iudaeus* (vet. edit.) p. 510. A. etiam habet μουσικὴ ἀμουσία, παιδεία ἀπαιδευτία, συνόλως τέχνη ἀτεχνία. conf. et *Ael. V. H. L. XIII. C. 25.*

5. δύνασθαι χρῆσθαι δικαίως αὐτῷ; πρὸς δικαιοσύνην καθυπηρετεῖ ἀδίκως τίς αὐτῷ χρῆται; πάλιν ὑπηρετεῖ, certe pro καθυπηρετεῖ. verbum hoc valde rarum est; habet tamen *Eustathius* de *Ismeniae Ismenes amor. L. IX. p. 357.* prope finem. καὶ πάλιν ὑσμίνῃ καθυπηρετεῖ τῇ δεσποίνῃ πρὸς ἔρωτα. — τίς interrogat, pro εἰ τις, ut *Iac. III: 13.* et saepius. conf. *Vorst. de Hebraism. N. T. L. I. C. 7. p. 171.* Ceterum his similia si desideres, dabit *Aeschines dial. II. §. 17.* et §. 32, ubi vid. nota *Horrei p. 96.* Artem illam, quae docet de vitiarum usum, *B. Chrysostomus in Matthaeum*, ut scribit summus *Casaubonus ad Persii Sat. 6iam, p. 187,* pronunciavit τέχνην εἶναι πατρῶν τῶν τεχνῶν ἀνωτέραν artem artium.

6. τὸ ἐξ ἑαυτοῦ μὴ ἔχον μῆτε τὸ ἀγαθὸν μῆτε τὸ κακόν. Sic 1ma edit. ἐξ ἑαυτοῦ. et mox etiam καθ' αὐτὸ. Ceterum, quod *Noster* hic de divitiis, hoc universe de omnibus rebus pronunciat *Isocrates* in *Arched. p. 126.* B. οὐδὲν γὰρ, inquit, τῶν ὄντων ἐστὶν ἀποτόμως, οὔτε κακόν, οὔτ' ἀγαθόν· ἀλλ' ὅπως ἂν χρῆσται τις καὶ τοῖς πράγμασι καὶ τοῖς καιροῖς. οὕτως ἀνάγκη καὶ τὸ τέλος ἐκβαίνειν ἐξ αὐτῶν.

7. ἀφ'

7. ἀφ' ὧν ἂν ἔλγται καθ' αὐτὸ. in 1ma ed. legitur ἔλγται. (forte quis suspicetur, *Clementem* scripsisse ἔλγεται, coll. *Iac. I: 14,* et *Lucian. T. I. p. 613, 96.*) sed typorum vitium est pro ἔλγται, quomodo *Combesfissus* ceterique recte ediderunt. *Caryoph.* ita etiam legit. qui haec vertit pro suae voluntatis arbitrio. de ἀφ' ὧν vid. *G. Budaeus Comm. L. G. p. 1345, 30. seq.* — Quod mox sequitur, ἐλεύθερον vel τὸ ἐλεύθερον, est *libertas.* conf. *Thucyd. p. 125, 87.* *Homerus* dixit ἐλεύθερον ἡμᾶρ, de quo *Obf. L. I. 2. edit.* p. 24. notavit *I. F. Gronovius.*

8. τῆς μεταχειρίσεως τῶν δοθέντων. Ita recte in 1ma edit, in ceteris male μεταχειρήσεως. Haec crebro confunduntur, de quo alibi notavi Recte in *Dione Cassio p. 837, 82.* (nov. edit.) iam est διαχειρίσις, quod ante erat διαχείρησις. recte etiam apud *Isidor. Pelus. L. II. Ep. 127.* *C. Rittershusius* pro ἐγχειρήσειεν legit ἐγχειρίσειεν. vitiose ibidem paulo post, ut obiter hoc addam, σκαιωρηθέντα pro σκευωρηθέντα. In *Glosfario in Sacros N. T. libros Cl. Io. Alberti p. 73.* ex adverbo legitur: 'Ραδιουργίας. ἐγχειρίσεως πονηρᾶς, pro ἐγχειρήσεως. Ceterum in fine εἰρημένον in 1ma, et *Combesfissi* edit., in reliquis male εἰρημένων.

§. 15.

1. Ἐγὼ γοῦν κἀκεῖνο φήσαιμ' ἂν. male in ed. *Felli et Potteri* φήσαιμ'. ἂν — in 1ma ed. sine ulla

ulla distinctione φήσαιμ' ἂν ἐπειδὴ — recte *Combesf.* et *Ittigius* punctum posuerunt post ἂν. *Noster* in *Protrept.* p. 13. init. τοὺτους ἐγὼ γ' ἂν ἀρχεῖν καὶ φήσαιμ' μύθων ἀθέων — Mox pro πότερον ταῦτα παραιτεῖται in 1ma ed. est πρότερον τ. π., typorum vitio: quocirca ceteri πότερον bene dederunt.

2. πλουτεῖν τῶν παθῶν. in prima edit. legitur πλουτεῖν, τῶν παθῶν. in margine legitur ἴσ. διὰ τῶν —, quomodo et *Caryoph.* vertit, adhuc esse potest dives *per affectus*. Sed optime *Combesf.* hanc coniecturam reiecit, et monuit, πλουτεῖν παθῶν esse *pravis affectibus esse divitem* atque hoc mox, et saepius, a *Clemente* repeti. Nimirum πλουτεῖν, πλούτος et similia eleganter metaphoricè transferuntur ad notandam quamvis rerum, bonarum inprimis, subinde et malarum, copiam. Egregie ita voce πλούτος usus *Apostolus* inprimis in *Epistolis* ad *Romanos* et *Ephesios*; et alia structura 1 *Tim.* VI: 18. dixit πλουτεῖν ἐν ἔργοις καλοῖς omni virtutum Christianarum genere abundare. *Clemens*, ut hic etiam §. 16. dixit πλουτεῖν τῶν ἐπιθυμιῶν, atque ita et in seqq.

3. ἡ γὰρ τοι διάθεσις τὸ αὐτῆς ἐνεργεῖ, καὶ τὸν λογισμὸν ἄγχει καὶ πιέζει, καὶ φλεγμαίνει ταῖς συντροφοῖς ἐπιθυμίαις. voce διάθεσις pro affectu saepius in hoc lib. utitur *Clemens*, vid. §. 1. in fine §. 3. §. 12. §. 19. vertitur hic a *Caryoph.* ceterisque cupiditas. forte quis hic malit, invitante verborum cohaerentia, inprimis illis, καὶ τῶν μὲν ὑπηρετικῶν περίκοψεν, ἐξεκαῶσε δὲ —, ἀπόθεσις depositio, ab.

abiectionis opum, quomodo et in fine huius paragraphi dixit ἀποθέσθαι τὰ βιωτικά. — *Λογισμὸς mens, ratio* conf. *Suidas* in libro de mundi opificio scribit *Philo* p. 32. A. (vet. ed.) Deum τὸν βασιλέα λογισμὸν ἐνιδρύσασθαι τῷ ἡγεμονικῷ. L. I. *Allegor.* p. 53. B. haec apud ipsum legimus: ἐστὶν ἡμῶν ἡ ψυχὴ τριμερὴς, καὶ ἔχει μέρος, τὸ μὲν λογικόν, τὸ δὲ θυμικόν, τὸ δὲ ἐπιθυμητικόν· καὶ συμβέβηκε τοῦ μὲν λογικοῦ χαρίον εἶναι καὶ ἐνδικαίτημα, κεφαλὴν. His gemina habet *Noster* p. 110, 13 ἐνθρονίζεται δὲ οὗτος (ὁ λογισμὸς) ἐν ἐγκεφάλῳ. vid. ibi not. et p. 250, 12. seq. ubi tres illas animae partes pluribus exponit: sic et alii, qui isthoc loco laudantur. — loco priore, v. 10. dicit τὴν ἄγνοιαν (sive, ut ibi dicit, τῆς ἄγνοιας κόμας) ἐπισκιάζειν τῷ λογισμῷ. *Achilles Tatius*, loco a *Bergl.* cit. ad *Alciph.* p. 53, dixit, τὴν ὀργὴν περιπλακτούσαν τὴν καρδίαν ἐπικλύζειν τὸν λογισμὸν τῷ τῆς μανίας ἄφρῳ. — Signate dicit ταῖς συντροφοῖς ἐπιθυμίαις. conf. quae notavit *Cl. Abresch* *Dilucid.* *Thucyd.* p. 211, 212. *Besτίας*, quae cum hominibus aluntur et victitant, *Herodot.* L. II. C. 66. dixit, ὁμότροφα ἀνθρώποισι θηρία. *Eximie* σύντροφοι dicti sunt honestiores, qui pueris nobiliori loco natis a parentibus comites adiungebantur, et una cum iis instituebantur, qui a Spartanis peculiari nomine μύθωνες seu μύθωνες dicebantur. vid. *Schol.* ad *Arist.* *Plut.* v. 279, ut et *Kust.* et *Spanh.*, ad *Equit.* v. 631, 694, et *Casaub.* add. Interpretes ad *Hesych.* in utraque voce. *Polybius* in *Excerpt.* T. III. p. 139. Ced *Ern.*

Ern.) dixit παρατρέφους. vid. ibi magnus *H. Valesius* p. 192. Ad hunc vocis usum forte respexit *Clemens*.

4. ἐξέκαυσε δὲ τὴν ὕλην τῆς κακίας τὴν ἐμφυτον τῇ πᾶσι ἐντὸς ἀπορίᾳ· convenit illud *Iacobi* Ep. C. 3: 5. Ἰδοὺ, ὀλίγον πῦρ ἡλίχην ὕλην ἀνάπτει. fomentum perturbationum apud *Porphyr.* de Abst. 55. in fine dicitur ὑπέκαυμα τῶν παθῶν. ubi nonnulla notavit *Cl. de Rhoer*, quibus plura ex *Plutarcho*, qui voce ὑπέκαυμα ita saepe utitur, ex *Iosepho*, *Philone Iud.*, aliisque addi possent: vide et sis *Hemst.* ad *Luciani* T. I. p. 317, 318. ubi etiam de voce ἑκαυμα ἐκκαίειν πόλεμον non semel dixit *Polybius*. ἐκκαίεσθαι περὶ τῶν τῶν χαμάτων πόθεν legimus apud *Io. Chrysost.* T. II. p. 30. E. alio sensu succendi circa divitiarum desiderium: pro exurere adhibuit *Dion. Chrys.* p. 64. A. ubi πυρὶ ἐκκαῦσαι igne ex animo exurere. bene ibi interpret, sed in textu male legitur ἐγκαῦσαι, ut iam monuit *Davissus* V. C. ad *Cicer.* de Nat. Deorum L. III. C. p. 299, ubi plura. — τὴν ἐμφυτον insitam. Sic *Alciph.* L. I. Epist. 31. p. 128. dixit τὴν ἐμφυτον ἀμαθίαν. ubi *Bergl.* ex *Dinarcho* notavit τὴν ἐμφυτον πονηρίαν, apud quem et legitur ἐμφυτος αἰσχροκέρδεια p. 104, 5. *Iamblichus* apud *Stobaeum* p. 471. de dialectica: πάντες ἄνθρωποι, inquit, χρῶνται τῷ διαλέγεσθαι, ἐμφυτον ἐκ νέων ἔχοντες τήνδε τὴν δύναμιν. In *Sapientia Salom.* C. XII, 10. est ἐμφυτος κακία. docte de usu huius vocis egit *G. Raphelius* ad *Iac.* I: 21. 4. ceterum, insitum eo sensu, quo naturale quid ex-

pri-

primitur, continuum esse in *Cicerone*, monet *Cl. Iac. Gronov.* ad *M. Minucii Fel. Octav.* p. 144.

5. ἐπιτῆται. ita recte prima edit., ceterae male ἐπιτῆναι. mox etiam praebet ἀπωτέλ δὲ τὰ ἐπιζήμια, non καὶ ἐπιζ., ut in reliquis legitur.

6. τὰ τῆς ψυχῆς ἀβρώσηματα καὶ πάθη. τὰ ante πάθη non legitur in 1ma edit. quocirca et expunxi. ἀβρώσημα est vocabulum Stoicorum, qui et in animo aequae ac in corpore dicebant esse νοσήματα et ἀβρώσηματα, quae ex perturbationibus existerent, cum inveterāssent, penitusque infediscent, ut notat *Cl. Ernesti* in *Clav. Cicer. Ind. Graeco* — *Lat. v.* ἀβρώσηματα. Lege autem inprimis *Diog. Laërt.* in *Zenone* L. VII. p. 437. Ceterum, ut hic τὰ τῆς ψυχῆς ἀβρώσηματα et πάθη iunxit *Clemens*, ita et *Philo Iud.* p. 714. C. τὰ τῆς ψυχῆς πάθη καὶ ἀβρώσηματα. Noster etiam scripsit T. I. p. 89, 20. ἀπαλλαγῆναι παθῶν, ἃ δὲ ψυχῆς νόσοι.

§. 16.

1. ὁ τούτων πλοῦτος — σωτήριος. interpunxi haec secundum primam editionem.

2. οὗ δὲ καθαρεύουσιν — τὴν ψυχὴν παρασχόμενον. — eadem locutio apud *Diodorum Sic.* in Excerpt. T. II. p. 555, 64 ubi tradit, *Pythagoram* praecepisse, ut sacrificaturi Deos adirent, μὴ μόνον τὸ σῶμα καθαρὸν παρεχόμενοι πάσης ἀδίκου πράξεως, ἀλλὰ καὶ τὴν ψυχὴν ἀγνεύουσιν. καθαρὸς ad Corpus maxime pertinet, ἀγνὸς et ἀγνεύειν ad mentem,

O

at.

atque ita distingui, hoc *Diodori* loco videmus; verum haec saepe, ut fit, commutantur, atque adeo καθαρὸς et καθαρεύειν ad mentem etiam refertur, ut hoc loco. mox etiam καθαρὸς τὴν καρδίαν, et §. 19. καθαρὸς τῇ καρδίᾳ. fit et apud *Dionem Casf.* T. II. p. 788, 94. καθα-ρὰ καὶ ἀφρόντιστος καὶ ἀνύποπτος ψυχῇ: atque ita et alii; et saepius in libris Sacris. — eis δὲ ἀκάθαρτον ψυχὴν θεοῦ χάρις οὐ παραδύεται. Sic prima editio: pro quo cur *Combesfilius*, quem ceteri de more secuti, substituerit *πρὸς αὐτὸν*, ignoro. tantumdem enim haec valent. *Themistius* Orat. XXII, p. 275. Β εἰ γὰρ σὲ λάβῃ παραδύσσει ἀλαζονεία, πάντα ἐκεῖνα ἐξέως τὰ δεσμὰ διαλύσει, μετέωρον ἄρᾳ. Si enim clam tibi arrogantia obrepserit, ea te sublimen attollens omnia illa vincula celeriter dissolvit.

3. οἰκίαν. In edit. *Felli* et *Ittigii* est οἰκίας, nec male; nam οἰκία etiam domus dicitur; sed prima editio habet vulgatum οἰκίαν, quamobrem hoc revocavi.

4. καὶ τῷτε διδόντι θεῷ λειτουργῶν — pro τῷτε legendum τῷτε —: saepe τε et γε confusa. tantilla hac mutatione omnem lacunae suspicionem in *Luciani* Prometh. p. 27. sustulit *Hemsterh.* Non uno Nostri loco vitiose τε pro γε legitur. vid. p. 570, 6., ubi recte Graece peritissimus *Sylburgius*. in Trag. *Ezechiele* p. 414, 25. praestat etiam *Eusebii* Αὐτὴ γε. p. 422, 3 pro τῷτε γινώσκω εἶναι — legendum τῷτε —, atque ita inprimis p. 425, 29. ubi *Sylburgius* male unum membrum deesse suspicatus legit, ὅπως τε τὸν θεόν, ὅπως τε γνωστέον ἐαυτοῦ.

τοῦς legendum, ὅπως γε γνωστέον ἐαυτοῦς. tum illud de Deo sequitur: nam ita pergit; οὗτος δὲ τῶν ὄλων τὸν πατέρα ἐκκαλύπτειν —. Sunt et in promptu nonnulla loca ex aliis scriptoribus hoc vel simili modo emendanda; sed manum abstineo. intactum tamen praetermittere non possum locum *Philonis Iud.* valde corruptum p. 44. E. (vet. edit.) ἀπρακτος γὰρ αὐτὸς ἐξ ἐαυτοῦ ὢν, ὥσπερ — primo hic cum *Mangeio* ex Ms. ante ὥσπερ inferendum μὴ. secundo pro γὰρ legatur γε. (non raro haec duo etiam confunduntur) tertio ex loco *Platonis*, quem hic expresit, in *Theaet.* p. 120. B. C. post ταῖς ἄλλαις addatur αἰσθήσεσι. Totus igitur locus sic legendus est: οὐδὲ νοῦς ἐργάσεται καὶ πραγματεύσεται τι περὶ αἰσθησιν, ἀπρακτος γὰρ αὐτὸς ἐξ ἐαυτοῦ ὢν μὴ ὥσπερ ὄντος καὶ ἐπιφεικίζοντος ὁράσει μὲν χρώματα, Φωνὰς δὲ ἀκοῇ, γεύσει δὲ χυλοῦς, καὶ ταῖς ἄλλαις αἰσθήσεσι τὰ οἰκίαν τοῦ αἰτίου.

5. κρείττων ὑπάρχων τῆς κτήσεως αὐτῶν. vertit *Cayroph.* rebus possessis animam sublimiorem habens. Ceteri, animoque quam pro illorum possessione praestantior. obscuriora haec; et minus perspectam habuisse videntur elegantiorum locutionem interpretes. κρείττων τῆς κτήσεως αὐτῶν est superior, vel maior possessione illorum, vel illis possessis, sic ut haec ipsi pareant, et se quasi submittant. Sic elegantioribus scriptoribus hoc κρείττων de rebus et personis frequenter adhibetur, ut egregie docuit *Valck.* in *Euripid.* Hippol. p. 294, 295. Oppositum ἥττων. Sic κέρδους ἥττονες apud *Comicum* in Plu-

Pluto v. 363. vid. et Cl. P. *Burmamnus* ad *Val. Fl.* Argon. L. VII, v. 349. Hoc voluisse *Clementem*, consequentia abunde testantur.

6. μηδὲ ἐν τῇ ψυχῇ ταῦτα περιφέρειν. quos quis in sinu gestat, hos ἐν τῇ ψυχῇ dicitur περιφέρειν; atque ita etiam de iis, quae animo cara sunt. vid. *Liban.* Epist. 193, ubi notavit *Doctisf. Io. Chr. Wolfius.* Emendandus hic obiter *Athenaeus* p. 451. A. ubi, Sappho griphum dissolutura, quum dixisset, foemineam naturam esse epistolam, ita pergit: βρέφη δ' ἐν αὐτῇ περιφέρει τὰ γράμματα, ἄφωνα δ' ὄντα ταῦτα τοῖς πόρρω λαλεῖ. ita ex MS¹⁰ legendum:

7. δυνάμενος ἴλεω τῇ γνώμῃ καὶ τὴν ἀπαλλαγὴν αὐτῶν ἐνεγκεῖν —. ita in 1ma ed., addito articulo, τὴν ἀπαλλαγὴν, ut mox καὶ τὴν περιουσίαν. recte et *Combesif.* In mente hic habuit *Clemens* illud *Apostoli* in ep. ad. Hebr. C. X: 34. ἴλεως γνώμῃ est animus serenus, hilaris. sic apud *Ael.* V. II. XV. 6. ἴλεως διάνοις, et de *Socrate* L. IX. C. 7. ἦν ἴλεως αἰεὶ τὴν διάνοιαν, καὶ λύπης ὑπεράνω πάσης· p'ura, si vis, lege adscripta ad *Clementis* nostri T. I. p. 180, 9.

8. καλούμενος. ita recte prima edit., sic et *Combesif.*: ceteri male λαλούμενος.

9. οὐρανοῦ βασιλείας. §. seq. legimus βασιλείαν οὐρανῶν, et §. 42. non procul a fine τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, atque ita dici solet; quod ex Sacris Literis omnes norunt. βασιλεία οὐρανοῦ nusquam obvium: et tamen ita hic legimus. Verum sine dubio

bio pro οὐρανοῦ legendum οὐρανοῦ. *Apostolus* 2 Tim. IV. 18. ῥύσεται με ὁ κύριος ἀπὸ παντὸς ἐργοῦ πονηροῦ, καὶ σώσει εἰς τὴν βασιλείαν αὐτοῦ τὴν ἐπουράνιον. Forte in his, κληρονόμος ἔτοιμος οὐρ. β. resp. xit ad loca *Inc.* II: 5. Matth. XXIV: 44. et XXV: 10. §. 42., quamquam paulo diversa ratione est ἔτοιμος λήταρχος ἦν prompto animo dux latronum erat. — Quod sequitur ζῆσαι intelligo de vita aeterna: lege sequentia. sic §. 2. ὡς οὐ βιωσόμενοι, et ζῆν §. 10, et 12. refertur ad illud Divitis τί ἀγαθὸν ποιήσω, ἵνα ζῶν αἰώνιον κληρονομήσω; Conf. et Noster in eadem re p. 274. 22.

§. 17.

1. ὁ δὲ ἐν τῇ ψυχῇ τὸν πλοῦτον φέρων, καὶ ἀντὶ θεοῦ πνεύματος ἐν τῇ καρδίᾳ χρυσὸν φέρων ἢ ἀγρόν — Usus est hoc loco *Wetsten.* ad illud vulg. interpretis exportate καὶ ἄρτε, 1 Cor. VI. 20. Quod hic φέρων, paulo ante dixit, ut vidimus, περιφέρειν. Qui Dominum ex animo amant, veri eius Sectatores, in *Ignatii* martyrio §. 2. dicuntur οἱ αὐτὸν ἐν καρδίᾳ φοροῦντες. φέρων obscuritatis evitandae causa hic a *Clemente* videtur repetitum: atque ita, et non raro, optimi Scriptores. vid. Cl. *d'Orvil.* in *Charit.* p. 306, 307.

2. ἐκώστερ τὸ πλεῖον βλέπων, κάτω νευενκῶς, καὶ τοῖς τοῦ κόσμου θηράτροις πεπεδημένος. Egregia haec. Quid proprie sit, τὸ πλεῖον βλέπειν, et κάτω νευενκῶς, quisque intelligit. Sed utraque haec ad

mentem et animi sensus transferuntur. — τὸ πλεῖον βλέπειν, est *plura affectare, cupere, sectari*. ita βλέπειν et ὁρᾶν saepe adhibentur. Sic in illo *Luciani* in *Hermotimo* a pluribus iam laudato, c. 22. οὐ γὰρ οὔτε χρυσίον ἔτι, οὔτε ἡδονὰς, οὔτε δόξας ὁρῶσιν. *plura* dabit *Cl. Iensius* in *Luciani dial. mort.* XI^{mum} in illud, ἐς δὲ τὸ χρυσίον πάντες ἔβλεπον, *Opp. T. I. p. 378, 379.* sic et *videre, spectare* apud *Latinos*. vid. *viri Eximii, I. F. Gronovius*, et *Drakenborchius* ad *Livium L. II. c. 12. §. 12.* Ad rem quod attinet, vere *Hippodamus* *Pythagoreus* apud *Stobaeum* p. 250. 29. αἶμα τῶ τὰ περισσὰ κτᾶσθαι, καὶ τὰ περισσὰ ματεύοντι· ita enim legendum: *ματεύειν quærere, studere, sectari.* hoc sensu *ματεύειν* est apud *Aeschyl.* in *Agam. v. 1103.*, et apud *Sophoclem*, non uno loco. praeclare, ut *folet*, et pluribus, hoc docuit. *Basil. M. T. II. p. 56, 57.* — Apposite ad κάτω νενευκέναι *Philol. Iud. Opp. T. I. p. 484.* init. πρὸς γῆν ἀπονενεύκασι, τὰ γῆϊνα μετιόντες, καὶ τοῖς ἐν ὕλῃ συντρεφόμενοι. *Hierocles* in *A. C. p. 190* prope finem ita: οἱ πλεῖστοι κακοὶ, καὶ τῆς θνητῆς πρὸς παθείας ἡττοῦς, καὶ φρενοβλαβεῖς ὑπὸ τῆς εἰς γῆν νεύσεως γενόμενοι, atque ita et mox τῇ πρὸς γῆν νεύσει. vi. l. inprimis p. 208, quem locum etiam laudatum video ab *Hemsterh.* ad *Luc. Somn. p. 19.* ubi *plura*. *Utramque* verborum vim propriam et translatam in oculis habuit *Clemens*, qui et optime addidit τοῖς τοῦ κόσμου θηράτορις πεπεδημένους. *Commentarii* velut vice sunt haec *Lactantii* de divino praemio L. VII.

VII. C. 1. — *Divites, qui sunt impedimentis plurimis implicati, imo catenati et compediti, serviunt ad nutum dominae cupiditatis, quae illos inextricabilibus vinculis irretivit: nec possunt in coelum aspicere, quoniam mens eorum in terram prona humique defixa est.* *Opportune* hunc locum etiam laudavit *Elmenhorst.* ad illud. *Minucii Fel. p. 145. divites facultatibus suis illigatos.*

3. γῆ δὲ καὶ εἰς γῆν ἀπελευσόμενος. Non invenus. te illud *Adamo* dictum *Gen. III. 19.* huc admove. coll. *Pf. CIII: 14.* *Homines e terra orti graecis non raro dicti χαμαι ἐρχόμενοι, humi repentes.* vid. *Davis.* ad *Max. Tyr. p. 522.* ubi *plura.* add. *Io. Chrys. T. I. p. 463. E.* ubi *Angelis* *homines* opponens, hos vocat τοὺς χαμαὶ ἐρχομένους, egregie monens, petulantiam esse dicere, τὴν ταῖς ἄνω δυνάμεσιν ἀκατάληπτον, δυνατόν αὐταῖς τοῖς χαμαὶ ἐρχομένοις καὶ τοσοῦτον ἐκείνων ἀφετηκόσι, τῇ τῶν σικέων λογισμῶν ἀσθελεῖα περιγράψαι καὶ περιλαβεῖν, eum, (*Deum* nempe) qui *supernis virtutibus sit incomprehensibilis, homines terrae vermiculos, qui tantum ab illis distant, infirma cogitationum suarum facultate posse circumscribere et comprehendere.* Male ibi *ἐρχομένους* mutatum eunt in *ἐρπομένους.* *Stobaeus* p. 323. in fine, *Homines* χρῆμα πολλὰ τῇ γῇ βαρυνόμενον, ὡς ἀπὸ τῆς μητρὸς αὐτὸ μόγις ἐπάρθαι, ἂν μὴ θεομοιρὴ τις ἐμπνύησις ἐλέφ ζωῶν συνάψεν αὐτῷ τῷ κρείσσονι μέρει —. ubi pro ἐλέφ malim ἐλέφ, coll. *Diod. Sic. L. I. p. 52.*

4. ἄνθρωπος οὐ καρδίαν, ἀλλὰ ἀγρὸν ἢ μέταλλον

Φορῶν, ἐν τούτοις εὐρεθισόμενος —. S. Clemens ita scripsit, οὐ καρδίαν, ἀλλὰ ἄγρὸν ἢ μέταλλον Φορῶν, mens eius haec erit, hominem, de quo agit, *animum non habere* (καρδίαν οὐκ ἔχειν, licet paulum diverso sensu, ex Plutarcho laudat Stephanus in Thef. v. καρδία) *sed agrum, aut metallum gerere*, atque adeo esse meram carnem, merum corpus. Verum, per ea, quae consequuntur, ὅπου γὰρ ὁ νοῦς, (in locis Matthaei C. VI. 21. et Luc. XII. 34, est ἡ καρδία) ἀνθρώπου, ἐκεῖ ὁ θησαυρὸς αὐτοῦ, probabile mihi fit, scripsisse *Nostrum* οὐ καρδίαν ἐν τούτοις, ἀλλὰ ἄγρὸν ἢ μέταλλον Φορῶν, εὐρεθ. — atque in hac etiam fede ἐν τούτοις aptius haeret, quam in altera. Ceterum in proximis in prima ed. non legitur δὴγε, sed δέ γε, quod adeo revocavi: interpungitur etiam τὸν μὲν ἀγαθόν et τὸν δὲ πονηρόν.

5. καθὼ καὶ παρ' ἡμῶν ὁ τὸ αἰφνίδιον —. in margine primae edit. notatur, F. legendum καθὼ ἀγαθὸς μὲν ὁ — atque ita etiam vertit. *Caryoph. quandoquidem bonus quidem est, quo invento repente magnum fit lucrum.* — mentem Clementis hic perspectam non habuit vir Egregius. haec καθὼ usque ad οὕτω καὶ — tanquam per parenthesin hic inserta sunt, *veluti et apud nos* (non in nobis, ut ceteri habent) duplex est thesaurus, *qui inventus repente magnum praebet lucrum, sed et aliis* —. Conf. hic *Combesfissus*.

6. μακάριοι οἱ πτωχοὶ — καὶ πάλιν μακάριοι οἱ πεινῶντες καὶ διψῶντες τὴν δικαιοσύνην τοῦ θεοῦ. τοῦ θεοῦ

θεοῦ in loco Matthaei C. v. 6. non legitur, alibi haud semel additum. Laudat utriusque L. IV. Strom. p. 575, 7; II, 14, 15. sed diversa ratione. bis habet in loco posteriore διὰ δικαιοσύνην, semel δικαιοσύνην sine διὰ, ut etiam hoc loco. quod ad prius, scribit, μακάριοι δὲ καὶ οἱ πτωχοὶ, εἴτε πνεύματι, εἴτε περιουσίᾳ, διὰ δικαιοσύνην δηλονότι. μήτι οὖν οὐχ' ἀπλῶς τοὺς πένητας, ἀλλὰ τοὺς ἐθελήσαντας διὰ δικαιοσύνην πτωχοὺς γενέσθαι, τούτους μακαρίζει. haec primum legens mutabam εἴτε πνεύματι in τῷ πν.; sed recte se habet vulgatum: dixerat enim in princ., huius pag., sanctum servatorem τὴν πείαν καὶ τὸν πλοῦτον τάξει καὶ ἐπὶ τῶν πνευματικῶν καὶ ἐπὶ τῶν αἰσθητῶν. Ceterum, cum iis, quae hic habet *Noster* de duplici et diverso plane divitiarum et paupertatis genere, conferenda quae leguntur §. 19., ubi haec pluribus exponit.

§. 18.

I. μαθηματικῶς. Scribit *Combesfissus* ad hanc vocem: „vix adduci possum, ut hanc vocem deoquam hoc sensu, et non putem potius scriptum Clementi πνευματικῶς vel μουσικῶς, five quidvis aliud Ecclesiastico usu sequentibus apte opponi possit. Aptissimum τὸ μελετημένως, cura, diligentia, sedulo, accurate; quod Plato in Protag.: nec forte aliter scriptum Clementi, festinans scriba vel notarum rudis vocem illam imperite mutavit” Optime improbat *μαθηματικῶς*, quod per est incommodum:

μεμελημένως autem inprimis opportunum. Ferri etiam possunt πνευματικῶς, μουσικῶς, quae et mihi in mentem venerunt, magis quam, quod tandem in fine notae addit, μεμαθηκότως. *Fellus* etiam coniecit πνευματικῶς, aut μεμελημένως. Cogitabam ego quoque πεπαιδευμένως, et aliquando μουσικῶς, quo usus Noster T. I. p. 138, 15. μετρημοζομένου μουσικῶς τοῦ Λόγου. Verbo perite se iis applicante. Sed nihil reperio, quod placeat. conferatur autem T. I. p. 107, 22. ubi οὐδ' ἂν εἶπη — ἀμαθῶς ἐκδεκτέον. —

2. τοὺς δυσκόλως εἰσελευσόμενους τὴν βασιλείαν· μὴ σκαιῶς μηδὲ ἀγροΐκως, μηδὲ σαρκίνως. Ita pro ἀγροΐκως et σαρκίνως, quod in ceteris est, legitur in prima edit. Σαρκίνως habemus etiam §. 5, ubi et σαρκίνως ἀκροῦσθαι τῶν λεγομένων. sed §. 22. τὴν σαρκινὴν οἰκειότητά, atque ita saepius. Non raro haec invicem permutantur: 1 Cor. III 1. et Matth. VII. 16, variant Codd., ac σαρκινότης et σαρκινῆς praefert *Griesbachius* v. c. Ceterum τοὺς ante δυσκόλως expungendum puto, et uno tenore legendum: ὥς τε τοὺς πλουσίους μ. ἀκρυβέειν δυσκόλως εἰσελευσόμενους ε. τ. β., divites difficulter in coeleste regnum esse ingressuros. vid. ipsa loca, Matth. XIX. 23. Marc. X. 23. Luc. XVIII. 24. Pro οὕτω λέλεκται, quod est in ceteris, prima edit. habet οὕτως λ.

3. ἀλλ' ἐπὶ τῇ τῆς ψυχῆς ἀρετῇ —. Cum his et seqq. conferantur egregia *Nostri* loca T. I. p. 274, 32. πολλοῦ δὲ ἄξια, οὐ λίθος, οὐκ ἄργυρος, οὐκ ἐσθῆς, οὐ

οὐ κάλλος σώματος, ἀλλ' ἡ ἀρετὴ — p. 275, 20. πλοῦτος ἀληθινὸς ἡ δικαιοσύνη: καὶ ὁ πάντως θηταυροῦ πολυτιμώτερος Λόγος —. vide et p. 573, 17. et seqq.

4. οὐδὲ τῶν μελῶν οὐδὲν ἀπολλύει in 1ma edit. legitur — οὐδὲ ἀπολλύει. sed operarum errori hoc tribuendum videtur. *Caryoph.* certe vertit: *ne ullum e membris perniciem dat.* atque hinc οὐδὲν, quod *Combesio* debemus, retinui. Suspicio tamen mihi oborta est, veram *Clementis* manum esse μελῶν οὐδένεϊα ἀπ. recte hoc ponitur contra ἰσχὺν, καὶ σώματος μέγεθος. Rarior est vox οὐδένεϊα. *Hesych.* οὐδενείας, εὐτελείας. *Suidas* οὐδένεϊα, ἡ ἀπανθρωπία: atque ita etiam v. οὐδένης. Pro ἀπανθρωπία, quod certe vitiosum, legebam olim ἀνανθρωπία, quam analogia linguae non respuit: sed accedere malim *Toupio*, Emend. in *Suid.* P. I. p. 180. pro ἀπανθρωπία legendum monenti ἀνανδρία. iungitur οὐδένεϊα et ἀνανδρία a *Iamblichō*, loco ab ipso cit., in *Protrept.* C. 14. p. 90. sed quae ibi legis, sunt *Platonis* in *Theaet.* p. 128. F. 9. Ex hoc fonte etiam ducta, quae habet *Philo Iud.* p. 462. C. (vet. ed.) ex *Platone* emendanda ita, ut pro. ἢ ὅς ἂν οὐ γένηται legas, ἢ ὅς ἂν ἡμῶν αὐτῶν γένηται ὅτι δικαιοτάτος. tum sequitur apud Principem philosophum: περὶ τούτου καὶ ἡ ὡς ἀληθῶς δεινότης ἀνδρὸς, καὶ ἡ οὐδένεϊα τε καὶ ἀνανδρία: pro his *Philo*, περὶ τούτου (sic forte pro περὶ τούτου in suo *Platone* legerat.) ῥώμη τε καὶ ἡ ὡς ἀληθῶς δεινότης ἀνδρὸς, καὶ οὐδένεϊα τε καὶ ἀνανδρία. Sic igitur opposuit ῥώμην (quod

(quod addidit) et οὐδένειαν. Recurrit vox apud eundem *Philonem* p. 1052, C. ubi dixit τὴν τοῦ θνητοῦ γένους οὐδένειαν generis humani inanitatem, vel nullitatem, ut ita dicam. Convenit illud *Iamblichi* de Myst. Sect. III. C. 18. p. 84, 11. τὸ ἀνθρώπινον Φῦλον ἀσθενές ἐστι καὶ σμικρὸν — συμφύτοντε οὐδὲν κέκτῃται. pro οὐδὲν *Eruditiss. Galeus* recte legit οὐδένειαν vel τὸ οὐδὲν: cognatam habet nullitatem. annihilationem, sive τὸ nihil esse, post mortem τὴν μετὰ θάνατον οὐδένειαν dixit *Hierocles* A. C. p. 124, 4. Eleganter *Themistius* apud *Stobaeum* p. 141, 23, postquam dixerat, Socratem, quum illudere vellet superciliosum sophistam, minora de se dixisse, quam revera essent, ita pergit μᾶλλον γὰρ τι, αἰσθάνονται τῆς ἑαυτῶν οὐδένειας, ὅταν ἀμαθέστεροι ἐξελέγχωνται τοῦ μηδὲν εἶδέναι προσποιουμένου. *Suam enim vanitatem* et velut nullitatem magis sentiunt, cum indoctiores deprehenduntur illo, qui se nihil scire simulat. Denique, rerum humanarum incertitudinem et vanitatem *Plutarch.* T. II. p. 112. C. dixit τῶν ἀνθρώπων τὴν ἀδελότητα καὶ οὐδένειαν. Hoc loco τῶν μελῶν οὐδένεια sit membrorum imbecillitas et debilitas. Iudicet lector de hac coniectura. Pro ἐφ' ἑκάτερον ex prima editione dedi ἐφ' ἑκάτερα.

5. ἡφῶν καὶ πτωχεύων ἡδονῶν, πεπεισμένος — *Noster* T. I. p. 191, 26. πλοῦτος δὲ ἄριστος, ἡ τῶν ἐπιθυμιῶν πενία· καὶ ἡ μεγαλοφροσύνη ἡ ἀληθής, οὗ τὸ ἐπὶ πλούτῳ μεγαλοφροεῖν, τούτου δὲ καταφροεῖν. Non aliter *Hierocl.* A. C. p. 122. prope finem dixit

dixit πένεσθαι τὴν ψυχὴν τῶν ἐπιβαλλόντων αὐτῇ καλῶν. — πεπεισμένος a *Caryoph.* vertitur bene edoctus, a ceteris obsequendi animo sedulus. Ante legbam πεπαιδευμένος, sed iam nihil muto. πεπεισμένος videtur hic esse vera fide praeditus. Apud *Iustinum Mart.*, qui p. 231, 29. (ed. *Thirlb.*) iungit πεπιστευκέναι καὶ πείθεσθαι τῷ χριστῷ, p. 95, 29, ὁ πεπεισμένος est homo, qui credit, qui fidem professus est, fidelis, ut dicitur.

6. περὶ ταύτην ἀρετὴν μὲν Φυομένη. in animo hic *Clementi* fuisse dixeris agitatum in Scholis Philosophorum quaestionem περὶ ἀρετῆς, εἰ διδακτὸν [de qua nonnulla notavit *Valkenar* in Eurip. Hippol. p. 174., atque hic eum discessionem fecisse a Stoicis, quos, ut iam vidimus, non raro sequitur. Hic enim, ut in *Zenone* tradit *Diog. Laert.* L. VII. segm. 91, statuebant ὅτι διδακτὸν ἢ ἀρετὴ, quod et libello scripto docuit *Plutarchus*. Locutio ἀρετῇ περὶ τὴν ψυχὴν Φυομένη minus usu trita. *Aristophan.* in Nub. v. 151. — ψυχῆσιν περιέφυσαν περσι-καὶ. refrigerato (pulci) adnatae sunt crepidae *Porfissae*, quae plerumque erant mulierum. paulo aliter *Noster* p. 499, 5. ὁ περὶ ἀνθρώπους γίνεται τοὺς μεταποιουμένους ἀρετῆς τε καὶ τῆς ἀληθοῦς φιλοσοφίας, quod est in hominibus cet. conf. et p. 411, 25.

7. ἂν ἂν τοὺς ὑπὸ πλούτου διαφθείρει, σώζεται, καὶ πλουτοῦσα τούτων, ἂν ἐπιτρίβει πλοῦτος, θανούται· ἂν habet prima editio et *Combes.*, pro quo in ceteris male ὥς. pro ὑπὸ πλουτοῦ in 1ma ed. legitur ὑπὸ

ὑπὸ τούτου, pro quo *Caryoph.* coniecit ὑπόντων, qui et διαφθείρει in διαφθαρείη mutat. sed recte *Combes.* pro τούτου emendavit πλούτου, quod et affirmant sequentia. at minus recte τὸ διαφθεῖρειν ὑπὸ πλούτῳ exposuit labefactare a divitiis, id est per eas et illarum absentia, his carere. Unde et reddidit, quae quis divitiis labefactat; quomodo et ceteri. Non male autem *Caryoph.* διαφθαρείη pro διαφθείρει. Simplicissimum tamen esse videtur, pro διαφθείρει legere διαφθεῖρηται, ὅτι — πτωχεύουσα, inquit, ὧν ἂν τις ὑπὸ πλούτῳ διαφθεῖρηται, σῴζεται, i. e. carentem iis rebus, quarum quis copia perderetur, salvam evadere. Contrarium est, καὶ πλουτοῦσα —. ἐπιτρίβειν hic ad τὸ διαφθεῖρειν respondet. ἐπιτρίβειν atterere, perdere. *Strabop.* 392. C. Βρεττίους δὲ ἐπέτριψαν Ἀντίβας τε καὶ Ῥωμαῖοις *Alciphron* L. III. Ep. 10. Ἐπιτριβείης καὶ κακὸς κακῶς ἀπέλοιτο —. Ep. 17. Ἐπιτριβείης ὃ Λήριον κακὸς κακῶς. *Aristoph.* *Plut.* v. 1120. Ἐγὼ δ' ἀπόλωλα καὶ πιτέτριμμαι. ad quem l. vid. Ill. *Spanhemius.* a corpore ad animum translatus ἐπιτρίβασθαι, est prorsus corrumpi, fierique hominem perditum: unde et ἐπιτριπτεῖ homines perditī, sceleratī, ut monuit *Caesaub.* in *Athen.* p. 211, 35. Corruptum hoc verbum, ut obiter id notem, in *Iosephi* Ant. L. XIV. C. 9. p. 701. ubi iam legimus κόμην τε ἐπιτρέψας καὶ ἐσθῆτα μέλαιναν ἐνδεδυμένους. legendum κ. ἐπιτρέψας capillis scissis. — πλοῦτος hic etiam est copia. Locum hunc interpretes non intellexerunt. Ceterum in proximis prima edit. et *Combes.* non habet.

habent τὴν ante ὑπακοήν, quamobrem et hoc expunxi.

§. 19.

1. ὁ μὲν ἄρα ἀληθῶς καὶ καλῶς ἐστίν — hic omis-
sum πλούσιος post ἀληθῶς καὶ καλῶς, at quod facile subaudiri potest, cum et statim sequatur ὁ δὲ νόθως πλούσιος. mox pro ὁ κατὰ σάρκα πλούσιος in prima edit. legitur ὁ κ. σ. πλουτῶν, quod hinc restitui.

2 καὶ ἄλλοτε ἄλλου γινομένην καὶ ἐν τῷ τέλει μηδενὸς μηδαμῇ. De locutione ἡ ἔξω κτήσις vid. adscripta ad §. 12, num. 5. Ad haec ἄλλοτε ἄλλου γινομένην — apta quaedam notata sunt ad *Luciani* *Nigrum* p. 66. In *Anthol. Cephalae* p. 87. (ed. *Wart.*) hoc *Leontis* philosophi legimus: Οὐκ ἐθέλω πλοῦτον, τυφλὸν φίλον, ἄλλοπρόσταλλον. *Plinius* L. I. Ep. 3. *Caninio* suo §. 3. Effinge aliquid et exclude, quod sit perpetuo tuum. Nam reliqua rerum tuarum post te alium atque alium dominum sortientur. *Antiochus* in *Cotel.* PP. Ap. T. I. p. 103. Καλὸν οὖν ἐστὶν ἀντὶ τῶν κτημάτων (sic leg. pro κτισμάτων) καὶ χρημάτων, τῶν σήμερον μὲν ἡμετέρων, αὔριον δὲ ἄλλοτρίων, ἀνήσασθαι. — Noster p. 605, 30 exponens, quomodo τὰ τοῦ κόσμου δι-
cantur ἀλλότρια, monet κτήσει esse ἀλλότρια et τῶν κατὰ διαδοχὴν. mox in 1ma edit. legitur sine καὶ, quod et hinc delevi, πάλιν αὖ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον.

2. ὁ μὲν κατὰ πνεῦμα πτωχὸς, τὸ ἴδιον, ὃ δὲ κατὰ κόσμον, τὸ ἀλλότριον· conf. quae notata ad §. 12. add. hoc ex *Clementis* adumbrat. in *Iobum*. οὐδὲν ὦν ἐσχηκαμεν, ἔχομεν ἴδιον, ἐνὸς κτήματος μόνον, τῆς εὐσεβείας, ἐσμὲν ἰδιοκτήτορες. ταύτην ἡμᾶς θάνατος ἐπελθὼν οὐ σφίσει τῶν ἄλλων δὲ ἀπάντων ἐμβαλεῖ καὶ μὴ θέλοντας, cui et hoc accedat ex *T. I.* p. 80. init. πέφυκε γὰρ ὁ ἄνθρωπος οἰκείως ἔχειν πρὸς θεὸν dein paucis interiectis; τὸν ἄνθρωπον ἐπὶ τὴν οὐρανοῦ γενόμενον θέαν, Φυτὸν οὐράνιον ὡς ἀληθῆς, ἐπὶ τὴν γνῶσιν παρακαλῶν μὲν τοῦ θεοῦ, τὸ οἰκεῖον αὐτοῦ καὶ ἐξαίρετον καὶ ἰδιωματικὸν παρὰ τὰ ἄλλα ζῶα κατελιγμένοι, αὐταρκες ἐφόδιον αἰώνων, θεοσέβειαν παρασκευάζεσθαι συμβοιούοντες. Nimirum, si primam coelestemque hominis originem spectes, virtus et pietas est proprium eius bonum, cetera, atque inter haec etiam vitia, aliena.

4. τῷ δὲ κατὰ κόσμον πτωχῷ — ὃ κατὰ πνεῦμα οὐ πτωχὸς. Recte vidit *Combesis*, in verbis ὃ κατὰ πνεῦμα οὐ πτωχὸς vitium haerere, sed male existimavit, bene servatam hic esse negantem particulam, etsi luxatam, eius loco posito articulo ὃ, atque adeo legendum οὐ κατὰ πνεῦμα πτωχῷ, quam correctionem etiam pro tam certa habuit, ut in textum induceret: in quo tamen ceteri ipsum secuti non sunt. Ex adverso, particula negans malum pedem huc omnino intulit, huic loco proprius non conveniens. Contra se posita hic sunt ὃ κατὰ κόσμον πτωχὸς, et ὃ κατὰ πνεῦμα πτωχὸς, et κατὰ πνεῦμα πτωχὸς, quemadmodum, ὃ πλούσιος κα-

κατὰ τὰ πάθη, et ὃ κατὰ θεὸν πλούσιος. plura sunt alibi etiam loca, ubi additum negans sententiam turbat. ita v. c. apud *Lysiam* p. 297. sub finem legimus οὐκ ἂν δικαίως χαρίζεσθε αὐτοῖς. ratio contrarium postulat, ut monuit iam *Marklandus*. expungendum οὐκ, legendum δικαίως ἂν καρ' α. *Suidas* vocem ἀπαυτοματισθεῖσα exponit οὐκ ἀφ' ἐκωτῆς τελεωθεῖται. deleatur illud οὐκ. *Philo Iud.* p. 815. E. scribit et vere, οὐδὲν τῶν τεχνικῶν ἔργων ἀπαυτοματιζεται. Contra, omisa particula negans §. 39, in re gravi, mentem auctoris plane pervertit; ubi plura dabimus. Caeterum in proxime seqq. in prima editione, sine *Φησὶ* legitur ἀπόσθῃ τῶν ὑπαρχόντων. adscriptum illic in margine, F. legendum ἀπόσθῃ, *Φησὶ*, τῶν — vertitet *Carioph. recede*, ait, ab iis cet. hinc in ceteras editiones receptum; nec sede sua movi: quod forte tamen non iniuria factum esset; delectantur enim utriusque linguae scriptores ellipfi verbi λέγειν, et dicere, aliisque eiusdem generis, maxime in participio. vid. quae Magni viri notarunt, *Wesfel.* ad *Diod. Sic.* T. I. p. 726, 74, et quos ibi laudat, *Valck.* ad *Eurip.* *Phoen.* v. 1469, 1470, ac *Burmahn.* ad *Val. Fl.* *Argon.* L. I. v. 278.

4. ἀπόσθῃ, *Φησὶ*, τῶν ὑπαρχόντων ἐν τῇ ψυχῇ στυκτημάτων ἀλλοτρίων, ἵνα —. Rem ipsam si species, exponit hic et in seqq. *Clemens* verba Domini, qui hic ὃ κατὰ πνεῦμα πτωχὸς esse videtur, ad adolescentem; πάλῃσιν ὅσα ἔχεις —. At contende hic, quae scribit *Noster* L. IV. *Strom.* p. 576, 14 —,

plane diversa ibi leges, et videbis, eum hic, ut nonnunquam etiam alias, sibi non constare. de usu vocis *αλλότριος* dictum ad §. 12. legimus etiam §. 37. τὰ τοῦ κόσμου, τὰ πτωχὰ καὶ ἀλλότρια καὶ παραφρέντα. — In his, ἵνα καθαρὸς τῇ καρδίᾳ γένομενος ἴδῃς τὸν θεόν, spectat *Matth.* V. 8. Non plane dissimiliter gentiles existimabant, initia os maxime quidem, sed et omnes iustos integraeque vitae homines, post mortem in perpetua luce vitam beatissime esse transacturos. Huc et referendus mihi videtur locus *Pindari* a *Clemente* laudatus, T. I. p. 518, 15, ubi de mysteriis Eleusiniis loquens dicit: ἑλβιος ὅστις ἰδὼν ἐκεῖνα κοινὰ εἰς ὑπὸ Χθονᾶ· οἶδεν μὲν βίου τελευτάν, οἶδεν δὲ Διὸς δοτὴν ἀρχάν. haec certe sunt vitiosa. recte *Heins.* et *Sylburgius* pro εἰς legit εἰς, et hic etiam una voce διόδοτον pro Διὸς δοτὴν: minus autem recte κοινὰ vel κοῖλαν, pro κοινὰ. Scripsit, nisi fallor, *Pindarus* κοινάν. Sic κοινὴ γῆ. apud *Xenoph.* et *Philostr.* vid. Magni *Hemst.* nota ad *Hesych.* v. Ἐπίεσασθαι. porro, quamvis διόδοτον ἀρχάν non prorsus improbum, coniicio tamen, veram scripturam esse διόδοτον αἰγλαν. haec egregie, *Pyth.* VIII, 136 — Σκιάς ὄναρ ἄνθρωποι. ἀλλ' ὅταν αἰγλα Διόδοτος ἔλθῃ, Λαμπρὸν ἔπεσι Φέγγος ἀνδρῶν καὶ μελιχρὸς αἶν. διόδοτος αἰγλη *splendor a Iove datus*, i. e. felicitas. Sententia igitur loci citati haec est: *Beatus, qui illis (mysteriis) visis terram omnibus communem subit, communi fato defungitur; sic quidem novit vitæ finem, sed et novit splendorem a Iove datum.*

i. e. beata felicitate fruitur. Conferendus cum his est insignis locus *Aristoph.* in *Ran.* v. 457. — Μόνους γὰρ ἡμῖν Ἥλιος καὶ Φέγγος ἰλαρόν ἐστιν. Ὅσοι μεμνημένοι, εὐ-σεβῆ τε διήγομεν Τρόπον, περί τε ξένους καὶ τοὺς ἰδιώτας. ubi plura notavit Ill. *Spanhemius*.

5. Χρήματα ἀντὶ κτημάτων λάβῃς; ἀντίδοσιν πλούτου πρὸς πλοῦτον ποιησάμενος, ἐξερρυρίσας τὴν Φανερὰν οὐσίαν; male in ceteris editionibus, omisso πλοῦτον, iuncto πρὸς et ποιησάμενος legitur προσποιησάμενος. recte *1ma* edit. ἀντὶ πλοῦτου πρὸς πλοῦτον ποιησ. Videmus hic discrimen inter κτήματα et χρήματα. κτήματα sunt agri, aedes, conf. *Valcken.* ad *Herod.* L. V. c. 23. bona immobilia et quae moveri possunt. *S. Lucas* Act. Ap. II: 45. dixit τὰ κτήματα καὶ τὰς ὑπάρξεις. recte vetus interpret κτήματα ibi vertit possessiones; vid. *Festus*. — in illis, ἀντίδοσιν πλοῦτι πρὸς πλοῦτον ποιησάμενος respicere videtur ad bonorum permutationem in iure Attico notam, de quo vid. *Kust.* ad *Said.* et *Taylor* ad *Lysiam* in argum. orat. quartae p. 89: sed, qua ratione permutationem (ἀντίδοσιν) hic intelligi velit, docet, addens ἐξερρυρίσας τὴν Φανερὰν οὐσίαν. οὐσία notat universas facultates; harum alias Attici dicebant Φανερὰν οὐσίαν, alias οὐσίαν ἀφανῆ. οὐσία Φανερὰ erant latifundia, aedes, et huius generis cetera; mancipia, vasa, vestimenta, argentum erant οὐσία ἀφανῆ. vid. *H. Vales.* in notas *Mausf.* p. 103. *Tayl.* in *Lys.* p. 347., et comm. de inop. debito. — p. 14. in not. ἐξερρυροῦν, quo usi *Herodotus*

et *Thucydides*, et *ἐξαργυρίζειν*, quod ceteris frequentatum, est *bona divendita in pecuniam redigere*, ex iis *pecuniam colligere*. Ut hic, ita plane *Demosth.* in orat. de pace p. 22. B. (ed. 1607), ἦν ἐνθάδε ἐκέντητο οὐσίαν Φανερὰν, ταύτην ἐξαργυρίσας —. Sic et hoc *ἐξαργυρίζειν* apud *Isaeum* p. 55. plura si desideres, adi *Wesfel.* et *Valcken.* ad *Herodot.* p. 477, 478, et quos ibi laudatos videbis.

6. ἀντικαταλλάσσομενος αὐτῶν τὰ σῶσαι δυνάμενα. In proxime antegressis ante σωτηρία princeps editio non habet καί: quocirca et expunxi: ut μισθὸς καὶ τιμὴ διηκεῖς, sic σωτηρία καὶ αἰώνιος ἀφθαρσία. — Verbo ἀντικαταλλάσσεσθαι parili ratione usus *Noster* T. L. p. 336, 11, ubi de muliere quae immoderato ornatus studio ducitur, dicit, ἀποπέπτωκεν καὶ τοῦ θεοῦ, καὶ τοῦ γάμου τοῦ σώφρονος, τὸν κόσμον ἀντικαταλλάττομένη τάνδρῳ. et p. 576, 31. διὰ τῆς τῶν φθαρτῶν δόσεως ἀντικαταλλάσσεσθαι τὰ τῆς ἀφθαρσίας. Alia notavit *Wesfel.* ad *Diod. Sic.* L. I. C. 2., et *Tourp.* Emend. in *Suid.* P. II. p. 45. — Mox in proximis, σάρκινος ut supra; quod et hinc recepi pro σαρκινός. Ut autem hic πνευματικός πλούσιος, sic *Hieronimus* ad *Eustach.* possessio spiritualis.

§. 20.

1. ἔχειν τε χρήματα καὶ μὴ ἔχειν, καὶ χρῆσθαι τῷ κόσμῳ καὶ μὴ χρῆσθαι. Ex prima edit. hic legis ἔχειν τε χρ. pro ἔχ. τὰ χρήματα, quod est in ceteris. In postremis illis χρῆσθαι τῷ κόσμῳ καὶ μὴ χρῆσθαι.

χρῆσθαι, palam est *Clementem* respexisse ad illud *Apostoli* 1 Cor. VII: 31. εἰ χρώμενοι τῷ κόσμῳ τοῦτῳ ὡς μὴ καταχρώμενοι. Discimus hinc, quomodo verba haec intellexerit. Secus et non minus recte *Augustinus* loco laudato a *Cl. G. Noodt* L. I. de usu fructu, p. 388. (ubi plura de differentia, inter usum et fructum,) in huius, inquit, mortalitatis vita peregrinantes a domino, si redire in patriam volumus, ubi beati esse possumus, utendum est hoc mundo, non fruendum. Sed de his pluribus dicendi hic non est locus.

2. λιπὼν τὴν τάξιν τῆς ζωῆς. Sic egregie de iuvene, qui praecepto Domini de via et ratione vitae consequendae dicto audiens non erat, metaphora petita a re militari. Mali nempe milites, qui ordines deferunt, et officium suum non praestant, dicuntur τὴν τάξιν λείπειν, cui contrarium est μένειν ἐν τῇ τάξει. vid. *Cl. L. Bos* Obs. Crit. p. 81, 82. *Liban.* Epist. 72. λιπὼν τὴν τάξιν, καὶ ρίψας τὰς ὑποσχέσεις ἔψει —.

3. δύσκολόν γάρ ἦν μὴ περιάγεσθαι, μηδὲ κατατρέφεισθαι τὴν ψυχὴν ἀπὸ τῶν προσόντων αἰσθῶν τῷ προδήλῳ πλούτῳ καὶ ἀνθρώπων γοητευμάτων. Conferatur hic locus *Luciani* in *Nigrino* §. 19. Quam difficile sit iis rebus, quae sensibus obiciuntur, et a quibus affectus oriuntur, non transvorsum agi, *Noster* inprimis pluribus docet *Strom.* L. II. p. 486, 487. cum Potestatibus, quae dicuntur, spiritualibus hic inprimis esse luctandum, ibi monet, de quibus inter alia p. 487, 30. seq. haec notat:

αἱ τῶν Δυνάμεις — κάλλη, καὶ δόξας, καὶ μοι-
χείας, καὶ ἡδονάς, καὶ τοιαύτας τινὰς Φαντασίας δε-
λεατικῶς περιτείνουσι ταῖς εὐεπιφόροις ψυχαῖς, καθά-
περ εἰ ἀπελαύνοντες τὰ θρέμματα, θυλλεὺς προσιέν-
τες. Duplex in his macula: prima est in περιτεί-
νουσι, pro quo legendum προτείνουσι: Secunda in
προσιέντες, pro quo ex certissima emendatione
Hemsterhusii legendum προσιέντες. conf. perdocta
disputatio Magnorum virorum de hoc usu verbi
προσιέν ad *Timaei* Lex. Plat. p. 136. seqq. ed.
noviss. Ceterum, pro περιάγεσθαι olim hic lege-
bam παράγεσθαι, quae non raro permiscetur, ut
περιφέρεισθαι et παραφέρεισθαι; verum iam non mu-
to: recte dicitur περιάγεσθαι — ἀπὸ τῶν προσόντων
ἀβρῶν τῷ προδῆλῳ πλούτῳ καὶ ἀνθηρῶν γοητευμάτων.
ἀβρὸν πλούτον, *splendidas opes*, dixit *Pindarus*
Pyth. III. 145. ἀνθηρὸν non tantum de herbis et
stirpibus, sed et de aliis rebus adhibetur: sic ἀν-
θηρὰ χρώματα dixit, *Plutarch.* T. II. p. 683. E.
et *Philo* etiam ἀνθηροτέρων ἑδωδὴν p. 1129. D. Ad
γοητεύματα, γοητεύειν, γόης conf. *Budaeus* in
Comm. L. Gr., *Pierf.* ad Moer. Art., et *Ruhnken.*
ad *Timaei* Lex. Platon. V. Γόης, Γόητες. Addo
tantum, ut obiter emendem, locum *Aeliani* Hist.
Anim. L. XV. C. 11. ubi legimus. Καὶ ὑπὲρ μὲν
τούτων τοὺς γοητάς τε καὶ Φαρμακείας Ἄρει Φίλῳ κο-
λάζειν καὶ διακάλειν καταλείπαμεν. mendum est in
διακάλειν, pro quo *Gesnerus* substituit διακονεῖν,
Trillerus διακρίνειν vel διαδixείν. scripsit, ut reor,
Aelianus διακναλεῖν γοητεία et γοητεύμα saepe idem.

Illud de ciborum condimentis etiam adhibuit *Philo*
I. p. 1114. E, quod male mutat *Mangeius*.
T. I. p. 665, 29. pari ratione dixit id. p. 244,
34. τὰς πιθανοὺς τῆς ἡδονῆς γοητείας, et eleganter
Noster T. I. p. 173, 33. τὰ βρώματα γοητεύοντα
τὰς ὀφείεις cibi, qui *appetitiones* quibusdam veluti
praestigiis fallunt.

4. αὐτὰ ταῦτα haec ipsa, haec sola. Eleganter
Graeci, imprimis Attici, αὐτὸ τοῦτο deponunt, ut
rem quandam solam, et praetera nihil aliud, signi-
ficent. vid. de hoc locutionis usu *Valck.* ad *He-
rodot.* L. III. C. 71, et, quem ibi laudat, *Pe-
rizonius* ad *Ael.* V. H. L. II. C. 29. Hoc sic
scribens spectavit *Clemens*.

5. συνήδεται ἐαυτοῖς μήπω τὰ πάθη τέλει ἀποτι-
θεμένοις. Non damno quidem ἀποτιθεμένοις, malim
tamen ἀποθεμένοις. Elegans, quod sequitur, ἀρτι-
μαθεῖς γὰρ ἦσαν καὶ νεωστὶ πρὸς τοῦ σωτῆρος ἡνδρόλο-
γημένοι: rarius verbum ἀνδρόλογεῖν dicit milites con-
scribere, delectum militarem habere. *Hesych.* ἀνδρο-
λογεῖ. στρατολογεῖ. verum de alia etiam virorum
collectione et delectu usurpari, docet locus *Al-
ciphronis* L. I. Ep. 11. p. 44., ubi vid. *Berglerus*.

6. ἀπαθῶν γὰρ καὶ καθαρῶν ψυχῶν ἐστὶν ἡ σωτηρία.
de voce καθαρὸς aliquid dictum ad §. 16. *Noster*
p. 484, 20. καθαρὸς μὲν τὴν σάρκα, καθαρὸς δὲ τὴν
κορδίαν. per τὴν ἐγκράτειαν nos contendere ad τὴν
καθαρότητα et ἀπάθειαν, docet p. 471, 5. seqq.
et p. 484, 3. dicit τὴν καρτερίαν δι' ὑπομονῆς ἀπά-
θειαν καρποῦσθαι. *Stoicis*, qui sapientem suum di-

cebant esse ἀπαθῆ, debetur haec loquendi ratio, τὸ θεῖον ἀνενδεῖς καὶ ἀπαθὲς scribit *Clemens* noster, l. c. p. 471, 9. p. 467, 5. legimus τὸ βούλημα τοῦ ἀπαθὺς θεοῦ. et p. 450, 14. ὁ τοῦ ἀπαθὺς θεοῦ φόβος. Gentilibus natura *Deorum* etiam dicebatur esse ἀθάνατος καὶ ἀπαθὴς immortalis, et quae nullos affectus, vel violentos rerum externarum impulsus patitur. Christus Dominus similis Deo Patri suo, tanquam eius filius, etiam ἀναμάρτητος, ἀνεπίληπτος, καὶ ἀπαθὴς τὴν ψυχὴν: ita *Noster* p. 99, 10. qui et paulo post dicit, eum esse ἀπόλυτον εἰς τὸ παντελὲς ἀθραπίνων παθῶν, et ἀναμάρτητον μόνον. Plura de his in Excurfu IX.

§. 21.

1. ὅτι καθ' αὐτὸν μὲν ἄσκων καὶ διακονοῦμενος ἀπάθειαν ἀνθρώπου, οὐδὲν ἀνύει. Quod proxime antecedit ἐν ἀνθρώποις, est pro παρὰ ἀνθρώποις, ut legitur §. 4. nisi forte malis ἐν hic πλεονάζειν. verum hoc tanti non est. Post ὅτι inferendum esse videtur ὁ, ὅτι ὁ καθ' αὐτὸν μὲν ἄσκων —, quoniam homo, qui quidem per se ipsum, suaeque virtute sese exercet ad extirpandos affectus —. hic habemus ἀπάθειαν, de qua ad §. praeced.

2. τῇ προσθήκῃ τῆς παρὰ θεοῦ δυνάμεως. Sic in primā et *Combes.* editione. Ad rem quod atinet, vide ad haec et sequentia, quae pluribus notata ad §. 10. Ceterum non dissimilia etiam ex aliis, scriptoribus conduxerunt *Eximii viri*, *Masius* ad

Iosf.

Iosf. XI. 7, et *Gatak.* ad *M. Anton.* de rebus suis L. IX. §. 40.

3. βουλομέναις μὲν γὰρ ὁ θεὸς ταῖς ψυχαῖς συνεπιπνεῖ. legebam olim συμπνεῖ, vel ἐπιπνεῖ. sed nihil novandum. mens *Clementis* haec est: volentibus *Deus* simul vim adspirat, qua nempe in ista voluntate corroborentur.

3. τὸ δοθὲν ἐκ θεοῦ πνεῦμα συνεάλη. *Caryoph.* se contrahit, ceteri contrahitur. sic aoristus positus in significatione praesentis; sed hic potius est perpetuum temporis, contrahi solet. sic et paulo post, συνεχώρησεν, εἰξεν. Usus hunc post *H. Stephanum* attigerunt *Graevius*, *Hemsterhusius*, *Bentleius*, *Gatakerus*, et *Valckenarius*, qui vid. in diatriba in *Eurip.* perditorum dram. reliq. p. 163. A. Verum, quid hic est contrahi? an diminui, ut contrahi, apud *Ciceronem* non uno loco occurrat, atque ita συτέλλεσθαι apud *Dionem Chrys.* p. 80. C., ubi συτέλλεσθαι, ταπεινοῦσθαι, φθίνειν, et συτέλλεσθαι opponitur τῷ ἄυξειν. *Hermæ* pastor, ad quem hic respexisse videtur, dixit μειοῦσθαι L. II. Mand. 5. p. 91. ἐὰν μακρόθυμος ἦσῃ, τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον κατοικοῦν ἐν σοὶ καθαρὸν ἔσῃ μὴ σκοτούμενον ὑπὸ πονηροῦ πνεύματος, μὴ μειοῦμενον ὑπὸ τῆς ἀθυρολογίας. p. 99. ex *Antiocho* legimus, τὸ πνεῦμα τοῦ θεοῦ τὸ δοθὲν εἰς τὴν σάρκα ταύτην, et paulo post τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὸ δοθὲν τῷ ἀνθρώπῳ. iunguntur ibi de *Spiritu sancto* p. 98. λυπεῖσθαι et στενοχωρεῖσθαι. verbum συτέλλειν nimirum de variis affectibus adhibetur, velut de pavore et

metu. vid. id. *Dio Chrys.* p. 140 A., et de *tristitia* etiam ac *dolore.* vid. Cl. *Uptonus* ad *Arrian.* in *Epict.* T. II. p. 39, et in *Ind.* V. διαχέω et συσέλλω. Ceterum, cum ita dicit *Clemens*, spiritum a Deo datum συσέλλεσθαι, etiam significare voluit, eum *discedere.* vid. *Hermas* p. 92 et 98.

4. οἱ βίαιαι ἀρπάζουσιν αὐτήν. spectat locum *Matth.* XI. 12. Nescio, an haec sit horum verborum sententia: verum id iam non agimus. Plurique veterum et recentiorum ita intellexerunt. Egregia sunt quae hanc in rem in sequentibus notat *Clemens*, qui et *Strom.* L. IV. p. 565, 27. parili modo scribit, βίαιων ἐστὶν ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ, ubi et noster locus cum aliis adscriptus. In seqq. eleganter ludit in vocibus, quae et nonnunquam confunduntur βεβαίως et βίαιως.

5. ταχέως ἤρπασε, καὶ συνέβαλε τὸν λόγον. Vertit *Caryoph.* cito percepit, vimque sermonis assecutus est. *Horatius* art. poet. v. 335, 336. Quidquid praecipies, esto brevis: ut cito dicta Percipiant animi dociles, teneantque fideles. Latini etiam dicunt celeriter arripere, quae traduntur, pro intelligere, et sic etiam rapax ingenium. vid. Ill. *N. Heins.* ad *Ovid.* Met. L. VIII: 243. ubi et laudatum reperies συναρπάζειν φρενί, mente corrumpere, mente raptim percipere, ex *Soph.* Aiacē v. 16. atque ita et simplex ἀρπάζειν ab eo usurpari, docuit *Doctis.* Th. *Johnsōn* ad *Aiacem* v. 2. add. *Basilii Magn.* Opp. T. II. p. 537. F. ἀρχ αὐτὸθεν, ἤρπασας τὴν διάνοιαν τοῦ βήματος; et βίαιως συναρπάζειν

τὰ

τὰ πολλὰ est in Fragmentis Pythagoreorum, ad calcem opuscul. editorum ab Eruditiss. Th. *Gale* p. 727. sic et *Aristoph.* in *Nub.* v. 773. Ἄγε δὴ ταχέως τοῦτ' ἑνάρπασον, qui et eodem sensu usus est verbo ὑφαρπάζεσθαι v. 490. εὐθείας ὑφαρπάσει, ubi vetus Scholiastes legit συναρπάσει, et unus Cod. in act. ὑφαρπάσεις. vid. *Kust.* — pro συνέβαλε aliquando legebam συνέλαβε, quae verba saepe confunduntur; sed rectum est συνέβαλε, vim verborum probe assecutus est, intellexit. vid. Io. *Tob. Krebsius* Obs. in N. T. e Iosepho, ad *Euang. Lucae* C. II: 19. significatu et proprio et improprio parum omnino distat verbum συνέλναι.

6. τέσσαρας ὀβολοὺς ἴσως τοῦ λόγου καταλιπὼν. Sic in prima edit. Illud τοῦ λόγου non intelligens *Caryoph.* margini adscripsit F. τοὺς ὄλους, vertens, quatuor fortasse ad summum relictis obolis. hoc *Combesius* ansam dedit, ut τοῦ λόγου mutaret in τοῦ ὄλου, reddens, quae tota substantia esset: atque ita ipsum secuti ceteri Editores. τοῦ λόγου certe, ita hic positum, commodum sensum non praebet: an ergo τοὺς ὄλους vel potius τοῦ ὄλου substituemus? minime; et mali res exempli est, hoc tam fidenter, ne verbulo quidem de ista tali mutatione addito, in textum recipere. sed ita solet, ut iam vidimus, *Combesius*. Illud τοῦ λόγου, omnino sincerum est, et, si addideris imprudenter a librario omisum τὸ, habebis procul dubio *Auctoris* manum; τὸ τοῦ λόγου quod dici solet. sic

S. I.

§. 1. τὸ δὴ τοῦ λόγου, πῦρ ἐπὶ πῦρ μετοχεύοντες. — Legimus apud *Poikilem* L. VII. segm. 33, *Aristophanem* in *Heroibus* dixisse, rei alicuius pretium esse *obolos quatuor et laturam*, his verbis: ὀβολῶν δὲ ἴσως τεττάρων, καὶ τῆς φορᾶς. vid. *Hemst.* in *Addendis*. *Suidas* Τεττάρων ὀβολῶν. ἐπὶ τῶν πολλῆς τιμῆς ἀξίων. Τὴν παρρησίαν τὴν σὴν οἶει τεσσάρων ὀβολῶν εἶναι, τὸ τῆς παροιμίας. recte notat *Kusterus*, *Suidam* haec ita male interpretari; dici enim hoc proverbium de rebus nullius pretii. Idem vitium est in *Τετράβολον*, ubi correxit Cl. editor, legendum igitur in illo *Suidae* loco, vel cum *Schotto* ex *Apostolio*, ad Proverbia e *Suida*, ἐπὶ τῶν οὐ πολλῆς τιμῆς ἀξίων, vel ἐπὶ τῶν πολλῆς τιμῆς ἀναξίων. Locus *Iuliani* a *Pearsono* annotatus egregie meam coniecturam confirmat: ita enim scribit Imperator p. 445. B. (ed. *Spanh.*) Ἀλλὰ τὴν παρρησίαν τὴν σὴν οἶει (l. οἶου) τεττάρων εἶναι ὀβολῶν, τὸ λεγόμενον ἀξίων. τὸ λεγόμενον idem ac τὸ τοῦ λόγου. *Noster* T. I. p. 274, 5. αὐτὸς δὲ χαλκῶν ἐστὶ τιμιώτερος τριῶν, ubi Cl. *Lowth* recte etiam, addita negatione, legit οὐ τιμιώτερος: *triobolus* nempe etiam de re exigui pretii dicitur. conf. Cl. *Periz.* ad *Ael.* V. H. L. IV. C. 14. init. plura non addo: subiungo tantum hoc *Basilii Magni* de egeño T. II p. 46. D. σκεῦη δὲ καὶ ἐσθῆς, τοιαῦτα, οἷα ἂν γένηται πτωχῶν κτήματα, ὀλίγων τὰ πάντα ὀβολῶν ἀξία: qui locus hic valde opportunus.

7. Τὰ παλαιὰ νοητὰ κτήματα. — Ita in prima et
Com.

Combesii, editione: Ceterae praebent τὰ παλαιὰ τὰ κτήματα, valde negligenter; cum tamen in versione habeant, quod dederat *Combesius*, veteribus spiritualibus quasi facultatibus, et posterius τὰ hic linguae ratio non admitiat. Hoc legentem *Valkenarium* praeterire non poterat, qui adeo in diatr. in *Eurip.* perd. dram. reliq. p. 233. C., coalescere iussit, quae sic male viderentur divulsae, litteis, legendumque monuit τὰ παλαιὰ ἀτακτῆματα. Est certe haec emendatio Auctore suo digna; at, cum in prima ed. legatur τὰ παλαιὰ νοητὰ κτήματα, hoc, misa illa coniectura, sequendum puto. §. 20. scripsit Clemens τὸν νοητὸν καὶ Θεοδίδακτον πλοῦτον, oppositum τῷ αἰσθητῷ, sed hic habemus, quod bene observandum, τὰ παλαιὰ νοητὰ κτήματα, quod eodem spectat, ac quod addit ψυχικὰ νοσήματα.

8. Τοῦτ' ἀνάπτοιο ἤδη τοῖς ἐν οὐρανῶς ἐγγραφισμένοις. Alludit in his ad nobilem locum *Hebr.* XII. 22, 23., ubi verbo ἀπογράφεσθαι usus apostolus, καὶ ἐκκλησίᾳ πρωτοτόκων ἐν οὐρανῶς ἀπογεγραμμένων. eleganter hoc imitatus *Basil. M.* T. II. p. 615. B., ubi praeter alia egregia scribit, σπουδᾶσον ἀπογραφῆναι ἐν τῇ ἐπουρανίᾳ ἐκκλησίᾳ μετὰ τῶν πρωτοτόκων, ὅπως εὐρεθῇ ἐν δεξιᾷ τῆς μεγαλωτύνης τοῦ ὑψίστου. Verbum ἐγγράφεσθαι multo et vario usu tritum apud Graecos. e multis pauca hic suffecerint. τοῖς ὀλυμπίοις ἐγγράφεσθαι scripsit *Ael. Hist. Anim.* L. XIV. C. 28., qui et L. II. C. 25. τοῖς γνησίοις ἐγγέγραπται. *Phila. Iud.* p. 33. B. τῷ
με.

μεγίστῳ, καὶ τελειοτάτῳ πολιτεύματι ἐγγραφέντες, et p. 292. C. ἐγγραφέντες ἀφάρτων καὶ ἀσωμάτων ἰδεῖν πολιτείας. Addo his locum insignem *Philostati* Epist. 46. in fine. ἐγγραφὸν με σύ καὶ Ζεὺς γενεὴ Φράτριος, καὶ Ἀπόλλων πατῆρος, ἡ δὲ Φυλὴ τοῦ ἔρωτος. pro Φράτριος male *Olearius* legendum censebat πατῆρος, ut docuit Cl. *Wesfeling*. Obs. L. I. C. 7. conf. Schol. *Aristoph.* ad *Acharn.* v. 146. et locus *Ulpiani* obiter hic emendandus. ita ille ad *Demosthenis* *Midianam*, non procul a fine, p. 222. (ed. 107.) ὁ δὲ (Ζεὺς) πολιούχος, καὶ βουλάτος, καὶ Φράτριος, καὶ Φίλιος, καὶ ἄρκιος. postremum hoc omnino vitiosum; pro ἄρκιος certissime legendum, ἔρκιος. Ἀπόλλων πατῆρος et Ζεὺς ἔρκιος iunguntur etiam apud *Demosth.* adv. *Eubul.* p. 649, T. III. ed. *Tayl.*, qui vid. in notis p. 659., ubi plura, reperies.

9. Οὕτως γὰρ ἀκολουθεῖν ὄντως. — Erit forte, qui οὕτως (sic enim legitur in 1ma et *Combes.* editione) rectum putet: mihi fecus videtur. *Clemens* scripsit, ut puto, ὄντως. Frequentissime haec a librariis inter se permutantur. hic et apud *Athenaeum* p. 641. οὕτως pro ὄντως, uti iam monuit *Casaub.*, atque ita etiam in Mss. in *Philone Iud.* T. I. p. 100. 28 item οὕτως pro ὄντως, quod et *Mangeius* notavit in *Praetermissis* — p. 721. idem vitium apud nostrum p. 347, 31, quod et *Sylburgium* non praeteriit. Praeterea δεῖ vel simile quid hic omnino requiritur, quod recte vidit *Caryophilus*, qui ad marginem scribit, F. legendum δεῖ ὄντως.

Lc.

Lego igitur ὄντως γὰρ ὄντως δεῖ ἀκολουθεῖν τῷ — Magnam vim orationi addit repetitio vocis ὄντως. Sic *Basilius Magnus*. T. II p. 614. D. ὄντως γὰρ ὄντως οὐδέπω τὸ ἀκέραιον τοῦ τρόπου καὶ τὴν τῆς δικαιοσύνης λαμπρότητα ἐκπαισάμεθα. Amat talia noster: sic, T. I. p. 262, 3. οὐ γὰρ δεινόν, οὐ δεινόν, γέροντ' ἀνδοκεῖν, τὸ εἶναι λαθεῖν μὴ δυνάμενον: et ib. pau'o post v. 18. οὐκ ἐστὶν δὲ, οὐκ ἐστὶν ἀληθινὴν ἐνδεικνύναι τὴν ψυχὴν, τὴν κίβδηλον ἔχοντα κεφαλὴν. plura de his repetitionibus si desideres, adi *Eximios viros Spanhem.* ad *Aristoph.* *Plut.* v. 114. et *Drakenb.* ad *Sil. Ital.* L. II. 25. et L. XII. 221. Sensus hic est: vere enim, vere inquam, servatorem sequi oportet, ad vitam eius ab omni immunem poxa ac perfectionem accedendo cet. ut recte *ἀναμαρτησίαν* — μετ' ἐχθρῶν, interpretatus et *Caryophil.* Non multum aliter *Noster* p. 597, 8. οὕτως οὖν καὶ οἱ κατ' ἔχρος τὸ Ἀποστολικὸν πορευόμενοι γνωστικοί, ἀναμαρτητοὶ γε εἶναι δεδιδουσι. de hac hominis Christiani ἀναμαρτησίᾳ vide et et p. 443, 23. P. 573, 4. At pluribus locis ad hanc Christi imitationem et similitudinem, summi rem momenti, exhortatur *Clemens*. vid. p. 99, 15 seq. p. 102, 33. — p. 157, 2, 3. add. p. 576, 35, et not. Sic et, *Apostolos* secutus, *Ignatius*, alique inter veteres. Ceterum cum *Combesio* pro κοσμεῖντα dedi κοσμοῦντα, ut et διατιθέντα, quod habet prima editio.

§. 22.

1. Αποκριβείς — legis hic ex prima edit. sine εἰ-
πεν Ἀποκριβείς δὲ ὁ Ἰησοῦς, ἀμὴν ὑμῖν λέγω — : § 4.
additur λέγει: non raro hoc a Nostro omittitur,
ut et ab aliis Scriptoribus. conf. not. ad § 19.
porro ἐκατονταπλασίονα, et ἡμᾶς pro ὑμᾶς, coll.
§. 4. deinde τὸ ἐτι τούτου σκληρότερον: tandem οὕ-
τως pro ὅ γρ.

2. ὅς ἂν ἀφῇ — aliter, T. I. p. 570, 29 — ὅς
ἂν καταλείψῃ πατέρα, ἢ μητέρα, ἢ ἀδελφούς, καὶ τὰ
ἐξ ἧς, ἔνεκεν τοῦ Ἐυαγγελίου καὶ τοῦ ὀνόματος μου,
μακάριος οὗτος. *allegorice* ibi hunc locum interpre-
tatur: ita v. c. scribit, μήτηρ γ' οὖν ἡ πατρίς καὶ
τροφὸς ἀλληγορεῖται, et sic in ceteris. pro ἡ πατρίς
καὶ τροφὸς malim ἢ γῆ πατρίς καὶ τροφὸς. γῆν τῆς
Φον ἡμετέραν e Platone laudant Lexica, et patria
proverbiali forma, dicitur κοινὴ τῶν πολιτῶν τῆς
Φδς. pro προσηχέουσα ib. v. 28. lege προχέουσα. Lo.
Lucæ XIV: 26, quem mox laudat ad eundem
modum exponit p. 555, 11, et seq.

3. Τοὺς ἐγγυτάτω γένους. potuisset etiam scribere
τοὺς ἐγγύτατα γένους, nam utrumque dicunt, Plato,
T. III. p. 304. D. μοι τυγχάνει ἐγγύτατα γένους
ᾧ. Lucian. T. I. p. 639, 91. οὗτος ἀγχιστὴς ἦν
αὐτῷ γένους. ἐγγυτάτω ᾧ γένους et alia dabit Tay-
lor ad Lysiam p. 14. conf. et Markl. ad Maxim.
Tyr. p. 698. εἰ ἐγγιστὰ γένους qui sint, docet
Philo Jud. p. 690 A.

4. ἀλλ' οὐδ' ἀναιχοῦσιν, οὐδ' ἐγγύς. Cargyph. recte
vertit: Sed non se destruunt; nihil minus. Et ta-
men Combesius, quem et ceteri hic secuti, aliam,
ut saepe, hic concinnavit versionem, in qua ne-
mirum illud ἐγγύς exprimeretur: at non invicem
destruunt; neque ulla re adversantur, aut vel prope
destruunt. Sed vel Lexica docere ipsum potuissent,
οὐδ' ἐγγύς post sententiam negativam eleganter signi-
ficare, longe ab est, nequaquam, ita in Fragmentis
Longini ex emendatione Cl. Toupit legitur p.
123. οὐδὲ γὰρ οὐδ' ἐγγύς τι. Sic et alii.

§. 23.

1. Νόμισον εἶναι, τὸ πρᾶγμα διαδικασίαν. Locus
hic est elegantissimus, et, si quis alius, diligen-
tiore animadversione dignus. Διαδικασία quidem
nonnunquam simpliciter notat, litem, disceptatio-
nem, item sententiam, iudicium, quod vocant,
definitivum, quomodo et διαδικάσασθαι est iudicium
subire, apud Platonem in Phaed. p. 113. D. Sed
potissimum in iure Attico est contentio inter duos
pluresve, uter utri in honore aut munere sit prae-
ferendus. lege sequentia, et videbis, quam oppor-
tune hic usus sit illa voce, de qua, praeter
Petit. LL. AA. p. 452. 609., vide sis Tayl. ad
Lys. p. 312. ad Demosth. T. II. p. 634. Dervil.
ad Charit. p. 483., et Alb. ad Hesych. in V.

2. ἐγὼ ἐσπείρα. omisum hic forte σε: mox ἐγὼ
τε ἀνεγέννησα.

3. νεκρὸς τῇ φύσει. Vertunt mortuus natura. et certe sic verti potest. ita apud *Plutarch.* T. II. p. 463. C., et p. 474. D. φύσει εὐμετάβολον ζῶον a Principe philosopho dictum de *Helicone* Mathematico, tamquam natura in utramque partem mobili et versatili animante: ex quo etiam loco δὲ πάνυ *Wesfeling.* demonstravit, Epistolam *Platonis* tertiam decimam non in spuris et reliculis esse censendam. vid. Epist. ad V. C., *H Venetam* p. 37. Testis hic adiungi poterit *Noster* T. II. p. 744, 16. atque ita etiam illud Apostoli Eph. II. 3. ἡμεν τέκνα φύσει ὀργῆς cum plerisque interpretibus accipiendum puto. Verum id hoc loco minus aptum. νεκρὸς τῇ φύσει est planissime mortuus i. e. profligatissimus et perditissimus. ita apud *Comicum* in *Pluto* v. 118 ἄβλιος φύσει planissime miser. conf. et v. 273. Plura dabit *I. A. Fabricius* V. Cl. ad *Sext Empir.* p. 9.

4. ἐτέρωθεν δὲ ἄκουε τοῦ σωτῆρος, nempe λέγοντος, ut § 16. frequens haec ellipsis: conf. quae notavi ad § 19 et 22.

5. ἐγὼ σε ἀνεγέννησα, κακῶς ὑπὸ κόσμου πρὸς θάνατον γεγεννημένον. ἡλευθέρωσα. — Non equidem intelligo, quid sit κακῶς ὑπὸ κόσμου πρὸς θάνατον γεγεννημένον. vertit *Caryoph.* male genitum de mundo ad mortem: ceteri, qui male a mundo mortis vicima fuisset genitus. iuvandus, ni fallor, hic locus et emendatione et distinctione, — pro ὑπὸ κόσμου legendum ὑπὸ κόσμου vel potius ὑπὸ κόσμῳ, et γεγεννημένον mutandum in γεγεννημένον (saepius haec

inter se commutantur) porro, maior distinctio ponenda post ἀνεγέννησα, et tollenda post γεγεννημένον iungendum cum ἡλευθέρωσα. Ita igitur scripsit *Clemens*: ἐγὼ σε ἀνεγέννησα. κακῶς ὑπὸ κόσμῳ πρὸς θάνατον γεγεννημένον ἡλευθέρωσα. — misere in mundi potestatem ad mortem reductum in libertatem asserui. — In voce ἰασάμην, quae sequitur, forte respexit ad nomen Ἰησοῦς, ex more veterum ecclesiae doctorum, qui hic non raro ludunt, et in soni vicinitate, et in vocum significatione: de quo praeter alios legi merentur *Ill. Grotius* ad *Matth.* I. 21, et *Dion Petavius* in *Epiphaniū* T. II p. 53. Atque ita et saepius *Noster* vid. T. I. p. 100, 34 — p. 101, 3, 4. καὶ σῶμα καὶ ψυχὴν ἀκείτῃ αὐτοῦ ὁ παναρκὴς τῆς ἀνθρωπότητος ἰατρός, ὁ Σωτὴρ: Sic alibi, Ἰησοῦς ὁ ἰώμενος ἡμῶν καὶ σῶμα καὶ ψυχὴν.

6. εἰς ἀνάπαυσιν ἀρρήτων καὶ ἀλέκτων ἀγαθῶν. Neque hoc sanum est. ἀνάπαυσις frequens apud veteres ecclesiae Doctores de coelesti felicitate: atque hactenus recte. Sed quid est ἀνάπαυσις α. κ. α. ἀγαθῶν? nullus equidem dubito, quin pro ἀνάπαυσιν scripserit *Clemens* ἀπόλαυσιν. En nostri locum T. I. p. 91, 30. καὶ τῶν ἐν οὐρανῷ ἀπολαύσεις ἀποπεκρυμμένων, τῶν ἐμοὶ τετήρημένων, & οὔτε οὗς ἤκουσεν, οὔτε ἐπὶ καρδίαν ἀνέβη τινός: hic postrema plenius. *Pseudo-Clemens* epist. ad *Iacobum* §. 10. ἵνα οἱ ἀγαθοὶ τοῦ λοιποῦ τῶν ἀπορρήτων ἀγαθῶν αἰδίως ἀπολαύσωσιν. in *Clement.* homil. I. §. 7. αἰδίοι γεόμενοι τῶν ἀπορρήτων αὐτοῦ ἀγαθῶν ἀπολαύσετε: (sic leg.)

leg.) et ib. in fine αἰωνίαν ἀπολαύσειν ἀγαθῶν. Sed quo plura? — In edit. *Combefisti*, ceterorumque legitur ἀλέκτων, quod non absurdum. ἀγαθὰ ἀρρήτα καὶ ἀλέκτα, bona, quae verbis enarrari nequeant, nec finem sint habitura. ἀλέκτος κηδεμονία est apud Phil. Iud. T. II. p. 444, 14. quod cur ad calcem mutet *Mangeius*, nulla est causa. Verum prima editio habet ἀλέκτων. *Caryoph.* ἀρρήτων καὶ ἀλέκτων ἀγαθῶν vertit ineffabilem bonorum. *Combefistius* reddidit arcanorum, et quae nemo eloqui queat, bonorum. ἀλέκτων igitur legit, et in textu tamen habet ἀλέκτων: negligenter, nisi operarum forte vitio. Secuti sunt, ut solent, ceteri. *Iamblichus* de Mysteriis sect. I. C. XI. scribit: τὰ μὲν ἀπορρήτον τινα καὶ κρείττονα λόγου τὴν αἰτίαν ἔχει. In Tragoedia iunguntur οὐ ρήτων οὔτε λεκτῶν. In mente habuisse videtur Auctor illud *Apostoli* 2 Cor. XII, 4. ἀρρήτα ῥήματα, ἃ οὐκ ἐξὸν ἀνθρώπων λαλῆσαι; ut in proximis 1 Cor. II. 9.

7. ὑπὲρ σου πρὸς τὸν θάνατον διηγωνισάμην, καὶ τὸν σὸν ἐξέτισα θάνατον, ὃν εὐφείλες —. Est insignis hic locus. ὑπὲρ quidem non raro commodum notat, atque ita etiam in proximis; verum hic ὑπὲρ σου omnino est, vice tui, loco tuo; quod docent in primis sequentia, pro te cum morte decertavi, et (ita pergit) pro te suscepi, exsolvi mortem, quam tu debebas —. In Sacris literis saepe Christus dicitur mortuus esse, cet. ὑπὲρ ἡμῶν, hoc non tantum est in commodum nostrum, sed etiam mortem vicariam notat, quam pro nobis subiit: unus in-

instar omnium est locus 2 Cor. V. 15. (conf. v. 21.) Atque hoc sensu haec locutio etiam Graecis frequentatur, quod male nonnulli negarunt: docuit hoc *Raphelius*, vir Graece peritissimus, in Annot. ad Rom. V. 8. *Alcestis* pro marito, *Admeto*, mortua, μηδετέρου τῶν γονέων ἐβελήσαντος ὑπὲρ τοῦ παιδὸς ἀποθανεῖν, cum uterque parens recusaret filii loco mortem subire. ita in argumento *Alcestidis* *Euripides*. *Palaeph.* de incredib. C. 41. Ἀλκεία μῦθος τραγικῆς, ὥς δὴ μέλλοντός ποτε τοῦ Ἀδμήτου θανεῖν, αὐτὴ (Ἀλκήσις) εἴλετο ὑπὲρ αὐτοῦ θάνατον. deinde ἀνδρεία γε Ἀλκήσις ἐκείσα ὑπερέθανεν Ἀδμήτου. Apud ipsum *Eurip.* in *Alcest.* v. 690. Μὴ θύσῃς ὑπὲρ τοῦδ' ἀνδρὸς οὐδ' ἐγὼ πρὸ σοῦ: Sic et v. 682, 698, 701. pro ὑπὲρ ibi et ἀντὶ v. 716. item σοῦ προειρησάντων dixit v. 709. In *Electra* v. 1026. Ἐκτείνε πολλῶν μίαν ὑπὲρ. Atque ita etiam Latini. *Seneca* de consol. ad Helv. matrem C. 17. Nobilitatur carminibus omnium, quae se pro coniugis vicariam dedit, *Alcestis* nempe. *Horat.* Carm. L. III. XIX. 2. *Codrus*, pro patria non timidis mori. Patria interitum subiisset, si hoc malum morte sua non redemisset *Codrus*.

8. τὴν ψῆφον ἐνεγκε τῇ σουτοῦ σωτηρίᾳ. In iudiciis nota ἡ σώζουσα ψῆφος. *Demosth.* p. 212. in fine (edit. 1570) τοὺς σεσάκοντας ἡμᾶς τότε, καὶ τὴν σώζουσαν περὶ ἡμῶν ψῆφον θεμένους. *Lucian.* in *Harmon.* T. I. p. 856. σὺ γε μάστιγα ὅσων τὴν λευκὴν αἰεὶ καὶ σώζουσιν φέρεις. Huc forte alludit *Clementens*, hic scribens ὑπὲρ σουτοῦ δικάσων, καὶ τὴν

ψῆφον ἔνεγκε τῇ σουτοῦ σωτηρίᾳ, *pro te ipse esto iudex, et pro salute tua ferto sententiam*, fer sententiam tibi salutarem. non multum hinc diversum est, quod *Hierocles* dixit p. 124, τὴν καὶ ἑαυτοῦ ψῆφον ἐκφέρειν.

9. πρὸ πάντων ἐν σοὶ χριστεὶς δὲ νικῶν ἔσῃ, ὑπὲρ σου γὰρ ἀγωνίζεται. hoc et elegans. Qui causam orantes apud Iudices, quod hic est ἀγωνίζεσθαι, victores sunt, dicuntur νικᾶν, et νικᾶν τὴν δίκην, vincere, vincere causam, quod et posteriores Latini non refugerunt. vid. quae notarunt Eximii viri *Valcken.* in diatriba ad *Eurip.* perd. dram. rel. p. 261, et *Oudendorp.* ad *Thom. M.* V. Νικᾶν τὴν δίκην.

§. 24.

1. τῶν χρημάτων ἐπίπροσθεν εἶναι. Vertit *Carioph.* pecuniam tibi postponere. Melius *Combesius*, pecuniis opponere, vel occurrere, ἀπαντᾶν: non deterius, pecuniis praecavere, vel antexertere, ne tibi noceant. εἶναι ita pro ἵεναι, quod hic forte quis malit. Verum et ita apud *Demosth.* 1 *Philipp.* 53. A. ὅτι δαὶ τοὺς ὁρθῶς πολέμῳ χρωμένους οὐκ ἀκολουθεῖν τοῖς πράγμασιν, ἀλλ' αὐτοὺς ἐμπροσθεν εἶναι τῶν πραγμάτων. laudat hunc locum *Cl. Dorvil.* in *Charit. Aphrod.* p. 338, sed ita, ut adscribat, non male forte — ἵεναι legeris; addit tamen, quamvis *J. Stobensis C. LII.* p. 365. vulgatam agnoscant. Apud Latinos certe esse etiam pro ire, venire non

raro ponitur. vid. *Cl. P. Burmannus* ad *Petron.* Satyr. p. 189. Conferre et licet Lat. *obviam esse* alicui pro *obstare*, quod alias *obviam ire, venire.*

2. καὶ οὐκ ἀπάγει με χριστεὶς τῆς κτήσεως —. pro καὶ, quod est in *Combes.* c.terisque editionibus, ex prima restitui καὶ. Appositus hic est Nostri locus p. 1000, 29. ὁ Λόγος (sic scribo) τῆς κτήσεως ἀφίστασθαι οὐ κελεύει, ἀλλ' ἀπροσπαδῶς διακίεσθαι τὴν κτήσιν. ita pro κτίσεως et κτίσιν legendum cum *Sylburgio*, et *Cotelerio* Gr. Monum. T. II. p. 647. C.

3. ἀν γὰρ ἐνταῦθα ἀπόληται ὑπὲρ χριτοῦ. est hic lacuna in prima editione: in margine adscriptum est. „Videtur deesse, quod conditioni respondeat (εἰς ζωὴν αἰώνιον φυλαχθήσεται) vel simile” hinc in versione, in vitam aeternam salva erit. *Combesius* ex *Luca*, ut monet, explevit ἐκεῖ ζωογονήσεται. Nimirum legitur in *Eius Evangelio* C. XVII. 33. καὶ ὅς ἐάν ἀπολέσῃ αὐτὴν (τὴν ψυχὴν) ζωογονήσει αὐτήν: ex illo iam ζωογονήσει formavit ζωογονήσεται: debuerat sic scribere ζωογονηθήσεται. Et nihilominus ceteri etiam secuti sunt. Si a *Caryophili* supplemento discedas, quidni ex *Matth.* XVI. 25. legas ἐκεῖ εὐρεθήσεται, vel ex *Marco* VIII. 35. ἐκεῖ σαθήσεται? verum, cum *Combesii* istam coniecturam in contextu non exhiberem, nec meam recipere volui.

§. 25.

1. ἔχειν μετὰ διαγμῶν. sic prima editio. *Combesius*

ffius addidit *μη*, in quo et ceteri ipsum secuti sunt. Scribit *Combes*. in notis „ Negat. addo prorsus necessariam, ut Clementis sensus constet et expositio.” Diceret certe, sequentia legens, ita scripsisse *Clementem*: et tamen hoc mihi non est vero simile, cum *Marci* locum data opera hic exponat, et negativam etiam non habeat §. 4., ubi totum Evangelistae contextum, paucis tantum mutatis, citat. Illud *μετὰ διαγμῶν*, quod solus *Marcus* habet, veterum et recentiorum interpretum mentem advertit: „ mirum profecto, (sunt verba Cl. *Valckenarii* in Adnot. Crit. in loca quaedam lib. I. Novi T. p. 359.) cur duas voces responso interfuerit, *μετὰ διαγμῶν* lenius quidem paulo, quod tres saltem Codd. praebent, *μετὰ διαγμῶν*. Sed cur vel hoc inferatur minus liquet. — Sunt et alia in Evangelio *Marci*, de quibus illud ipsum dicit possit.” Non male margini Principis editionis adscriptum. „ Nota novam in textu distinctionem, novumque sensum citati loci ex Evangelio *Marci*.” Sententiam suam, singularem certe, deinceps exponit *Clemens*.

2. καὶ ἀδελφοὺς κατ' αὐτὸν, ὡς περ —. Vertit *Coryph.* et fratres ipsi probatos. *Combes* ffius ceterique, fratres quoque illius cultos moribus: recte, qui similes ipsi essent; de hoc usu praepositionis κατὰ vid. *Hemst.* ad *Aristoph.* *Plut.* p. 331. sed hic κατ' αὐτὸν scripsisse *Clementem*, induci non possum ut credam, nec quid huc faciat, intelligo. Legendum existimo κατὰ ταὐτὸ simul, vel eodem

tempore. sic *Aelian.* V. A. L. XIV. C. 8. init. *Lucian.* T. I. p. 404, 77. *Hesych.* κατὰ τὸ αὐτὸ. ὁμοῦ. — Locus, qui ibi laudatur, *Act.* XIV. 1. huc non pertinet, quamquam ita vulg. interpres, *Erasmus*, et Belgae nostrates: κατὰ τὸ αὐτὸ, scil. *hoc*, ibi est, ut *Camerarius* recte notavit, eodem modo, sive similiter: ut, consuetudine sua, intelligatur Iconii quoque Paulum et Barnabam ingressos esse conventum Iudaicum. Christum autem Dominum simul vel eodem tempore vocasse *Petrum* et *Andream*, nec non *Jacobum* et *Ioannem*, fratres, constat ex *Matth.* IV. 18—22. — μετὰ ἀνδρέου legitur in prima edit.

3. ὁ δὲ χαλεπώτατος ἐνδοθεν ἐστὶ διαγμῶς — sic allegorice interpretatur διαγμῶν. Interpretandi hoc genus a Iudaeis acceptum valde frequentarunt Christianae ecclesiae Doctores, inter quos etiam fuit *Clemens* noster. Ceterum, rem si spectes, egregia sunt, quae hic habet.

4. λυσσῶσα ὑπὸ ἀγρίων ἐρώτων, eleganter λυσσῶν dici de rabiosis maxime canibus, in vulgus notum est, non item, et ἀραρίζειν et ἀρράζειν de his usurpari: de quo notavit *Valcken.* Anim. ad *Ammon.* p. 232. Emendandus hinc *Philo Iud.* in vita contempl. p. 895. C. ἀράσσουσι καὶ λυττῶσι κυνῶν τρόπον ἀτιθάσσων. vitiosum certe est illud ἀράσσουσι. *Mangeius* T. II. p. 477. infeliciter satis legendum censebat γρύζουσι. scripsit *Philo* ἀραρίζουσι, vel, quod malim, ἀρράζουσι. Addo alium, nec minus appositum, locum, ut et aliam viri Eruditissimi

coniecturam obiter tangam: p. 974. D. ubi δ λευιττικότες ὑπ' ἀγριότητος εἰς θηρίων φύσιν. legitur ubi paulo post ἤδη δὲ καὶ γενεᾶς ὅλας — ἐνέκρησιν. intelligit certe *integras familias*; sed sic melius legi συγγενείας T. II. p. 527. monet Mang. at γενεὰ hoc ipsum non raro significat. ita Ios. B. I. L. I. C. 16. §. 4. οἱ δὲ ἀπέσφαττον αὐτοὺς σὺν γε- νεαῖς cum familiis. Sic et Antiq. L. XIV. C. 15. §. 3. Verum pergamus. Ut hic ἄγριοι ἔρωτες, et Φλεγομένη — sic T. I. p. 178, 15. ὄρμαι τε ἄγριοι, καὶ Φλεγμαινῶσαι ἐπιθυμίαι, et p. 193, 23. ὄργανα πολεμικὰ, εἰς τὰς ἐπιθυμίας ἐκφλέγοντα, ἢ τοὺς ἔρω- τας ἐκκαλοντα, ἢ ἐξαγριαίνοντα τοὺς θυμούς. Lucian. in Nigrino p. 55. ἀνχμεῖ (ex emend. Hemst.) πολ- λαῖς τε καὶ ἄγριας ἐπιθυμίαις. plura non addo. No- tandum hic potius, mox pro προκειμένοις potius legendum esse προσκειμένοις. Caryoph. vertit in *haerentibus*. πρὸ et πρὸς crebro inter se permutari, a multis, et me etiam alibi, observatum. Exci- derat fere ad haec et antegressa monere, gra- viora animi πάθη haud raro cum animalibus in ra- biem actis et feris comparari: quod pluribus do- cuit δ πάνυ Casaub. Anim. in Athen. p. 29 et 30. et in Addendis p. 635. egregie Philo Iud., quam quam paulo diversa ratione, p. 199 C., praestan- tiorum et magis perfectam non reperiri victoriam, quam qua vincitur τὸ τετράπουν καὶ σκιρτητικὸν καὶ ὑπέραντρον παθῶντε καὶ κακίων ἀλκιμώτατον εἶδος. Diogenes τὴν ἡδονὴν dicebat τὸ πάντων ἀμαχώτατον ἢ καὶ δυσμαχώτατον θηρίον. vid. Dio Chrys. p. 140. C.

C. iungit Hierocles p. 162. τὸν ἀπαλλαγέντα τῆς θηριώδους ζωῆς, et τῆς ἀμετρίας τῶν παθῶν καθα- ρεύσαντα.

5. οὗτος δ' διαγμὸς βαρύτερος καὶ χαλεπώτερος, ἐν- δοθεν ὀρμώμενος, αἰετὶ συνιδόν —. Egregia haec sunt, et quae sequuntur. Pari ratione Philo Iud. p. 18. C. πόλεμον τὸν κατὰ ψυχὴν dicit πολέμων ἀργαλεώ- τатον καὶ βαρύτερον. conf. et p. 1128. D. Noster T. I. p. 492, 18. οὗτοι οἱ ἀνταγωνισταὶ παχεῖς καὶ Ὀλυμπικοὶ (τὰ πάθη nimirum) σφικτῶν, ὡς εἰπεῖν, εἰσὶ δριμύτεροι, καὶ μάλιστα ἡδονή, οὐ μόνον μετ' ἡμέ- ραν, ἀλλὰ καὶ νύκτωρ ἐν αὐτοῖς τοῖς ἐνυπνίοις μετὰ γοητείας δελεαστικῶς ἐπιβουλεύουσα καὶ δάκνυστα.

6. πύρωσις. Scribit hic Combessifus. „Aptius forte esset πείρασις sollicitatio ad stuprum, deque illo tentatio: quo ipso sensu τὸ πύρωσις sumendum sit, ut sit quasi libidinis incensio.” Sollicitatio illa ad stuprum ab hoc loco valde est aliena. πύρωσις idem hic est quod διαγμὸς in antegressis. Hesy- chius. Πύρωσις. δοκιμασία, probatio, quemadmodum ponitur a Graecis V. T. interpretibus Prov. XXVII. 21. proprie dicitur de auro et argento, quae per ignem explorantur, quod clarissime liquet ex Ps. LXV. 10. ἐδοκίμασας ἡμᾶς ὁ θεὸς, ἐπύρωσας ἡμᾶς ὡς πυροῦται τὸ ἀργύριον. plura dedit Grotius ad 1 Petr. IV. 12 hinc iam πύρωσις afflictio, adver- sa, tanquam quibus homines explorantur, sicut metalla per flammam, atque ita loco Petri laudato.

7. μέχρι θανάτου παραμετρεῖται. Noster T. I. p. 579, 26. πρᾶξις εἰσὶν, οἱ τὴν ἁπλοῦς μάχην τὴν ἐν τῇ

τῇ ψυχῇ καταπεπαισμένης, θυμοῦ καὶ ἐπιθυμίας, καὶ τῶν τούτοις υποβεβλημένων εἰδῶν. Scripsit Clemens, non ἄπισον, sed ἄσπεισον μάχην. Sic iam dudum corripiebam, sed deinde hoc occupatum vidi a *Wesfelingio* V. C. in epist. ad *H. S. Reimartum*, ad calcem *Dionis Casii* p. 1500., ubi pro ἄπισον τὸν πόλεμον restituit ἄσπεισον, atque ἄπισον et ἄσπεισον in codicibus saepe permisceri monet: adde viri *Eximii Ioa. Pierstoni* Verisimilia p. 253. ubi ex *Aristaeneto* L. II. E. 14. laudat Ἀσπονδος μάχην καὶ ἀδιάλλακτος ἔρις. ἄσπονδος μάχην et ἄσπειτος μάχην idem, ut πόλεμος ἄσπειτος et ἄσπονδος, quod praeter alios habet *Philo* p. 581. B. πόλεμος οὖν ἐνίοις εἶναι ἄσπονδος, καὶ ἀκήρυκτος πρὸς τὴν λογικὴν φύσιν, ὅτινες τὰς βλάβας αὐτῆς ἀποκείρωσιν ἐν χρόνῳ: imo ἐν χρόνῳ, ut ex MS. recte edidit *Mang.* T. I. p. 636.

S. τὸν τῆς σῆς συνήγορον καὶ παράκλητον ψυχῆς — Haec et quae sequuntur egregia, de voce συνήγορος vid. Magni *Pearsoni*. Annot. in Epist. *Ignatii* ad *Smyrn.* §. 5. p. 15. *Thom. M.* v. ῥήτωρ. *Noster* p. 153, 11. Ἐνὶν μὲν οὖν συνηγόρους ἡμῖν τῆς ζητήσεως ταύτης ἐπισπάσασθαι φιλοσόφους πατρονομίας huius quaestionis.

S. 26.

I. οἱ πρῶτοι ἔσχατοι, καὶ οἱ ἔσχατοι πρῶτοι. S. 4. πρῶτοι et οἱ ἔσχατοι, ut in recepta edit. at melius οἱ πρῶτοι et οἱ ἔσχατοι, vel πρῶτοι et ἔσχατοι, ut edidit *Griesbachius*.

2. κατὰ τὴν ὑπόνοιαν καὶ τὸν σαφισμὸν. de v. ὑπόνοια more suo pererudite notavit *Cl. Ruhnkenius* ad *Timaei* Lex. Plat. p. 200. (ed. noviss.) vid. et *Cl. Abresch* Diluc. Thucyd. Auct. p. 273. Non raro hoc sensu etiam διάνοια a veteris ecclesiae Doctoribus adhibetur. — Ad σαφισμὸν in ed. *Potteri* notatur „Seu σαφηνισμὸν explicationem, dilucidationem.” Ego iam olim legebam σαφισμὸν, cuius generis a verbis in ἑω derivatorum nonnulla dantur exempla, velut λοιδορησμός, πατησμός, de quibus perite sententiam dixit *Bergl.* ad *Akiphro* p. 88. add. *Dorvil.* ad *Charit.* p. 107. Iusta igitur, ut hoc obiter addam, non suberat causa, cur *Cl. Reitz.* ad *Lucian.* T. II. p. 281, 282. ὀρχησμός spurium pronunciaret, eiusque loco in textum induceret ὀρχηθμός. Nunc autem σαφισμὸν non mutaverim. σαφίζω, unde σαφισμός, a σαφής, aequè analogicum ac σαφένω. In mentem hic revocemus ἀληθίζειν, ἀτενίζειν, et ipsum (a σαφηνής) σαφηνίζειν, unde σαφηνισμός. Cod. *Alexandr.* 2 *Maeced.* I. 21. habet διεσάφισαν, quod Doctisf. *Grabe* in sua editione, immerito, alteri διεσάφησαν locum cedere iussit.

3. τοὺς πίσει καθάπαξ ἑαυτοὺς ἐπιδιδόντας. malim ἐπιδόντας: quod expresit versio *Caryoph.* et ceterorum. Mox pro ἀνακείσθω aliquando legebam ἀνατίθεσθω. sed ἀνακείσθαι in hac et aliis loquendi formis usurpatur ut ἀνατίθεσθαι. quare nihil mutandum.

4. καὶ βλέπειεν πρὸς τὸν κύριον ἀτενέει τῷ βλέμματι

τι. Nescio, unde proxime antegressa tam vitiose in edit. Felli, ceterisque legantur, ὑποκύπτειν τῇ ἑαυτοῦ ζωῇ — ubi ἑαυτοῦ pro ἑαυτῶν et τ. ἐ. ζωῇ male τῷ ὑποκύπτειν iunctum, quod indoles linguae non patitur. Et tamen *Combesius*, quem ceteroquin sequi solent, recte habet, ut nos ex prima editione dedimus. Quod ad βλέπειν πρὸς τὸν κύριον ἀτενεῖ τῷ βλέμματι, *Lucianus* dixit ἀτενεῖς ἀφορᾶν ἐς τινὰ T. I. p. 217, 76. qui et p. 599, 171. ἀτενεῖς ἀποβλέπειν ἐς τοὺς κανόνας. Latine ἀτενεῖ τῷ βλέμματι dixeris rectis vel intentis oculis. Quid sit rectis oculis, recto lumine, intueri docuit *Magnus Bentleius* ad *Herat.* I. 111. 18. de quo et monuit *Cl. Burmannus* ad *Lucan.* L. IX. 905. Egregie autem addit, καθάπερ εἰς ἀγαθοῦ κυβερνήτου νεῦμα δεδοκότες. iucunda hac imagine delectati sunt veteres. Civitas Christiana sanctissimum navlgium; summus eius gubernator Dominus Iesus; huius remiges inprimis Apostoli, quos, huc, forte respiciens, Apostolus eximie ὑπηρέτας χριστοῦ vocat i *Cor.* IV. 1. *Pseudo-Clemens* in epist. ad Iacobum §. 14. ubi, cum dixerat, ecclesiae statum similem esse navi magnae, ita pergit: ἔγω μὲν οὖν ὑμῖν ὁ ταύτης (ναὸς) δεσπότης θεός, καὶ παρειακόθω ὁ μὲν κυβερνήτης χριστὸς, ὁ πρωρεὺς ἐπισκόπος, εἰ ναῦται πρεσβυτέρους, εἰ τοιχάρχοι διακόνους, οἱ ναυτολόγοι τοῖς κατηχαῦσιν — pro ναυτολόγοι lege ναυτολόγοι. sic et §. 15. *Noster* p. 91, 27. κυβερνήσει σε ὁ λόγος ὁ τοῦ θεοῦ, καὶ τοῖς λιμένασι καθορμήσει τῶν οὐρανῶν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. ubi elegans

gans lusus in v. Πνεῦμα. — Porro, τὸ σύνθημα διδοῦναι, quod sequitur, etiam dixit *Iulianus* p. 361. A.

5. ποῦ καὶ πόθεν τὸν ὄρμον ἐπαγγέλλεται. Haec sana esse non puto. *Cargorph.* vertit, ubi et unde promittat portum. *Combesius* ceterique, quo tandem et unde cursum navigationis intendat. Verum hoc verba non significant: esfet hoc τὴν ὄρμην, quod et olim mihi in mentem venit. nec tamen et hoc mihi probatur. Vitium latere videtur in καὶ πόθεν. Forte scripsit *Clemens* ποῦ vel ὅπου τὸν ποθητὸν ὄρμον ἐπαγγέλλεται. Ubi exoptatam promittat stationem, vel portum (ut *Cargorph.*). hoc olim *Magno Valckenario* in litteris ad me datis non displicebat. ποθεινός quidem est forma magis usitata, ποθητός tamen etiam reperitur apud *Alciph.* p. 90. init. ὁ ἡδὺς ἐκεῖνος καὶ ποθητός ἡμῖν πλακοῦς. *Bion* Id. I. 58. θνάσκεῖς ὃ τριπόδατε Id. VI. 15. εἶπα τριπόδατον. add. *Moschus.* Id. III. 52. Scriptores, qui dicuntur Ecclesiastici, non raro adhibent et simplex et composita. *Clemens Rom.* Epist. C. 59 dixit τὴν εὐκταίαν καὶ ἐπιπόθητον εἰρήνην. (*Apostolus* etiam hoc composito usus *Phil.* IV. 1.) *Ignatius* Ep. ad *Smyrn.* §. 13. Ἀσπάζομαι Ἀλκην τὸ ποθητὸν μου ὄνομα. Sic et Ep. ad *Polycarpum* in fine. Epist. ad *Rom.* §. 10. Κρόκος τὸ ποθητὸν μοι ὄνομα. *Constit. Apost.* L. II. C. 22. prope finem: Ἠκούσατε, τέκνα ποθητὰ ἡμῶν. Familiare inprimis fuit *Theodoro Studitae* in Epistolis. (vid. *Iac. Sirmendī Opera* Var. T. V.) L. I. E. 6. Ep. 35. Ep. 51. nec

nec minus composita, πολυπόθητος, περιπόθητος (quod et apud alios obvium) θεωπόθητος, παμπόθητος, τριπόθητος, επιπόθητος, ἀειπόθητος. Operæ non est loca, quæ inter legendum notavi, hic sigillatim describere. Ceterum nihil navigantibus iucundius, quam si de portu certiores sint, quod egregie docet *Io. Chrysost.* T. III. p. 228. A. B.

6. ὑπὸ τοῦ θεοῦ τὴν ψυχὴν νέμοντας. — Margini primæ editionis hic adscriptum legimus, „caute legendum, sapit enim Origenis errorem de præ-existentia animarum”. Non male *Combesius* de hac nota. Verum *Clemens*, non τὴν ψυχὴν scripsit, ut reor, sed τὴν τύχην, nihil magis consentaneum sententiæ huius loci. Duo hæc sæpe inter se commutari, haud ignotum. vid. *Hemsterh.* Misc. Obs. Vol. III. p. 422. *Abresch.* Dilucid. Thucyd. in Add. p. 823. *Nedham* ad *Hierocl.* p. 453. et inprimis *Dorvil.* in Charit. p. 422. Ut hic, ita *Demosthenes* de corona p. 343. A. (ed. 1607) τὴν τύχην δὲ, ἣν ὁ δαίμων ἀπένειμεν ἐκάστοις, ταύτῃ κέχρηται: fortuna autem hac, quam cuique Numen tribuit, sunt usi.

7. εἰς οἶκον τοιούτων ἀνθρώπων εἰσκήσθη καὶ γένος ἀμφιλαφές: καὶ est ex prima editione, sicut et μοχ ἀπελήλαται pro ἀπελήλατο. de usu formæ mediæ verbi εἰσοκίσειν egit *T. Hemsterh.* in Misc. Obs. Vol. VI. p. 349. *Ioseph.* in activo scripsit Antiq. L. XVII. C. 12. §. 1. de iuvene quodam, Iudæo quidem, sed in Sidoniorum urbe educato,

εἰσκήσειν αὐτὸν εἰς τὴν Ἡράδου συγγένειαν *inseruit se in Herodis familiam.* hic *passive* positum est. Eleganter γένος ἀμφιλαφές: ἀμφιλαφής maxime de arboribus dicitur *laeta coma florentibus*, cum quibus familiae non raro comparatur. Hinc et venuste adhibitum de re *quacumque ampla et copiosa.* sic ἀμφιλαφής ὑπόθεσις argumentum copiosum apud *Lucian.* T. I. p. 715. 60. ἀμφιλαφεὶς ἀφορμαί. T. III. p. 23, 56. κόμη ἀμφιλαφής *Philostr.* in Heroic. p. 733. mitto plura: vid. *Cl. Perizon.* ad *Ael.* V. H. L. II. C. 14., et inprimis perinsignis nota celeb. *Ruhnken.* ad *Tim.* Lex. Plat. p. 26. seq. (ed. noviss.)

8. εἰ δυνατόι τις ἐνδοτέρῳ τῶν ὑπαρχόντων κάμπτει τῆς ἐξουσίας. Multum exercuit me hic locus, neque tamen me tandem verum reperisse dixerim. Coniecturam *Caryophili* margini adscriptam nemo, ut puto, consensu suo approbabit: ita ibi legimus „ἢ. ἀνώτερος τῶν ὑπαρχόντων κύπτει τῇ ἐξουσίᾳ.” Cum *Clemens* ἐνδοτέρῳ scribit, intelligere videtur τὸ λογικὸν vel τὸ ἡγεμονικὸν τῆς ψυχῆς. — τῶν ὑπαρχόντων ἢ ἐξουσία recte dicitur, ut ἐξουσία πλούτου apud *Thucyd.* L. I. C. 38. — pro κάμπτειν forte legendum κρατεῖν. (τῶν ὑπαρχόντων κρατεῖν τῆς ἐξουσίας.) vel, si κάμπτειν loco non sit movendum, pro τῆς ἐξουσίας legi poterit τὴν ἐξουσίαν, et κάμπτειν, exponi vitare, declinare: quo sensu *Euripides* in Supplic. v. 743. dixit κάμψαι κακὰ. vid. ibi *Markl.* Forte et hic admoveri posset, quod idem dixit, κάμπτειν λύπας, flectere, sedare, dolores,

r. s, in Fragmentis Alexandrae. οὐδ' ἀλλὰ κάμπτειν τῷ χρόνῳ λύπας χρεῶν. Certe, κάμπτειν τῆς ἐξουσίας quomodo dicatur, et quid sit, non intelligo. *Comibessius* tamen nihil mutandum hic esse scribit, et sibi bene hoc intelligere videtur, dicens esse, ex divitiis non inolescere, sed in eis animum quasi frangere, et a potestate decedere, quomodo et versio hic exhibet.

9. ὅπερ ἐν τῇ ἀρχῇ καὶ θεολογίᾳ ἐξηγήσει — vid. de hoc scripto *Io. Alb. Fabricii* Bibl. Gr. vol. V. p. 113, 114. ipse *Clemens* huius mentionem facit *Strom.* L. III. p. 516, 10. et p. 520, 8. (ed. *Post.*) Ceterum dignus hic est, qui legatur locus *Origenis* L. VI. contra *Celsum* §. 16. *Oper.* T. I. p. 641, 642., ubi ingeniose docet, cur camelus aptus Christo fuerit visus, qui cum divite compararetur, et quid voluerit per angustum acus foramen.

§. 27.

1. οὐδὲ καταποντισθέν αὖ πάλιν τὸν πλοῦτον. Non valde frequens est verbum καταποντίζειν. *Hebr.* XI. 29. pro κατεπόθησαν nonnulli Codd. habent κατεποντίσθησαν, sed hoc est interpretamentum. Verum in Evangelio *Matthaei* bis occurrit: bis etiam in *Plutarchi* *Fragm.* pro nobilitate, quod Tomo IV^{to} *Anecdot.* Graec. subiunxit *Io. Christoph. Wolf.* V. C. §. 11 et 12. vid. et *Noster* T. I. p. 44, 14. Eleganter *Isidorus Pelus.* dixit

p.

p. 163. C. εἰς τὸ τῆς ἀπωλείας καταποντίζου πέλαιος. *Diodor. Sic.*, qui alias καταποντίζειν dieit, καταποντοῦν scripsit L. XIV. C. 112 prope finem: atque ita et *Diogenes Laërtius*, *Dio Cassius*, alii: vid. l. c. *Weseling.* conf. et *Dorv.* in *Charit.* p. 64, qui et p. 639. docet, πάλιν etiam significare contra, quo sensu et saepe rursus apud Latinos. Atque ita hoc loco. Sic et αὖ. dicunt autem non raro iunctum αὖ πάλιν, et πάλιν αὖ. vid. vir longe Doctissimus, *Io. Davissus* in *Max. Tyr.* p. 521, qui et p. 593. docet, ad eundem modum dici αὖθις αὖ. Ceterum, quo hic respexit *Clemens*, constat ex iis, quae ad finem §. 11mo notavimus. Paulo post ex prima editione hic legis χρητέον pro χρητέον.

2. οὔτε ἐκ παντὸς ἀπόλλυται — Referuntur haec et sequentia ad ea, quae dixit §. 2 et 3. Erant nimirum inter eos, qui Christiana Sacra amplectebantur, alii, qui perfunctorie verbis Domini auditis de salute aeterna desperarent, quod divitiis abundarent; alii, qui recte intelligentes, divites univarse a salute non excludi, bene sperarent, divitias tamen vere ita dictas non sectantes, neque vitae homine Christiano dignae operam dantes. Illorum animis desperatio erat evellenda; hi instituendi, qua via et ratione certam coelestis vitae consequendae spem alere possent. Hoc iam, expositis *Optimi Maximi* magistri verbis, data opera agit. Φέρε igitur, inquit, σκεπτέον, ἦντινα τὴν ἐλπίδα —: saepe, addito δὲ, ὄγε

R 2

δὲ,

δὴ, ut apud Latinos *age sane*, atque ita etiam Noster T. I. p. 36, 5.

3. πῶς ἂν τὸ ἀνέλπιστον ἐχέγγυον γένοιτο, τὸ δὲ ἐλπισθὲν εἰς κτῆσιν ἀφίκοιτο. graviter haec dicta, quorum hic sensus esse videtur: *qua ratione id, cuius nulla spes est, firmum evadat*, sic ut certe exspectes; id autem, *cuius consequendi spes est, in possessionem abeat*. Vocem ἐχέγγυος ita frequentavit praeter alios Dio Cassius, apud quem T. I. p. 292, 39. πῖσις τῆς σωτηρίας ἐχέγγυος. conf. et p. 397, 75. Semel et eodem sensu dixit Φερύγγυος πῖσις p. 269, 16. alia ratione hoc Φερύγγυος deposuit Sophocl. in *Electra* v. 912. (ed. Brunck.) vid. ibi Schol. Dionis etiam est ἐχέγγυος διάνοις solida animi constantia in Excerpt. Vales. p. 612. Caryophilus autem sic intelligebat, *quomodo spei defectus loco pignoris sit, spes vero in possessionem transeat*. τὸ ἀνέλπιστον igitur hic est pro ἡ ἀνελπίστια, τὸ ἐλπισθὲν pro ἡ ἐλπίς. prius *quomodo spei defectus loco pignoris sit* satis obscurum.

3. ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς δυνάμεώς σου —. Notetur, hic et in seqq. Nostrum respexisse Matth. XXII: 36—39. Sed in illo loco nihil est, ad quod respondeat τῆς δυνάμεως. Ob oculos hic etiam habuit Clemens locum Marci C. 12: 30, 31. ubi habes, et ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος σου, et μείζων τούτων ἄλλη ἐντολὴ οὐκ ἐστίν. Sed iunxit, quod seqq. docent, insignem locum Luc. cae C. X. 27—37. In Spicilegio Dacherii locum hunc ita laudatum reperimus T. I. p. 34, a dili-

ges

ges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, et ex tota anima tua, et ex totis visceribus tuis. Scribendum verosimiliter ex totis viribus tuis.

4. εἰς ὃν τὰ σωζόμενα πάλιν ἐπανέρχεται. Quum primum haec legerem, putabam, *neutrū τὰ σωζόμενα* hic positum esse pro *masculis*. εἰ σωζόμενοι, coll. §. 3. in fine; verum hoc a mente Auctoris abhorre iam nullus dubito. Censuerunt olim non pauci Philosophi, rem si subtiliter spectes, nihil corrumpi; cum, etiam si multae mutationes locum habeant, principium, ex quo omnia oriuntur, permaneat, τῆς αὐτῆς φύσεως ἀεὶ σωζομένης, ut ait Philosophus Metaphys. L. I. C. 3. D. ubi plura. Convenit. fere, quod §. 7. dixerat: ἐξ οὗ (θεοῦ) καὶ τὸ εἶναι τοῖς ἄλλοις ὑπάρχει καὶ τὸ μένειν λαβεῖν. [De pleonasmō πάλιν monere nihil opus, cum satis frequens sit: unus Isocrates plura exempla praebet, qui dixit p. 133. B πάλιν ἐπὶ τὴν ἀρχὴν ἐπανελθεῖν. sic et p. 185. D. p. 324. B., qui et p. 143. D. πάλιν ἀνακαινίζειν, ut Apostolus Hebr. VI: 6. alia dabit Cl. Noster Arntzenius in Aratorem de Act. Apost. p. 126.

5. ἄλλο τι πρεσβύτερον ἄγειν καὶ τιμιώτερον. recte πρεσβύτερον vertunt antiquius, quod etiam pro *potiore* frequentatur. Cum ἄγειν et ἔχειν non raro permisceantur, forte quis ἔχειν praetulerit; sed probum ἄγειν. Aelian. H. A. L. X. C. 21. ὡς ἡμεῖς τοὺς θεοὺς τοὺς Ὀλυμπίους ἄγομεν θαυμάζοντες, τοιαῦτα καὶ ἐκεῖνοι ἐκείνοι. recurrit eadem locutio, L. XI. C. 10. p. 619. ἄγουσι δὲ Ἀιγύπτῳ θαυμά-

R 3

560

ἐόν γε αὐτόν. *Aegyptii eum pro admirabili habent, summo opere admirantur. Deum agnoscere non uno loco θεὸν ἄγειν dixit Athenagoras, ut monuit Wesfeling. Probal. C. X. p. 89. Liban. T. II. p. 291. Β. Φίλον μὲν ἄγων τὸν Διὶ Φίλον, amicum sibi ducens eum qui Iovi charus esset. Pausan. p. 764. init. ἄγρυσι δὲ αἱ περὶ τὸν Ἑλικῶνα οἰκοῦντες — Censent incolae, male in notis mutatur in λέγοντι, quomodo et versio habet. Rem si spectes, non diversum hoc est ab eo, quod Philonem Iud. imitatus, p. 49, 30. dixit Clemens, τὸ ἀνωτάτω (Philo ἀνωτάτων, ut ibi notatum) καὶ πρεσβυτάτων αὐτίκον σέβειν καὶ τιμᾶν. Ceterum προαγαπηθέντας hic iunctum cum τοῦ, γενέσθαι τυχόντας, est ab aeterno dilectos.*

6. ἄλλο δὲ μηδοτιοῦν ἔχοντας ἀνενδεῖ καὶ τελείῳ θεῷ πρὸς ἀμοιβὴν ἐπινοῶται. Egrege Philosophis passim Deus est nullius indigus, quod obiter monuit Valcken. diatr. in Eurip. perd. dram. rel. p. 41, et pluribus docuit Ruhnken. in Xenoph. Memor. p. 225, 226. Apostolus A. A. XVII: 25. οὐδὲ ὑπὸ χειρῶν ἀνθρώπων θεραπεύεται, προσδεόμενός τις —. Noster ita plus simplici vice. Insignis est locus T. I. p. 250., ubi, quum dixisset, Deo eum similem esse, qui quam paucissimis indiget, addit ἀνενδεής δὲ μόνος ὁ θεός. ubi vid. not. Clemens Romanus Epist. C. 52. Ἀπροσδεής, ἀδελφοί, δεσπότης ὑπάρχει τῶν ἀπάντων, οὐδὲ οὐδενὸς χρῆται, εἰ μὴ τοῦ ἐξομολογεῖσθαι αὐτῷ.

§. 28.

1. οὐ τὸν αὐτὸν τρόπον ἰουδαίοις —. Conf. Noster T. I. p. 513, 32 —. ubi ad illud, οὐκ ἐπιθυμήσεις τῆς τοῦ πλησίον, monet τὸν πλησίον Iudaeo non esse Iudaeum, sed eum, qui est alius gentis, τὸν ἀλλοεθνῆ. Ceterum, quid universe sit ἀγάπη, cuius partem nobiliorem in sequentibus egregie persequitur, docet Auctor. p. 450, 451.

2. ἀναθεὶν καταβαλόντα ἀπὸ ἱερουσαλήμ ἄγει τῷ λόγῳ τινὰ εἰς Ἱερικῶν —. Venuste loquitur. potuisset et simpliciter, sine τῷ λόγῳ, scribere ἄγει. Non multum abit, quod est apud Philostrat. Icon. L. I. p. 764., ubi Ὁμηρος ἀνίστησι μὲν τὸν Ἀχιλλεῦς ἐπὶ τῷ Πατρόκλῳ, κινεῖνται δὲ οἱ θεοὶ πολεμεῖν ἀλλήλοις, et inprimis p. 693. fine, ubi de eodem Principe poëta, ὁ δὲ ἄγει αὐτὴν (τὴν Ἑλένην) ἐπὶ τὸ τοῦ Ἰλίου τεῖχος. Noster p. 236, 17. 20. de Cēsophista, ubi virtutis et improbitatis imagines describit, τὴν μὲν αὐταῖν, ἀφελῶς ἱσαμένην ἐποιήσε —, θατέραν δὲ τοῦναντίον εἰσάγει —. Alia paulo quidem diversa, non tamen hinc aliena, notarunt Summi viri, Casaub. ad Theophr. Charact. C. VIII. et Hemsterh. ad Thom. Mag. V. Γεννᾶ. Casaubonum etiam laudat Cl. Dukerus ad illud Livii L. XLIV. C. 22. In omnibus circulis, atque etiam, si (Diis placet) in conviviis sunt, qui exercitus in Macedoniam ducant. — Porro, Clemens hic, ut et alibi, paucis dicit, ὑπὸ λητῶν συγκεκεντημένον.

quod S. Lucas C. X: 30. pluribus, scribens, καὶ λησαῖς περιέπεσεν· οἱ καὶ ἐκδύσαντες αὐτὸν, καὶ πληγὰς ἐπιθέντες, ἀπῆλθον. de locutione λησαῖς περιέπτειν dixi in *Observat* p. 287. addo geminum locum *Aeliani*, ut levem maculam obiter eluam, L. XIII. V. H. C. 46. λησαῖς περιπεσὼν μετὰ τῶν συνηλικίων. ibi in proxime antegressis de dracone, de quo ibi aliquid memoratu dignum refert, ὑπὸ τῶν πολιτῶν εἰς ἐρμῖαν ἀπελύθη. Scripsit, ni fallor, ἀπηλύθη. — Pro vitioso ἔρριμένον, et pro ἡμιθυγὰ, ex prima editione hic legis ἔρριμένον, et ἡμιθυγὰ.

3. ὅς οὐχὶ κατὰ τύχην, ὥς ἐκεῖνοι παρήλθον, ἀλλ' ἦκεν —. Quod corrector in Cod. Cant. *Lucas* C. X. 31. pro κατὰ συγκυρίαν dederat, ut obiter monuit *Valck.* ad *Herod.* p. 275, No. 11, illud ipsum hic habemus. rarior est *Lucanea* formula κατὰ συγκυρίαν, cuius adeo interpretamentum est hoc κατὰ τύχην. — Non equidem hic improbo illud παρήλθον, malim tamen παρήλθεν: sic concinnior erit oratio, ὅς οὐχὶ κατὰ τύχην, ὥς ἐκεῖνοι, παρήλθεν, ἀλλ' ἦκεν ἐσκευασμένος —.

4. οἶνον, ξλαῖον — Pro οἶνον hic οἶνον legendum esse, nullus dubito. In *Arriani* *Epictet.* L. III. C. 15. p. 419. olim legebatur, μὴ ψυχρὸν πίνεις, μὴ οἶνον ὅτι ἔτυχεν. recte emendarunt viri Docti μὴ οἶνον, quod et unus alterque codex praebet. vid. not. T. II. p. 196. Veram autem hanc esse coniecturam nostram, liquet, non tantum ex citato loco *Lucas* X: 34., sed imprimis ex collato articulo sequenti, ubi

ubi de Christo, de quo hanc parabolam explicat, scribit, οὗτος ὁ τὸν οἶνον, τὸ αἷμα τῆς ἀμπέλου τῆς Δαβὶδ, ἐκχέας.

5. ὁ τὸν ἔλεον πρὸς αὐτὸν ἐπιδειξάμενος. apud *Lucam* ὁ ποιήσας τὸ ἔλεος μετ' αὐτοῦ. ita saepe sensum, non verba ipsa, exhibet. de quo iam ante aliquando monui, et ad § 30. plura dicam. Activum ἐπιδείκνυμι usitatus medio, quod tamen aliquando ita etiam adhibetur. Sic *Lyfias* dixit p. 32. ἐν τοῖς τῶν τεθνεώτων σώματι τὴν εὐψυχίαν ἐπιδείκνυσθαι, et p. 210. ἐπιδείξασθαι τὴν αὐτοῦ εὐνοίαν ex probabili coniectura *Marklandi*, qui p. 541. in fine plura notavit. *Dio. Chrys.* p. 415. προθυμίαν ἐπιδείξασθαι. ὁμότητα καὶ παρανομίαν ἐπιδείξασθαι, πολλὰν *Plutarch.* T. II. p. 773. *F. Noster* p. 302, 38. τὴν σεμνότητα ἐπιδείκνυσθαι. Ceterum ex prima edit. hic pro ἀποκρινομένου legis ἀποκριναμένου, et ὥς ante τῆς ἀγάπης.

§. 19.

1. τὰ πρωτεῖα τῆς ἀγάπης ἀνάπτει τῷ θεῷ, Deo, adscribit. *Strabo* p. 570. B. Φρεάτων εὐπορεῖν, ἡ ταῖς Δαναῖσι ἀνάπτουσιν — puteorum copia esse instructam, quos *Danai filiabus adscribunt.* τὴν σώματος ἡγεμονίαν ἡ φύσις ἀνῆψε κεφαλῇ in corpore principatum natura tribuit capiti. *Philo Iud.* p. 806. 4. non longe hinc diversum Χάριν ἀνάπτειν τινί, vel ut *Euripides* dixit, Χάριτας ἀνάψασθαι εἰς τινὰ acceptum alicui referre beneficium: de quo *Valck.* ap *Phoen.* p. 215.

2. τίς ἄν ἄλλος εἴη, πλὴν αὐτοῦ ὁ σατῆρ; olim

legebam τις δ' ἄν ἄλλος οὗτος εἴη, vel ὁ δὲ τις ἄν ἄλλος εἴη: necessarium tamen hoc non est. — Multi autem inter veteres, et recentiorum etiam non pauci, cum *Clemente* nostro, *Christum* per *Samaritanum* indicari censuerunt. *Augustinus* in eandem plane sententiam, L. I. de doctr. Christ. §. 33. ubi, postquam dixisset, praecepto, quo iubemur diligere proximum, etiam Sanctos Angelos contineri, quippe a quibus maxima nobis misericordiae impenduntur officia, ita pergit: „ Ex quo et ipse Deus et Dominus noster proximum se nostrum dici voluit. Nam et se ipsum significat Dominus Iesus Christus opitulatum esse semivivo iacenti in via afflicto et relicto a latronibus”. Sic et *Chrysostomus*, quamquam minus expresse, de anathemate p. 692. C. D. verba digna sunt, quae hic adscribam. βαβαί, inquit τοῦ θαύματος οὐχ' ἱερέα, οὐ Λευίτην εἶπε πλησίον, (τὸν πλησίον) ἀλλ' ἐκεῖνον τὸν κατὰ τὸ δόγμα ἐκβεβλημένον ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων, τὸν Σαμαρείτην Φημί, τὸν ἀλλότριον, τὸν πολλὰ βλασφημοῦντα, ἐκεῖνον μόνον εἶπε πλησίον (τὸν πλησίον), ἐπειδὴν παρ' αὐτῷ εὐρέθη τὸ ἔλεος. tum addit: ταῦτα τὰ ῥήματα τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ, ταῦτα καὶ διὰ τῶν οἰκείων ἔργων ἐλθὼν ἐπεδείξατο, οὐχ' ὑπὲρ φίλων μόνον καὶ ἰδίων ἀποθανόν, ἀλλ' ὑπὲρ ἐχθρῶν, ὑπὲρ τυράννων, ὑπὲρ γοήτων, ὑπὲρ μισούντων, ὑπὲρ τῶν φαρμασάντων. — Verum, cum iis, quae Noster hic habet, in primis conferendus *Theophylactus*, qui in allegorica interpretatione per singula eundo exponit etiam, quid sit τὸ ἴδιον κτήνος, vel ὑποζύγιον, quid πανδοχεῖον. Lusus sic legimus amabiles, sed qui prorsus alieni sunt a

men.

mente Servatoris, qui legisperitum exemplo Samaritani tantum docere voluit, amorem erga proximum etiam, nullo sectae aut religionis discrimine habito, praestandum esse.

3. φόβοις, ἐπιθυμίαις, ὀργαῖς, λύπαις, ἀπάταις, ἡδοναῖς. Stoici τὰ πάθη in quatuor genera distribuebant, ἐπιθυμίαν, φόβον, λύπην, ἡδονήν. vid. not. ad *Nostri* Paedag. L. I. C. 13. princ. p. 158. legimus in hoc ipso libello §. 40. καὶ τὰ ἄλλα πάθη σύντεμε, ὀργήν, ἐπιθυμίαν, λύπην, φόβον. apud *Dionem Chrysost.* habemus Orat. I. de regno p. 3. D. ψυχὴν τεταραγμένην ὀργαῖς τε καὶ λύπαις, καὶ φόβοις καὶ ἡδοναῖς, καὶ παντοίαις ἐπιθυμίαις. hic omnia, si ab ἀπάταις discedas, quae hoc loco, ad eundem modum in numerum magnorum antagonistarum cum quibus ipsi lucandum fuisset, *Diogenes* apud eundem p. 140. C. potissimum refert, ὀργήν τε καὶ λύπην, καὶ ἐπιθυμίαν, καὶ φόβον, καὶ ἡδονήν. *Basilius Magnus* T. III. p. 72. A. scribit, ἐπιθυμίαι καὶ ὀργαὶ καὶ φόβοι καὶ λύπαι, τὰ ἰσθόλα τῆς ψυχῆς καὶ κατενυασθεντα διὰ τῆς ἡσυχίας, καὶ μὴ ἐξαγχιαινούμενα τῷ συνεχεῖ ἑρεθισμῷ, εὐκαταγανιστότερα τῇ δυνάμει τοῦ λόγου γίνονται.

4. — Ἰητοῦς, ἐκκόπτων ἄρδην τὰ πάθη πρόβριζα. Graviter et vere ita in laudem Optimi Maximi Servatoris. ἐκκόπτειν τὰ πάθη, ἐκκοπτειν ἄρδην τὰ πάθη, ἐκκόπτειν ἄρδην τὰ πάθη πρόβριζα. hoc deinde exponit, dicens τὴν ἀξίην τὴν ἑαυτοῦ πρὸς τὰς ῥίζας τῆς κακίας προσαγαγὼν. Elegans illud dicendi genus ἐκκόπτειν τὰ πάθη πρόβριζα illustrarunt Magni viri, Span-

Spanhem. in *Aristoph.* *Ran.* V. 595., *Wesfeling.* et *Valcken.* ad *Herod.* p. 479. add. huius etiam Adnot. in *Eurip.* *Hippol.* p. 239. Noster, variato stilo, §. 39. ἄρδην ἐκριζῶσαι τῆς ψυχῆς τὰ ἀμαρτήματα: T. I. p. 281, 10. ἄρδην τὴν ἀναίσχυντον ἡδονὴν ἐκκοπτέον. p. 309, 23. δι' ὧν — ἄρδην ἐκκόπεται κακία. p. 294, 6. ἀνωθεν τὴν Φλυαρίαν ἐκκοπτειν dixit, p. 294, 16. ἐκ βάθρων ἀνασπᾶν τὴν ἐπιθυμίαν: et, ne plura congeram p. 157, 41. τὰς εἰζας τῶν ἀλόγων ἐπικόπτειν ἐπιθυμιῶν.

5. ὁ τὸ ἐκ σπλάγχχνων πατὴρ ἐλαϊον προσενεγκὼν —. In prima editione legitur, ὁ τὸν ἐκ σπλάγχχνων πρὸς ἔλεον προσενεγκὼν. *Caryophilus* vertit: *qui oleum paternorum viscerum misericordiam attulit.* Ad marginem, quod mireris, nihil notatum. *Combesfius* duplicem hic facit emendationem: primo pro τὸν ἔλεον legit τὸ ἐλαϊον, secundo πρὸς mutat in πνεύματος. de prior correctione nihil prorsus monet: ad posteriorem, haec scribit: „Indulsi mihi, ut quod crasse errore editum erat πρὸς, et *Caryoph.* brevium πατὴρ legerat, mutarem πνεύματος quae ipsa brevata vox sic affinis, unius elementi brevi discrimine, ut gravi saepe mendo cum illa confundatur.” *Combesfius* certe, quod et hic locus docet, a critica facultate et scientia parum paratus fuit: nihil enim certius, quam quod *Caryoph.* coniecit, legendum esse πατὴρ. hoc a librariis compendifacitum saepe in praepositionem πρὸς fuit mutatum. Vide *Valcken.* in *Eurip.* perdram. rel. p. 170. Exemplum addo ex *Libanio* in

in Orat. ad *Iuvenis* T. II. p. 569. B. ubi νέος χρήματα παρὰ τοῦ προσλαμβάνων, ὡς τῷ σοφιστῇ κομιῶν: versio habet, cum *Iuvenis* pecuniam a quoriam accipit, ut eam ad Doctorem alluturus. a quoriam, imo a patre. Scripserat *Liban.* παρὰ τοῦ πατὴρ λαμβάνων. Aliis locis, ut hoc obiter addam, πνεύματος pro πατὴρ legitur, quod πρὸς et πῶς, compendiose scripta pro πατὴρ et πνεύματος, non raro fuerint confusa. In *Ignatii* epistola ad *Smyrnaeos* §. 13 legimus, Ἐβρώσθι μοι ἐν δυνάμει πνεύματος. in edit. *Cotel.* margini adscriptum πατὴρ, atque ita etiam ad epist. *interpol.* vetus Lat. interpres, *Valete mihi in virtute Patris.* atque hoc S. Martyris esse videtur. Ita certe in *Tatiani* Orat. ad Graecos §. 7. p. 21. ubi legimus, ὁ δὲ Λόγος — ἔργον πρωτότοκον τοῦ πνεύματος γίνεται, pro τοῦ πνεύματος legendum τοῦ πατὴρ. vid. Doctisf. *Fronto Ducaeus.* — Praeterea σπλάγχχνα πνεύματος locutio est, quam haud temere alibi apud hos scriptores reperias, in Sacris etiam literis nusquam obvia: hic habemus σπλάγχχνα Ἰησοῦ Χριστοῦ *Phil.* I. 8. et σπλάγχχνα ἐλέους θεοῦ *Luc.* I. 78. — Porro parum absuit, quin in textum reciperem lectionem, quam *Caryophilus* in versione expresseit ὁ τὸ ἐλαϊον τὸν ἐκ σπλάγχχνων πατὴρ ἔλεον προσενέγκας. optime hoc respondet ad proxime antegressum, ὁ τὸν οἶνον τὸ αἷμα τῆς ἀμπέλου τῆς Δαβὶδ. ἐκχέας. *Combesfium* tamen hac ex parte secutus sum. τὸ ἐλαϊον hic quidem abesse non potest. ἐλαϊον et ἔλεος, quae eandem originem in μο-

bilitate et mollitie sitam agnoscunt, affinitate quadam gaudent, et non raro permutantur. legimus, *Pf.* 91: 10. in ed. *Cod. Rom.* — καὶ τὸ γῆρας μου ἐν ἐλέῳ πίσι, sed in ed. *Cod. Alexandr.* — ἐν ἔλαιῳ π., quae procul dubio vera est lectio. in τὸ ἔλαιον ἐκ σπλάγχων πατρὸς alluisse etiam videtur *Clemens* ad τὸν ἔλεον *misericordiam*, quae cordis et viscerum est, et nonnunquam etiam vocabulo ἔλαιον designatur: de hominibus duris, et qui misericordia non commoventur, proverbium terebatur apud Graecos, ἔλαιον οὐκ ἔνεστιν ἐν ληκύθῳ. vid. *Aristoph.* in *Avibus* v. 1588. ubi *Schol.* ἀντὶ τοῦ οὐκ ἐλεοῦμεν, οὐ πειθομεθα. Ceterum de verbo ἐπιδαψιλεύεσθαι, quod opportune hic adhibet, ad prolixam largitatem, qua illud oleum ad utilitatem nostram Dominus tribuit, designandam, copiose disseruit ὁ πᾶν ad *Lucian.* T. I. p. 452. seq. Videbis ibi, *Philonem Iud.* hoc verbo inprimis delectari; locis pluribus ex eo laudatis, addes, si placet, quod habet p. 533. B. vide et *Euseb.* Praep. Evang. p. 386. D.

6. ἀλύτους ἐπίδειξας. Legebam ἀποδείξας. ἀποδεικνύναι, ut ἀποφαίνειν, pro efficere, usu tritum. ἐπίδειξας. tamen prorsus damnare non ausim.

7. οὗτος δὲ διακονεῖν ἀγγέλους καὶ ἀρχὰς καὶ ἐξουσίας ἡμῶν ἐπιτάξας ἐπὶ μεγάλῳ μισθῷ, διότι. — Ex prima editione pro ὑποτάξας, quod *Combesius* ceterique hic male habent, restitui ἐπιτάξας. — Exponit hic *Clemens*, quid allegorice significant quae in parabola spectant ad *Stabularium*. Neutiquam hic

convenit inter veteres. *Theophylactus*, ut in ceteris, ita et hic a *Nostro* totus diversus est. *Stabularius* nempe ex eius sententia ob oculos ponit omnem Apostolum, et doctorem ac pastorem, his Dominus dedit *duos denarios*, duo testamenta, vetus et novum: hos ipsis reliquit, in coelum ascendens, de suo multa insumunt, multum laborantes, et semina doctrinae quaquaverfum spargentes; pro his mercedem accipient Domino redituro in secundo adventu *cet.* Sic et alii. In prima editione ad verba διότι καὶ αὐτοὶ margini adscripta legitur haec nota, „Error Origenis de daemonibus salvandis per Christum damnatus in Quinta Synodo”. haec annotatio certe profecta ex illa ante capta opinione, hunc libellum patrem agnoscere *Origenem*, atque ex eo insuper, quod per ἀγγέλους — intelligendi sunt *mali angeli*, tamquam de quibus solis dici potest, fore ut aliquando liberentur a vanitate mundi. Verum in utroque fallabatur annotationis auctor. De priori constat ex Praefat.: quod ad posterius attinet, ἀγγελοι, ἀρχαι, καὶ ἐξουσίαι ex ratione dicendi, qua utuntur Divini et hi scriptores, sunt *boni angeli*. vid. *Rom.* VIII. 38. ubi ex observatione *Marklandi* ad calcem edit *Eurip.* Suppl. p. 233. ἀγγελοι non sunt *mali*, ut vulgo putant, sed *boni angeli*; nisi malis ibi de angelis universe intelligere, de quo hic agendi non est locus: et in primis 1 *Petr.* III: 22. conf. et *Col.* I: 16. — *Sancti angeli* etiam soli dici possunt nobis *ministrare*. Fateor, de

illis vix dici posse videtur, illos eo tempore, quo in gloriosam libertatem asferentur filii Dei, a vanitate mundi liberatum iri; et tamen non *Clemens* tantum, sed et inter patres (quos vulgus dicit,) alii nobilem locum, ad quem hic respicit Auctor, *Rom. VIII: 19-22.* ita de Bonis angelis interpretantur: nonnulli etiam, quod mireris, inter recentiores. Vid. *Cl. Ioh. Marck.* in Sylloge Disser. Phil. Theol. ad selectos quosdam textus N. T. Exercit. XVIII. §. 3., et *Io-Christ. Wolf.* in Cur. Philolog., — In citatum *Pauli* locum nonnulla hic etiam notavit *Combesius*. Ceterum quae de ministerio, quod ipsis delegatum hominibus in primis praestent *Angeli*, ex *Barnaba*, *Hermas pastore*, *Iustino Martyre*, aliisque veterum facile, hic addere possem, cum ad manum sint, prudens praetero. — Obiter notandum, quod sequitur, egregium de vera Christi divinitate testimonium, τοῦτον οὖν ἀγαπήν ἴσα χρόνῳ θεῶ.

§. 33.

I. τιμῶν καὶ περιεπών. egregie haec iungit, περιεπών affectari. sic *Dio Chrys.* p. 193. D. de noctua - ὅταν δήποτε φθέγγεται λυπηρὸν καὶ οὐδαμῶς ἡδὺ, περιέπικται: atque hinc observare, in honore habere, amore complecti. Vid. *Xenoph.* Memorab. II. 9. 5., *Max Tyr.* p. 305. *Herodoto* in primis familiare est. plura si desideres, adi. *Hemsterh.* in Obs. Miscell. V. III. p. 407, *Ruhnken.* ad *Timaei* Lex.

Lex. Plat. p. 216, 217. (ed. postrem.) et quos laudat, *Leopardus* et *Valkenarius*.

2. ὁ γὰρ ἐν τις εἰς μαθητὴν ἐργάσθαι, τοῦτο εἰς αὐτὸν ὁ κύριος ἐκδέχεται — Egregie *Chrysostomus.* *Paupertatem* ait esse quandam personam, seu larvam, sub qua latitet Deus ipse, atque occultetur, et, dum mendicus manum extendit, Deum ipsum accipere eleemosynam. Hoc et plura praecclare in hanc sententiam a Magno doctore dicta, ad illud *Salviani Masfil.*, *Christus est, qui in omniam pauperum universitate mendicet*, dedit *Cl. Contr. Rittershausius* Comm. ad *Salvianum* p. 165. conf. ib. p. 152. princ., add. et *Gregor. Nazianz.* T. I. p. 660. C. D.

3. ἐδίψησα καὶ ἐδώκατέ μοι πικρὸν — γυνὴς ἡμῶν καὶ ἐνεδύσατέ με. Quod haud semel iam in hoc ipso libello observavimus, sic et *Clemens* hoc loco non ipsa Domini Iesu verba nobis annumerat, sed iustam eorum sententiam: verba sunt *Cl. Weseslingii* in epist. ad *V. C. H. Venemam* p. 30. ubi de hoc genere plura. Scriptores utriusque linguae ita etiam aliquando aliorum scriptorum verba laudant, sola memoria nixi. Ex *Iustino* autem *Martyre* aliisque veteris ecclesiae doctoribus hic plura proferri possent exempla. Verum ex Nostro nonnulla tantum dabo. vid. T. I. p. 72, 6. p. 85, 6. seqq. p. 345, 15. — p. 461, 28 et not. p. 465, 28. et, ne plura congeram, p. 467, 19. ut hic, ἐδίψησα καὶ ἐδώκατέ μοι πικρὸν. laudat et hunc locum p. 536, 25. ubi, ut apud *Matth.* καὶ ἐπο-

πίστατέ με: atque etiam γυμνός, καὶ περιεβάλετέ με·
 at in primis verbis Ἐπείνασα, καὶ ἐχχορτάσατέ με.—
 Porro, pro πότε δέ σε εἶδομεν ἀσθενῆ, ἢ ἐν Φυλακῇ,
 καὶ ἤλθομεν πρὸς σε, apud *Matth.* hic, ἢ πότε σε
 εἶδομεν ἀσθενοῦντα καὶ ἐπεσκεψάμεθα; ἢ ἐν Φυλακῇ
 καὶ ἤλθομεν πρὸς σε; sequitur καὶ ἀποκριθεὶς apud
Matth., quod etiam habet edit. *Combesfisi* et *Pot-*
teri, sed καὶ in prima, *Felli* et *Itigii* edit. non
 legitur. Laudatur quoque insignis hic locus in
Constit. Apost. L. V. C. 1. ubi nonnulla in hanc
 rem. Com. 36. ibi legitur ἀσθενὴς ἦμην, καὶ ἤλθετε
 πρὸς με, sed culpa librarii intermedia, καὶ ἐπε-
 σκέψασθέ με· ἐν Φυλακῇ ἦμην, ibi sunt omisfa. spec-
 tabat quoque hunc locum Auctor epistolae, *Cle-*
menti falso adscriptae, ad *Iacobum* §. 9., ubi *Co-*
telarius pro ἐπιφερόμενοι recte legit ἐπιφαινώμενοι.
Ignatius de *Gnosticis*, qui nullo alienae miseri-
 cordiae sensu tangebantur, in Epist. ad *Smyrnaeos*
 §. 6. περὶ ἀγάπης οὐ μέλει αὐτοῖς, οὐ περὶ χήρας,
 οὐ περὶ ὀρφανῶν, οὐ περὶ θλιβομένου, οὐ περὶ δεδεμένου
 ἢ λελυμένου, οὐ περὶ πεινῶντος ἢ διψῶντος.

§. 31.

1. τέκνα καὶ παῖδια, καὶ νήπια —. De appella-
 tione τῶν παιδίων hoc quidem sensu agit *Clementi*
Paedag. L. I. C. 5. p. 104. seqq. Christianos,
 oppositos Iudaeis σκληροκαρδίαις, νηπίους dicit p.
 307, 36. porro videmus hic, quomodo τοὺς μι-
 κροὺς intelligat *Matth.* XVIII. 10., et quam ob
 caus

causam ita dicantur. Hunc locum etiam ante
 oculos habebat p. 701, 9. ubi μικροὺς non tan-
 tum, sed et ἐλαχίστους vocat: obversabatur tūm illi
 etiam locus, quem hic paulo post laudat ex
Matth. XI: 11. denique legis hic iam non δικ-
 παντὸς, sed διὰ παντὸς, et in loco *Lucae* hic lau-
 dato, C. XII: 32. non εὐδόκησεν, sed ἠυδόκησεν;
 ex prima editione. παρδούναί pro δοῦναι varians
 videri possit lectio; sed plurima loca etiam hic
 memoriter laudat. argumento sit quoque locus,
 qui sequitur, *Matth.* X: 41, 42.

2. φύσει μὲν ἄπασαν κτῆσιν, ἣν αὐτός τις ἐφ' ἑαυ-
 τοῦ κέντηται, οὐκ ἰδίαν οὖσαν ἀποφαίνων. In primā
 edit. operarum vitio pro ἐφ' αὐτοῦ legitur ἐφ'
 τοῦ. Verum in Cod., ex quo haec edit. expres-
 sa, non legebatur οὐκ ἰδίαν, sed ὡς ἰδίαν: particula
 tamen negativa hic omnino requiritur: hinc in
 margine notatum. „Videtur legi: οὐκ ἰδίαν“ quod
 adeo *Combesf.* ceterique dederunt. ὡς pro οὐκ ita-
 que a librario scriptum: at magis probabile vi-
 detur, *Clementem* scripsisse ὡς οὐκ ἰδίαν οὖσαν, sic
 ut οὐκ a descriptore praetermissum sit, quod sae-
 pius factum, ut ad §. 39. videbimus. Particula
 autem ὡς eum saepe locum tenet, quem sine ora-
 tionis detrimento facile relinquere queat. vid.
Hemsterhus. ad *Lucian.* T. I. p. 394. — ἐφ' ἑαυ-
 τοῦ *Caryoph.* exponit ex se, *Combesfius* ceterique
 habent penes se. Malim *solus*, *seorsim*, diversum
 ab aliorum possessione. *Plutarchus* T. I. in *Eu-*
thene p. 583. C. ὥτε καὶ στρατηγὸς ἀποσπλῆναι κατὰ

τὴν Ἰνδικὴν ἐφ' ἑαυτοῦ μετὰ δυνάμεως, *ut et dux in Indiam solus cum exercitu mitteretur.* Sic dicunt ἐφ' ἑαυτοῦ εἶναι, δικεῖν et similia. Nonnulla notavit *Valcken.* ad *Herodot.* p. 631. Ceterum his verbis Auctor docet, quomodo bona, quae tamquam sua sibi singuli habent, ab optimo Servatoreδ μαμμωνῆς, τῆς ἀδικίας dici possint; insuitu nempe iuris naturalis et primae rerum originis. Jure naturae et ab initio omnia, ut *Iustinus* ait, *communia et indivisa omnibus erant, veluti unum cunctis patrimonium esset.* conf. hic Ill. *Grotius* de I. B. et P. L. II. C. 2. §. 1. seq. In rerum igitur proprietate videtur esse quaedam ἀδικία, cum proprietates in universum absorpserit ius, quod ex rerum communi statu nascebatur. Ita *Clemens*: alii aliter: sed de eo hic non est agendi locus.

3. ὥς οὐκ ἀπαιτεῖσθαι σε κελέυκεν, οὐδὲ ἐνοχλεῖσθαι, περιμένειν, ἀλλ' αὐτὸν ζητεῖν εὐ πειτομένους. — Περιμένειν videtur non tantum referendum ad ἐνοχλεῖσθαι, sed etiam ad ἀπαιτεῖσθαι. ita certe in fine huius articuli μηδ' ἀπαιτεῖσθαι περιμένειν, ἀλλ' αὐτὸς ἀναζητεῖν, ὅς τις ἄξιός ἐστι παθεῖν. Est igitur, non iussisse ut expectes, dum a te efflagitent, aut tibi importuni sint, sive tibi molestiam facescant. Egre gie iunctum ἀπαιτεῖσθαι et ἐνοχλεῖσθαι. loco citato dicit ἀπαιτεῖσθαι, quia praecedat παντὶ τῷ αἰτοῦντι σε δίδου. differunt αἰτεῖν et ἀπαιτεῖν. αἰτεῖν petere, quod gratiae apponatur acceptum. ἀπαιτεῖν repetere quod sibi debeatur, vehementius petere, flagitare, ab invito etiam, per vim quodammodo extorquere tam

tamquam debitum. vid. *Casaub.* ad *Theophr.* Character. C. XI. conf. et locus, cuius partem *Clemens* hic laudavit, *Luc.* VI. 30. ubi ita utrumque verbum. Ceterum, qui *Hermæ* pastorem summo opere admirabatur, et non pauca ex eo in suos usus derivavit *Clemens*, illud αὐτὸν ζητεῖν τοὺς εὐ πειτομένους, quod deinde dicit αὐτὸν ἀναζητεῖν, ὅς τις ἄξιός ἐστι παθεῖν, huic etiam debet, apud quem anus magistra, ecclesia L. I. vis. 3ia. §. 9. „Audite me ergo filii. — Abundantius etiam impertite egentibus. — Qui eminentiores estis, inquirete esurientes, dum adhuc turris non est consummata.” Atque ita etiam, illud *Apostoli Tit.* III. 8. ἵνα φροντίζωσι καλῶν ἔργων προϊσθαι, exposuit *Theophylactus*. Ad rem quod attinet, saepe fit, ut probi homines penuria laborantes in obscuro lateant, sedulo igitur, ut ipsis bene facias, a te investigandi.

4. καὶ μὴ Φειδόμενον, ὥς σπείροντα, ἵνα μὴ οὕτω καὶ θερίσῃ. ita prima editio; in margine legimus „Vi-“, detur abundare μὴ. *Caryoph.* ita etiam in versione, et non parce seminet, ut similiter et metat. Assentitur *Combefisius*, qui idcirco μὴ in sua edit. omisit, argue ita, ut solent, ceteri. Scribebat aliquando ad me Cl. *Valcken.* olim se suspicatum fuisse, in ἵνα μὴ οὐ latere ἢ ἀμύσῃ, et scripsisse *Clementem*, ἵν' ἀμύσῃ πολὺ. Est egregia coniectura potest tamen lectio MS. feruari, ita ut Auctor scripserit, καὶ μὴ Φειδομένως τείροντα, (sic enim legendum videtur) ἵνα μὴ οὕτω καὶ θερίσῃ, ne ita etiam, id est parce, metat.

En locum, quem respexit, *Apostoli* 2 Cor. IX: 6. ὁ σπείρων Φειδομένως, Φειδομένως καὶ θερίσει. Ceterum in eandem mentem saepe veteres. *Basilii* M. T. II. p. 45. D. post plura, ἔδωκας τῷ πεινῶντι, καὶ σὺν γίνεται τὸ δοῦν μετὰ προσθήκης ἐπανελθόν. ὥσπερ γὰρ ὁ σῖτος εἰς τὴν γῆν πεσὼν, κέρδος τῷ προεμένῳ γίνεται, οὕτω ὁ ἄρτος εἰς τὸν πεινῶντα καταβληθεὶς πολύχουν τὴν ὠφέλειαν εἰς ὑπερον ἀγαθίδωσιν. *Cyprianus* de redemptione captivorum p. 321. (ed. *Mor.* a 1564) ut offerretis nobis agros uberes, in quibus spei nostrae semina mitteremus, expectaturi messem de amplissimis fructibus, qui de coelesti et salutari operatione proveniunt. Sic et alii.

5. δίχα γογγυσμοῦ καὶ διακρίσεως, καὶ λύπης, καὶ κοινωνοῦντα, ὅπερ ἐστὶν εὐεργεσία καθαρὰ. Hic etiam respicit 2 Cor. IX: 7. Ἐκαστος καθὼς προαιρεῖται τῇ καρδίᾳ. μὴ ἐκ λύπης, ἢ ἐξ ἀνάγκης. *Barnabas* in Epistola sua ita post plura § 19. Κοινωνήσεις ἐν πᾶσι τῷ πλησίον σου, οὐκ ἐρεῖς ἴδια· εἰ γὰρ ἐν τοῖς ἀφθαρτοῖς κοινωνοῖς ἐσὲ, πόσω μᾶλλον ἐν τοῖς φθαρτοῖς; et paulo post. οὐ διατάσεις δοῦναι, οὐδὲ διδοὺς γογγύσεις. Obiter hic tollatur levis menda. pro διὰ λόγου σκοπιῶν legatur δ. λ. κοπιῶν, quod exponit per seqq. καὶ πορευόμενος εἰς τὸ παρακαλέσαι, καὶ μελετῶν εἰς τὸ σῶσαι ψυχὴν τῷ λόγῳ. tum addit: καὶ διὰ τῶν χειρῶν σου ἐργάση. Porro καὶ ante κοινωνοῦντα hic expungendum et legendum, δίχα γογγυσμοῦ καὶ διακρίσεως καὶ λύπης κοινωνοῦντα. — In prima editione legitur, ὅπερ ἐστὶν εὐεργεσία καθά. ad marginem notatum „ Videtur ex antecedentibus leg. κα-
λῇ

λῇ” quae coniectura haud sane contemnenda; nec iusta suberat causa, cur *Combesius* ἀγαθὴ substitueret. Sed mihi *Clemens* omnino videtur scripsisse καθαρὰ. καθαρὸς *merus, purus, sincerus* eadem ratione, quae εἰλικρινὴς usurpatur. vid. *Cl. Ruhnken.* Animadv. in *Xenoph.* Memor. p. 228. *Philo Iud.* opp. T. II. p. 190, 3. dixit ἄδολον καὶ καθαρὸν ἐντέθειαν, qui et saepius haec duo iungit, ut docuit *Th. Mangey* in Praeterm. et Corr. p. 68 ad p. 91. *Noster* T. I. p. 167. Ἀγάπη χρημὴ καθαρὸν, καὶ τοῦ θεοῦ ἄξιον, *res pura.* p. 286, 29. est δίχιστα καθαρὰ καὶ ἀμυγῆς ἀνιχνόης *vitae ratio pura et turpibus non mixta.* ita et *Heliodorus* p. 209, 27. ἀμυγῆς καὶ καθαρὸν τὸ χαῖρον. in hoc libello iungitur, §. 18. fine ὑπακοῇ θεοῦ καὶ καθαρότης, et legitur, §. 38. μετάνοια καθαρὰ, quam §. 39. ἀληθινὴν dicit. *S. Iacobus* Ep. C. I: 27. θρηνηκα καθαρὰ καὶ ἀμύαντος. Sic igitur et hic εὐεργεσία καθαρὰ *beneficentia germana, pura.* — Quemadmodum aliis locis, ita et hic *Combesius* suam in textum induxit coniecturam: verum, cum satis in aperto positum sit, *Clementem* non ἀγαθὴ, quod in cunctis iam legitur editionibus, sed καθαρὰ scripsisse, meam hanc emendationem illius loco recipere nullus dubitavi.

6. παντὶ τῷ αἰτοῦντί σε δίδου. Laudat et hoc *Barnabas* in Ep. §. 19. p. 52. (ed. *Cotel.*) ubi vid. not. — pro proximo *Φιλοδώρεά* *Suidas* habet *Φιλοδωρεά* a *Φιλοδώρος.* ita et *Lucianus* T. I. p. 557, 14. Ceterum observetur, ad illud θεοῦ — id significare, eius modi benignitate et munificentia nos

ad divinam conformari imaginem. ita *Noster* et p. 483, 15. τῷ ὄντι εἰκὼν τοῦ θεοῦ ἄνθρωπος εὐεργετῶν. vid. et v. 31. seqq., ubi pro τὸ γὰρ καὶ ἐκ. — leg. τῷ γ. —

7. ὑπὲρ ἅπαντ' ἐστὶ Θεότητα. Ita prima editio, et sic procul dubio scripsit *Clemens*, offendit viros Doctos illud Θεότητα. in margine principis ed. scriptum legitur 10. τελειότητα, atque ita et vertit *Caryoph.*, superat omnem perfectionem. receperunt hoc omnes in textum, excepto *Combesfissio*, qui Θεότητα reinuit. *Cotelerius* Monument. Eccl. Gr. T. II. p. 556. emendat θνητότητα, hoc sensu: *Doctrina haec omnem superat naturam mortalem*. Verum Θεότητα omnino postulat series orationis. dixerat, θεοῦ ὄντος ἡ τοιαύτη Φιλοδοξία, sicut *Ignatius* scripsit in Epist. ad Ephes. §. 14. τὰ δὲ δύο (πίστις et ἀγάπη) ἐν ἐνότητι γενόμενα, θεοῦ ἐστίν. verborum θεοῦ ἐστίν sensum bene explicuit Interpolator per θεοῦ ἄνθρωπον ἀποτελεῖ. Iam pergit, οὕτως δὲ ὁ λόγος ὑπὲρ ἅπαντ' ἐστὶ Θεότητα, μηδ' αἰτεῖσθαι περιμένειν: — hoc non modo θεοῦ est, sed et omnem Θεότητα superat. Observandum est, *Clementem*, aliosque veteris ecclesiae Doctores pios homines crebro dixisse θεός: cuius appellationis causam praeter alios nobis exponit *Athanasius* de Definitionibus T. II. p. 43. fine. δις ὡς, inquit, λέγεται ἡ θεὸς προσήγορία παρὰ τῇ θεῖα γραφῇ. Φύσει καὶ χάριτι. ὁ μὲν θεὸς Φύσει καὶ οὐσίᾳ ἐστὶ θεός· χάριτι δὲ καὶ θέσει λέγονται θεοὶ καὶ αἱ δίκαιοι. καὶ γὰρ ἡ γραφή λέγει ἐγὼ εἶπα, Θεοὶ ἐστέ, καὶ υἱοὶ ὑψίστου. hinc et de his ipsis hominibus frequen-

quenter usurpatum reperias θεοῦσθαι, ἀποθεοῦσθαι, θεοποιεῖσθαι. vid. *Suiceri* thesaur. Eccles. ad has voces, in primis p. 1382, 1383. in v. θεός, et quem ibi laudat, *Casaubonus*. *Noster* ita p. 251, 18. seq. p. 484, 24., et pluribus locis, quae adscripta sunt ad T. I. p. 88. N°. 7. ubi videbis, *Platonem* et ita locutum: atque ita etiam apud *Stoicos* reperias. verum de his legenda observatio cl. *Mosheimii* ad R. *Cudworthi* Syst. intellect. p. 251.

§ 32.

1. τηλικούτον μισθὸν δοῖται τῆς κοινανίας, αἰώνιον σκηνήν. *Julianus* in Fragmento, in quo plura commendat, quae ex Sacris Literis derivavit, velut fas sanctumque esse hostibus ipsis vestes et alimenta largiri, atque alia haec de se scribit p. 290, C. ἐγὼ τοι πολλάκις τῶς δεομένους προέμενος, ἐκτησάμην αὐτὰ παρ' αὐτῶν (παρὰ τῶν θεῶν) πολλαπλάσια. lege et sequentia. *Noster* p. 483, 15, loco supra ad § 31. laudato: τῷ ὄντι εἰκὼν τοῦ θεοῦ ἄνθρωπος εὐεργετῶν ἐν ᾧ καὶ αὐτὸς εὐεργεῖται ὥσπερ γὰρ ὁ κυβερνήτης, ἅμα σώζει καὶ σώζεται. Haec spectant ad praesentem vitam, sed ad futuram, de qua hic *Auctor*, praecleara sunt, quae scribit *Basil. M. T. II.* p. 46. A. B. (lege et p. 45.) ubi inter alia haec: καὶ σὺ μικροπρεπὴς εἶ περὶ τὰς δαπάνας, τηλικαύτης μέλλων ἐπιβήσεσθαι δόξης; θεός ἐσαι ὁ ἀποδεχόμενος, ἀγγελοὶ ἐν-Φημοῦντες· αἱ ἀπὸ κτίσεως ἄνθρωποι μακαρίζοντες· δόξα αἰῶν.

αἰῶνιος* ἐφ' αὐτῇ δικαιοσύνης βασιλεία τῶν οὐρανῶν, ἀδ-
λα σοι ἔσται τῆς τῶν φθαρτῶν τούτων οἰκονομίας.

2. πλεῦσον ἐπὶ ταύτην, ἂν σωφρονῇς, τὴν πανήγυ-
ριν ᾧ πλούσιε — At liberalitas gratuita est, non
mercenaria, ut scribit Cicero L. I. de Legg. C.
18. Verum Deus tanta est benignitate, ut libera-
litate nostram sempiternis proemiis remunerari
haud dedignetur; quae itaque spectare ei ad quae
consequenda nullis periculis, nullis laboribus, ut
deinde monet Clemens, parcere oportet. — Mare
navigantes ut plurimum sunt miseri, quod praeter
alios Sophocles in Scyriis olim docuit; vid. Stobaeus
p. 376, 28 seqq., ubi, quamvis Cl. Brunck. ad
calcem Vol. II. operum Sophoclis, in Fragmentis,
p. 29. λεπτῆς ἐπὶ ῥοπήσιν probet, equidem malim λ.
ἐπὶ ῥιπῆσιν. ῥιπαὶ ἀνέμων apud Plutarchum aliosque,
ipsum etiam Sophoclem in Antig. v. 137. obvium.
λεπτὰ ῥιπαὶ, licet alio sensu, legitur in Aeschyli Aga-
memn. V. 901. Sed haec, de qua Clemens loquitur,
navigatio nos felices beatosque reddit. Clemens qui
dicitur, Romanus, Epist. II. C. VII. haud secus ac
Noster, ὥς τε θάμεν, vel θέωμεν τὴν ὁδὸν τὴν εὐθείαν,
τὸν ἀγῶνα τὸν ἄφθαρτον (respicit ad Heb. XII: 1.) καὶ
πολλοὶ εἰς αὐτὸν καταπλεύσωμεν — Si igitur sapimus,
ad celebrem illum mercatum, dum hanc vitam agi-
mus, navigabimus: id enim est πλεῦσαι ἐπὶ ταύτην
τὴν πανήγυριν. vita humana πανηγύρει mercatui va-
riis studiis celebrato haud raro comparatur. Vid.
Hemst. ad Lucian. T. I. p. 434. at hic studia non
sunt

sunt diversa: rem vero differre et procrastinare pe-
riculosae plenum est aleae. Gregor. Nazianz. hac
de re T. I. p. 654. B. δεινὸν παρελθεῖν πανήγυριν,
καὶ τηνικαῦτα τὴν πραγματείαν ἐπιζητεῖν miserum est,
cum mercatus praeterierit, tum demum negotiatio-
nem quaerere. in eandem mentem Basil. magn. T.
II. p. 60. C. οὐδεὶς μετὰ τὸ λυθῆναι τὴν πανήγυριν
πραγματεύεται, nemo solutis nundinis negotiatur:
lege cetera. Chrysostom. illuminans eximium locum
Hebr. XII. 22, 23. (ubi, et recte legit μυριάσιν
ἀγγέλων πανηγύρει,) T. I. p. 493, 494. docet
primum, quid faciat πανήγυριν, nimirum multitudo,
coetus et rerum venalium copia. tum pergit, scri-
bens καὶ τί τούτων ἐστὶν ἐν τοῖς οὐρανοῖς; τούτων μὲν
οὐδὲν τὰ δὲ τούτων πολλῶ σεμνότερα. quod pluribus
ita persequitur, ut in his exultet et triumphet ora-
tio. Locus est longior, sed egregius et lectu dignis-
simus.

3. περίελθε τὴν ὅλην. In prima editione sic legitur.
in margine notatur ἴσ. τὴν θάλατταν ὅλην, et ver-
tit Carylph. totum circumeas mare. nimirum praece-
dit πλεῦσον ἐπὶ ταύτην τὴν πανήγυριν: malim tamen
tum subintelligere γῆν, τὴν ὅλην γῆν. non raro hoc
reticetur. at potius hic cum Combesisso legerim γῆν
pro τὴν, quod et ceteri amplexi. Saepē haec inter
se permiscuntur. de navigationibus etiam Persius
Sat. V, 146. Tun' mare transilias? et inprimis
Sat. V, 75 — mercare, atque excute Sollers omne
latus mundi.

4. τί σε λίθοι διαφανεῖς καὶ σμαραγδοὶ τοσοῦτον ἐν-
φράτ-

Φραλνυτι, καὶ οἰκία — *Hermæ* pastor L. III. Si milit. 1 p. 103. princ., ita ad Domini fervos, quorum civitas est in coelis, et qui hic tanquam peregrini versantur: τί εἰς τὴν ἀλλότριαν (πόλιν) ἐτοιμάζομεν ἀγροὺς, καὶ οἰκοδομὰς, καὶ ἀμύματα μάταια, καὶ παρατάξεις πολυτελεῖς; *cet. Basil. M. T. II. p. 58. E* τί τοσοῦτον (ἄνθρωπε) ἐπτόησαι περὶ τὸν χρυσόν; λίθος ἐστὶν ὁ χρυσός, λίθος ἄργυρος, λίθος ὁ μαργαρίτης, λίθος λίθων ἕκαστος· Χρυσόλαθρον, καὶ βηρύλλιον, καὶ ἀχάτης, καὶ ὑάκινθος, καὶ ἀμύβηστος, καὶ ἰάσπις. Egregius inprimis et opportunus hic est locus *Musonii* apud *Stobaeum* p. 18, 24 — τί δ' αἱ περίσυλοι αὐλαί; τί δὲ αἱ ποικίλαι χρήσεις; (sic enim, ut etiam in margine notatur, legendum pro χρήσεις) τί δ' αἱ χρυσόροφοι ἐσθαι; τί δ' αἱ πολυτέλειαι τῶν λίθων; — et paulo post, καὶ τοι πόσῳ μὲν εὐκλεέστερον; τοῦ πολυτελεῶς οἰκεῖν τὸ πολλοὺς εὐεργετῆιν; πόσῳ δὲ καλοκαγαθικώτερον τοῦ ἀναλίσκειν εἰς ξύλα καὶ λίθους, τὸ εἰς ἀνθρώπους ἀναλίσκειν; πόσῳ δὲ ὠφελιμώτερον, τοῦ περιβεβληθῆαι μεγάλην οἰκίαν τὸ κεκτῆσθαι φίλους πολλούς; ὁ περιγίνεται τῷ προβύμας εὐεργετοῦντι. — Porro, in prima editione legitur οἰκία quod hic expressum vides; atque ita et *Fellus* et *Itigius*; *Combesis*. autem et *Potterus* οἰκία habent. non rara utriusvis confusio. vid. *Rhodom.* et *Wesfel.* ad *Diod. Sic. L. II. C. 3.* Interpretes ad *Lucian. T. III. p. 339. Wolfius* ad *Liban. Epist. 63. et 425.* Hic locis pro vulgato οἰκία recte restitutum οἰκία, atque hoc et *Digni Cassio L. LVIII. C. 26.* reddendum, ut bene

ne in noviss. ed. observatum: est ipsi hoc familiare. Legimus in *Philone Iud. T. I. p. 87. 5* ἡ πόλις οἰκία τῶν σοφῶν, ἡ ἀρετὴ. deinde v. 14. ἄπολις καὶ ἄοικος ὁ Φαῦλος, v. 17. οὐ πέφυκεν ἡ τῶν παθῶν θεραπευτικὴ κακία τὴν ἀρετῆς πόλιν οἰκεῖν, v. 20. ὁ δὲ γε σοφίας μετὰς Ἰακώβ καὶ πολίτης ἐστὶ καὶ οἰκίαν τὴν ἀρετὴν κατοικεῖ. (*Mangeius* ibi edidit οἰκίαν, sed verum puto οἰκεῖαν, quod ante editi habebant, ob superius illud οἰκία τ. σ.) in fine p. 88, 7. — scribit, Διὰ μὲν δὴ τούτων ἐπιδέδεικται, πῶς ὁ μὲν Φαῦλος ἄπολις τέ ἐστι καὶ ἄοικος, Φυγάς ἀρετῆς ἄν. ὁ δὲ σπουδαῖος καὶ πόλιν ἔχειν, καὶ οἶκον σοφίαν κεκλήρωται. Haec, inprimis ultima, efficiunt, ut existimem, *Philonem* in primo, quem laudabam, loco, scripsisse ἡ πόλις καὶ οἰκία τῶν σοφῶν ἡ ἀρετὴ civitas et domus sapientum propria est ipsa virtus. plura non addo praeter hoc unum *Aristidis T. I. p. 89.* in fine, εἰς οἰκεῖαν σωθῆναι *Salvum domum redire.* Ex adverso apud *Nostrum T. I. p. 440, 17.* pro ἐν οἰκίᾳ. *Florent.* editionis recte legitur ἐν οἰκίᾳ. vid. *Sylb.* — Elegans est, quod sequitur ἡ χρόνου παίγνιον, ἡ σεισμῷ πάρεργον. — παίγνιον vel παιδιὰν ποιῆσθαι ludum sibi facere, ludibrio habere. *Basil. M. T. I. p. 329. E* οὐχ' ἄνθρωπος παίγνια ποιεῖται τῶν θηρίων τὰ χαλεπώτατα; *Heliodor. L. VI. p. 284, 12.* εἰ μὲν ἀληθείαις, ἢ παιδιὰν με πεπείσθαι. idem p. 268, 34. hoc χλεύην ποιῆσθαι dixit. p. 209, 13. utrumque iunxit, ἔπαιζε δὲ ἄρα τι τὴν Κνήμωνα δαιμόνιον, ὃ καὶ τὰ ἄλλα χλεύην ὡς ἐπίπυν τὰ ἀνθρώπεια καὶ παιδιὰν

πεποιήται. notavit hunc locum *Hemsterh.* ad illud *Luciani* in, *Nigrino* p. 58, 40. μαρτυρουμένης τῆς τύχης παίζειν τὰ τῶν ἀνθρώπων πράγματα. *Aristoteli* apud *Stobaeum*. p. 533, 44. homo est τύχης παίγμων. Paulum diverso sensu *Plato* hominem dixit θεοῦ τι παίγμιον. vid. ad *Nostri* Strom. L. VII. C. 5. p. 345. Apprime autem hic convenit locus *Gregarii Nazianzeni*. T. I. p. 503. B. ubi eleganter pulchritudinem dicit χρόνου καὶ νόσου παίγμιον. — deinde σεισμοῦ πάρεργον non minus egregium. *Herculis* πάρεργα, satis nota, etiam dicta πάρεργα, ut monuit Magnus *H. Vales.* in Excerpta ex *Nic. Dam.* p. 67. de artificum, in primis Pictorum, πάρεργois notavit. *Cl. Periz.* ad *Ael.* V. H. II. 44. de quibus etiam monuit *Dorvil.* in *Charit.* p. 579. ubi plura, quae docent, omne opus obiter, sine cura, ludendo quasi et post magis difficile negotium peractum, πάρεργον dici. Alia ad manum sunt ex *Sophocle*, *Euripide*, aliis, sed pluribus parco, unum tantum exemplis, a *Cel. Dorvilio* ex *Eusebio* laudatis, hoc addens ex *Pausania* in *Phocicis* p. 865. ubi dicit, senem decrepitum *Priamum* robusto iuveni *Neoptolemo* fuisse πάρεργον, tanquam qui ab ipso sine negotio et obiter occisus est.

5. ἐκεῖ δὲ ὅλων αἰώνων σύνισχόν σε ποιήσεται. Ex prima edit. hic etiam σε habet *Combesf.*, ceteri male σου. πᾶς et ὅλος non raro, ut a *Polybio*, iunguntur: permutantur etiam, ut pluribus docuit *Cl. Schraderus* Anim. in *Musaeum* C. XIX. p. 336. pos.

possit itaque δι' ὅλων αἰώνων existimari dicum esse pro διὰ πάντων αἰώνων, atque hoc idem esse, ac εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας, quod *S. Iudas* dixit in fine epistolae. Verum his non opus est. Quem admodum dicitur δι' ἡμέρας pro δι' ἡμέρας ὅλης per totum diem, et διὰ βίου, δι' ἐνιαυτοῦ, δι' ἔτους, intellecto ὅλου, quem usum post *Casaubonum* notavit. *Valckenar.* ad *Herodot.* p. 443, 47., sic *Clement* hic plene dixit δι' ὅλων αἰώνων. — Mox pro λάβης, quod est in prima edit. cum *Combesf.* ceterisque dedi λάβη, quod series orationis postulat. — Deinde post ἀγωνίασιν ex principe edit, revocari comma, et in proximis οὔτε ἡ ἀγάπη, οὔτε ἡ καρτερία pro οὐδὲ — οὐδὲ —.

S. 23.

1. δώσω γὰρ οὐ μόνον τοῖς φίλοις, ἀλλὰ — *Clement* hic et in sequentibus ante oculos habuit *Hermæ* sui pastorem. hic L. II. mand. 2° prius monet de fugienda obrectatione, et delatoribus fratrum fidem non esse habendam, serio inculcat; tum pergit, scribens, *Et benefac de laboribus tuis.* Omnibus inopibus da simpliciter, nihil dubitans cui des. Omnibus da. Qui ergo accipiunt, reddent rationem Deo, quare acceperunt, et ad quid. Qui autem accipiunt fidei necessitate, reddent rationem; qui autem dat, innocens erit. Sicut enim accepit a Domino, ministerium consummavit, nihil dubitando cui daret, et cui non daret; et fecit hoc

obversatur illud *Aeschylī* σώματος μέγα βάκος de corpore emaciato et enecto, de quo et hoc usu vocis βάκος monuerunt Magui viri, *Alb. Schult.* ad *Excerpta* ex *Anthol.* — p. 441, et *T. Hemsterh.* pluribus ad *Luciani Tim.* p. 145. quibus adiung: *Epigr.*, quo *Rufinus* insultat *Prodicæ* antea superbe fastuosæ, nunc senio deformatæ, et a nemine non contentæ, *Anthol.* p. 620, ubi inter alia, Νῦν ῥυτίδες, καὶ Θρίξ πολλή καὶ σῶμα βακώδες. Alia ex *Nostro* hic addi posset, si hoc ageremus. Notandum potius, *Clementem Strom.* L. III. p. 559, 26. αἰδῆς dixisse, ut recte ibi legunt viri Eruditi, quod hic mox *δυσεῖδης*: tum in edd. *Felli*, *Itigii*, et *Potteri* post ἀκτῆμων male omisum esse ἢ *δυσεῖμων*, quod tamen in versione expressum; editio enim prima, et *Combesisii* etiam, habet ἀκτῆμων, ἢ *δυσεῖμων*, ἢ *δυσεῖδης* —. pro *δυσεῖμων* apud *Euripidem* in *Electra* v. 1114. (ed. *Musgr.*) est *δυσεῖματος*. recte iuncta ἀκτῆμων et *δυσεῖμων*, quæ vulgo pari passu ambulant: atque huc forte referenda glosa *Hesychii*. *Δυσεῖμων. ἀκτῆμων*. Denique, in πρὸς τοῦτο τῇ ψυχῇ δυσχερόνῃς καὶ ἀποστραφῆς. non temere additum τῇ ψυχῇ. ut constabit ex iis, quæ mox No. 5. notabo: et cum sententia ipsa, μηδ' εἰ — πρὸς τοῦτο — non male contenderis illud *Luciani* in *Somni* §. 8. Μὴ μυσταχθῆς δὲ τοῦ σχήματος (ut cum *Clerico* etiam legit *Hemst.*) τὸ εὐτελές, μηδὲ τῆς ἐσθῆτος τὸ πινάκον.

5. Σχῆμα τοῦτ' ἐστὶν ἔξωθεν ἡμῶν περιβεβλημένον —. Ἡμεῖς, quoad animum, dicimur. Sic *Platonici*, *Stoici*, alique philosophi, atque hos secuti plures:

res: notum est illud *Socratis* ex *Aeliani* V. H. I. 16. male philosophari *Apollodorum*, si credat, se visurum etiamdum *Socratem* post veneni potum: nimirum, mens cuiusque, is est quisque, ut *Africanus* apud *Ciceronem* in *Somnio*, quod cum loco *Lactantii* opportune ibi *Eruditiss.* *Schefferus* notavit. *Iulianus* scribit p. 70. A., *Platonem* hominem dicere, τὸν νοῦν καὶ τὴν ψυχὴν, mentem et animum, αὐτοῦ δὲ τὸ σῶμα καὶ τὴν κτῆσιν. concinit plane *Basil M. T.* II. p. 18. C. ἄλλο ἐσμέν ἡμεῖς αὐτοί, καὶ ἄλλο τὰ ἡμέτερα, καὶ ἄλλο τὰ περὶ ἡμῶς ἡμεῖς μὲν οὖν ἐσμέν ἡ ψυχὴ καὶ ὁ νοῦς —, ἡμέτερον δὲ τὸ σῶμα, καὶ αἱ δὲ αὐτοῦ αἰσθήσεις —. *Verus* homo dicitur *Philoni Iud.* esse νοῦς καθαρῶτατος p. 460. E., cuius plura loca dederunt *Eximii theologi*, *I. B. Carpzovius* in *S. Exercit.* in *S. Paulli Epist.* ad *Hebr.* ex *Phil. Al.* p. 629, et *Th. Gatack.* in *Antonin.* L. X. §. 38. ubi et alia — *Corpus, figura ea, quæ digito demonstrari potest*, ut *Africanus* apud *Cicer.* dicit, est σχῆμα ἔξωθεν ἡμῶν περιβεβλημένον. de hoc, et nonnihil diverso, usu vocis σχῆμα egregie notarunt *Hemsterh.* ad *Luciani* locum laudatum, *Abresch.* *Lect.* *Aristaen.* L. I. p. 124. seq., et *Bergler.* ad *Alciphr.* p. 140, 141. Addantur hæc *Nostri* loca, T. I. p. 263, 2. p. 290, 9. p. 291, 32. p. 293, 16. Qui ex sententia plerorumque inter veteres, quibus præciisse Principem poetam, monet Auctor vitæ *Homeri* p. 342. corpus mentis esse vinculum et carcerem, L. II. adv. *Gent.* p. 76. scribebat, *Arnobius*,

bis, prorsus ad mentem Clementis dixit p. 73. *animas humani corporis circumjectione vestiri.* Atque ut hic, ita et alibi, *Auctor.* egregie p. 236, 2. qui aulam, inquit, coelestem incolunt, τὸν ἀκήρατον τῆς ψυχῆς ἐσθῆτα, τὴν σάρκα, ἀγνιάζονται. dixit et p. 537, 37. ὁ Μαῦσης τὸ ἐνδεὲς σῶμα περιελκόμενος. notat de Brachmanibus *Origines* in *Philosoph.* T. I. p. 904. B., eos nudos vitam peragere, statucentes, τὸ σῶμα ἔνδυμα τῇ ψυχῇ ὑπὸ τοῦ θεοῦ γεγονέναι, ad quem locum *Wolffius* pluribus docuit, alios quoque, a nuditate corporis licet vehementer abhorrentes, ita censuisse. *Porphyrus* de *Abst.* — L. I. §. 31. ἐπολυτέον ἔρα τοὺς πολλοὺς ἡμῖν χιτῶνας, τότε ὁρᾷ τὸν τοῦτον καὶ σάρκινον, καὶ οὕς ἐσθωθεν ἡμφιέσμεθα: *tunica visibilis et carnalis hic est corpus.* Illud ex *antro Nymph.* χιτῶν τὸ σῶμα τῇ ψυχῇ, et alia ibi adscripsit *Cl. de Rhoer.* *Maximus Tyrius* *Disf.* XIII. Sect. 5. scripsit, Ἡ μὲν οὖν ἀγαθὴ ψυχὴ καὶ διαπεπονημένη καὶ ἡσκημένη ἀμελεῖ, καὶ ὥς τὰ χιτῶνα ἐφίσταται γυμνωθῆναι, nudari, corpore exui. in docta annotatione ad illum locum, nobilem contextum *Apostoli* 2 *Cor.* V. 3, 4. obiter illuminavit *Cl. Marklandus.* Hinc quoque exponendum videtur, quod legitur *Hebr.* XIII. 3. *memento te* — *calamitosorum*, ὥς καὶ αὐτοὶ, ὄντες ἐν σώματι, quippe qui ipsi quoque corpore tanquam veste estis induti, adeoque similibus calamitatibus obnoxii. Sic dicitur εἶναι ἐν ἐσθῇτι veste indutum esse. *L. Bos Exerc.* ad 1 *Tim.* II. 9, pari ratione,

ex

ex lectione *Hemsterhuffi*, apud *Lucian.* in *Nigrino* p. 53, 52. dicitur ἐν τοιαύτῃ ἐσθῇτι θεώμενος. — Porro, quod proxime *Clemens* τὴν εἰς κόσμον παράδον, hoc *Ioa. Cinnamus* *Histor.* L. I. p. 2. B. dixit τὴν εἰς τὸν βίον παράδον. — Denique, quod ad ea quae sequuntur, ἵνα εἰς τὸ κοινὸν τοῦτο παιδευτήριον εἰσελθεῖν δυνηθῶμεν, et sententiam *Auctoris* ipsam attinet, legitur hic in margine primae editionis: „Opinio damnata *Origenis* innuit de transmigratione animarum.” Dixisset potius *Carraph.*, ut recte monet *Combesf.*, de praeeexistentia animarum. *Platonici*, Orientalium populorum philosophiam hac etiam parte secuti, statuebant, mentes ab initio rerum in beatissima versatas fuisse conditione, sed prava deinde cupiditate ductas, et a contemplatione summi boni averfas, relicto mundo aethereo, in hunc terrarum orbem descendere, et corpori tanquam carceri illigari, quem κάθοδον τῶν ψυχῶν dicebant. conf. *Noster* p. 553, 38. adscriptusque ibi locus *Theodoret.* Atque ab hac quidem sententia *Origenes* certe non procul absuit. Cum *Combesf.* tamen existimaverim, iustam non subesse causam, cur ex hoc loco tam brevi, nec ita aperto, *Clementi* haec opinio adscribatur; quamvis cetera non videam, idcirco necesse esse cum ipso statuere, *Nostrum* hic hominem institutum, ut dicit, atque gratia ornatum indicare. contendamus hic *Basilium Magnum* T. I. p. 5. D., ubi docet, oportuisse, τὸν κόσμον τοῦτον ἐπεισαχθῆναι τοῖς οὕσι, προηγουμένως μὲν διδασκαλεῖον καὶ

T 3

παι.

παιδευτήριον τῶν ἀνθρωπίνων ψυχῶν plane ut hic. add. et p. 6, E. Hic mundus igitur ex Dei consilio est locus peridoneus hominum mentibus erudiendis. in hac inferiore, ut ita dicam, Schola nos adeo etiam versari oportet. in eam hinc aliquando transferri debemus: atque hoc fit, cum, iubente Deo, homines in vitam introimus. Noster sui ipse est interpret §. 36., ubi plura dicemus.

6. ἔνδον ὁ κρυπτὸς ἐνικεῖ πατὴρ καὶ ὁ τούτου παῖς — videtur hic respexisse *Clemens* loca 1 *Cor.* III. 16, 2 *Cor.* VI. 16, et similia. Christus de se et patre, ut hic *Ioh.* XIV. 23, πρὸς αὐτὸν ἐλευσόμεθα, καὶ μονὴν παρ' αὐτῷ ποιήσομεν. egregia haec erat *Pythagoreorum* sententia, νοῦς νεὼς οἰκὸς θεῶν. Noster scribit in *Paedagogo* L. III. C. 1. p. 250, 13. τὸ νοερὸν, ὃ δὴ λογιστικὸν καλεῖται, ὁ ἄνθρωπος ἐστὶν ὁ ἔνδον, ὁ τοῦ φαινομένου τοῦδε ἄρχων ἀνθρώπου, et C. II. p. 253, 22. dicit τὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ κατοικοῦσαν ἔνδον, et paulo post legimus τῆς ψυχῆς τὸ ἄδυτον. conf. et hic §. 35 in fine. — De usu vocis παῖς pro filio, rariore apud Graecos, leges, si placet, accuratissimum *Raphel.* ad *Act.* Ap. III. 13. ita et *Clemens* in seqq. imitatus autem more suo *Horat.* ita etiam *puer* L. I. Carm. XII, 25. haec satis protrita. — Verum quid illud μεθ' ἡμῶν ἀναστᾶς? Certe hoc mirum, atque id, aut simile quid, vel in Sacris literis, vel apud hos scriptores, unquam legi haud equidem memini. Olim non intelligebam: iam videor mihi explicare posse ex loco *Nostri* in *Protrept.* p. 86, 35., ubi, postquam

quam dixerat, Dominum carne nostra indutum, morte sua antiquum serpentem, qui hominem, (quem ibi dicit παῖδον τοῦ θεοῦ, et hunc ipsius patrem) seduxit, devicisse, et tyrannum, id est mortem, in servitutem redegissee, scribit, κέκλιται μὲν ὁ Κύριος, ἀνέστη δὲ ἄνθρωπος. Sic igitur, quum Dominus, pro nobis mortem subiens iaceret, nos surreximus. Ille, a mortuis surgens, nobiscum surrexit. Nisi forte quis malit, *Clementem* voluisse significare, quod dixit *S. Hilarius*, laudans locum 1 *Ioh.* V. 20. resurgens de mortuis assumpsit nos, de *Trinitate* L. VI. No. 43. Forte tamen scripsit *Auctor*, ut *Polycarpus* Ep. ad *Philipp.* § 9., alii-que veterum, δι' ἡμᾶς ἀναστᾶς: atque hoc equidem malim.

§. 34.

1. τὸ σχῆμα βλέπομενον. Huc pertinet locus *Cic.* laudatus ad §. 33. No. 5. addatur illud *Basilii M.* T. II. p. 181. D. ubi meminit τοῦ σοφοῦ παραγγέλματος, ὅτι εὖ τὸ ὁρώμενόν ἐστιν ὁ ἄνθρωπος, ἀλλὰ τινος δεῖται περιττοτέρως σοφίας, δι' ἧς ἕκαστος ἡμῶν, ὅς τις ποτέ ἐστιν, ἐαυτὸν ἐπιγινώσκειται. pari ratione *Macrobius* L. I. C. 13. qui videtur, non ipse verus homo est; sed verus ille est, a quo regitur quod videtur.

2. τὸ κάλλος. vertit *Caryoph.* ac si legeretur καὶ τὸ κάλλος: latet enim illos interior opulencia et pulchritudo. non opus est. Noster p. 290, 23. κάλλος γνήσιον. p. 244, 13. τὸ κάλλος τὸ ἀληθινόν. sic et

p. 251, 18. p. 252, 13., ubi de vera *Domini* pulchritudine: adde et p. 253, 21. τὸ ὄντως καλὸν p. 90, 29. Atque ita etiam olim hic legebam τὸ ὄντως κάλλος. verum nihil iam mutandum puto. τὸ κάλλος est vera, vere ita dicta, *pulchritudo*, ut τὸ κέντρον pro insigni, mirifico aculeo, apud *Lucianum* in *Nigrino* p. 46, 39. monente *Hemsterhuisio*. Quae autem haec fit pulchritudo, docet *Clemens* p. 243, 30., ubi μόνος ὁ σπουδαῖος καλὸς καὶ γαθὸς ὄντως ἐστίν, et deinde, cum dixisset, hominis virtutem esse δικαιοσύνην καὶ σωφροσύνην, καὶ ἀνδρίαν, καὶ εὐσέβειαν, scribit v. 39. καλὸς ἄρα ἄνθρωπος, ὁ δίκαιος, καὶ σώφρων, καὶ συλλήβδην ὁ ἀγαθός. loco cit. p. 251, 16. inter alia dicit; homo quocum *Logos* habitat, μορφὴν ἔχει τὴν τοῦ Λόγου· ἐξομοῦται τῷ Θεῷ· καλὸς ἐστίν, οὐ καλλωπίζεται· τὸ κάλλος ἐστὶ τὸ ἀληθινόν. Hae certe verae opes, quae sub adspecium non cadunt.

3. πηλίκον τινὰ θησαυρὸν ἐν θρακίῳ σκεύει βασιάζομεν, δυνάμει θεοῦ πατρὸς καὶ αἵματι θεοῦ παιδὸς καὶ δρόσῳ πνεύματος ἁγίου περιτετειχισμένον. Insignis hic est locus, respicit *Clemens* illud *Apostoli* 2 *Cor.* IV. 7. ἔχομεν δὲ τὸν θησαυρὸν τοῦτον ἐν θρακίῳ σκεύεσιν —. Opportune hoc usus *Noster*. θρακίῳ σκεύη sunt *fragilia*, vasorum ad instar fictilium, corpora: de quo vid. praeter alios Cl. *Steph. Le Moigne* Not. — in *Varia Sacra* T. II. p. 628, 629. attigit et *Markland*. Annot. in *Max. Tyr.* p. 677. ὁ θησαυρὸς, de quo loquitur, est cognitio illa *gloriae Dei*, quam exhibebat *persona Iesu Christi*,

et

et quam per coelestem *illuminationem* acceperant, ut salutare illa luce alios illustrarent conf. v. 6. hic latius patet. Egregia sunt quae *Chrysostomus* in hunc locum scripsit, Opp. T. III p. 397. ubi haec inter alia habet ad ἔχοντες δὲ τὸν θησαυρὸν (sic laudat haec verba) ποῖον θησαυρὸν; πνεύματος. χορηγίαν, δικαιοσύνην, ἁγιασμὸν, ἀπολύτρωσιν. (in mente erat 1 *Cor.* I: 30.) pergit: ποῖον; εἰπέ μοι. ἐν τῷ δυνάμει Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐγείραι καὶ περιπάτει —. Εἶδες θησαυρὸν βασιλικῶν θησαυρῶν λαμπρότερον. At, quo tandem pacto tam excellens thesaurus in vase testaceo positus servatur? hoc deinde docet *Disertissimus* antistes; *Clemens* hic verbis δυνάμει θεοῦ — περιτετειχισμένον. circa finem §. antecedentis iungebantur ὁ πατήρ, et ὁ τοῦτου παῖς pater et filius; (de hoc usu vocis παῖς ibi obiter dictum) h. l. θεὸς πατήρ, θεὸς παῖς, *Deus pater*, *Deus filius*, quod in primis notandum; nec minus αἷμα θεοῦ παλδος, *sanguis Dei filii*. Ita veteres non raro locuti: nonnulla huius generis conduxit *Wetsten.* ad illustrem locum *Act.* XX. 28., ubi cum Cl. *Venema* legendum esse τὴν ἐκκλησίαν τοῦ κυρίου καὶ θεοῦ etiamnum existimo: de hac dicendi forma et ego olim paucis monui, non memor tamen huius loci, cui et alius adiungendus est, qui legitur in *Paedagogo*, p. 186, 14. ubi τὸν Λόγον, τὸν περὶ πολλῶν ἐκχεόμενον εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν. de Domino Iesu agens per τὸν Λόγον significare solet Divinam eius personam. Diceres, Veteres ita locuturos non fuisse, si insolentiorum formulam Divinus

aliquis scriptor non praeiisset; verum hoc iam non agimus. Addit *Clemens* δρόσον πνεύματος ἁγίου. Atque adeo triplex hic est munimentum ac propugnaculum, plane Divinum, quod illum thesaurum tueatur, et ab omni vi et impetu hostili defendat. Ceterum, cum dicit καὶ δρόσῳ πνεύματος ἁγίου —, ob oculos habet, quod legitur in *Cantico*, quod dicitur, *tr. p. Dan. III. 50.* Καὶ (ἄγγελος Κυρίου) ἐποίησε τὸ μέσον τῆς καμίνου ὥσει πνεῦμα δρόσου διασπρίζον καὶ οὐχ' ἦφατο αὐτῶν καθόλου τὸ πῦρ —. pari modo *Strom. L. II. p. 484, 16.* κἂν εἰς πῦρ ἐμβληθῇ, δροσισθήσεται, ἀλλ' οὐκ ἐκπυρωθήσεται. Inter eos, qui, ut decet orantes, maxima a Deo beneficia consecuti sunt *Origenes* in egregio lib. *de oratione* §. 13. p. 217. A., T. I. etiam recenset *Ananiam*, *Azariam* et *Misaellem*, qui, ut scribit, πνεῦμα δρόσου διασπρίζον οὐκ ἔβαν ἐνεργεῖν τὴν φλόγα τοῦ πυρός, ἀξιοὶ γεγονάσιν, ἐπακυσθέντες λαβεῖν.

4. ὁ γεγευμένος ἀληθείας καὶ κατηξιωμένος τῆς μεγάλης λυτρώσεως. τῆς ante ἀληθείας in prima edit. non legitur. *Combesif.* etiam non habet: ceteri addiderunt, nec male. Sic et *Noster* §. 2. in fine. Verum hoc non perpetuum. Quamobrem et principem editionem secutus sum. — Ut hic μεγάλη λύτρωσις, sic et §. 36. μεγάλη οἰκονομία §. 39. iungit τὴν σφραγίδα (signaculum) καὶ τὴν λύτρωσιν. unde forte quis existimet, hic significari baptismum Sacrum, quo a peccatis nostris liberamur et abluimur.

5. τὸ ἑναντίον τ. α. α. Hic *Combesifsum* cum ce-

te.

teris secutus sum, legentem τὸ ἑναντίον τ. α. α. pro τὸν ἑναυτ. —, quod est in Principe edit.

6. γερόντας θεοσεβεῖς, ὀρφανοὺς θεοφιλεῖς, χήρας —. ταύτους κτῆσαι —. Egrege hic docet *Clemens*, quibus inopibus munera potissimum fiat danda, senibus pietate praestantibus, cet. *Christiani* fraterno amore, non appellationibus tantum, sed et studiis et officiis invicem summo opere prosequantur. Insignis et opportunus hic locus est *Tertulliani* in *Apologetico*, quem leges in *Des. Heraldii Animadv. ad Arnobium* L. IV. p. 197. *Ignatius* contra ea de heterodoxis, gnosticis aliisque eius furfuris hominibus, *Epist. ad Smyrnaeos* in superioribus (ad §. 36.) iam laudata, ad §. 6. περὶ ἀγάπης οὗ μέλει αὐτοῖς, οὗ περὶ χήρας, οὗ περὶ ὀρφανῶν, οὗ περὶ θλιβομένου, οὗ περὶ δεδεμένου ἢ λελυμένου, οὗ περὶ πεινώτος ἢ διψώτος. ad quem locum vid. *Pearson.*, ut et in *Vind. Ignat. P. II. C. XI. p. 408, 49.* vol. I. PP. App. *Cotelerii*, ubi ex *Christianis* non modo scriptoribus, sed et ex *Luciani* libello de morte *Peregrini* docet, charitatem et studium Veterum Christi Sectarum in Confessores maxime, qui in carcerem coniecti essent, admirabile extitisse. Ceterum δεδεμένος in hoc *Ignatii* loco forte non de vincis intelligendum, sed ex usu, quo δῆσαι deposuit *Lucas* in *Euang. C. XIII. 16*, explicandum, et λελυμένος tantumdem valet ac, quod in *Euangelis* crebrum, παραλυτικός, quomodo legimus apud *Gregor. Nazianz. T. I. p. 662 A.* χθὲς ἐπὶ κλίνης ἔρριψο παρειμένους καὶ

λε-

λελυμένως. *Julianus* etiam eximiam Christianorum beneficentiam non semel laudavit et commendavit: ad §. 32. iam insignis ex eo locus prolatus, cui add. p. 429 D., ubi scribit, impiam Christianorum religionem (τὴν ἀθεότητα, ἄθεοι enim a gentilibus iam olim dicebantur *Christiani*) incrementa cepisse per τὴν περὶ τοὺς ξένους Φιλανθρωπίαν, καὶ τὴν περὶ τὰς ταφὰς τῶν νεκρῶν προμήθειαν, καὶ τὴν πεπλασμένην σεμνότητα κατὰ τὸν βίον, atque ad haec a gentilibus oculos esse convertendos, eaque ab ipsis vere esse exsequenda, graviter monet: lege, si placet, sequentia, inprimis p. 430 D. conf. et sis p. 305. B. C. D. — Porro cum praeceptis, quae hic habemus. contendere iuvabit, quae habent *Ignat. Ep. ad Polycarp. §. 4.* ubi χῆραι μὴ ἀμελεῖσθωσαν. μετὰ τὸν Κύριον σὺ αὐτῶν φροντιστὴς ἔσσι: *Hermas L. II. Past. Mand. 80* p. 961. inter opera bona inprimis commendat, viduis inservire, orphanos et pauperes non despiciere, et servos Dei ex necessitate redimere, hospitalem esse. Ex *Antiocho* ibi legitur χήραις ὑπηρετεῖν, ὀρφανοὺς ὑπερουμένους ἐπισκέπτεσθαι, (forte ὀρφανοὺς καὶ ὑπερουμένους) ἐξ ἀναγκῶν λυτροῦσθαι τοὺς δούλους τοῦ θεοῦ, Φιλόξενου εἶναι. *L. III. Simil. ima* p. 103. *Pro agris* ergo, quos emere volueritis, redimite animas de necessitatibus, prout quisque potest; et viduas absolvite, orphanis iudicate, (haec desumpta ex *Ies. I. 17.*, ubi gr. versio, κρίνατε ὀρφανῶν, καὶ δικαιώσατε χήρας.) et opes ac divitias vestras in huiusmodi operibus consumite. In hoc enim vos Dominus locupletavit, ut huius-

modi ministeria expleatis. *Antiochus* ibi. Καλὸν οὖν ἐστὶν ἀντὶ τῶν κτισμάτων (κτημάτων, ut paulo post) καὶ χρημάτων, τῶν σήμερον μὲν ἡμετέρων, ἄλλοτε δὲ ἀλλοτρίων, ἀνήσασθαι ψυχὰς θλιβομένας, καθὼς τις δύναται καὶ χήρας καὶ ὀρφανοὺς ἐπισκέπτεσθαι, καὶ μὴ παραβλέπειν αὐτοὺς: κ. τ. λ. add. *Simil. LX^{ma} §. 26, 27. Homil. Clement. 3^{ia} §. 71.* in fine. *Constitut. Apostol. L. III. C. 3.* ubi, postquam viduas descripserat, quae vere tales sunt, ita pergit, ὧν καὶ ἀντιλαμβάνεσθαι χρὴ ὡς θεῶ ἀνακειμένων (**Polycarpus* in *Ep. ad Philipp. §. 4.* eas dicit θυγατέρας θεοῦ: atque ita etiam hic in *Constit. C. 6.* p. 282. *C. 7.* p. 283. *C. 14* p. 289. add. et *L. IV. C. 3.* p. 296. ἀλλὰ μὴν καὶ τῶν πενήτων, ὧ ἐπίσκοπε, μνημόνευε, καὶ αὐτοῖς χεῖρας ὀρέγων ἐπικουρίας, καὶ πρόνοιαν αὐτῶν ποιούμενος, ὡς θεοῦ οἰκονόμος, εὐκαιρῶς ἐκάσῃ διανέμων τὰ πρόσφορα, χήραις, καὶ ὀρφανοῖς, καὶ ἀπεριτάτοις, καὶ τοῖς ἐν θλίψει ἐξεταζομένοις. viduas in primis, scriptoribus Ecclesiasticis ἀπεριτάτους saepius dici, monuit *Hemsterh. ad Aristoph. Plut. p. 333.*, ubi et veram huius vocis potestatem ac rationem expositam videbis. Accedat et *Noster Strom. L. III. p. 271.* ubi urbaniorum foeminarum praepostera studia perstringit, et docet, modestas viduas, iustos senes, et pueros orphanos esse alendos et curandos, quos istae, animalia et nescio quae etiam monstra nutriendas, fovendas, iisque se oblectantes, negligunt et despiciunt: venustum inprimis est, quod

quod scribit ibi v. 7. καὶ χήραν μὲν παρορώτι σω-
 Φρονῶσαν, Μελιταίου πολλῶ διαφέρουσαν κυνιδίου. ca-
 tulos olim etiam in deliciis fuisse constat: de quo
 monuit Tourp. Emend. in Suid. P. III. p. 102.,
 tibi legimus pu'chram il'am emendationem, loci
 Theophr. in Char. καλὸς Μελιταῖος pulcher catulus
 Melitenfis, pro καλὸς Μελιταῖος. — Denique, si-
 gillatim ad illud, τοιούτους κτῆσαι τῷ σῶ πλεῦτω,
 καὶ — respondent, quae ex Herma et Antiocho,
 iam vidimus: convenit et egregie illud Euripidis
 dicentis, ut scribit Libani Epist. 487, p. 244.,
 ἄνδρ' ἔχοντος εἶναι φίλον πρίσθαι χρημάτων πολλῶν σα-
 Φῇ, viri prudentis esse amicū certum magna pe-
 cuniae vi sibi comparare: add. et Xen. Memor. II.
 IV. 1, 2. et Cl. Ruhnke. Anim. p. 229 ad c. 4, 1.
 Verum ad totum huius loci complexum, et quae
 sequuntur de efficacia precum ab hominibus sanc-
 tis fusarum, conf. quae habet Basil. M. T. II.
 p. 155, in homilia in quadraginta martyres, ubi
 postquam dixisset, ἐτοίμη βοήθεια χριστιανοῖς, ἐκκλη-
 σία μαρτύρων, στρατὸς τροπαιοφύρων, χορὴ δολοφονού-
 των, ita pergit: πόσῃ ἂν ἕκαμες, ἵνα ἕνα που εὕρῃ
 ὑπὲρ σοῦ δυσωπῶντα τὸν κύριον; τεσσαράκοντά εἰσιν,
 σύμφωνον ἀντιπρόκτοντες προσευχῇ. Quantum impen-
 disses laboris, ut unum alicubi reperires, qui pro
 te Dominum exoraret? Sunt quadraginta concordem
 precationem sursum emittentes. Lege reliqua et
 add. omnino Hermae Pastor. L. III. Similit. 2d.
 prae ceteris autem quantum universe valeat cum
 fide

fide facta precatio et supplicatio, docet Origenes
 in lib. de Orat. §. 12, 13. conf. et Ep S. Iacobi
 C. V. 15. 16.

7. καὶ δαιμόνων βλα, θραύεται, προσάγμασι συντε-
 ναις ἐλεγχομένη ἐν ἔργοις. De re ipsa his verbis a
 Clemente significata pluribus hic non agam. Dona
 extraordinaria, atque adeo etiam donum miracu-
 lorum patratorum, hoc seculo adhuc vigerunt.
 Vide praeter alios Cl. Ven. Hist. Eccl. T. III.
 p. 527. seq. Huc etiam referri solet malorum
 spirituum expulsio; sed ab hac a Christo et Apo-
 stolis miraculose praestita distinguendus est exor-
 cismus in ecclesia Christiana usitatus, quem et
 Noster hic, ni fallor, ob oculos habuit. — Ve-
 rum, his misis, ipsa verba diligentius considere-
 mus. Molestiam facessit hic illud ἐν ἔργοις. Carya-
 phylus vertit, et vis daemum frangitur rigidis
 iussionibus, agnoscens re ipsa quid valeat. Combesi-
 sius hinc colligit, virum Doctissimum pro ἐν ἔρ-
 γοις legisse ἐνεργῆς: ipse emendat ἀνεργῆς, iners,
 quod et in contextum induxit. In eo cet. ri ipsum
 non sunt secuti, versionem tamen eius retinentes,
 iners comprobata. Olim et ego emendabam, pro
 ἐν ἔργοις legens ἐναργῶς, sic ut ἐλεγχομένη ἐναργῶς
 sit evidenter, luculenter represa; deinde ἐνεργῶς
 acriter: quin et γογγοί, iungens nimirum hoc cum
 sequentibus Γογγοί οὗτοι πάντες —. Bene hoc cum
 sequentibus cohaeret; verum nihil mutandum prae-
 ter interpunctionem, iam arbitror. ἐλέγχεσθαι hic
 est reprimi, coërcere, quem verbi usum et Lexica

notant. Ponatur iam punctum post ἐλεγχομένη, et novum caput hoc modo incipiat: Ἐν ἔργοις οὗτοι πάντες οἱ ἐρατιῶται καὶ φύλακες βέβαιοι. Sequentia hanc lectionem confirmant: οὐδεὶς ἀργός, οὐδεὶς ἀχρεῖος. lege cetera.

§. 35.

1. ὁ μὲν ἐξαιτήσασθαι σε δύναται παρὰ θεοῦ — *Impetrare te a Deo roenam deprecando.* Sic ἐξαιτεῖν Nic. Damascenus p. 437. εἰ τὴν ψυχὴν αὐτῷ ἐξαιτήσκειν — παρὰ Ἀρταίου, *si vitam sibi ab Artaeo impetraret: et paraitēsthai apud Lycurgum in Leocr.* p. 150, 20. (ed. Steph.) οὐ γὰρ ἀγνοεῖς, ὦ ἄνδρες, οὔτε τὰς παρασκευὰς τῶν κρινομένων, οὔτε τὰς δεήσεις τῶν ἐξαιτουμένων. Hic §. 42. de Iohanne Apostolo pro infelici iuvene Deum exorante, δαψιλῆσι εὐχαῖς ἐξαιτούμενος. Egregium, quod mox addit ὁ δὲ δακρύσαι καὶ στενάξαι συμπαθῶς ὑπὲρ σου πρὸς τὸν κύριον τῶν ὄλων. Saepe ita de Deo. *Noster T. I* p. 74, 15. οὐχὶ πρὸς τὸν δεσπότην τῶν πάντων καὶ Κύριον τῶν ὄλων (ita certissime cum Sylburgio legendum) ἀναβλέψετε; *Chrysof.* de SS. Martyribus *T. II.* p. 716. D. τοῦ βασιλέως τῶν ὄλων θεοῦ συνεχῶς ἡμῖν ἐνδιαιτωμένου. Sic et *Philo Ind.* p. 741. C., τῷ ποτητῇ καὶ πατρὶ τῶν ὄλων προσκεκληρωμένον

2. ὁ γλυκεῖα θεραπεία φιλοῦντων. ὁ μακάριοι διονοῖαι θαρρόντων. Quod *Dio Chrysof.* in *Orat. de tyrannide* p. 97. D. scripsit, *benevolentiam et amicitiam*

citiam esse κάλλιστον καὶ λυσιτελέστατον κτήμα, id adeo hic maxime cernitur. In tribus postremis edd. vitiose expresum διάνοιαι pro διακονίαι, quod est in prima et *Combessii* ed.; in versione tamen omnes habent *servitia*. Forte et διακονία pro δίανοια restituendum *Dioni Chrysof.* *Orat. X.* p. 147. B. καὶ τοι οὔτε παῖδας ἔχοντα, οὔτε ἀνθρώπου διάνοιαν. ubi παῖδας non est mutandum, et tota orationis series, inprimis quae p. 143, 144 a Diogene dicta leguntur, pro διάνοιαν requirere videtur διακονίαν.

3. ὁ κάλλος ἔργων παρὰ τοῖς θεῷ διακονεῖν πεπεισμένοις, πείθειν θεόν — *Chrysof.* *T. XII.* p. 371. B. ubi, comparisonem inter Christianos et gentiles instituens, postquam dixerat, hos naturali pulchritudine et pietate, qua se ornet, distitutos, εὐγλωττίᾳ, inquit, καὶ ῥήμασιν ἀποτετάρνυμενοις, καὶ συνθήκαις λέξεων, καὶ κόμαις, καὶ εὐθήμεσι (scripsit, ni fallor, ἀνθήμασι) καὶ ἑτέροις τιτὶ τὰ καθ' ἑαυτοὺς σεμνύνειν, illos ex adverso φυτικὸν τὸ κάλλος ἐπιδείκνυσθαι — ἐν δυνάμει νοημάτων φιλοσοφούντας, καὶ ἔργων ἐπιδείξει, καὶ πολιτείας ἀκριβεῖα τὴν νοικοῦσαν αὐτοῖς τοῦ θεοῦ χάριν διὰ πάντων ἀνακηρύττοντας. — Porro iungit deinde hic *Clement* πείθειν θεόν et ἀρέσκειν θεῷ. *Apostolus* in *Ep. ad Gal.* C. I. 10. Ἄρτι γὰρ ἀνθρώποις ἀρέσκειν; hic permutat πείθειν cum ἀρέσκειν. Pari ratione Auctor homil. 3^{iae} *Clement.* §. 64. ubi, dicit τοῖς ὄχλοις τινὰ ἀρέσκειν esse ἀμήχανον, θεὸν δὲ εὖ πράττοντα πείθειν δυνατότατον, ubi θεὸν πείθειν recte videtur *Deum sibi conciliare*, atque adeo *ipfi placere*, ita et recte

locum cit. exp. fuit Ill. *Grat.*, alique, inter quos viri Eruditissimi *Io. Tob. Krebs*. Obs. in N. T. e *Josepho* p. 317, 318, et *Io Beniam. Koppe* Nov. Test. vol. I. p. 14. *Suidas* v. Δῶρα. Δῶρα θεοῦ πείθει, καὶ αἰδοῖους βασιλῆας propitios benivolosque reddunt. Attigit hunc usum etiam *Hemsterh.* in Observationibus, ad *Chrysost.* homil. in Ep. ad *Philem.*, quae leguntur sub finem Tomi IIⁱⁱ Annotat. *Raph.* in N. T. ad pag. 38. vs. 33. — Verecunda locutione usus *Noster*, οὐ σαρκὸς τῆς σῆς ἄπτεσθαι, non impuro amore carnem tuam attingere. ἄπτεσθαι hoc usu Graecis frequentari, ut Latinis tangere, attingere, pervulgatum. Pluribus hoc ostendit *Gatak.* laudatus *Valckenario* ad *Eurip.* *Phoeniss.* p. 349., *Schraderus* Anim. ad *Musaeum* p. 204, 205, *Arntzen.* noster ad *Arator.* de *Act. Ap.* p. 50. Nimirum, ex familiariori alicuius usu non raro impurus nascitur amor, a vera certe amicitia prorsus abhorrens. Recordor hic loci leviter refingendi: sic *Alexis* in *Helena* apud *Athemasium* p. 563. D. ὡς ὅτις ἀκμῆς γε τῶν σαρκῶν ἐρᾷ, Τὸν ἄλλον οὐδὲ γινώσκει λόγον, Τῆς ἡδονῆς ἐστὶ οὐχὶ τῶν φίλων φίλος. Locus est minus intellectus. MS. recte χρόνον habet pro λόγον, et leviter mutata interpunctione, legendum, τῆς ἡδονῆς ἐστὶ, οὐχὶ τῶν φίλων, φίλος. χρόνος aetas, ut Graecis aliquando adhibetur. Sententia haec est: quisquis vegeti corporis pulchritudinem amat, neque altius aetatis rationem habet, (eam non colit) voluptatis, non amicorum, est amicus. Longissime

hoc

hoc a Christi sectatore amico, quem hic describit *Clemens*, remotum. De castitate Christianorum vide praeter alios *Cl. Venem.* Hist. Eccl. T. III. p. 525. — λαλεῖν, ita pergit, ἀλλὰ τῷ βασιλεῖ τῶν αἰώνων ἔν σοι κατοικοῦντι. hic ὁμιλεῖν a Principe editione oblatum haud displiceret; (ita *Noster* de vero gnostico p. 581, 24. τῷ θεῷ καθαρῶς ὁμιλεῖν) sed illa hic habet, λαλεῖν. προσλαλεῖν ita saepius; διαλέγεσθαι τῷ κοινῷ πάντων δεσπότῃ dixit *Chrysost.* T. II. p. 716, A. λαλεῖν *Achill. Tat.* L. VI. p. 405. οὐκ ἀγαπᾷς ἐτι σοι καὶ λαλῶ; an non probas, boni confulis, quod tecum loquor. Contendamus autem hic omnino locum *Nostri* Strom. L. II. p. 484, 19 —, qui hunc egregie illustrat. ibi de suo gnostico, σύνδικος ὢν (sequor emendationem et distinctionem, quae legitur in notis) τῷ Κυρίῳ, δαριζήστε, καὶ συνέτις κατὰ τὸ πνεῦμα, καθαρὸς μὲν τὴν σάρκα, καθαρὸς δὲ τὴν καρδίαν. animum advertit hic inprimis illud δαριζήσ, quod recte monuit *Cl. Editor* sumtum esse ex *Homero*, qui *Minoem Cretensem* vocavit Διὸς μεγάλου δαριζήν: Legamus hic *Dionem Chrysostomum*, Orat. IV. p. 65. C. D., qui *Homeri* locum laudat, et docet, δαρίζειν esse ὁμιλεῖν colloqui, adeoque δαριζήν τοῦ Διὸς esse ὁμιλητὴν collocutorem *Iovis*. Atque intelligimus iam, his ita collatis, quod hic scripsit *Clemens*, οὐ σαρκὸς τῆς σῆς ἄπτεσθαι λαλεῖν, ἀλλὰ τῷ βασιλεῖ τῶν αἰώνων ἔν σοι κατοικοῦντι, tecum loquantur, sed ita ut loquantur cum Rege seculorum in te habitante.

§. 36.

1. Καλοὶ καὶ θεπρεπεῖς, καὶ —. Ex prima edit, καὶ in ceteris, praeterquam in *Combesiana*, omis- sum, post καλοῖ revocavi, egregie ex sermonis idiotismo, τῆς προσηγορίας ἄξιον, ἣν ὥσπερ διάδημα περικεῖνται, hoc est περικειμένην ἔχουσι, Φοροῦσι, translata significatione, ut hic, verbum περικεῖ- σθαι, est apud *Stobaeum* p. 494, 32. ubi de *Xerxe*. ὑπὲρ τοῦ ζῆν ἔφυγεν, ἀντὶ τῆς μεγάλης βα- σιλείας, μεγάλην περικείμενος δειλίαν. sic et apud alios; etiam in Ep. ad *Hebr.* C. V. 2. ubi vid. Interpretes: add. et *Abresch. Lectt. Aristaen.* in *Corrig.* p. 545. quaedam autem hic apposita dedit *Dorvil.* in *Charit.* p. 68.

2. οὐ μὲν ἄλλ' εἰσὶν ἤδη τινὲς καὶ τῶν ἐκλεκτῶν ἐκλεκτότεροι, καὶ τοσούτῳ μᾶλλον ἤττον ἐπίσημοι (πρό- τόν τινα) ἐκ τοῦ κλύδωνος —. Videamus hic primum de vera lectione et sensu huius loci. Nemo non agnoscit, vitiosum esse illud πρότον, forte etiam additum τινα eodem loco habendum: certe ita vi- sum fuit *Caryophilo* et *Combesio*, margini Princi- pis editionis adscriptum ἴσ. πόρρω ποῦ ἐκ τοῦ —, atque ita etiam versio habet, quod procul ab aestu mundi cet. *Combesius* hoc rejiciens, pro πρότόν τινα legit πρὸς τὸν λιμένα ad portum. Praeterea illud ἤττον hic etiam minus commodum videtur. *Caryo- philus* vertit, ac si hoc non legeretur, eoque magis illustres: *Combesius* ἤττον mutat in ὅσον. priorem

con-

coniecturam more suo in textum recepit, in quo et reliqui eum se-uti sunt. Ego meam emendatio- nem, quantumvis propius ad verum accedere vi- datur, in textum inducere nolui. *Clementem* ni- mirum scripsisse puto πρὸς ὄρμον τινὰ: porro ἤττον non mutandum existimo; neque in eo laborasset viri Docti, si modo observassent, ἥ hic ante ἤτ- τον a librario omisum fuisse. Lego igitur: καὶ τοσούτῳ μᾶλλον, ἥ ἤττον ἐπίσημοι, πρὸς ὄρμον τινὰ ἐκ ποῦ κλύδωνος τοῦ κόσμου νεωλοῦντες ἑαυτοὺς καὶ ἐπα- νάγοντες ἐπ' ἀσφαλές. ἥ non raro comparativis addi- tur: ita ἥ μᾶλλον quo magis, ἥ ἑλαττον, et etiam ἥ ἤττον, quo, vel quanto minus, ut docuit *H. Ste- phanus* Thes. L. Gr. T. II. p. 1509. E. καὶ το- σούτῳ μᾶλλον ἥ ἤττον igitur hic pari ratione dictum ac illud *Herodoteum* L. C. 20, καὶ μᾶλλον ἐτι το- σούτῳ, ὅτῳ ἐλάσσονες —. Legimus ibi quoque in princ. Ἑλλήνων μὲν τινὲς ἐπίσημοι βουλόμενοι γενέ- σθαι σοφίην, ἔλεξαν —: hi ex a verso, qui ceteris electis praestantiores sunt, ἐπίσημοι insignes esse nolunt; οὐ βουλόμενοι, ut mox dicit, δοκεῖν ἄγιοι —. Tales igitur non sunt, qui a ceteris Christianis se nota quadam aut alia quadam ratione seiungant. ita *Noster* p. 290, 11. dixit τὸ λάμβανον τοῦ σχήμα- τος καὶ μὴ παράσημον. Sententia loci huc adeo re- dit: eoque magis, (τῶν ἐκλεκτῶν ἐκλεκτότεροι) quo minus sunt insignes, (se a ceteris distinguunt) ad stationem quandam ex aestu mundi se ipsos subdu- centes et in tutum recipientes. Sic locus hic diffi- cilis jam satis est expeditus. Illud ἐπανάγειν ἐπ'

ἀσφαλές phrasi *Lucretiana* possis exponere, si lubet, in tranquillo locare. ita L. V. de rerum nat. vs. 10 seq. — *quique per artem Fluctibus e tantis vitam, tantisque tenebris in tam tranquillo, et tam clara luce locavit.* Pulchre cum hoc loco convenit, quod *Parrhesiades* ad philosophiam se convertens dicit apud *Lucianum* T. I. p. 598, 61. — ἡξιουν ὁπόσον ἔτι μοι λοιπὸν τοῦ βίου, καθάπερ ἐκ ζάλης καὶ κλύδωνος, ἐς εὐδίον τινα λιμένα ἐσπλεύσας, ὑπὸ σοὶ σκεπόμενος, καταβιβῶναι. egregie etiam *Caec. Cyprianus*, quamquam de re paulum diversa, ad *Donatum* p. 6. una igitur placida et fida tranquillitas; una solida et firma et perpetua securitas: si quis ab his inquietantis seculi turbini-
bus extractus, salutaris portus statione fundetur —. *Noster* p. 311, 9. (ὁδὸς ἡμῖν) ἀκυμάντως τῆς ἀμαρτίας τὸν κλύδωνα διαπλεύσαντας, γαληνῶντας ἀγλῆ συμφέρεσθαι Πνεύματι. Quod elegans est. Sic scribens simul respicit ad propriam significationem vocis πνεῦμα. — ἀκυμάντως τῆς ἀμαρτίας τὸν κλύδωνα διαπλεῖν a communi sensu abit, ex quo dicitur ἀκύμαντος λιμὴν, velut *Antholog.* L. I. C. 44. p. 95. et apud *Io. Christom.* T. III. p. 384 D., et p. 387 C. Verum de his satis. Quaeritur iam secundo, de quibus ex mente *Auctoris* hic sermo sit. „Insignis, scribit *Combesius*, haec status Monastici commendatio, eius prae vulgo Fidelium maiori sanctitate, quod Ecclesiae nunquam defuit, etsi non tanta illa ἀναχωρήσει, et in deserta secessione, quanta a Paulo Eremita et Antonio
per

per Aegyptium viguit; inque ipsis Apostolis, virisque Apostolicis consecratum est, quos scriptura et Λόγος (Verbum ipsum) lumen mundi et sal terrae nuncupavit.” Haec non considerate scripta: permiscet vir Doctissimus inter se, quae distinguenda erant. Civitati certe Christianae nunquam defuerunt, qui maiori prae vulgo Fidelium sanctitate emerent, quos *ascetas* dicebant: *monachi* autem seculo demum quarto orti sunt; et multum interest, adeoque omnino distinguendum, inter *ascetas*, *anachoretas* etiam et *monachos*; quamvis ceteroquin certum sit, hos ex *ascetis* et imprimis *anachoretis* factos esse. Docuerunt hoc *Eximii viri*, *Vales.* ad *Euseb.* Hist. Eccl. L. II. C. 17. *Cotelerius* ad *Constit. Apost.* L. VIII. C. 13. *Binghamus* Antiquit. Eccl. Vol. III. p. 3. seqq. *Mosheimius* Comment. de rebus Christian. ante Constantin. M. p. 310—319. et *Venema* Hist. Eccl. T. IV. p. 243, et seqq., ubi pluribus et erudite de his agitur. *Clemens* noster certe hic describit *ascetas*, non illos, qui, maiorem sanctitatis gradum affectantes, vestem philosophicam sive *pallium*, quo vitae genus, quod elegerant, profiterentur, gestarent; sed qui, sua se virtute involventes, in severioribus sese pietatis officiis exercerent, in religioso cultu, velut precibus, magis essent assidui, et erga se suumque corpus rigidiores, a carne, animatis, vino se abstinentes, et haud raro etiam ab omni cibo. voluntariam sectantes paupertatem, et in primis coniugio renun-

cientes. Meminit huius etiam loci *Bingh.* l. c. p. 12., ubi alia nomina, quibus *ascetae* insigniti fuerunt, commemorat, ut et *Venema* Epist. secunda de genuinitate epistolarum *Clementis* a Cl. *Wetst.* *io* publicatarum ad virum longe *Celeb.* T. *Hemsterhuis* p. 55., ubi agit de peculiari vocis *Sanctitatis* usu, quo designat *continentiam* et *coelibatum*: quo et refert, quod hic additur: qui licet sint, tamen videri nolunt ἅγιοι, *Sancti*, et, *si quis nuncupavit, erubescunt.* Ita nimirum decet veros Domini sectatores. *Noster* p. 300, 23. postquam dixisset, eos qui Christo initiantur, per totam vitam tales esse debere, quales se in ecclesiis ad gravitatem et honestatem componunt, subiungit, καὶ εἶναι, μὴ δοκεῖν εἶναι τοιούτους et p. 288, 33. ἡμεῖν δὲ οὐ φαίνεσθαι ἐλευθέρους, ἀλλὰ εἶναι ἀρμύζει. ubi in notis monetur, spectare *Clementem* celebre illud *Amphiarai* dictum apud *Aeschylum* in Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβαις, οὐ γὰρ δοκεῖν ἄριστος, ἀλλ' εἶναι Θσλει. v. 598. laudavit etiam *Weseling.* ad hoc *Herodoteum* de *Aristide* L. VIII. C. 79. eum ἄριστον ἄνδρα γενέσθαι ἐν Ἀθήνῃσι καὶ δικαιοτάτον: et *Ruhnken.* ad *Vell. Paterc.* L. II. C. 35. ubi §. 2. de *Catone*: per omnia ingenio diis quam hominibus propior, qui, nunquam recte fecit, ut facere videretur, sed quia aliter facere non potuerat. lege ibi plura. Pergit nobilis *Tragicus*: Βαβεῖαν ἄλοκα διὰ Φρενὸς καρπούμενος, Ἐξ ἧς τὰ κενὸν ἀβλαστάνει βουλεύματα. Usus est hoc loco *Plato*; et *Timaeus* in *Lex. Plat.* βαβεῖαν ἄυλακα τραλα-

late significare dicit βαβείας Φρένας καὶ κεκρυμμένους, ad quem locum vid. etiam *Ruhnkenius*, v. c. et quos laudat: Atque ita apud *Nostrum* hic quoque sequitur, de quo stratim, ἐν βάθει γνώμης ἀποκρύπτοντες τὰ ἀνεκλάλητα μυστήρια. Ceterum contrarium eius, quod hic dicitur, legimus apud *Isidorum Pelusiotam* L. III. Ep. 240. ubi de hominibus, qui ἰσθῆσαι δοκοῦντες *sacerdotum speciem praeferentes*, πᾶσιν μὲν ἀρετῇ ἀπρόσιτον τε καὶ ἀβάτων, (ita enim legendum pro ἀπρόσιτων τε καὶ ἀβάτων) πᾶσιν δὲ κακίᾳ ἱππύλατον ἑαυτοὺς κατεσκεύασαν ὁδὸν τε καὶ χάρον.

3. ἐν βάθει γνώμης ἀποκρύπτοντες τὰ ἀνεκλάλητα μυστήρια, καὶ —. In Principe editione uno tenore legitur ἀισχυνόμενοι ἐν βάθει γνώμης ἀποκρύπτοντες τὰ ἀνεκλάλητα μυστήρια, et *Caryoph.* iungens ἀισχυνόμενοι ἐν βάθει γνώμης vertit, limo ex corde erubescunt. Sed vereor, ut recte ita dicatur, et assentior *Combefisso* ceterisque, ἐν βάθει γνώμης referentibus ad ἀποκρύπτοντες: qui in alta mente abscondunt ineffabilia mysteria —. βάθος γνώμης altitudo mentis, qua praeditus abdita quaeque examinat ac dispicit, ut de usu v. βάθος scribit *H. Valesius* Adnot. in *Excerpta Peiresq.* p. 23., ubi plura. add. *Casaub.* ad *Sueton. Vitell.* C. 13. fine. *Thom. Mag.* βάρος νοῦ λέγειν βέλτιον, ἢ μέγεθος. Legendum ex certissima *Valckenarii* emendatione, βάθος νοῦ. saepius haec confusa vid. *Dervil.* in *Charit.* p. 54. Si quis tamen hic βάθος γνώμης malit interpretari *interiorem mentis recess-*

cesum, (*imum pectus* est in versione) haud repugnabo. ita *Noster* in *Protrept.* p. 59, 26. τὸ βάθος τοῦ νοῦ, scribens Λογὸν εἶναι, ἥλιον ψυχῆς, δι' οὗ μόνου ἔνδον ἀνατελλαντος ἐν τῷ βάθει τοῦ νοῦ καὶ τοῦ νοῦς αὐτοῦ καταυγάζεται τὸ ὄμμα: atque eadem ratione in *Paedag.* L. III. p. 257, 8. dicit νοσοῦσαν ἐν βάθει τὴν ψυχὴν. non male convenit ἀποκρύπτοντες τὰ ἀνεκλάλητα μυστήρια. alia] dedimus ad §. 5, — Porro *Sacra Eleusinia ἄρρητα* et ἀπόρρητα μυστήρια non raro dicuntur. *Hesych.* Σεμνὰ (legendum esse Τὰ σεμνὰ docuit *Valcken.* in *Euripi. Hippol.* p. 163. A. 2.) τῆς σῆς παρθένου μυστήρια. Σοφοκλῆς τὰ ἄρρητα καὶ ἀνεξηγήτητα μυστήρια. *Irenaeus* p. 7. refert, quae Gnosticis sint τὰ μεγάλα καὶ θαυμαστὰ καὶ ἀπόρρητα μυστήρια, atque ita legimus p. 228. init. *mysteria inenarrabilia.* Iungit et ἄρρητος et ἀνεκλάλητος p. 70. intelligit autem hic *Clemens* sanctissima illa mysteria, de quibus saepius *Apostolus* in *Epistolis*, et *Petrus* 1 *Ep. C.* 1. vs. 10—12. ubi et *Com.* 8. χαρὰ ἀνεκλάλητος. — Egregie addit, καὶ τὴν αὐτῶν εὐγένειαν ὑπερηφανοῦντες ἐν κόσμῳ βλέπεσθαι, *suamque nobilitatem in mundo videri magno animo contemneres.* Sic ὑπερηφανεῖν, (ut *ὑπερήφανος* apud *Lucianum* in *Nigrino* p. 58. init., *Plat.* in *Phaed.* p. 392 F.) in meliorem partem subinde usurpatur. *Dio Chrysost.* ita in fine *Orat. de Homero*, verbo ὑπερορῶν usus est p. 555. C. ὅπότε δ' ἔξως οὐχ' ὑπερορῶ πατὴρ τῶν ἀνθρώπων καλεῖσθαι. *Noster* etiam, ut hic, p. 69, 27. εἰ δὲ, καὶ υἱοὶ γενέσθαι ὑπερηφανήκασιν
ita

ita et *ὑπερήφανος*; atque ita, ut solent poetae *Latini* in sexcentis aliis, *Graeca* constructione usus, *Silius Ital.* vocis *superbus* infinit. quaeque iunxit L. III. 374. ubi — *Telas Arabum sprevisse superba.* notarunt ibi *Eximii viri N. Heinsius* et *P. Burmann.* Pluribus locis *Clemens* hoc verbum *accusativo* connectit. vid. p. 48, 24. ὁ δὲ τὸν μὲν θεὸν ὑπερηφάνει. ubi alia adscripta, add. p. 271, 20. καθάπερ δ' ἐν τῇ πορφύρᾳ καὶ βύσσῳ τρυφῶν, καὶ τὸν Λάζαρον ὑπερηφανῶν. ita et *Iosephus* B. I. L. I. C. 19. §. 6. ὑπερηφάνει δὲ πρεσβευομένους ὁ βασιλεὺς. *Ignatius* ep. ad *Polycarp.* § 4. Δούλους καὶ δούλας μὴ ὑπερηφάνει.

4. τοῦτ' ἐστὶ τὸ σπέρμα, εἰκὼν καὶ ὁμοιωσις θεοῦ, καὶ τέκνον αὐτοῦ γνήσιον, καὶ κληρονόμον. Proximum, quod antecedit, οἷος ὁ λόγος Φῶς — ita intelligunt *Caryoph.* et *Combefis.*, ut ὁ λόγος hic sit *Sermo Divinus, Sacra scriptura*; namque ita verunt. Et certe ita ὁ λόγος saepe apud *Nostrum.* Non male tamen forsan quis hic ipsum Dominum nostrum *I. Chr.* intellexerit, quem frequenter ita appellat *Clement*, et cuius haec, quae laudat, verba sunt *Matth.* V. 13, 14. — Τὸ σπέρμα σοβόλος, liberi; quo sensu vox etiam non infrequens apud alios scriptores, velut *Thucyd.* L. V. C. 16. *Pindar.* *Olymp.* VII. 170. *Sophocl.* *Oed. Tyr.* v. 1405. *Trach.* v. 304, et alibi: atque ita hic etiam mox τέκνον, quamquam insolentius de pluribus: in his τέκνον αὐτοῦ γνήσιον καὶ κληρονόμον respicit ad 1 *Tim.* I. 2. *Tit.* I. 4. *Rom.* VIII. 17. Verum
haec

haec tanti non sunt: notandum hic in primis εἰκὼν καὶ ὁμοίωσις θεοῦ. refertur hoc ad Gen. I. 26. atque haec duo distinguunt plurimi inter veteres, et inter hos etiam Clemens noster, hac quidem ratione, ut similitudo Dei imagine eius sit perfectior; et imago quidem omni homini conveniat tanquam rationis usu praedito, similitudo tantum iis, qui secundum Dei leges vitam instituunt, et quae in nullo homine, praeter Christum, in hac vita, plena et perfecta sit. Sic et recentiorum nonnulli. Solet autem illa, ut h. l., iungere Clemens vid. p. 94, 26. p. 156, 25. p. 483, 33. et notata ad haec loca: add. p. 292, 24. atque hinc etiam legimus in precibus ad τὸν Λόγον fufis, p. 311, 4. ὁ δὲ ἡμῶν, τοῖς σοῖς ἐπομένους παραγγέλμασι, τὸ ὁμοίωμα πληρῶσαι τῆς εἰκόνος. notandus quoque hic locus egregius p. 480, 11 — οὗτός ἐστιν ὁ κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν ὁ γνωστὸς, ὁμιλούμενος τὸν θεὸν καθίστον δόντες· μηδὲν παραλιπὼν τῶν εἰς τὴν ἐνδεχομένην ὁμοίωσιν —. Ceterum verbis, sed ex mente Stoicorum intelligendis, apprime convenit Seneca in libro de Providentia C. I. Inter bonos viros ac Deum amicitia est, conciliante virtute. Amicitiam dico, imo etiam necessitudo et similitudo: quoniam quidem bonus ipse tempore tantum a Deo differt, discipulus eius, aemulatorque, et vera progenies.

5. ὥσπερ ἐπὶ τινι ζενιτείαν ἐνταῦθα πεμπομένον —. Ad haec et proxima verba potissimum pertinet nota margini primae edit adscripta. „Cautē, ne innuatur praëxistentia animarum iuxta Origenis opi-

opinionem damnatam in Quinta Synodo.” Hoc ipsum, etiam monitum ad §. 33., quod equid m, cum Combesisso hic iterum factum nollem. Non quidem inficior, dicta a Clemente sententiae Origenis, de qua l. c. obiter monitum, haud male convenire: idem tamen, necesse non esse ista inde explicare, existimo. Publico velut consensu nihil frequentius est, quam ἐπιδημίας vel παρεπιδημίας imagine vitam humanam adumbrari, ut scribit Hemsterh. ad Lucian. T. I. p. 434. ubi et nonnulla notavit. In Sacris literis ita saepius de veris Dei cultoribus, vid. inprimis Hebr. XI. 13, et quae praeter alios ad eum locum et vs. seq. larga manu, praesertim ex Philone Iud. dederunt Wetsten. et Carpzovius. Add. et quae notavit Mangeius ad Phil. T. I. p. 161, 3. apud hunc in fine L. I. de Somniis p. 658. haec legimus: οὕτως γὰρ δυνήσῃ καὶ εἰς τὸν πατρῶν οἶκον ἐπανελθεῖν, τὴν ἐπὶ τῆς ξενίης μακρὰν καὶ ἀνήνυτον ἀλήθειαν ἐκφυγεῖν. ἀλήθειαν certe hic vitiosum. ἕλλην habet MS Med. Verum videtur, quod et coniecit Doctiss. Editor, ἀλητείαν, rariorem vocem habet Eurip. Helen. v. 940. His tandem accedat Hermae Pastor, qui L. III. Simil. 1ma. Et dixit mihi: Scitis vos, Domini servos in peregrinatione morari? Civitas enim vestra longe est ab hac civitate: haec suffecerint: plura ibi leges, si lubet. Porro, verba ε. τ. ξ. ἐνταῦθα πεμπομένον ὑπὸ μεγάλης οἰκονομίας κ. τ. λ. istum sensum non postulant: ex adverso aliter esse intelligenda patebit, si diligentius consideremus, et

et ipsum nostrum *Clementem* audiamus, qui T. I. p. 639, postquam scripssisset v. 24. ἡ τοῦ σοφού-
τε, καὶ γνωστικοῦ ψυχῇ, οἷον ἐπιξενουμένη τῷ σώματι,
σεμνῶς αὐτῷ καὶ τιμητικῶς προσφέρεται — *Sapientes
et Gnostici mens, ut quae in corpore pregrinatur,
eo severe et austere utitur, Basilidis sententiam
reciciens; haec dicit, οὐκ ἂν τις εἴη φύσει τοῦ κό-
σμου ξένος, ἀλλ' ὁ ἐκλεκτός ὡς ξένος πολιτεύεται* —, et
tandem post plura p. 640, 26. difertis verbis,
οὐκ οὐρανόθεν καταπέμπεται δεῦρο ἐπὶ τὰ ἥττω ψυ-
χῇ. ὁ θεὸς γὰρ ἐπὶ τὰ ἀμείνω ἐργάζεται — *non de-
mittitur mens de coelis ad ea, quae sunt deteriora:
Deus enim refert omnia ad meliora* —. Haec etiam
lucem praeferunt ad hunc locum, qui subtilius hac
de re exponit, recte et ex mente *Auctoris* capien-
dum. — Nimirum, Deus universitatis rerum est
opifex, quem *δημιουργόν*, et τῶν ὄλων vel τῶν ὄντων
δημιουργόν dicebant, in primis *Platonici*: crebro
ita, et *Philo*, vid. p. 1088. A. p. 1092. B. alibi,
atque ita et plures *Ecclesiastici* scriptores. vid.
Theoph. ad *Autolycom* p. 21., ubi iungit *δημιουργός*
et *ποιητής*. vid. ibi *Wolf*. *Origenes* contra *Cels.* L.
III. p. 145. (ed. *Spenceri*) τὸν τῶν ὄλων *δημιουργόν*
dixit. *Noster* p. 474, 21. τὸν *δημιουργόν* τοῦ τῶν
ἀνθρώπων γένους. Alium locum laudavit *Valcken-*
diatr. in *Eurip.* perd. dr. rel. p. 39. seq., ubi haud
protrita reperies. Esse eximie Deum Patrem, ut
hic dicitur, δι' οὗ καὶ τὰ φανερά καὶ τὰ ἀφανῆ τοῦ
κόσμου (h. e. τὰ πάντα τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, καὶ τὰ
ἐπὶ τῆς γῆς coll. *Col.* I. 16.) *δεδημιουργήται*. —
De.

Deinde omnia a se constituta Summus naturae ar-
tifex ita dispensat, ut in iis stupenda cernatur har-
monia et proportio, nihilque sit, quod non arc-
tissime colligatum sit atque connexum, et apte
compositum. Haec est *οἰκονομία καὶ ἀναλογία*, de
qua hic legitur. — At vero in eo prae ceteris u-
traque elucet (μεγάλη haec *οἰκονομία καὶ ἀναλογία*
τοῦ πατρὸς) quod semen illud Sanctum, de quo
hic sermo est, binis etiam diversis rebus, mente
et corpore, constans, per aliquod tempus in hoc
terrarum orbe sic commorari voluit, ut coelestem
patriam anhelarent, eaque digni efficerentur; atque
ita cetera etiam in universi systemate ordinavit,
ut eo referantur, et alia ipsorum usibus inservi-
ant, alia ipsorum animos probe exerceant, alia
salutari eos cognitione instruant. Haec, ni fal-
lor, universe est mens *Clementis*. Addo iam non-
nulla de verbis, quibus hic utitur *Auctor*, *οἰκono-*
μίας et *ἀναλογίας*, veraque etiam lectione. — Voce
οἰκονομίας saepissime utitur *Noster*, *proprie* etiam,
sed in primis *improprie*; neque tantum de Domini
Christi *ἐνανθρώπησει*, qui usus frequentissimus est
apud Veteris ecclesiae doctores, quin et *totius re-*
demtionis Salutisque mysterio, velut p. 310, 13.
p. 347, 1. p. 439, 10; verum et de *providentia
et numine Divino*, quo omnia sapientissime dis-
pensat, et ad magnos fines se dignos dirigit. vid.
p. 139, 26. p. 347, 7. p. 430, 29. ubi *οἰκονομίαν*
et *διοίκησιν* (vid. v. 27.) permutat. nec uno lo-

co voce διοικήσεως hac ratione utitur. vid. not. ad p. 506, 10. atque ita et saepius Graeci Scriptores. Eleganter *Callicratides* philosophus Pythagoraeus apud *Stobaeum* p. 486, 17. *μῆμα δ' οἶκος, καὶ πόλις, κατὰν ἀναλογίαν τῆς τῷ κόσμῳ διοικήσεως.* Verba *οἰκονομεῖν* et *διοικεῖν* non raro etiam inter se commutari videbis. De voce *ἀναλογία* conferas licet *M. Meibomii*, viri Eruditissimi, dialogum de *proportionibus* p. 184 seq. — Restat, ut paucis moneam, me pro αὐτῶν (quod in *Combesiana* ceterisque edd. legitur, τὰ δὲ εἰς μάθησιν αὐτῶν) hic revocasse principis editionis lectionem αὐτῷ, quam probam esse, nullus dubito. Nimirum *Caryoph.* margini adscripserat ἴσ. αὐτοῦ. *Combesius* hoc videns substituebat αὐτῶν, atque hoc de more in textum recipiebat. Secuti sunt ceteri, *Fellus*, *Ittigius*, *Potterus*, idque lectionis αὐτῷ memores: quod certe mirandum, cum optime ita dicatur, αὐτῷ nempe refertur ad τὸ σπέρμα — καὶ τέκνον αὐτοῦ γνήσιον. Plerique veterum existimabant, omnia esse condita hominum, et inprimis piorum, causa. Sic praeiit *Hermas*, qui in *Pastore* L. I. vit. 1ma *Deus* — condidit ex nihilo ea, quae sunt, et multiplicavit propter Sanctam Ecclesiam suam. vit. 2da, *Ecclesia Dei* — omnium prima creata est, ideo anus: et propter illam mundus factus est. L. II. Mand. XII. p. 101. ubi de Deo, qui orbem creavit propter hominem, et omnem creaturam subiecit homini. — Sic igitur hic dicit *Clemens*, a Deo

pa-

patre omnia esse condita, in usum feminis illius, alia quidem ad serviendum, alia ad exercendum, alia ad instruendum.

6. καὶ πάντα μέχρις ἂν ἐνταῦθα τὸ σπέρμα μένη, συνέχεται καὶ. — Congruunt haec cum iis, quae docet *Petrus* Ep. II. C. 3. §. 9. seqq. *Iustinus Mart.* Apol. Sec. p. 116, 13. ὅθεν καὶ ἐπιμένει ὁ θεὸς τὴν σύγχυσιν καὶ κατάλυτιν τοῦ παντὸς κόσμου. μὴ ποιῆται, ἵνα καὶ οἱ Φαῦλοι ἄγγελοι καὶ δαίμονες καὶ ἄνθρωποι μηκέτι ᾤσι. διὰ τὸ σπέρμα τῶν χριστιανῶν, ὃ γινώσκει ἐν τῇ φύσει ὅτι αἰτίον ἐστίν· lege sequentia. Vitiosum videtur illud ἐν τῇ φύσει ὅτι αἰτίον ἐστίν. forte scripsit ε. τ. φ. ὅτι κρείττον ἐ. lege antecedd. et consequ. Conf. etiam insignis locus in dial. cum *Tryphone* p. 216, 7. et seqq. Ceterum de interitu mundi, de quo et hic *Auctor*, et quidem *per ignem* futuro, etiam *Martyr* loco priore in fine, coll. p. 31, 8. et pag. praeced. 30. interitum autem non fore, ut in pristinum nihil recidat, sed *commutationem in melius*, conf. *Barnabas* Ep. p. 46. ubi vid. *Menardus*, not. 68.

§ 37.

1. Τί γὰρ ἐτι δεῖ θεῷ τὰ τῆς ἀγάπης μυστήρια; καὶ τότε ἐποπτεύσεις. — Quid haec, et qua tandem ratione cohaerent? Quid enim Deo amplius opus est charitatis mysteriis? et tunc Patris sinum inspicies. Mirandum certe, nemini vel levisimam labis suspicionem fuisse obortam. plura mihi in mentem

venerunt, quae recensere nihil attinet. Inter haec etiam, legendum esse *Τί γάρ; ἔνδε ἐν θεῷ τὰ —*: Sed obstat, quod exempla ex *Clemente* desiderantur, unde illud *ἔνδε* firmetur. Verum quid plura? nulla litera mutata legendum, *Τί γάρ ἔτι δεῖ; θεῷ τὰ τῆς ἀγάπης μυστήρια, καὶ τότε ἐποπτεύσεις —*. Est emendatio, quae, ni fallor, omni dubio vacat. Enimvero, quid pluribus opus est? Specta charitatis mysteria, et tunc sinum Patris inspicies. Illud *θεῷ* locum impeditum reddidit: Scripserat, *Clemens θεῷ*, qui est imperativus verbi *θεδομαι*, pro *θέαυ*. Recentiores, *Thomae*, V. *θεῷ*, minus probatum, *θέα*, pro *θέαε*, ab inusitato *θεῶω*, posuerunt. Ita *Io Chrysost.* T. III. p. 351. A. p. 35. E., et pluribus locis. *Isidor.* *Peluf.* L. III. Epist. p. 355. E. *Synesius*, Orat. de regno p. 14. B. Attigit hoc post *Hemsterh.* etiam *Valcken.* in Adnotat. in *Adonias.* *Theocriti* p. 279 A. B. — Iam, diligenter, inquit, et magna cum attentione contemplator, (quod est *θεῶσθαι*) charitatis (de qua egregia habet *Clem. Rom. Ep. I. §. 49. et 50*) mysteria, tumque, ita praeparatus et velut initiat, vises sinum Patris. Hoc intimum sacrarium; hic Christianismi apex. Omitto, quae de verbo *ἐποπτεύειν*, ceterisque, quae huc spectant, dici hic posset. conf., sis, quae de his notarunt viri magi *Casaub.* in *Athen.* p. 281, 282. *Spanhem.* in *Aristoph.* *Ranas* v. 757. *Marklandus* ad *Max. Tyr.* p. 680, 2. *Valckenar.* in *Eurip.* *Hippol.* p. 163. Hoc tantum addo, Gnosticis, quibus Chris-

tianae religionis τέλος et summum culmen erat ἡ γνώσις sive γνωσικὴ σοφία, tanquam quae sit ἐποπτεία θεῷ, qui hanc adepti essent, dictos fuisse ἐποπτεύειν τὸ θεῶν, et *Clementem* nostrum, in libris maxime *Stromatum* eas loquendi formulas saepenumero usurpare. Sic *Strom.* L. I. p. 324, 46. dicit τὴν κατὰ τὴν ἐποπτικὴν (quomodo certissime cum Cl. Editore legendum pro ὑποπτικὴν) θεωρίαν γνῶσιν. vid. ibi not. conf. et p. 325, 10. p. 130, 2. dicit ἐποπτεῖαν θεῷ. p. 82, 12. habemus τὸν ὅντως ὄντα θεὸν ἐποπτεύειν. p. 91, 29. κατοπτεύειν θεόν, καὶ τοῖς ἀγίοις τελεσθῆναι μυστήριον — vide locum. Iterum ἐποπτεύειν τὸ θεῶν p. 114, 31. Sed egregius inprimis est locus p. 92, 30 seq. ubi exultans veluti ita scribit: ὡ τῶν ἀγίων ὡς ἀληθῶς μυστηρίων· ὡ φωτὸς ἀκηράτου· θαυνοῦμαι, τοὺς οὐρανοὺς καὶ τὸν θεὸν ἐποπτεύσας· ἅγιος γίνομαι μούμενος. ἱεροφαντεῖ δὲ ὁ κύριος, καὶ τὸν μύτην σφραγίζεται φωταγωγῶν.

2. ὃν ὁ μενογενὴς υἱὸς θεὸς μόνος ἐξηγήσατο. respicit *Ioh.* I. 18. Apprime huc facit locus T. I. p. 10, 2. ubi, postquam laudasset *Ioh.* X. 11. et *Matth.* XI. 27, ita pergit. θύραν δὲ, εὖ οἶδ', ὅτι τὴν ἀποκεκλεισμένην τέως ὁ ἀνοιγνύς, ὕπερ ἀποκαλύπτει τῶν δόν, καὶ δείκνυσιν ἃ μὴτε γινῶναι οἶόν τε ἦν πρότερον, εἰ μὴ διὰ χριστοῦ πεπορευμένοις, δι' αὐτοῦ μόνου θεοῦ ἐποπτεύεται. Ceterum animum hic advertit illud υἱὸς θεοῦ. Nimirum pro υἱὸς in loco *Ioh.* plures veterum habent θεός, quod et non una versio expressit. Vid. quae *Millius*, *Wetsten.*, *Griesb.* hic no-

tarunt. Verum sibi hic, ut saepius, non constat *Noster*. p. 695, 2. laudat ὁ μωυσευγενὴς θεός, et p. 422, 2. ὁ θεὸς μωυσευγενής. atque ita etiam *Basil. Magn.* de quo pluribus dico in Excursu 1mo.

3. δι' ἀγάπην ἡμῶν ἐθραβή. vertit *Caryophilus*, per amorem nobis captus est. *Combesius*, ceterique, qua et venatu nobis captus est. *Fellus* tamen, ἐθραβή corruptum esse merito censens, legendum videri notat ἐθράβη, quod ex sequentibus petiit. Sed unice verum hic est ἀνεκράβη, ut emendavit *Cl. Valcken.* in *Eurip. Hippol.* p. 191, 1, 2. ubi plura exemp'a, quae doceant, in scriptoribus *Ecclesiasticis*, de intima mixtura adhiberi verbum ἀνακραθῆναι. sensus est nobiscum se commiscuit, artissimo se nobis vinculo sociavit, quod dein explicat; in primis autem, dum humanam naturam induit Dei Filius, de quo mox expresius *Clemens*. Iam olim ex usu illo ἀνακραθῆναι de artissima coalitione et consociatione emendavi locum *Ignatii* in *Ep. st. ad Smyrnaeos* §. 3., ubi de discipulis Domini post resurrectionem, καὶ ἰσθὺς ἤψαντο, καὶ ἐπίψυσαν κρατιθέντες τῇ σαρκὶ αὐτοῦ καὶ τῷ πνεύματι. in MSS. legebatur κραθέντες, quod non intelligentes mutarunt in κρατιθέντες. Scripserat *S. Martyr* ἐπίψυσαν ἀνακραθέντες —. Simul etiam monui, Veteres Ecclesiae doctores, *Graecos* et *Latinos*, verba ἀνακράνυσθαι, συγκεράνυσθαι, καταμίγυσθαι, συμμίγυσθαι, misceri, commisceri, permisceri potissimum adhibuisse de artissima naturarum in Christo unitione, sive copulatione et coniunctione. Quaedam

dam hic notavit *Cl. Venema Hist. Eccl. T. IV.* p. 510. Nonnulla addo. Vetus interpretatio apud *Irenaeum L. III.* contra haereseis C. 19 §. 1. p. 212. haec habet: Propter hoc enim Verbum Dei homo, et qui Filius Dei est, filius hominis factus est, ut commixtus Verbo Dei, et adoptionem percipiens, fiat filius Dei. (ita enim legendum) in *Graecis* est, ἵνα ὁ ἄνθρωπος τὸν Λόγον χωρήσας καὶ —: scripserat autem *Irenaeus* τῷ Λόγῳ ἀνακραθεὶς vel συγκεραθεὶς. conf. ibi not. *Hippolytus de Antichristo.* §. 4. p. 6. ὁ Λόγος τοῦ θεοῦ ἄσαρκος ὢν ἐνεδύσατο τὴν ἀγίαν σάρκα — ὅπως συγκεράσας τὸ θνητὸν ἡμῶν σώμα τῇ ἐκείνου δυνάμει καὶ μίξας τῷ ἀφθάρτῳ τὸ φθαρτὸν καὶ τὸ ἀσθενὲς τῷ ἰσχυρῷ σώτῃ τὸν ἀπολλύμενον ἄνθρωπον. vid. ad eum *I. Io. Alb. Fabricius.* *Novatianus* de regula Fidei C. 24. p. 188 Hic est enim legitimus Dei filius, qui ex ipso Deo est, qui, dum Sanctum istud assumit, et sibi filium hominis annectit, et illum ad se rapit atque transducit, connexionem suam et permixtionem sociatam praestat, ut filium illum Dei faciat, quod ille naturaliter non fuit. *Caecl. Cyprianus* de idolorum vanitate ad calcem Octavii *Minucii Fel.* p. 399. extr. hic in virginem delabitur; carnem spiritus Sanctus induitur; Deus cum homine miscetur. Tandem his accedat *Theodorus Studites* qui *Antirrhet. I.* p. 72. C., (ed. *Sirmondi*) Ἐπεὶ δὲ δι' αὐτοῦ ἀγαθότητα εἰς ἀνθρωπείαν φύσιν ἐλήλυθε, γενόμενος καθ' ἡμᾶς ὁ εἰς τῆς τριάδος καὶ γέγονε τῶν ἀμικτων μίξις, καὶ τῶν ἀκράτων κρᾶσις —. Non multum abit, ut hoc

addam, quod dixit *Noster* p. 177, 29. ἀναλόγως τοῖσιν κίρηνται, ὁ μὲν εἶνος, τῷ ὕδατι τῷ δὲ ἀνθρώπῳ, τὸ πνεῦμα· qui etiam scripsit p. 885, 24. τῷ πνεύματι τῷ ἁγίῳ ἀνακραθῆναι, quomodo et *Origenes* in egregio libello de *Oratione* T. I. p. 212. Ε. ἀνακραθῆναι τῷ τοῦ κυρίου πνεύματι. *Synes.* Hymno 3to vs. 718. scripsit προγόνῳ Φωτὶ μιγῆναι. vid. et vs. 726. *Basil. M.* συγκραθῆναι τῷ ἡλίῳ τῆς δικαιοσύνης T. II. p. 614. D.

4. καὶ τὸ μὲν ἄρρητον αὐτοῦ πατὴρ· τὸ δὲ εἰς ἡμῶν συμπαθὲς, γέγονε μήτηρ. ἀγαπήσας ὁ πατὴρ, ἐνὶ λύβῃ. Illud τὸ δὲ εἰς ἡμῶν συμπαθὲς si scripserit *Clemens*, exponendum est, quod vero ad commiserationem nostri attinet, quomodo eἰς aliquando usurpant. Sed hoc paulo coactius. pro vitioso potius habendum, quod et censuit *Combefisius*, qui ededit eἰς ἡμῶς, atque ita scribendum esse, monuit etiam *Cl. Potterus*: exemplum desidero vocis συμπαθῆς cum eἰς constructae: cum πρὸς legitur apud *Philonem Iud.* p. 42. Α. Malim ego quidem, praepositione expuncta, τὸ δὲ ἡμῶν συμπαθὲς. *Apostolus* in Ep. ad *Hebraeos* C. X. 34. Καὶ γὰρ τοῖς δεσμοῖς (sic enim. legendum videtur pro τοῖς δεσμοῖς μου) συνεπαθήσατε. — Ait *Hierocles* in *Fragmentis* p. 304., οὔτε δὲ συμπαθέστερόν τι γυναικὶς εὐροίμεν ἀν· omnia vincit materna sollicitudo in liberos. hinc etiam *Noster* τὸ δὲ ἡμῶν συμπαθὲς γέγονε μήτηρ. Verum quod ad illud, τὸ μὲν ἄρρητόν αὐτοῦ πατὴρ, Veterum plurimi docuerunt, Deum esse ἄρρητον, ἀνέκφραστον, eximie *Patrem*. *Iustinus Martyr* Apo-

log.

log. Sec. p. 125, 14. (ed. *Thirlb.*) de Christo: ἐπειδὴ δύναμις ἐστὶ τοῦ ἄρρητου πατρὸς, καὶ οὐχὶ ἀνθρώπου λόγῳ τὰ σκεύη. forte scripsit κατασκευῇ. conf. et p. 128, 5. et p. 133, 1. *Eusebius* ad calcem *Demonstr. Euang.* L. III. contra *Marcellum* C. 6. D., *Patrem* Domini Nostri I. Chr. dicit ἄρρητον τὶ ἀγαθὸν —. Conf. et L. I. C. 12. p. 71. sic et *Synesius* Hymno 4to vs. 130. ἴσῳ. Λόγος, ὃν μεγάλῳ Πατρὶ συμυμῶ, Νόος ἄρρητου Τίττει σε πατὴρ. hoc e *Platonis* schola, ubi Deus frequenter est νοῦς mens, de quo notavit *Casaubon.* in *Exercit.* contra *Baron.* Exerc. I. No. X. p. m. 57. atque ita etiam, idem *Synesius* paulo post v. 227. ἴσῳ. πᾶτερ ἀγνωστῇ, πᾶτερ ἄρρητῇ, Ἄγνωστῇ νόῳ, Ἀρρητῇ λόγῳ. — Conf. et Hymn. 3to, vs. 158, 167, 177. Vox ἄρρητος Elegantissimo scriptori maxime, in deliciis vs. 227. ἄρρητῇ γονά. 245. — γονὰς Τὰς ἄρρητους vs. 403. Τὸν ἀπ' ἄρρητων Ἐχέας κόλπων (ita ad *Patrem* de *Filio*) Hymn. 4to vs. 141. de Deo etiam *Patre* Μονὰς ἄρρητος, ubi et vs. 199 Ἐξ ἄρρητων Πατρικῶν κόλπων Κρυφίας μονάδος. Hymno 5to. vs. 4. Ἀρρητοὶ πατὴρς βουλαί, vs. 10. ἄρρητος εὐβλάστη. plura non congero. Addo tantum composita: Ὅργια τὰ πανάρρητα Hymn. 2do vs. 90. et ἄρρητος τέκος Hymno 3to vs. 202. Longe ab his diversus *Arius*, qui *Patrem* ipsi *Filio* ἄρρητον dixit. vid. *Dan. Heinsius* Proleg. in *Aristarchum* S. p. 690, 32. cum praeced. Fuit, quum pro ἄρρητον hic legerem ἀόρατον, argumento, quod in mente hic habuerit illud *Iohannis* L. c. θεὸν οὐδεὶς ἑώρακε πώ-

X 4

πσ.

ποτε, et Veteres doctores Deum saepe ita appellarint: velut *Io. Chrysost.* T. I. p. 463. C. D. (ubi paulo post, quod obiter moneo, τοῖς χαμαὶ ἐρχομένοις male mutatur in τ. χ. ἐρχομένοις). Verum aliquando utrumque ἄρρητον et ἀόρατον iungunt. *Irenaeus* L. IV. C. 6. §. 3. *Patrem* dicit *invisibilem* et *inenarrabilem*. Sed peropportuni hic inprimis est *Clementis* nostri locus p. 695. 3. ubi, postquam verba *Iohannis* laudasset, ita pergit: τὸ δ' ἀόρατον καὶ ἄρρητον, κόλπον ὀνομάσας θεοῦ, βαθὺν αὐτὸν κεκλήκασι ἐντεῦθεν τινες —. Adscribitur hic in notis, *Homerum* κόλπον dixisse βαθὺν, quod plane ἀπροσδιόυσιν: non enim de *sinu*, sed de *Deo* hoc dicit, quod ipsa verborum sententia et frequentia clare docent. At qui Deum dixerit βαθὺν, novi neminem. Scripsit *Clemens* non βαθὺν, sed βυθὸν ἄρρητος et βυθὸς idem *Valentinianis*, ut notavit *Pearson* *Vindic. Ignat.* p. 377. conf. et p. 383. *Synesius* etiam deinceps non tantum dixit βυθὸν ἄρρητον Hymn. 3^{io} v. 189, sed et βυθὸν πατρός Hymn. 2do vs. 27. Ceterum quid, si et hic utrumque scripserit, τὸ μὲν ἀόρατον καὶ ἄρρητον αὐτοῦ, πατὴρ? — Addit hic ἀγαπήσας ὁ πατὴρ ἐθελύθη *foeminam induit*. Scribit *Casaubonus* l. c. p. 59. „Cum statim ait (*Hermes Trismegistus*) „ὁ θεὸς ἀρρέναθῆλυς ὢν, *Deus est masculofoeminus*, „revocat in mentem mihi, *Valentini* acones apud „*Epiphanium*, quos ipse appellabat eadem voce, „ce, tanquam ex utroque sexu mixtos. Ego non „dubito, caeteris *Platoniorum* speculationibus „hanc

„hanc esse accensendam. Itaque mellitissimus „*Platoniorum*, *Synesius*, ab ea non abstinuit, „qui in hymno tertio ita canit de Deo: Σπέρμα „σὺ πάντων: Πίξα καὶ ὄρπαξ, Φύσις ἐν νοερῷ, Θῆ- „λυ καὶ ἄρρεν.” Leguntur haec verba vs. 183. seq. Multus in his est *Synesius*. Hymn. 2do, v. 63. Σὺ πατὴρ, σὺ δ' ἐσὶ μάτηρ. Σὺ δ' ἄρρεν, σὺ δὲ θῆλυς. τίκτειν de Deo *Patre* supra iam habuimus. sic et Hymn. 3^{io} vs. 203 conf. v. 228. seq. et 249. ib. ib. v. 226. ὠδὶς ἱερὰ. Hymn. 4to v. 95. *Spiritum Sanctum* etiam dicit ὠδὶνα πατρός, ubi et in proxime sequentibus longius procedit. vid. et Hymn. 6to vs. 6. Nullus propter haec dubito, quin, quae *Noster* hic habet, ex doctrina etiam *Platonica* manarit. Multo certe satius fuisset ab istis talibus hic abstinere. philosophia abusus *Clementis* modum in mysterio explicando omnino excelsit.

5. Καὶ τούτου μέγα σημεῖον, ὅτι αὐτὸς ἐγέννησεν ἐξ αὐτοῦ. in Prima ed. ἐξ αὐτοῦ. Crebro, quod notum, haec confunduntur. Laudavit hoc *Cl. H. Venema* *Hist. Eccl.* p. 418. T. III. ubi plura. Piores priorum seculorum doctores dixerunt, *Filium* a *Patre* esse genitum secundum eius voluntatem et potentiam, quod ib. docuit p. 410. 415. et alibi. *Noster* hic significat, *Patrem ἀγαπήσαντα* five δι' ἀγάπην *Filium* genuisse: ita statim addit ὁ τε χεῖς ἐξ ἀγάπης καρπὸς, ἀγάπη. T. p. 150, 13, postquam dixisset, Deum bonum esse propter se ipsum, iustum autem nostri causa, et quidem, quia bo-

nus est, ita pergit: τὸ δίκαιον δὲ ἡμῖν διὰ τοῦ Λόγου ἐνδείκνυται τοῦ ἑαυτοῦ· ἐκεῖθεν ἀναθεῖν, ὅθεν γέγονε πατήρ πρὶν γὰρ κτίσθαι (potius κτίσιν, quod et ibi notatur) γενέσθαι, θεὸς ἦν, ἀγαθὸς ἦν, καὶ διὰ τοῦτο καὶ δημιουργὸς εἶναι καὶ πατὴρ ἠθέλησεν.

6. διὰ τοῦτο καὶ αὐτὸς κατήλθε· διὰ τοῦτο ἄνθρωπον ἐνέδου. — Male Combefissius ceterique ediderunt ἐνέδου· in principe editione est ἐνέδῃ, vitiose, pro ἐνέδου. Quo ad rem, conf. hic Clem. Rom. Ep. I. §. 49. extr. Egregie Aur. Prudentius Cathem. v. 29. seq. vs. 45. — *Mortale corpus induit, ut excitato corpore Mortis catenam frangeret, hominemque portaret Patri; et peri Steph. v. 601. — Hic se videndum praestitit mortalibus. Mortale corpus sumfit immortalitas, ut dum caducum portat aeternus Deus, Transire nostrum possit ad coelestia.* — Addit Clemens ἵνα πρὸς τὴν ἡμετέραν ἀσθένειαν οὕς ἡγάπησεν μετρήσεις, ἡμᾶς πρὸς τὴν ἑαυτοῦ δύναμιν ἀντιμετρήσῃ. conf. Noster T. 1. P. 135, 16. Μνήσθητι ἡμῶν, ὅτι χροὺς ἐσμέν· ταυτέστι συμπάθησον ἡμῖν, ὅτι τὴν ἀσθένειαν τῆς σαρκὸς αὐτοπαθῶς ἐπείρασας. lege et seqq. Hippolytus de Antichr. §. 4. Ἐπειδὴ γὰρ ὁ λόγος τοῦ θεοῦ ἄσαρκος ὢν, ἐνεδύσατο τὴν ἀγίαν σάρκα ἐκ τῆς ἀγίας παρθένου — ὅπως συγκεράσας τὸ θνητὸν ἡμῶν σῶμα τῇ ἑαυτοῦ δυνάμει, καὶ μίξας τῷ ἀφθάρτῳ τὸ φθαρτὸν καὶ τὸ ἀπθενὲς τῷ ἰσχυρῷ, σώσῃ τὸν ἀπολλύμενον ἄνθρωπον. Basilius M. T. III. p. 15. C., monet nos admirari debere Domini τὴν μεγάλην δύναμιν καὶ Φιλανθρωπίαν, ὅτι καὶ ἠνέσχeto συμπαθῆσαι ταῖς ἀσθενείαις ἡμῶν, καὶ ἐδυνήθη πρὸς τὸ ἡμέτερον ἀσθενὲς κα-

ταβῆναι. — deinde, ἀπαθῶς διὰ σαρκὸς συμπλακῆναι τῷ θανάτῳ, ἵνα ἡμῖν τῷ ἰδίῳ παθεῖ τὴν ἀπάθειαν χαρησῇ. Cyprianus ad calcem Octavii Minucii Felicis p. 400. *hic Deus noster, hic Christus est, qui mediator duorum, hominem induit, (ἄνθρωπον ἐνέδου) quem perducatur ad Patrem: quod homo est, esse Christus voluit, ut et homo possit esse, quod Christus est.*

7. λύτρον ἑαυτὸν ἐπιδίδους, καὶνὴν ἡμῖν διαθήκην καταλιμπάνει. — In sacris literis simplex didonai illa in re tritum. vid. Matth. XX. 28. 1 Tim. II. 6. At Praestantissimi Scriptores Graeci ita ἐπιδίδοναι malunt. Lucianus in libello de morte Peregrini T. III. p. 337, 75. de Christianis, qui morti ultro sese offerrent, ἐκόντες αὐτοὺς ἐπιδιδάσιν εἰ πολλοί. Dio Casf. T. I. p. 670, 50. ὑπὲρ τῆς πατρίδος καὶ τὴν ψυχὴν ἡδέως ἐπιδούναι. T. II. p. 1071, 85, de Vitellio, καὶ τότε μὲν καὶ ἑαυτὸν ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ δὴ ἐπιδίδου, τοῖς δὲ. — Diod. Sic. L. XI. C. 11. τὸν ἑαυτῶν δὲ βίον προθύμως ἐπέδωκεν εἰς τὴν καινὴν τῶν Ἑλλήνων στήλην. ubi et nonnulla notavit Wesf. Noster inprimis ita saepe. p. 148, 31, ut hic, μεγαλόδωρος οὖν ὁ τὸ μέγιστον ὑπὲρ ἡμῶν, τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, ἐπιδίδους. p. 156, 5, μόνος ὑπὲρ ἡμῶν ἱερεῖον ἑαυτὸν ἐπιδέδωκεν. p. 486, 13, βίψοκινδύνως ὑπὲρ τοῦ Σατῆρος αὐτὴν (τὴν ψυχὴν) ἐπιδίδους, ὥς αὐτὸς ὑπὲρ ἡμῶν πεποίηκεν. vid. et p. 570, 4, et p. 597, 20. — In verbis καινὴν ἡμῖν διαθήκην καταλιμπάνει. ἀγάπην ὑμῖν δίδωμι τὴν ἐμὴν. male in ed. prima, Felli, et Iuligii post ἀγάπην legitur ἡμῖν, pro ὑμῖν, quod ne-

nemo vel leviter attendens non videt. In mente hic habuit, sensum, non verba, ut saepe exprimens, illud Domini *Ioh. XIII: 34.* Ἐντολὴν καινὴν δίδωμι ὑμῖν, ἵνα ἀγαπᾶτε ἀλλήλους· καθὼς ἠγάπησα ὑμᾶς — Conf. *C. XV: 12, 13, 17.* pro ἐντολῇ hic dixit διαθήκη, quod et pro lege adhibetur, ut apud *Sirachidem XIV: 18.* Sic ἡ διαθήκη ἀπ' αἰῶνος, *Hebr. IX. 4.*, πλάκες διαθήκης et ib. vs. 20. τοῦτο τὸ αἷμα τῆς διαθήκης, ἧς ἐνετείλατο πρὸς ὑμᾶς ὁ θεός. *Iustin. m. dial. p. 158, 13.* (ed. *Thirlb.*) ita, Εἰ ὁ θεός διαθήκην καινὴν ἐκήρυξε μέλλουσιν διαταχθήσεσθαι, — quod non mutandum. Vid. ibi not. Verum διαθήκην maluit, ut testationem voluntatis Christi paulo post morituri, eamque non minus immutabilem esse, quam testamenta esse solent, significaret: de usu vocis διαθήκης pro testamento, foedere, lege nihil addo. lege sis praeter alios *A. Vales. Annot. in Libr. II. Hist. Eccl. Euseb. C. XVIII p. m. 32. A. 2. I. A. Fabricius in Bibl. gr. Vol. II. p. 125.* in notis, et perdoctam imprimis *H. Grotii* Annotationem ad inscriptionem librorum *N. T.* ἡ καινὴ διαθήκη. De rarioribus formis verborum διαλιμπάνειν, ἐκλιμπάνειν, et nostri καταλιμπάνειν, monuit *Valcken.* in adnot. crit. in loca quaedam *Libr. S. N. T.* p. 373, et 374.

8. ὑπὲρ ἡμῶν ἐκάστω καθῆκε τὴν ψυχὴν τὴν ἀνταξίαν τῶν ὅλων. De usu τοῦ ὑπὲρ dixi ad § 23. Non placet illud καθῆκε. Scripsit, nisi fallor, *Clemens* κατέθηκε vel κατατίθεικε. Non raro haec confunduntur. *H. Stephanus* in *Thes. L. Gr. v.* κατατίθεικε

ex

ex *Gregorii* Epist. laudat κατατίθεις πειρῶν, (contrarium hic vitium) pro καθῆκε πείραν: πειρῶν καθῆναι enim legitima est loquendi forma: sic *Arrian: de Exped. Alex. 279, 10,* δεδιώτες ἐξ Ἀλεξάνδρου μὴ πείρα αὐτὴ εἴη καθεμένη — *Philo, Iud. p. 741. C.* πάσας δὲ πείρας καθιέντες, ἵν' ἀπὸ τῆς τοῦ ἐνδὸς καὶ ὄντος τιμῆς αὐτοὺς ἀποσῇσωσι. Idem mendum, recte notatum a *Kuhnio*, in *Ael. V. H. II. 13.* conf. et *Index. Simplex* τίθεναι hoc sensu *S. Iohanni* frequentatum; gravius hic κατατίθεναι compositum, quod docet sequens illud ταύτην — ἀνταπατεῖ. Egregie etiam τὴν ἀνταξίαν τῶν ὅλων. τὰ ὅλα rerum universitas, de quo iam notavi ad § 35, ubi Deus ὁ κύριος τῶν ὅλων: add. *Iamblichus* de myster. p. 138, 22. qui ita saepius. *Arrian. Epictet. p. 243. 11. 261. 7. Plutarch. in Vit. parall. T. III p. 371.* (ed. *Bryani*): plura si desideres, adi *Nedham.* ad *Hierocl. aur. carm. p. 408.*, *Valcken.* ad *Eurip. perd. dram. vel. p. 39, et 40.* — Ceterum quae hic et in antegressis habemus, luculentum testimonium praebent doctrinae *Clem. de Chr.*, quae dicitur, *Satisfactione.* Notavit et *Venema* *Hist. Eccl. T. III. p. 436.*

9. ταύτην τὴν συνθήκην πρὸς τὸν σωτῆρα ἀνθρωπολογησόμεθα. in Prima editione, ut et *Felli* et *Ittigii*, est ἀνθρωπολογησόμεθα, quod aperte vitiosum: legendum, vel cum *Pottero* ἀνθρωπολογησόμεθα, vel cum *Combesio* ἀνθρωπολογησόμεθα: hoc melius videtur; atque ita etiam legisse *Caryophilum*, satis constat ex eius versione, et hanc pactionem cum *Salvatore* fecimus.

10.

10. Θείας γε καὶ ἐπιπόνως ὁ ἰωάννης. In margine Principis editionis notatur. „Videtur leg. ἐπιφά-
,, νως.” *Caryoph.* vertit, *Praeclare admodum et egregie dixit Ioannes.* ἐπιπόνως mihi etiam hic suspectum. Coniicio, *Clementem scripsisse εὐτό-
μως, acriter, vehementer, graviter.*

11. τὸ πῦρ ἄθρου ἀνκμίνει. vertit *Caryophilus*, *ignis manet illum impetuosus.* ἄθρος nempe dicebatur de eo, *qui cum murmure et strepitu venit, coit.* parva *Homeri* scholia ad *Iliad.* O vs 625. *Λάβρον* (praecedit ibi κῦμα) exponunt Ἀθρόον, συνεχές. πολλόν. est et confertus, in unum collectus, coacervatus, densus. Sic τὸ πῦρ ἄθρου erit ignis confertus, densus. habuit etiam significatum *celeris, festinantis, repentini*, quomodo ἄθρόον, pro ἄθρόως, non raro dixit *Io. Chrysost.*, velut *Op. r. T. III. p. 357.* B ὥστε ἡμᾶς προμελετήσαντας μὴ καταπλαγῆναι ἄθρόον, ut nos ante exercitati et dispositi non subito attoniti haereamus. conf. et *Tom. V. p. 52. C.* add. et *Heliod. Aeth. p. 294.* hoc si amplectaris, πῦρ ἄθρου est ignis *repentinus.* malim autem ignis *vehemens, densus.* plura de hac voce dedit *Cl. Albrecht* *Lection. Aristocr. p. 73.* Ἀναμένειν hic, ut *manere, expectare* ap. *Latinos*, de quo et *Lexica* monent. Ceterum, *Veteres ecclesiae doctores* sempiterna supplicia per ignem etiam significasse, videbimus deinceps ad illud οὐ δέδωκε τὸ πῦρ §. 42.

§. 38.

Τὴν καθ' ὑπερβολὴν ὁδὸν — In prima editione legitur τὴν ὑπερβολὴν ὁδὸν: in margine notatur, pro ὑπερβολὴν forte legendum esse ὑπερφυή. Verum, cum *Clemens* diferte hic incomparabilem illum de *Charitate* locum, qui extat *1 Cor. XIII.*, laudet, et *Apostolus* sermonem suum ita ordiatur (*C. XII. 31. extr.*) εἰ καθ' ὑπερβολὴν ὁδὸν ὑμῶν δείκνυμι, *Combesius*, atque hinc etiam ceteri, recte ediderunt τὴν καθ' ὑπερβολὴν ὁδὸν. Particula huius loci etiam usus *Noster* p. 587, 20, et inprimis p. 251, et 252. ubi illud οὐ περπερεύεται, et οὐκ ἀσχημονεῖ in eam mentem exponit, ut *Apostolus* his doceat, *charitatem* veram esse pulchritudinem, ac sic, per fluo et ficto cultu se non ornare, iactare: περπερεύει scribit vel περπερεύει, ὁ καλλωπισμὸς, περιττότητος καὶ ἀχρεϊότητος ἔχων ἔμφροσιν. διὰ καὶ ἐπιφέρει. — οὐκ ἀσχημονεῖ. ἀσχημον γὰρ τὸ ἀλλότριον καὶ μὴ κατὰ φύσιν σχῆμα· τὸ δ' ἐπίπλεον, ἀλλότριον. et certe, verbis illis οὐ περπερεύεται *Paulus* omnino designare voluisse videtur, *charitatem se non iactare, non ostentare.* hinc addit: οὐ φουσιῶται. Multi hic multa. vide tu, si placet. *Io. Alb. Fabric.* ad *S. Empir.* p. 227, 228. *Io. Alb.* ad *Hesych.* v. περπερεύεται. *Io. Aug. Ernesti* *Clav. Cic. Ind. Graeco Lat. v.* Ἐνπερπερευσάμην. *Io. Iac. Wetstenius* ad loc. et *L. C. Valcken.* in *Io. Dan. Lennep.* *Etymol. L. Gr. a Cl. Ev. Scheidio* edito v. ἐρπερος. at-

attigit etiam *P. Wesfeling.* ad *Herodot.* p. 699. n. 82.

2. περὶ τοῦτον ἐπτοῖται, περὶ τοῦτον σωφρόνως μαίνεται — Eleganter ita summam et admirandam vim amoris fraterni, castam illam, sanctamque, describit. Προεῖσθαι nimirum adhibetur pro ad stuporem usque mirari, amore, cupiditate aliqua vehementiore incendi. Ita cum περὶ, ut hic, *Athenaeus* L. XIII. p. 601. F., *Gregor. Nazianz.* adv. Iul. Orat. 3^{ia} p. 53. B., *Basil. M.* T. II. p. 58. E., *Onofander* p. 19 extr., ubi plura adscripta. *Io. Chrysost.* cum πρὸς T. VIII. p. 418. E. p. 419. A. alia quaedam notavi in Obs. in *Luc. C.* I, 12. p. 23. Μαίνεσθαι in amore frequens, sed nimio et impotenti, ut apud Latinos insanire, furere vid. *Xenoph.* Memorab. I. 3, 13., *Ael. Hist. Anim.* L. VII. C. 17. at hic est σωφρόνως μαίνεσθαι. *Maxim. Tyr.* Disf. III. §. 8. p. 25. dixit σωφρόνως ἔρῃ.

3. ἀγάπη καλύπτει — Hic sententias *Petri* 1 Ep. C. IV. 8, et *Ioh.* 1 Ep. C. IV. 18. interponit, tum pergit in nobilissimo *Apostoli* loco enarrando, sed, ut facpe, e memoria nonnullis omittis, pro οὐ καίρει ἐπὶ τῇ ἀδικίᾳ habet οὐκ ἐπιχαίρει τῇ ἀδικίᾳ. ita *Gregor. Nazianz.* adv. Iul. Orat. III. p. 69. D. τῷ πτώματι τοῦ ἐχθροῦ ἐπιχαίρειν. legitur et apud *Heliodorum* L. VI. p. 294, 29., sed ibi leg. ἐπιχειρεῖν conf. p. 295, 15., ubi οὐκ ἀθεμιτοῖς μόνον τὴν ἀρχὴν ἐπιχειρήσασα —, male scribitur ἐπιχειρήσασα. — porro ἰάσεις ἐπὶ γῆς καταλείπονται, ubi apud *Paulum* legimus γνώσις καταργηθήσεται. pro

pro ἰάσεις igitur forte mal's γνώσεις — definit, multis praetermissis, in hoc: μένει δὲ τὰ τρία ταῦτα, πίσις, ἐλπίς, ἀγάπη· μέζων δὲ ἐν τούτοις ἡ ἀγάπη. egregie T. I. p. 588, 9. ἡ (λογικῆς γνώσεως) θεμέλιος ἡ ἀγία τριάς, πίσις, ἐλπίς, ἀγάπη· μέζων δὲ τούτων, ἡ ἀγάπη.

4. καὶ ἐλπίς ἀφανίζεται τῶν ἐλπισθέντων, ἀγάπη δὲ εἰς πλήρωμα συνέρχεται καὶ μᾶλλον αὖξεται, τῶν τελείων παραδεθέντων. Sic in prima edit., nisi quod post τῶν ἐλπισθέντων punctum sit positum. Margini adscriptum: „deest aliqua vox. F. Φανέντων, five ἐπελθόντων, vel simile.“ *Combefis.* exprimi iussit ἐλπισθέντων. . . *Fellus* explevit ἐρχομένων: atque ita etiam habent editiones *Itigii* et *Potteri*. Mihi quidem nihil deesse videtur παραδεθέντων referendum etiam ad τῶν ἐλπισθέντων. legatur uno tenore, καὶ ἐλπίς ἀφανίζεται, τῶν ἐλπισθέντων, ἀγάπη δὲ εἰς πλήρωμα συνέρχεται καὶ μᾶλλον αὖξεται, τῶν τελείων παραδεθέντων.

5. αὖξῃσας τὴν ἀγάπην, καὶ μετάνοιαν καθαρὰν λαβὼν, ἀναμαχεσασθαι τὰ ἐπταισμένα. illud αὖξῃσας τὴν ἀγάπην hic plane incommodum: lege totum locum, et videbis. Vix dubito, quin *Clemens* scripserit ἀσκήσας τ. α. ἀσκεῖν τὴν ἀρετὴν, δικαιοσύνην, σωφροσύνην ex *Xenophonte* et *Isocrate* suppeditant Lexica. apud *Euripid.* in *Bacchis* v. 476. ἀσέβειαν ἀσκεῖν. *Aristoph.* in *Pluto* v. 50. τὸ μὴδὲν ἀσκεῖν ὕγιες. plura talia. conf. *Wesf.* ad *Herod.* L. III. C. 125. *Noster* §. 40. ἀλήθειαν ἀσκεῖν. §. 42. sub finem τὰ ἔργα ἀσκεῖν. — Deinde, pro λαβὼν

equidem malim ἀναλαβὼν. (μετάνοιαν καθάρην ἀναλαβὼν) propter praecedens ἀν facile, ut quisque vider, ἀνα omitti potuit. ἀναλαβεῖν hic magis est ex ratione linguae. ἀναλαβεῖν προεῖπεν εὐπάθειαν Ignat. Ep. ad Trallian. §. 8. ἀναλαβεῖν χρηστότητα et σπλάγχνα δικτιριμῷ Basil. M. T. I. p. 334. C. — Denique ex prima edit. restitui ἀναμαχέσασθαι, pro quo Fellus, Ittigius, Potterus, qua duci ratione, nescio, habent ἀναμάχεσθαι, sed recte hic Combesf. Probum hoc et elegans. Proprie in pugna et praelio adhibitum pro pugnam instaurare, acceptam cladem altera pugna reparare. ἀναμάχεσθαι vel ἀναμαχέσασθαι τὴν ἡτταν ita non raro reperias. vid. Exc. ex Nic. Damasceno p. 482. Polyast. Strat. L. VIII. C. 26. p. 752. ubi legimus: οὐχ' ὥς περὶ τιμαρίας αὐτῶν ἐβουλεύετο, ἀλλὰ καὶ παρρηνοησάμενος, ἀναμαχέσασθαι τὴν ἡτταν, αὐτοὺς πρὸς τρεψεν. pro οὐχ' ὥς Casaub. ibi legit οὐχ' ὅτι. malim equidem οὐχ' ὅπως, quod propius accedit, et saepe usurpatur pro non modo non. Accedunt et alia. Herodotus L. V. C. 121. τοῦτο τὸ τρώμα ἀνελαβὼν τε καὶ ἀναμαχέσαντο οἱ Κᾶρες. ubi nonnulla notavit ὁ πᾶν, (qui et egregia de prioro verbo ἀναλαβεῖν ad Diod. Sic. L. XIII. C. 87.) ἀναμαχέσασθαι τὴν πληγὴν scripsit Liban. T. I. p. 137. D. scribe ibi paulo ante ἐγκαταληφθέντες pro ἐγκαταλειφθέντες. Verum, quod hic in primis notandum, apud Iulianum Orat. I. p. 24. C, legimus ἀναμαχέσασθαι τὸ πταῖσμα, quod idem ac ἀναμαχέσασθαι τὰ ἐπταισμένα plura ad eum locum obser-

vavit Ez. Spanhemius p. 178. Hinc autem et ad alia transfertur, ad quaevis nempe delicta, quae meliore exemplo emendantur: ita Plutarch. T. V. Parallel. (ed. Bryani) in Arato p. 340. dixit, διαμαρτίν ἀναμάχεσθαι: quam lectionem non esse sollicitandam, recte in notis p. 460. observatur. τὸ πλημὲλημα ἀναμαχέσασθαι legitur apud Max. Tyr. p. 321. notavit de hac loquendi ratione Markland. p. 654. 1. ubi video, cum locum non modo Plutarchi, sed et hunc Clementis laudasse. quem et adversus mendae suspicionem se tutum esse scribit Frid. Lud. Abresch Dilucid. Thucyd. p. 710. ubi et alia erudite animadversa reperies. Exciderat iam fere locus Nostri hic peropportunos, p. 100, 2. τοῦτο δὲ τοῖς εἰς μετάνοιαν ἀνακαλουμένοις, ἀναμαχέσασθαι, σωτήριον. hic ἀναμαχέσασθαι, sine addita aliqua voce; atque ita et alibi, quod docent exempla l. c. ad Iulian. ab Illustri viro prolata. Hic explebis τὰ ἀμαρτήματα, quod praecedat. Vertunt pugnam instaurare: at idem est quod hoc loco ἀναμαχέσασθαι τὰ ἐπταισμένα, delicta, sive peccata ante commissa, vita sancte instituta corrigere. — Quae sequuntur, μήτε γὰρ τοῦτο —, hunc sensum habent: neque enim hoc tibi volo traditum sit, (superfit habet Caryoph.) ut desperes animumque despondeas, modo noveris, quis dives sit, qui locum in coelis non habet, et quo modo suis facultatibus utatur. Ceterum verba εἰ καὶ τὸν πλούσιον μάθης ὅτις ἐστίν, ὁ χῶρον ἐν οὐρανοῖς

οὐκ ἔχον, καὶ τινὰ τρόπον τοῖς οὖσι χρώμενος, in prima ed. sequentibus iunguntur.

S. 39.

1. Ἄν τις τὸ τε ἐπὶ ῥήτον τοῦ πλούτου καὶ χαλεπὸν εἰς ζωὴν διαφύγοι. Hic emendationem meam in textum recepi. ἐπὶ ῥήσιον habet Princeps editio; quod procul dubio vitiosum est. In margine notatur, legendum videri, ἂν τις ἐπὶ ῥέοντος τοῦ πλούτου, εἴτα ἐκ χαλεπῆς νόσου εἰς ζωὴν διαφύγοι. Combesius, videns illud ἐπὶ ῥέοντος τοῦ πλούτου, hinc arripuit, ut videtur ἐπὶ ῥυτον, atque in textum hoc etiam recepit. quod et ceteri secuti sunt. Τὸ ἐπὶ ῥυτον τοῦ πλούτου pro abundantibus divitiis, quomodo vertunt, vereor ut Graecum sit. Sollemnis turba et confusio est inter εἰ et η. Scripsit Clemens sine dubio ἐπὶ ῥήτον, quod idcirco hic sedem τοῦ ἐπὶ ῥυτον occupare, iussi. τὸ ἐπὶ ῥήτον τοῦ πλούτου quod vituperio dignum est in divitiis, quod est apud Philostr. p. 303. qui et ἐπὶ ῥήτος, ut puto, scripsit p. 339, ubi iam legimus ἀπόρρητος. εἰ μὴ γόης τε ἦν καὶ ἀπόρρητος, imo ἐπὶ ῥήτος. Nimirum ἐπὶ ῥήτοι dicuntur homines nullius pretii, probrofi, infames, ut pluribus decuit Salmas ad Hist. Aug. Scriptores T. II. p. 282, 283. sic et Dio Cassius dixit T. I. p. 742, 37. τοὺς κακὰ τῷ ἐπὶ ῥήτους. in Constit. Ap. L. III. C. 8. iungitur ἐπὶ ῥήτος et ἀποσυνάγωγος. Verum et propria quadam ratione, quod ibi inprimis notandum, ἐπὶ ῥή.

ῥήτον refertur ad vanitates magorum et maleficia, ut notavit Des. Heraldus Anim. ad Arnob. L. I. p. 22. — Ceterum non video, cur Caryoph. illud καὶ χαλεπὸν ita mutaverit. recte retinuit Combes. cum ceteris, nec tamen intellexerunt, vertentes penuriam, quo aegre vitam sustentet: significat noxium ad vitam, aeternam nempe, consequendam. de hoc usu v. χαλεπὸς notavit Magnus I. G. Graevius Lect. Hesiod. p. 71.

2. εἴη δὲ τετυχηκὼς ἢ δι' ἄγνοιαν, ἢ περιτᾶσιν ἀκούσιον, μετὰ τὴν σφραγίδα καὶ τὴν λύτρωσιν περιπετῆς τισὶν, ἀμαρτήμασιν, ἢ παραπτώμασιν, ὥς ὑπανηχέχθαι τέλεον. Plura hic notanda. Primo, in Principe editione una voce legitur περιπετῆσις: in margine notatur, ἴσ. περιπετῶν. Combesius pro περι — πετῆσις legit περιπετῆς τοῖς: atque ita et ceteri. Mirari certe subit, neminem hic vidisse, distractis vocibus, quae male coalescant, legendum esse περιπετῆς τισὶν. εἴη δὲ τετυχηκὼς περιπετῆς τισὶν ἀμαρτήμασιν, sed forte in peccata seu delicta quaedam lapsus fuerit. En geminum locum, ubi eandem rem agit, T. I p. 459, 17. ἔδωκεν οὖν ἄλλην ἐπὶ τοῖς κᾶν τῇ πίσει περιπίπτουσι τινὶ πλημμελίᾳ, πολυέλεος ὢν, μετάνοιαν δευτέραν. pro ἐπὶ legendum puto ἔτι, quae duo saepissime inter se permiscuntur a librariis: dedit igitur, cum multae sit misericordiae, aliam praeterea iis, qui fidem Evangelii amplexi etiam in aliquod peccatum incidunt, secundam poenitentiam. Secundo, ad verbum ὑπανηχέχθαι in margine hanc notam legimus ἴσ. μὴ

ἀπαννέχθαι (hic ἀπ. pro ὑπ.) sed nulla subest causa, cur hic negativam voculam addamus; ὑποφέρεσθαι *abripī*. Iam πολλὰ πταίμεν ἅπαντες; sed multo gravius delinquunt, qui peccatis abripiuntur, seque transversos agi patiuntur, ita tamen, (de iis enim loquitur Auctor) ut scientes non deficiant a fide, nec data opera peccent, sed δι' ἄγνοιαν, ἢ περισσῶς ἀκούσιον. de quo mox notabo. (confer interim Nemesianum de Nat. Hom. C. XXXI. p. 237.) p. 460, 1c. *Clemens* dixit εἰς τὸν ὑπενεχθῆναι πλημμέλημα, p. 69, 30. εἰς ἀπωλείαν ὑποφέρεσθαι ex emendatione *Sylburgii*; sicuti p. 7, 34. diabolus dicitur homines, quemadmodum olim Evam, εἰς θάνατον ὑποφέρειν, εἰς ἀκολασίαν ὑποφέρεσθαι, legitur p. 147, 7. Egregie de temulento p. 181, 6. αἱ βάσεις καθάπερ βεύματα ὑποφέρονται p. 218, 36. scripsit δι' ἄνοιαν εἰς ἀνασθησίαν ὑποφέρεσθαι. Ceterum pro ὑπαννέχθαι legendum vel ὑπεννέχθαι, vel ὑπηνέχθαι. *Tertio* vox τέλεον non ad hoc verbum, sed ad sequentia referendum, ut statim dicam. Denique p. τὴν σφραγίδα καὶ τὴν λύτρωσιν intelligit *Baptismum Sacrum*. Hic saepenumero σφραγίδος nomine apud Veteres insignitur: de quo ad §. 42. nonnulla dicemus. Monuit et hoc praeter alia *Cl. Ven. Hist. Eccl. T. III. p. 485.* Rarius λύτρωσις dicitur, recte tamen ex ipsorum mente. Observatus *Clementi* locus *Hermæ*, qui in *Pastore*, quum non uno loco baptismum *Sigillum* dixisset, velut *L. III. Simil. VIII. §. 6. Simil. IX. §. 17 et §. 31, ib.*

§. 16.

§. 16. haec scribit." Illi igitur defuncti, *Sigillo* Filii Dei signati sunt, et intraverunt in regnum Dei. Antequam enim accipiat homo nomen Filii Dei, morti destinatus est: at ubi accipit illud *sigillum*, liberatur a morte, et traditur vitae." *Tertullianus* in princip. libri de *Baptismo* Vol. IV. p. 184. (ed. *Semleri*) „Felix, inquit, Sacramentum aquae nostrae, qua abluti delictis priuinae caecitatis, in vitam aeternam liberamur.

3 οὗτος κατεψήφισται παντάπασιν ὑπὸ τοῦ θεοῦ. — *Caryoph.* hic: ἴσ. οὗτος οὐ κατ' — Optime negationem addendam esse, exillimat. Τέλεον minus recte iungitur, ut iam dictum, praecedentibus, ὡς ὑπ', sed longe melius his: §. 3. habuimus οὐκ ἀποκρίνεται τέλεον αὐτοῖς ἡ κληρονομία τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν. sic et *T. I. p. 285, 17.* οὐ τέλεον ἀποκρίνεται. Lego igitur, commate post τέλεον sublato et posito post ὑπεννέχθαι, οὐ τέλεον οὗτος κατεψήφισται παντάπασιν ὑπὸ τοῦ θεοῦ, vel οὐ τέλεον οὗτος κατεψήφισται καὶ παντάπασιν ὑπὸ τοῦ θεοῦ, non propterea hic et plane a Deo damnatus est. *Primo* negandi particula a librariis saepenumero neglecta. *Mangeius* pluribus locis eam *Philoni* ex melioribus Mssis restituit. *Taylorus* et *Marklandus* apud *Lyfiam* p. 265. pro οἰόμενοι recte οὐκ οἰόμενοι (ubi paulo post pro τότε ἐπ' αὐτοφάρμακον legerim τότε ἐπ' α.) ib. p. 183, 3. male etiam οὐκ ante ἄξιον omisum, bene versio. Apud *Sophoclem* in *Philoctete* vs. 1443. (ed. *Bruck.*) absurde in Codicibus legebatur ἡ γὰρ εὐσέβεια συννησκει βροτοῖς. legendum

Y 4

dum certissime, auctore etiam *Suida*, qui negationem habet, vel οὐ γὰρ εὐσεβεῖν σ. β., vel potius cum *Toupio*, et *Brunckio*, οὐ γὰρ εὐσεβεῖν σ. β. pro ἐπαισχύνεσθαι apud *Nostrum* p. 531, 3. legendum esse οὐκ ἐπαισχύνεσθαι monuerunt iam viri Docti. conf. et 326, 12. cum not. Apud *Theophylactum* ep. ult. pro κεκτημένους legendum οὐ κεκτημ. docuit *Casaub.* ad *Persii* Sat. 6. p. 104. *P. L. Struchtmeyer* vel omisae vel intrusae negationis exempla dedit plura in *Epist. Crit.* — ad *Cl. H. Cannegieterum* p. 104, 105. *Weseling.* hinc in *Obs. V.* p. 3. etiam locum *Platonis* restituit. — *Secundo* negationem hic locus omnino requirit. Loquitur nimirum de iis, qui in peccata graviora lapsi sunt, ἧ δὲ ἀγνοοῦν, ἧ περὶ ἴσασιν ἀκούσιν, vel per ignorantiam, vel aliquod, quod non volenti accidit, velut gravius periculum, res adversae. His certe ad bonam frugem se recipiuntibus delictorum venia apud Deum parata est; ita et mox sequitur; *omni vere resipiscenti fores apertae sunt* —. Atque universe etiam omnes ab aevo sapientes censuerunt, id, quod vel per ignorantiam, vel praeter voluntatem fit, venia dignum esse. Σύγγνωμον ἐστὶ τὸ ἀκούσιον *Thucyd.* III. 40. ubi notat *Duker.*, plura ex aliis scriptoribus habere *Muretum* ad *Aristot.* Eth. III. 1. *Antiphon* de *Herodis* caede p. 140, 20. (ed. *H. Steph.* a 1575.) τὰ μὲν ἀκώσια τῶν ἀμαρτημάτων ἔχει συγγνώμην, τὰ δὲ ἐκούσια οὐκ ἔχει· τὸ μὲν γὰρ ἀκούσιον ἀμαρτήμα, ὧ ἄνδρες, τῆς τύχης ἐστὶ· τὸ δὲ ἐκούσιον

τῆς

τῆς γνώμης. *Soph.* *Trachin.* v. 727. (ed. *Brunck.*) ἀλλ' ἀμφὶ τοῖς σφαλεῖσι μὴ ἔξ ἐκούσιας ὁργὴ πέπειρα. *Euripid.* *Hippol.* v. 1335. Τὸ μὴ εἰδέναι μὲν πρῶτον ἐκλύει κῆκας. Alia si praeter haec desideres, suppeditabit *Gatack.* ad illud *M. Antonini* L. VII. §. 62. οὔτε γὰρ μέμψη τοῖς ἀκούσιως πταλούσιν. reperies ibi etiam locum *Nostri*, quem ex parte iam laudavi ad §. 10. T. I. p. 368, 12. haec legimus, οὔτε δὲ οἱ ἔπαινοι, οὔτε οἱ ψόγοι, οὐδ' αἱ τιμαὶ, οὐδ' αἱ κολάσεις, δίκαιαι, μὴ τῆς ψυχῆς ἐχούσης τὴν ἐξουσίαν τῆς ὁρμῆς καὶ ἀφορμῆς, ἀλλ' ἀκούσιου πῆς κακίας οὐσης· lege cetera. Sed proxima age diligentius consideremus, quae uberiore haec luce perfundent.

4. παντὶ γὰρ τῷ μετ' ἀληθείας ἐξ ὅλης τῆς καρδίας ἐπιτρέψαντι πρὸς τὸν θεὸν ἀνεψῆγασιν αἱ θύραι —. Non loquitur *Auctor* hic de poenitentia graviorum criminum, qua acta, lapsi in ecclesiam recipiantur; et quae concessa Veteribus una tantum erat, ut, post *Cotelerium* ad *Hermam* p. 89. aliosque, notavit *H. Venema* Hist. Eccl. T. III. p. 756; verum agit de poenitentia, qua huiusmodi criminum rei a Deo veniam impetrant, quam *Montanistae* eos etiam consequi posse censabant, quos ad ecclesiae communionem admittendos esse insitiabant. conf. *Tertull.* de pudicitia C. 18 et C. 19. Atque ita quoque *Novatiani*, quod obiter hic monuisse suffecerit. — In proximis, καὶ δέχεται τρισάσμενος πατὴρ διὸν ἀληθῶς μετανοοῦντα, respicit ad parabolam, cui nihil par aut simile, *fili prodigi.*

Y 5

Lac.

Lactantius de hac ipsa re agens L. VI. Instit. Div. C. 24. § 4. Deum patrem dixit indulgentissimum. De Domino Christo Noster p. 307, 15. τὴν μετάνοιαν τοῦ ἁμαρτωλοῦ ἀσπάζεται, τὴν ἐποχὴν ταῖς ἁμαρτίαις μετάνοιαν ἀγαπῶν. ubi mox veram resipiscentiam designat per τὸ ἀναδραμεῖν μετὰ τὴν ἁμαρτίαν. — Hic pergens, scribit: ἡ δὲ ἀληθινὴ μετάνοια τὸ μηκέτι τοῖς αὐτοῖς ἔνοχον εἶναι, ἀλλὰ ἄρδην ἐκρίζῳσαι τῆς ψυχῆς, ἐφ' οἷς ἐαυτοῦ κατέγνω θάνατον, ἁμαρτήμασι, et in fine huius sectionis ἐπιστρέφει (de lectione deinceps) ἐς τὸν ὄντως ἀπὸ τῶν ἁμαρτημάτων, τὸ παύσασθαι, καὶ μηκέτι βλέπειν εἰς τὰ ὀπίσω: Ducta haec sunt ex *Hermæ* Pastore, cuius verba etiam *Clemens* laudat T. I. p. 458, 35. μετανοῶν γὰρ ἐφ' οἷς ἔδραμεν, οὐκ ἔτι ποιεῖ, ἡ λέγει βασιλεύων δὲ ἐφ' οἷς ἤμαρτεν τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν, ἀγαθουργεῖ. ipse autem p. seq. 459, 28. dicit, οὐκ οἶδ' ὁπότερον αὐτοῦ χεῖρον, ἢ τὸ εἰδὼτα ἁμαρτάνειν ἐφ' οἷς ἤμαρτεν, πλημμελεῖν αὐθις. lege ibi antegressa et sequentia, ex quibus constabit; ἔτι ἁμαρτάνειν, et αὐθις πλημμελεῖν *amplius, rursus peccare*, hic idem esse ac quod hoc loco, τοῖς αὐτοῖς ἔνοχον εἶναι, et mox βλέπειν εἰς τὰ ὀπίσω, in eadem, quae ante poenitentiam admittebas, incidere peccata, atque eandem, quam ante, vitae rationem sectari. conf. locum, quem paulo ante citat, *Hebr.* X. 26, 27. Ceteroquin l. c. p. 307, 17. scribit, μόνος ἀναμάρτητος αὐτὸς ὁ Λόγος. — *Solus Logos peccati non est capax*, addens, τὸ μὲν γὰρ ἑξ ἁμαρτάνειν πᾶσι ἐμφυτον καὶ κοινόν. Secuti autem sunt

sunt Veterum plures. *Io. Chrysost.* Homil. XXI. ad populum Antiochenum ὁ μετανῶν οὐκέτι τῶν αὐτῶν ἀπτεται πραγμάτων, ἐφ' οἷς μετενόησε, et nihil ad ea, quae dixi, magis respondet, quam quod habet Homil. XXXII, in *Ioannem*: ἔτι μετάνοια τὸ μηκέτι τὰ αὐτὰ ποιεῖν· ὁ γὰρ τοῖς αὐτοῖς ἐπιχειρῶν, ἔοικε τῷ κυνὶ τῷ πρὸς τὸν ἴδιον ἔμετον ἐπανιόντι. Loca haec iam excitavit *Suicerus* Thef. Eccl. v. μετάνοια. apposite etiam *Lactant.* l. I. §. 6. seq. *Resipiscit enim ac mentem suam quasi ab insania recipit, quem errati piget; castigatque se ipsum dementiae, et confirmat animum suum ad rectius vivendum; tum illud ipsum maxime cavet, ne rursus in eosdem laqueos induatur*: ita enim legendum esse, ab Interpretibus recte observatum. tum paulo post: *Sic hominem poenitentia cautum ac diligentem facit ad evitanda peccata, in quae semel fraude deciderit. Nemo enim potest esse tam prudens, tam circumspectus, ut non aliquando labatur.*

5. τούτων γὰρ ἀναιρεθέντων, αὐθις εἰς τὴν ἑαυτοῦ εἰσοκισθήσεται. Pro αὐθις olim legebam ἐνθὺς, vel αὐθιχα, statim, illico; sed iam αὐθις unice verum existimo. Nimirum, ut iam observavi, in animo hic habebat parabolam de filio prodigo, qui ad frugem reversus a patre amplexibus et osculis recipiebatur. Porro, in eos, qui τὴν σφραγίδα καὶ τὴν λύτρωσιν accipiunt, Deum εἰσοκισθῆναι habitatum venire, existimabant Veteres. *Noster* T. I. p. 113, 22. Τὸ δὲ αὐτὸ συμβαίνει τούτῳ καὶ περὶ ἡμᾶς, ὃν γίγνεται ὑπογραφή ὁ Κύριος· Βαπτιζόμενοι φωτίζομεν

quit, rebus, qui (forte quas) per ignorantiam admiserunt, remedium tribuere solus Deus potest: eius enim est omnis potestas. Sed nunc custodi te: et cum sit Dominus omnipotens et misericors, prioribus admisissis remedium dabit. conf. Greg. Naz. Epist. 81. p. 840 D. vide et cetera, et p. 841 A. pro σωφρονήσαντες lege σωφρονίσαντες.

8. εἰ δὲ ἡμεῖς πονηροὶ ὄντες ἴσμεν ἀγαθὰ δύνανται δοῦναι, πόσῳ μᾶλλον ὁ πατὴρ τῶν οἰκτιρῶν — ὁ πολυέσπλαγχνος — πεφύκε μακροθυμεῖν, τοὺς ἐπιτρέψαντες περιμένειν; Pro μακροθυμεῖν ante legebam μακροθυμῶν (μακροθυμῶν τοὺς ἐπ. περιμένειν) hoc tamen non necesse. copula forsan consulto omisa, et μακροθυμεῖν dicitur Deus apud Alexandrinos interpretes etiam, cum peccata benignus remittit. Sententia elegantis loci huc redit: si autem nos, alioquin mali, proclivi animo sumus, vel si pietas paterna eam apud nos vim habet: (hoc enim est ἴσμεν —: apud S. Lucam C. XI: 13. οἴδατε —) ut etc., quanto magis pater summae misericordiae — (2 Cor. I: 3. ὁ πατὴρ τῶν οἰκτιρῶν, καὶ θεὸς πάσης παρακλήσεως*) naturali erga nos amore (sua sponte,) motus facilis peccata remittit, conversus expectabit: hoc enim est πέφυκε μακροθυμεῖν, τοὺς ἐπ. περιμ. At hic aliquid dicendum de v. πολυέσπλαγχνος. Cl. Alberti in nota ad Hesych. v. εὐσπλαγχνον in fine haec monet „Hinc εὐσπλαγχνίζομαι (vid. Suicer) et πολυέσπλαγχνος, Iac. V: 11. ut quidam ibi legunt pro πολυσπλ.” Wetsten. et Griesb. ad hunc Iacobi locum praeter alia etiam hunc

nostrum notarunt. Verum minus recte, ut puto ita scribitur. εὐσπλαγχνος, pro ἐλεήμων, ex Hebr. loquendi ratione, in S. Lit. et scriptis Patrum frequentatum, et πολυσπλαγχνος, quod dicitur ut πολυέλεος, idem sunt: unde πολυσπλαγχνία et εὐσπλαγχνία etiam permutantur. vid. Hermae Pastor. L. II. Mand. 9. p. 96, 97. πολὺ et εὖ igitur in eadem voce iungi non possunt. hoc iam, ut video, etiam monuit Ioh. Frid. Fischerus V. C. in Profession. de vitis Lex. N. T. p. 204 in notis: ubi et videbis, quo tandem modo extiterit inauditum hoc vocabulum.

9. ἐπιτρέψαι δὲ ἐστὶν ὅτως ἀπὸ τῶν ἀμαρτημάτων, τὸ παύσασθαι —. Ita Clementem scripsisse, non putem. Videtur hic τὸ alieno loco esse positum, et legendum τὸ ὅτως, hoc modo: ἐπιτρέψαι δὲ ἐστὶ τὸ ὅτως ἀπὸ τῶν ἀμαρτημάτων παύσασθαι. dixerat, penes Deum tantam esse benignitatem, ut etiam τοὺς ἐπιτρέψαντας expectet. iam exponit, quid sit illud ἐπιτρέψαι; hoc est τὸ ὅτως ἀπὸ τῶν ἀμαρτημάτων παύσασθαι, κ. μ. β. ε. τ'. ο. sic in antegressis, ἡ δὲ ἀληθινὴ μετάνοια (praecedit ὁδὸς ἀληθῶς μετανοῶν) τὸ μηκέτι τοῖς αὐτοῖς ἔνοχον εἶναι —. § seq. καὶ τοῦτ' ἐστὶ μεταγνώναι τὸ καταγνώναι τῶν παραχρημένων —.

§. 40.

1. Τῶν μὲν οὖν προγεγενημένων θεὸς διδῶσιν ἄφεσιν, τῶν δὲ ἐπιόντων αὐτὸς ἕκαστος ἑαυτῷ. Pro προγεγενημένων

μένων, quod male habent edd. *Felli, Itigii, Potteri*, ex prima editione, quam et expresit *Comb.* restitui προγεγενημένων. *Iosephus* dixit τῶν προημαρτημένων ἄφωσιν B. I. L. I. C. 24. §. 4. habet et hoc praeter alia etiam *Noster* in sequentibus, ubi et docet, quomodo postrema inprimis intelligenda sint. Cum mente *Auctoris* conveniunt, quae habet *Hermas* loco paulo ante laud. L. III. Simil. v. §. 6. in fine, et Simil. VIII. §. 11. p. 114.

2. καὶ τοῦτ' ἐξὶ μεταγνώναι, τὸ καταγνώναι τῶν παρωχημένων —. Non male haec usque ad ἐφ' οἷς parenthetica existimaveris. Egrege sic describit, quid revera sit μεταγνῶναι. Etymologiam sectatur T. I. p. 443, 20 — ubi scribit: εἰ ἐφ' οἷς ἡμαρτεν μετενόησεν, εἰ σύνεστιν ἔλαβεν ἐφ' οἷς ἔπαισεν, καὶ μετέγνω, ὅπερ ἐστὶ, μετὰ ταῦτα ἔγνω· βραδεία γὰρ γνώσις, μετάνοια. Sic et alii: sed μεταγνῶναι potius est sententiam mutare, aliud consilium capere, atque hinc poenitentiam agere, resipiscere. ita *Sophocles* in *Philoctete* v. 1270. (ed. *Br.*) οὐκ οὐν ἐνεστὶ καὶ μεταγνῶναι πάλιν, apud quem et in *Electra* v. 581. legitur μετάνοια pro poenitentia: eiusdem indolis est verbum μετανοεῖν. vide eruditam annotationem *Raphelii* ad *Hebr.* XII: 17. Verum, quomodo hic *Clemens* de Deo ait, ὅς ἐστι μόνος τῶν ἀπάντων οἷός τε ἐστὶν ἀπρακτα ποιῆσαι τὰ πεπραγμένα? Certe τὰ πεπραγμένα οὐκ ἐστὶ μὴ πέπραχθαι, ut scribit *Libani*. *Epist.* 973. p. 456. quin et recte *Plutarchus* loco laudato in *Animadv.* in *Clementis Rom.* *Epist.* I, T. II. *Patrum Apostol.* p. 479, di;

dicit ὅδ' δυνατόν τῷ θεῷ ποιεῖν ἀγένητον τὸ γεγενημένον. At in istis talibus omnino in consilium non adhibenda est, quam Scholae dicunt, *Ontologia*. populariter hoc a *Clemente* dictum, et quo pacto intelligi velit, ipse satis docet, addens ἐλέω τῷ παρ' αὐτοῦ καὶ δρόσῳ πνεύματος ἀπαλείψας (ita enim legendum ex Principe editione, pro quo cet. rae male habent ἀπαλείψαι) τὰ προημαρτημένα. Non procul abit illud *Aurelii Prudentii* in *Hamartigenia* vs. 665, 666, Labi hominis, fervare Dei est: meritis perit iste: Ille abolet pereuntis opus, meritumque resolvit. — Porro in mentem revocans, quae scripsit *Noster* §. 29, οὗτος ὁ τὸν οἶνον τὸ αἷμα τῆς ἀμπέλου τῆς Δαβὶδ ἐκχέας ἡμῶν ἐπὶ τὰς τετραμένας ψυχὰς, ὃ τὸ ἐκ σπλάγχχνων πατέρες ἔλαιον προσεγενῆεν, hic ante pro ἐλέω legebam ἔλαιον, quae duo saepius inter se commutantur, et δρόσον πνεύματος exponebam *Vinum Spiritus*; quomodo δρόσος aliquando dicitur, ut monuit *Io. Toup.* *Anim.* in *Scholia Theocriti* T. I. ed. *Thom. Warton* p. 215. ὑπὸ τοῦ οἶνου δροσισθῆναι etiam dicitur ἡ ψυχὴ apud *Stobaeum* p. 73, 21. sed simplicius et commodius forte hic δρόσον explicueris per aquam, de quo notavit *L. C. Valck* ad *Eurip.* *Hippol.* p. 180, A, 1. ἀπαλείψειν et ἐξαλείψειν, quod in Sacris literis frequentatur, est oblinere, atque hinc delere, obliterare, expungere. Verbum διαγράψειν venuste hoc usu adhibitum, *Hesychius* etiam per ἀπαλείψειν exponit. *Noster* etiam *Strom.* L. II. p. 463, 16, 24. ἀπαλείψειν τὰς ἀνομίας, et πλήθος ἀμαρτιῶν. Atque ita

ita etiam in Graeca V. T. versione *Ies.* 44, 22; et alibi.

3. ἐφ' οἷς γὰρ ἂν εὖρω ὑμᾶς, Φησιν, ἐπὶ τούτοις καὶ κρινῶ in prima edit. male ἡμᾶς pro ὑμᾶς. Margini hic adscriptum *Eccles.* XI. 3. ἐὰν πέσῃ ξύλον ἐν τῷ Νότῳ, καὶ ἐὰν ἐν τῷ Βορρῶ, τόπω οὗ πεσεῖται τὸ ξύλον, ἐκεῖ ἔσται. Sententia est eadem, verba plane diversa. *Fellus*, eumque secutus *Ittigius* moment, lectum hoc in *Euang. Apocr.* Unius *Iustini Martyris* testimonio nititur, Christum Dominum haec dixisse: locum ex dial. cum *Tryphone* laudavit *Potterus* p. 26. ed. *Parisi* Διὸ καὶ ὁ ἡμέτερος Κύριος Ἰησοῦς χριστὸς εἶπεν· ἐν οἷς ἂν ὑμᾶς καταλάβω, ἐν τούτοις καὶ κρινῶ. (Prophetae *Ezechieli* plures adscripserunt. vid. quos laudat *Thirlb.* ad l. c. *Iust. M.* p. 232., et in primis *I. A. Fabricius* in Cod. Apocr. N. T. Vol. I. p. 333, 334.) Ceterum a primis inde seculis ecclesiae Doctores quaedam non scripta, certe non in libris nostris Sacris, advocarunt, ita ut citationes scripturarum apocrypharum aliquam speciem vetustatis praeferebant, quod praeter alios monuit magnus *Jacobus Armatianus* in praemonitione de *Barnabae* epistola. *Clemens* noster plura apocrypha laudat: sic p. 503, 19. scribit: τοῦτο βραχέως ἢ Γραφὴ δεδήλωκεν, εἰρηκῶς, ὃ μισεῖς, ἄλλω οὗ ποιήσεις. hoc nusquam in Sacris literis reperias. vid. ibi adscripta p. 416, 21. pari modo 'Αιτεῖσθε γὰρ, Φησὶ, τὰ μεγάλα, καὶ τὰ μικρὰ ὑμῖν προστεθήσεται' dif. rite citat *Euangelium secundum Hebraeos* p. 453, 2. *Euangelium* se-

secundum Aegyptios p. 539, 540; quod tamen auctor eodem loco non esse habendum, quo quatuor nostra Evangelia monet. p. 553, 18. plura dabit vir Praeclarus *Ioh. Rainoldus* in docto opere, *Censura librorum Apocryph.* V. T. T. I. p. 219. seqq., ubi quaedam paulo inclimentius in Nostrum dicta, quae corriges ex iis, quae *Pearsonus* scripsit *Vindic. Epist. S. Ignat.* p. 394 seqq. T. II. PP. Apostol., ubi videbis, alios ante *Clementem* nostrum hoc ipsum etiam fecisse.

4. καὶ παρ' ἑκάστα βεβῆ τὸ τέλος πάντων· ὥστε —. Rarius ἑκάστῃ *Clementi* placuit. sic T. I. p. 274, 12. Ἀριστον γοῦν δογμάτων τοῦτο ᾄδειν παρ' ἑκάστα χρῆ. vid. et p. 487, 12. p. 499, 8. et p. 528, 34. variat his locis huius locutionis ratio: sed universe notat: frequenter, perpetuo. — Porro, in mente hic Auctor habuisse videtur, locum *Petri* Epist. I. C. 4, 7. forte et illud *Hermæ* in *Past.* L. I. Vif. III. §. 8. Illa exclamavit voce magna, dicens: Insensate homo! — Quando ergo consummata fuerit turris et aedificata, habet finem: sed et cito consummabitur. Plura talia et apud alios. Sic *Barnab.* Epist. §. 21. Ἐγγὺς ἡμέρῃς, ἐν ᾗ συναπολείται πάντα τῷ πονηρῷ. Ἐγγὺς δὲ Κύριος, καὶ ὁ μισθὸς αὐτοῦ, i. e. merces, quam cuique tribuet. *Ignatius* Ep. ad *Magnesium* §. 5. Ἐπεὶ οὖν τέλος τὰ πρῆγματα ἔχει, καὶ ἐπικείται τὰ δύο ὁμοῦ, ὃ τε θάνατος, καὶ ἡ ζωὴ, καὶ ἕκαστος εἰς τὸν ἴδιον τόπον μέλλει χωρεῖν· intelligit etiam, ut puto, finem sive consummationem universitatis rerum. *Polycarp.* Ep. ad *Philipp.*

§. 2. de *Christo Domino*, ὃς ἔρχεται κριτὴς ζώντων καὶ νεκρῶν, pro quo cur legatur ἐλεύσεται, nulla causa est. Addatur, ne plura congeram, dial. *Iust. Martyris* cum Tryph p. 192. init. (ed. Thirlb.) Nimirum, ita Veteres maxime locuti sunt, quia communis Christianorum tum opinio erat, diem novissimi iudicii haud procul abesse. de quo postea nulla dicam Excurs. VIII. — Porro, pro τὸν βίου, quod est in prima edit., monitore etiam *Caryophilos*, cum ceteris, dedi κατὰ τὸν βίου. pro ἀνόντοι, quod in posterioribus legitur editionibus, ex prima restitui ἀνόντοι, quod et vulgavit *Combes*, et *Clementem* scripsisse recte etiam vidit *Potterus*. Saepe haec duo inter se permiscuntur. in *Basilio M.* legimus, T. II. p. 53. A., ὅτι μὲν οὖν ἀνόντος ἐσιν ἡ τῶν ἀρχόντων σπουδή, παντὶ γνώριμον. recte docent notae, legendum ἀνόντος. Utrumque eleganter iunxit *Noster* T. I. p. 75, 6. ἀνόντους καὶ ἀνόντους ἐκβόσκονται τρυφᾶς ὁδῶς τινὲς ἄνθρωποι. *Apostolus* 1 *Tim.* VI 9. dixit ἐπιθυμίας ἀνόντους καὶ βλαβεράς. Apprime huic loco convenit illud in *Sapientia Salomonis*, C. III. 11. οἱ κόποι ἀνόντοι, καὶ ἄρχοντα τὰ ἔργα αὐτῶν. — Egregium quoque illud ἐπὶ δὲ τοῦ τέλους ἐξοκέλαντι πρὸς κακίαν, et ἐπὶ τῆς κατατροφῆς τοῦ δράματος ἐξάθλων γενομένῳ. Verbum ἐξοκέλλειν proprie dicitur de navibus vel navigantibus, qui in brevia, in scopulos, incidunt et impingunt. ita saepe *Appianus*: de bell. civ. L. V. C. 81. C. 98. C. 121. αἱ μὲν ἐξώκελλον ἐς τὴν γῆν διακόμεναι, καὶ συνεξώκελλον αὐταῖς ὑπὸ ὁρμῆς οἱ δὲ

κοντες. hinc ad alia transfertur. *Aelian. Hist. Anim.* L. XIV. C. 20. οἱ δὲ περιγερόμενοι εἰς παράνοιαν ἐξοκέλαντες, ὕδατος ἰμέρῳ πολλῷ καταλαμβάνονται — εἰς παράνοιαν in dementia, velut in sc. pulum. At locus huic Nostro simillimus est *Philonis Iud.* T. I. p. 678, 25., ubi de iis, qui a pueris ita ad senectutem pervenerunt, ut nullam experti sint perturbationem, οἱ μηδεμιᾶς ἐπήσθοντο (ita enim cum *Mangeio* legendum) ταραχῆς, εἰς ἐν αὐταῖς τοῦ βίου ταῖς δυσμαῖς ἐξοκέλαντες τε καὶ ναυαγῆσαντες, ἡ περὶ γλῶτταν ἄθυρον — Emenda hic obiter, quod est in fine praeced. pag. Μυρίους δὲ βαρεῖς καὶ πολυτεῖς πολέμους ἀνακράτος ἐλόντες, καὶ ἄτρωτοι διατελέσαντες, ὡς μὴ ἐπιφάνειαν ἄκραν μυχθῆναι. non male pro μυχθῆναι Cl. editor legit νυχθῆναι, malim tamen ἀμυχθῆναι. — Rarius, quod sequitur, ἐξάθλος est ex iis compositis, in quibus ex vim habet τοῦ ἔξω, de quo *Valcken.* ad *Herodot.* L. II. C. 142, 24. — Ceterum, ad haec et proxima quod attinet, obversatus *Clementi* esse videtur nobilis vatis *Ezechielis* locus C. XVIII. 21—24.

5. ἀκριβείας δὲ δεῖ πολλῆς, ὥςπερ τοῖς μακρῷ νότῳ πεπονηκόσι σώμασι διαίτης χρεῖα καὶ προσοχῆς πλείονος. Egregium sane et prudens praeceptum! ipsa rei ratio approbat. usus confirmat. genuinam esse poenitentiam, de qua hic *Auctor* agit, certo tum deum constat, si fevrier disciplina accesserit, eiusque perpetua recordatio vim salutarem per omnem vitam diffundat, comprimens, retinens, mordens, conf. §. seq. et lege hic etiam, quae habet

Noster T. I. p. 486, et p. 487. Ceterum verbum *πνεῖν* usurpatur de omni re, quae ex graviore motu et agitatione, vel alia de causa ita fatiscit et infirmatur, ut locum suum et statum amplius tueri nequeat. Sic et Latinis *laborare*. *Omnia ruinosā inflaurare*, *Dio Cassius* dixit πάντα τὰ πεπονηκῶτα ἀνακτῆσασθαι T. II. p. 854, 38. sic et *Aristides* T. I. (ed. S. Iebb.) p. 475, 5. scripsit εἰ τὰς πεπονηκυίας οἰκίας ἀναλαμβάνοντες, qui ruinosas aedes resciscunt. non meminerat huius usus Cl. editor, moneis, forte legendum πεπτωκυίας. Verum et occurrit, ut hoc loco, de corporibus morbo vel senio debilitatis. *Lucian.* de Merc. Cond. T. I. p. 660, 86. πεπονηκῆναι γὰρ αὐτοῖς τὰ σώματα, ἢ ὑπὸ γήρας, ἢ ὑπὸ νόσων.

6. ὁ κλέπτης ἄφесιν βεῦλει λαβεῖν; μηκέτι κλέπτε. — Similia ex loco *Iesaiæ*, C. I. seq. habet *Iustin. Mart.* dial. cum Tryph. (ed. Thirlb.) p. 160, 12. — In usu verbi *πυροῦσθαι* est *Apostolum* secutus 1 Cor. VII. 9. — In καὶ προσποδίδου respexit ad illud *Zachaei*. *Luc.* XIX. 8. καὶ εἰ τινὸς τι ἐσυκοφάντησα, ἀποδίδωμι τετραπλοῦν. — Deinde, ad proxima, καὶ τὰ ἄλλα πάθῃ σύντεμε, ὄργην, ἐπιθυμίαν, λύπην, φόβον consuli meretur locus *Nostri* p. 486, 3 —, qui instar commentarii est. pro ὄργην ibi est ἡδονήν. — Denique in istis, ἵνα εὐρεθῇς ἐπὶ τῆς ἐξόδου πρὸς τὸν ἀντίδικον ἐνταῦθα διαλεῦσθαι φθάνων ob oculis habuit *Matth.* V. 25, et *Luc.* XII. 58. ἐνθαῦτα dixit, quia post hanc vitam poenitentia vitae hic actae nihil profutura est, quod

Chry.

Chrysostomus aliique veteris ecclesiae doctores pluribus locis graviter monent.

7. ἐστὶ μὲν οὖν ἀδύνατον ἴσως, ἀθροῶς ἀποκόψαι πάθῃ σύντροφα —. *Noster* in *Protrept.* T. I p. 97, 14. dixit τὴν σύντροφον καὶ κοσμικὴν συνήθειαν· πάθῃ σύντροφα latine dixeris *affectus genitivos*. vid. *Casaub.* ad *Theophr.* Char. C. 19, non procul ab initio. Ab hac sententia non multum abit illud *Achillis Tatii* L. VI. p. 385. ζηλοτυπία ἀπαξ ἐμπεσοῦσα ψυχῇ δυσέκλειπτός ἐστιν. scripsit, nisi fallor, *δυτέχ-πλυτος*.

§ 41.

1. δεῖ πάντως σε τὴν σοβαρὲν καὶ δυνατὴν καὶ πλούσιον ἐπισήσασθαι ἐαυτῷ τινὰ ἄνθρωπον θεῷ καθάπερ ἀλείπτῃν καὶ κυβερνήτην.

Egregius locus! — Contra se invicem hic positos videt τὴν σοβαρὲν καὶ δυνατὴν καὶ πλούσιον, et ἄνθρωπον τινὰ θεῷ, *pauperiorem* nempe. — Quemadmodum verbum *σοβεῖν* passim usurpatur de eo, qui *magna cum pompa fastuque quodam ingreditur*, sic et *σοβαρὸς* dicitur, qui *magna cum pompa et superbus incedit*. quod si fiat a dignis personis, vitio non vertendum: atque hinc etiam aliquando pro *venerabili* et *gravi* poni ur; ut docuit *Dorvil.* in *Charit.* p. 655, et, quem ibi laudat, *Markl.* ad *M. Tyr.* p. 688. *splendidam domum* etiam οἰκίαν *σοβαρὲν* dixit *Aelian.* H. Anim. L. VI. C. 43. Latinis *superbus* subinde et in bonam partem sumitur.

Z 4

vid.

vid. *D. Heinsf.*, et *A. Drakenb.* ad *Sil. Ital.* L. X. p. 573. Usus tamen, iusta de causa, voluit, ut in partem deteriore frequentaretur: quomodo et hoc loco recte accipitur. Ceterum forte hic *Nostro* obversatum fuit illud *Barnabae* in *Epist.* §. 21. Ἐρωτῶ τοὺς ὑπερέχοντας, εἴ τινα μου γνώμης ἀγαθῆς λαμβάνετε συμβουλίαν, ἔχετε εἰς τοὺς εἰργάσασθε μετ' ἑαυτῶν, μὴ ἐγκαταλίπητε, *habete vobiscum, quibus benefecistis, ne eos derelinquatis.* At multo gravius hic et accommodate ad antegressa, δεῖ πάντως σε — ἐπισήσασθαι ἑαυτῷ τινὰ ἄνθρωπον θεοῦ καθάπερ ἀλείπτην καὶ κυβερνήτην. elegans hoc, ἀλείπτην καὶ κυβερνήτην. ἀλείπτης, quod nemini non notum, dicebatur qui in gymnasiis ungebat athletas, atque ita ad certamen praeparabat: idem et leges atque universam certaminis rationem docebat, hortatu et consilio etiam iuvabat. Atque hinc, ut verbum ἀλείφειν, sic et ἀλείπτης egregie ad alia traducitur. ἀλείφειν docere aliquem, excitare, hortari, instruere omnibus modis ad rem agendam: ἀλείπτης doctor, excitator, cohortator. vid. quae notarunt *Eximii viri Ioan. Pearf.* in *Ignat. Ep.* ad *Ephes.* p. 35. *Alex. Morus* in 1 *Ep. Ioann. C.* H. 27. *Ioan. Portetus* ad *Clem. Strom.* L. VII. p. 840, 4. Doctores Ecclesiastici imprimis hac translatione delectantur. *Basil. M. T.* II. p. 8. A. notat, Christum in deserto non prius diaboli insultus excepisse, quam eam ieiunio communisfet, ut nos etiam doceret νηστειᾷς ἀλείφειν καὶ παιδευεῖν ἑαυτοὺς πρὸς τοὺς ἐν πειρασμοῖς ἀγῶνας. locum *Nostri* hic adscripsit *Pot-*
ter

terus. add. p. 436, 20. ὁ ἐπὶ τοῦτο ἀλειφόμενος, qui ad hoc est exercitatus et instructus. eleganter p. 132, 4. de Domino luctante cum *Iacobo*, αὐτος, inquit, ἦν ὁ ἄνθρωπος ὁ ἄγων καὶ φέρων, ὁ συγ-γυμναζόμενος, καὶ ἀλείφων κατὰ τοῦ πονηροῦ τὸν ἀσκητὴν *Ιακώβ*: et ita pergit: ὅτι δὲ ὁ Λόγος ἦν ὁ ἀλείπτης ἅμα τῷ *Ἰακώβ*, καὶ παιδαγωγὸς τῆς ἀνθρωπότητος. iterum ib. v. 20, αἶτ, ὅρα πῶς μὲν ἔπεται τῷ δικαίῳ ὁ Παιδαγωγός, ὅπως τε καὶ ἀλείφῃ τὸν ἀσκητὴν, περιρρίξει διδάσκων τὸν ἀνταγωνιστὴν. *Philo Iud.* de *Mo-*se, quum in Arabia degeret, ante quam a Deo gentis suae liberator mitteretur in Aegyptum, T. II. p. 88, 23. seq. ἐν ᾧ δὲ καὶ ἐμελλε δικάζειν, τοὺς ἀρετῆς ἄθλους Μωσῆς διήθλει, τὸν ἀλείπτην ἔχων ἐν ἑαυτῷ λογισμὸν ἀπειρῶν, ὅφ' οὗ γυμναζόμενος πρὸς τοὺς ἀρίστους βίους, τὸν τε θεωρητικὸν καὶ πρακτικὸν, ἐπινεῖτο καὶ φιλοσοφίας ἀνελίπτων αἰεὶ δόγματα, καὶ τῇ ψυχῇ διαγινώσκων εὐτρόχως —. recte εὐτρόχως, quod min. bene in εὐδόχως mutat *Mangeius*. Ut *Gregor. Nazianz.*, teste *Suida*, ἀλείπτας τῆς ἀρετῆς, sic et *Sext. Empir.* p. 282. *Hipponactem* et *Archilochum* dixit ἀλείπτας τῆς κακίας. ubi vid. *I. A. Fabricius*. Ἀλείπτης dicitur et moderator certaminis: ita insigni loco in *Arriani Epict.* L. I. C. 24. Deus te, ὡς ἀλείπτης, τραχεῖ ἐανίσκω βέβληκεν cum aspero adolescente i. e., difficilibus humanae vitae casibus, composuit, ἵνα Ὀλυμπιονίκης γένη, ut rebus humanis sapienter usus, nobilissimam virtutis palmam reportes. — Ceterum ad haec ἐπισήσασθαι ἑαυτῷ τ. ἀ. θ. καθάπερ ἀλείπτην καὶ κυβερ-

βερνήτην valde appositus est locus *Callicratidae* apud *Stobaeum* p. 484. ubi docet, triplex esse imperium, quorum alterum est ἐπισατικὸν ἐπισατικὰ δὲ, (ἀρχὰ) inquit, ἔνεκα τῶν ἀρχομένων, ἀλλ' οὐχ' αὐτῶν. ταύταν δ' ἀρχοῦσι τὴν ἀρχάντοί μὲν ἀλείπται τῶν ἀθλητῶν· καὶ τοὶ ἱατροὶ τῶν νοσούντων· καὶ τοὶ διδάσκοντες, τῶν διδασκομένων. lege cetera.

2. καὶ εὐφροντος ἅμα καὶ θεραπεύοντος. De usu verbi εὐφρῖν, quod proprie notat *adstringere*, *adstringendo condensare*, in lanis *alumine*, quod εὐπτικὸν dicitur, (*adstringendi* quippe vi praeditum) repurgandis et colore inficiendis, notavit *L. Kusterus* ad *Iamblichum* de vita *Pythagorae* p. 63. Composito ἐπισύφρῖν Nostrum metaphorice non raro ut pro *castigare*, *obiurgare*, ut hoc loco simplici verbo, monuit *H. Berglerus* ad *Alciphrr.* p. 17. Loca, quae laudat, in novissima edit. leguntur p. 143, 7. et p. 147, 18. Qua ratione haec inter se connexa sint et apta, docet egregius *Clementis* locus p. 144, 22 —. εὐμματα δὲ αὐστηροτάτῳ παρ' ἑκάστη προσχρῆται τῷ φόβῳ, ἀναστομῶν ἅμα καὶ ἐπισφύων δι' αὐτοῦ, πρὸς σωτηρίαν τὸν λαόν· καθάπερ καὶ τὰ βαπτόμενα τῶν ἐρίων προσύφρῃσθαι φιλεῖ, εἰς βεβαίαν εὐτρεπιζόμενα τῆς βαφῆς παραδοχὴν. p. 147, 28. de *Servatore*. ὁ δὲ οὐ μόνον τὴν ἥπια ἐπιπᾶσσει φάρμακα, ἀλλὰ καὶ τὰ εὐπτικά. p. 150, 32. dicit τὴν περὶ τὸ ἐπισύφρῖν τὴν ἀνθρωπότητα ἁκονμίαν. magis proprie p. 177, 10. *vinum* app. llat, τὸ ἐπισύφρῖν βοήθημα, p. 212, 17. *rosarum* et *violarum* odores scribit συτέλλειν καὶ ἐπισύφρῖν τὰς κα·

καρδιαρίας· et p. 216, 2. de *myrsino* unguento esse εὐπτικόν, παρακατέχον τὰς ἀπὸ τοῦ σώματος ἀποφορὰς. in *Constit. Apostol.* L. I. C. 22. Episcopus monetur, eos, qui erudiendi sunt, δεῖσθαι τῶν εὐπτικῶν ἢ παρακλητικῶν λόγων· ἐπισύφρῖν, ut hic εὐφρῖν, etiam *Chrysost.* T. I p. 243 C. Egregie autem hic iunctum εὐφρῖν καὶ θεραπεύειν: per acriorem enim admonitionem, increpationem, verborumque castigationem, qua vitia in memoriam revocantur et graviter ob oculos ponuntur, sanitas vere paratur. Pulchre vir Sanctus *Pf.* 141. 5. Multus est *Clementis* in gravi hac doctrina, paedagogum nostram, τὸν λόγον, in salutem nostram acerbioribus saepe remediis uti. vid. p. 8, 6 seqq. p. 142, 11 —, 33 —. p. 153. pluribus; p. 175, 9. opportunus hic inprimis est locus p. 156, 37 θεραπεύεται δὲ πολλὰ τῶν παθῶν τιμωρία καὶ προσάξει αὐστηροτέρων παραγγελμάτων. Ceterum in amicitia amicorum bene suadentium plurimum debere valere auctoritatem, eamque et adhibendam esse ad *monendum* non modo aperte, sed etiam *acriter*, si res postulabit, scribit *Cicero* de amicitia C. 13. conf. et *Max. Tyrius* disl. 20. § 4.

3. οὐ δὲ γὰρ τοῖς ὀφθαλμοῖς συμφέρει τὸν ἀεὶ χρόνον ἀκολάτοις μένειν, ἀλλὰ καὶ θαρῶσαι καὶ δηχθῆναι ποτε ὑπὲρ τῆς ὑγιείας τῆς πλείους. Ὀφθαλμοὶ ἀκόλατοι oculi, q. d. non castigati, intemperantes, lascivi plura de hac voce notavit *Marklandus* ad *Max. Tyr.* p. 700, fine. — De oculis etiam δάκνεσθαι et δακρῦναι *Dio Chrys.* p. 398. D., ἐπεὶ δὲ αὐτοῖς (oculis

lis nempe) ἐνήκετο (legendum, ut puto, ἐνετήκετο) τοῦ μέλιτος, εἰ δὲ ἐδάκκοντο τότε καὶ ἐδάκκουν. Ut hic *Clemens* dicit, esfe hoc ὑπὲρ τῆς ὑγιείας τῆς πλείους, sic p. 137, 9. *admonitionem*, et alia huius generis, διατείνειν εἰς σωτηρίαν καὶ αἰδίου ὑγείαν.

4. ἀποτυφλοῦται γὰρ ἀπὸ τῆς τήξεως, ἐὰν ἀκίνητος τῷ παρήσιαζομένῳ λόγῳ. Male *Combes*, ceterique ediderunt ἀποτυφλοῦνται. *Potterus* tamen, et recte, monuit, scribendum esse ἀποτυφλοῦται, addens paulo superius legendum etiam κατορθοῦνται: verum hoc non necesse: refertur enim illud ad πάθη σύντροφα. ἀποτυφλοῦται autem ad ψυχὴν. et, sicut ibi κατορθοῦνται, ita et hic ἀποτυφλοῦται *Princeps* editio. — Quemadmodum hic de animo, ἀποτυφλοῦται ἀπὸ τῆς τήξεως, sic apud *Hieroclem* p. 82. ἡ ἀνθρώπου ψυχὴ ὑπὸ τῆς προσπαθείας ἀποτυφλουμένη. — Ad τήξεως in margine scribit *Caygorh.*, ἴσ. προσήξεως: minus recte: non satis intellectum, quid hic sit τήξις. idem est ac quod praecedat, ἡδονή, mollities nempe, lascivia. de meretrice *Manetho* in *Apotel.* L. V. 143 — πολλοὺς τήκουσαν ἐρασᾶς (hoc enim malim quam ἐρασᾶς.) in *Anthol.* L. VII. p. 587.

Τῷ θαλλῷ Διδύμῃ με συνήρπασεν ὦ μοι, ἐγὼ δὲ

Τήκομαι, ὡς κηρὸς παρ' πυρὶ, κάλλος ὀρῶν.

Illecebris suis, tanquam ramo ovem, me abducit Didyme. (ut optime exponit *Toupius* in *Add.* in *Theocrit.* T. II. ed. *Wart.* p. 396.) *Hei mihi! ego autem liquesco velut cera apud ignem, pulchritudinem videns.* Τακερὸν τι καὶ βέον ἐν τοῖς ὅμμασι

κά-

πάθος ἀνυγραίνων *Lucian.* in *Amor.* T. II. p. 413, 25. ubi plura docte notavit *I. G. Graevius*. τακερὸν βλέπειν molliter et petulantibus oculis intueri est apud *Alciph.* p. 116, ubi et non protrita *Berglerus*. Τηκεδὼν ὀφθαλμοῦ est hominis libidinosi, aemuli, et obsceni. vid. *D. Heins.* *Lect. Theocr.* C. 4. — Pro παρήσιαζομένῳ olim legebā *παρήσιαζομένου*, (τῷ τοῦ παρήσιαζομένου λόγῳ) ut paulo ante dixit, μελέτησον ἀκούειν κἄν ἐνδὲ παρήσιαζομένου: iam vulgatum non displicet. contende mihi locum *Isocratis*, quem, quia ad ea, quae *Clemens* hic monet, egregie respondet, totum describam: legitur p. 167. C. ταῖς δὲ ψυχαῖς ταῖς νοσεύσαις καὶ γεμούσαις πονηρῶν ἐπιθυμιῶν, οὐδὲν ἐστὶν ἄλλο φάρμακον, πλὴν λόγος ὁ τολμῶν τοῖς ἀμαρτανόμενοις ἐπιπλήττειν. hic est ὁ παρήσιαζόμενος λόγος.

5. τοῦτον καὶ ὀργεσθέντα φοβήθητι, καὶ ξενάξαντα λυπήθητι, καὶ ὀργὴν παύοντα αἰδέσθητι, καὶ κόλασιν παραιτούμενῳ φθάσον. Cum priori illo conferre licet hoc *Basilii M.*, quamquam paulo diversum, *Epist.* XXI. T. III. p. 98. C. ἥδιον γοῦν ἢν τις ἴδῃ ὀργιζόμενον τὸν ἀγαπάμενον, ἢ θεραπεύοντα ἕτερον. libentius certe viderit quis amicum irascentem, quam alium obsequium praestantem (vel colentem.) Egregie post plura praeclare dicta, de Divino paedagogo *Noster* p. 142, 26. — ἀλλὰ καὶ τὸ ἐμπαθὲς τῆς ὀργῆς· εἰ δὲ ὀργὴν τὴν νοθεσίαν αὐτοῦ χεῖρ καλεῖν· Φιλάνθρωπον ἐστὶν — porro et irae affectio (si iram vocare par est eius admonitionem) plena est benivolentiae in homines. — Deinde ξενάξαντα λυπήθητι sine dubio vi-

ti.

tiosum. legebam olim *σενάξαντι συλλυπήθητι* συλλυ-
 πείσθαι et *συγχαίρειν* opposita. *Apostolus* Rom. XII.
 13. *χαίρειν μετὰ χαίροντων, καὶ κλαίειν μετὰ κλαίον-
 των.* *Horat.* in arte poet. v. 101. *Ut ridentibus ad-
 rident, ita flentibus adflent Humani vultus.* Con-
 sules ibi, si lubet, de lectione *adflent* pro vulga-
 ta *adsunt*, *Bentlejum*, et quae, Parentis sui causam
 agens adversus *Tanaq. Fabrum*, notavit *Nic.
 Heinssus* ad *Ovid.* L. II. art. amat. v. 660. Verum
 deinde pro *λυπήθητι* scribendum esse existimavi *εὐ-
 λαβήθητι*, quod hic elegans. τοῦτον καὶ ὀργισθέντα
 φοβήθητι, καὶ σενάξαντα εὐλαβήθητι, καὶ ὀργὴν παύ-
 οντα αἰδέσθητι. — Denique pro *παραιτουμένῳ* legen-
 dum *παραιτούμενον*. *Φθάνειν* enim cum *accusf.* signifi-
 cat *antevertere*, *praevenire*: vid. *Valcken.* ad *Eu-
 rip.* *Phoen.* v. 982.: *poenam deprecatione a te averte-
 re studentem antevertete.*

6. εὗτος ὑπὲρ σου πολλὰς νύκτας ἀγρυπνησάτω,
 πρὸς βεῦων ὑπὲρ σοῦ πρὸς θεόν, καὶ λιτανείαις συνήθῃσι
 μαγεύων τὸν πατέρα.

Pro ἀγρυπνῆν ὑπὲρ τινός, *Philostatus* p. 328.
 sub finem dixit *προεγρηγορεῖν* τινός, quod ut rarius
 notandum. — De solemnibus vigiliis et precibus
 nocturnis multi abunde notarunt: nonnulla etiam
 viri Docti ad *Min. Fel. Octav.* p. 78, 79. verum
 de his hic non est sermo. *Noster* de somno agens,
 laudato loco *Luc.* XII. 35, 36, 37., T. I p.
 218, 9 —, scribit *πολλάκις καὶ τῆς νυκτὸς ἀνεγερ-
 τέον τῆς κοίτης, καὶ τὸν θεὸν εὐλογητέον. Μακάριοι γὰρ
 οἱ ἐγρηγόροτες εἰς αὐτὸν, σφῶς αὐτοὺς ἀπεικάζοντες*
 ἀγ

ἀγγέλοις, οὓς ἐγρηγόρους καλοῦμεν. hoc olim moris
 erat veris Domini cultoribus: At hic ἄνθρωπος θεοῦ,
 qui non pro se, sed pro homine superbo et divite
 plures etiam noctes insomnes ducit, pro eo preces
 Deo allegans, sic *πρὸς βεῦων πρὸς θεόν.* *Theodoretus*
 ad 1 *Thesf.* V. 13. Τὸ δὲ προΐσταμένους ὑμῶν ἐν Κυρίῳ,
 exponit ὑπερευχομένους ὑμῶν, καὶ τῷ θεῷ τὴν ὑπὲρ
 ὑμῶν πρὸς βεῦων προσφέροντας. — Pro συνήθῃσι ali-
 quando legebam *συνεχεσί*: εὐχαὶ συνεχεῖς frequens
 inprimis apud *Ioa. Chrysostomum*: sed iam nihil
 minus. — *μαγεύων τὸν πατέρα.* laudat hoc *Car.
 Du Cangius* in *Glosf. M. et I. Graec.* v. *Μαγεύειν*.
 Si *μαγεύων* genuinum sit, scripsit, ut puto, *Cle-
 mens*, *μαγεύων πρὸς τὸν πατέρα*, quemadmodum sic
 legitur apud *Polybium* in *Reliquiis.* L. XV. C. 29.
 T. III. (ed. noviss.) p. 55, 9. *μαγγανεύειν πρὸς
 τὰς θεάς*, (*Cererem et Proserpinam*) in *precibus
 blanditiis et verborum lenociniis uti ad Deas flec-
 tendas.* sic igitur et hic καὶ λιτανείαις συνήθῃσι μα-
 γεύων πρὸς τὸν πατέρα, et *consuetas supplicationes
 cum multo lenocinio faciens ad Patrem flectendum.*
 Apposite adeo sequitur, οὗ γὰρ —. Si cui tamen
 haec coniectura minus arrideat, mecum pro μα-
 γεύων legat *μασεύων*. nihil elegantius ex mente *Auc-
 toris*; quam ut intelligas, lege mihi hunc eius lo-
 cum in *Paedagogo* p. 125, 26 —. ἡμῖν δὲ αὐτὸς
 ὁ Χριστὸς ἡ τροφή τῆς νηπίου, τοῖς ἀμέλγουσιν τὸν Λό-
 γον τῶν οὐρανῶν ἐντεῦθεν τὸ ζητῆσαι, μασεῦσαι κα-
 λεῖται: ὅτι τῆς ζητοῦσι νηπίου τὸν Λόγον αἱ πατρικαὶ
 τῆς *Φιλανθρωπίας* θηλαὶ χορηγοῦσι τὸ γάλα. *Nobis*

autem ipse Christus est alimentum, infantibus nempe, qui Verbum coelorum exsugimus. Hinc quaerere Graecis dicitur ματεῦσαι, quod infantibus, qui Verbum quaerunt, paterna benignitatis ubera lac suppeditent. Huc adeo respexit hic Clemens, hinc et addens, οὐ γὰρ ἀντέχει τοῖς τέκνοις αὐτοῦ τὰ σπλάγχνα δομένοις. Ceterum, quoad rem, conf. Hermae Pastor L. III. Simil. 2da p. 104.

7. ὑπό σου προτιμώμενος ὡς ἄγγελος τοῦ θεοῦ. recte vertunt, *si a te honoretur velut Dei angelus*. positis forte προτιμῶν ita intelligere, ut sit honorare propter acceptum ante beneficium; sicuti Cl. Wes-sel προαιδεῖσθαι apud Herodotum L. I. C. 61, exponit reverentiam ob acceptum ante beneficium, et gratum animum, testari. Sed tamen praestat simpliciter accipere pro honorare, τιμῶν. In pluribus verbis composita cum πρὸ nihil plus dicunt, quam simplicia. Ita προτιμῶν Dio Chrys. p. 4. B. ἐστὶ δὴ πρῶτον μὲν θεῶν ἐπιμελής, καὶ τὸ δαιμόνιον προτιμῶν, divinitatis cultor. sic et in Homil. Clem. III. §. 62. ὡς εἰκόνα τοῦ θεοῦ προτιμῶντας. Quid plura Noster pro composito simplice usus, scripsit T. I. p. 82, 25. καὶ τὸν μὲν κόρακα τετιμῆκασιν, ὡς ἄγγελον θεοῦ.

8. Τοῦτό ἐστι μετάνοια ἀνυπόκριτος —. Pro τούτ' ἐστὶ ex prima edit. hic legis τοῦτο ἐστὶ. Ceterum haec non referuntur ad proxime antegressa, sed ad ea, quae dicta sectione praecedente. quocirca ea, quae hoc et praecedente articulo leguntur, rectius non divulsa fuissent.

9. πᾶσιν ἐγγύς ἐστι τοῖς πιστεύουσιν —. Usus est hoc loco Cotelerius ad Hermae Past. L. I. p. 78. ubi vide.

§. 42.

1. ἀκούσων μῦθον, οὐ μῦθον, ἀλλὰ ὄντα λόγον περὶ Ἰωάννου τοῦ ἀποστόλου παραδεδομένον, καὶ μνήμη πεφύλαγμένον.

Notatu digna et perutilis est, quam hic refert Clemens, historia latronis a Ioanne Apostolo ad meliorem frugem, mirabili modo, perducti. Eandem ex Nostro memorat Eusebius Hist. Ecclesi. L. III. C. 23. memorant et alii. Vid. Praeclari viri I. A. Fabricius in Cod. Apocrypho Novi Testamenti. Vol. I. p. 536, Thom. Ittigius in praefat. ad operum Clementis Alexandrini supplementum §. 10. et Frid. Adolph. Lampe in Prolegom. ad Comment. Evangelii secundum Ioannem L. I. C. 5. §. 3. seqq. Disfentiant hic viri Eruditi, alii hanc narrationem tanquam veram et genuinam recipientes, alii eam in dubium vocantes, aut etiam inter fabulas collocantes. Cl. Lampe, librat's, quae pro utraque sententia afferuntur, argumentorum ponderibus §. 9. in opinionem Combessiti et Clerici discedit, fundamentum nempe historiae verum, sed commentitiis eam circumstantiis exornatam fuisse, quae illam ex historia in μῦθον mutaverint; atque hanc optimam rationem esse putat, cur Clemens illam μῦθον οὐ μῦθον dixerit, nimirum ut sic

doceret, esse aliquid in hac historia, quod *fabulae simile*, et ad instruendum fictum videatur, ita tamen ut aliquid vere gestum comprehendat. Hac quidem in parte paullo secus sentio. *μῦθος*, ut *fabula* apud Latinos, designat omnem veterem historiam, antequam litteris consignari et sermone pedestri exponi coepisset, at scribit Ill. *Heynius* ad *Virgil.* T. II. disquis. II. de rerum *cet.* p. XLI. deinde, usu sic volente, posita utraque vox pro omni re ficta et commenticia. Notetur hic locus *Eustathii* in *Hom.* II. A. p. 29. (ed. *Rom.*) Σημειώσαι δὲ ὅτι μῦθον αἰεὶ ὁ ποιητὴς ἀπλῶς τὸν λόγον φησὶ· τὸ δὲ ἐπὶ ψευδοῦς λόγου τεθῆναι αὐτὸν, τῶν ὑστέρων ἐστὶ. lege et sequentia, ubi plura exempla profert, unde constat, aliter saepissime non paucis vocibus usos esse veteres, aliter recentiores. Apud *Homerum* igitur, apud quem pluribus locis recurrit, *μῦθος* semper simpliciter *Sermonem* notat, atque adeo *μῦθος* et *λόγος* idem sunt. *Μῦθος* et *λόγος*, pari modo scribit *Henr. Vales.* in notas *Mausiaci* ad pag. 233. col. 2. l. 9, confundi solent; nam *μῦθος* nil aliud est, quam *παλαιὸς λόγος*. sic *μῦθους* *Περσικοὺς* dicit *Isocrates* in *Panegy.* p. 143." *Sophocli* *μῦθος* in *Antigone* v. 1190. (ed. *Bruck.*) est, qui paulo ante ὁ λόγος, Ad recentiorem autem usum spectat *Ammonii* adnotatio. *Μῦθος* καὶ ἱστορία διαφέρει. ἱστορία μὲν γὰρ γεγονότα πράγματα περιέχει, ὁ δὲ *Μῦθος* διαπεπλασμένα καὶ ψευδῆ. ita pro usu et figmento ingenii in *Cebetis* tabula non procul a principio, γραφή τις ξένη καὶ μῦθος ἔχουσα

ἰδίους peculiaria sibi commenta. Dicit adeo *Clement* ἀκούσον μῦθον, audi μῦθον, sed, ne quis vulgari sensu et ex recentiorum consuetudine v. μῦθον accipiat, addit οὐ μῦθον, ἀλλὰ ὅντα λόγον περὶ Ἰωάννου τοῦ ἀποστόλου παραδεδομένον καὶ μνήμην πεφυλαγμένον, non figmentum, sed veram narrationem, historiam, de *Ioanne Apostolo* traditam et memoriae commendatam. *Max. Tyr.* Disf. XVI. §. 1. ὁ Ἐπιμενίδου εἶτε μῦθος, εἶτε καὶ ἀληθὴς λόγος. plura *Marklandus* p. 711. — Ceterum τύραννος, quem proxime commemorat, est *Domitianus*. v. *Eusf.* l. c.

2. ὅπου μὲν ἐπισκόπους καταστήσαν, ὅπου δὲ ὅλας ἐκκλησίας ἀρμόσω, ὅπου δὲ κλήρον, ἕνα τέ τινα κληρῶν τῶν ὑπὸ τοῦ πνεύματος σημαινόμενων. Male edd. *Felli, Itigii, Potteri* hic ante ὑπὸ τοῦ που. σ. omittunt τῶν. — Insignis est hic locus, ex quo constat, *Ioannem Apostolum* sub finem vitae, postquam ab exilio rediisset, rem Christianam in *Asia minore*, summo studio ornasse et amplificasse, *Ecclesias* nonnihil collapsas in initiis *Traiani* instaurando, novasque passim singulari vigore, non sine numine Divino, formando. — Observari hic inprimis merentur postrema illa verba, ὅπου δὲ κλήρον, ἕνα τέ τινα κληρῶν τῶν ὁ. τ. π. σ. Legendum cum *Valesio* ad *Euseb.* l. 1. ὅπου δὲ κληρῶν ἕνα γέ τινα κληρ —. Monuit et hoc *Potterus*, atque ita edidit *Combesius*. Consensit *Venema Hist. Eccl.* T. III. p. 500, ubi notat, *Phrasin* κληρῶν κληροῦν significare, vel in clerum adlegere, vel sorté id facere, sive *Ioannes* vere usus fuerit sortitio-

ne, ad exemplum Apostolorum *Act. I.* in *Matthiae* electione, sive divino instinctu, fortis locum obtinente, peregerit. *Κληρῶν* nimirum et *κληροῦσθαι* apud Scriptores Ecclesiasticos crebro usu significant *clero adscribere*, *clero adscribi*. vid. *Ioh. Casp. Suerus* Thes. Eccl. v. *Κληρῶν*, et *Car. Du Cangius* in Glosf. M. et L. Gr. in *Κληροῦσθαι*. Primi, qui *κλήρου cleri*, appellatione usu sunt, et clericorum distinctum ordinem memorarunt, sunt *Clemens Noster* et *Tertullianus*, ut l. l. monuit Cl. *Venema*, qui et inde hanc appellationem repetit, quod v. *κλήρος* in genere exprimat, quod alicui quocunque modo obtingit, unde translatus ad munus et laborem demandatum, atque hinc ad munus ecclesiasticum; addens autem „Sed sicut in *ordinem* et *plebem* distinctio a Romanorum institutis, ita in *Clericos* et *Laicos* tracta est a Iudaeorum sacris, et tunc maxime invaluit, quando praelati ecclesiae sibi peculiarem ad Deum prae reliquis adrogarunt praerogativam, quatenus Deo in specie consecrati, et eius fors ac *haereditas* censebantur, simul aliquod sacerdotium regale, ad imaginem Vet. Test., se facere putaverunt.” De distinctione hac *Clericorum* et *Laicorum* (quod nomen apud *Clem. Rom. Ep.* ad *Corinth* §. 40 a nonnullis male huc refertur, ut idem vir Magnus observat) vide, si placet, *Gul. Beveregii* Cod. Canonum eccl. prim. illustr. L. II. C. X. §. 2. *Io. Meurs.* Glosfar. Graeco-Barb. v. *Λαϊκός*, et *Desid. Heraldi* Anim. ad *Arnobii* L. IV. p. 191. —

Ver-

Verba ἕνα γέ τινα τῶν ὑπὸ πνεύματος σημαζομένων significant *unumquemque eorum, qui a Spiritu Divino indicabantur*. ita εἰς τις saepius pro εἰς et εἰς pro εἰς ἕκαστος, ut in versione Alexandrina *Ies. VI. 2*, *Ezech. I. 6*, et alibi. Ceterum, *Venemae* hic locus videtur capiendus de certis et extraordinariis viris, ad aliquod munus per universam Ecclesiam destinatis: at mihi videtur intelligendus de *presbyteris* et *diaconis*. Primo dicit *Clemens*, *Ioannem* constituisse *Episcopos*, ubi non erant. *Episcopi* hoc, quo *Clemens* scribebat, seculo procul dubio distincti fuerunt a *Presbyteris*, ut praeter alios docet vir Cl. l. c. p. 501 —: *Noster* in ea fuit sententia, ipsas Sacras literas diversa officia et munera *Episcopis*, *Presbyteris*, et *Diaconis* praecepisse: sic scribit in *Paedagogo* L. III. p. 309, 26. ubi vid. not. In eccl. sia, in qua *Clemens* scripsit et in qua *presbyter* fuit, erant tres gradus sive progressionem sacrorum ordinum, ut dicit *Strom. L. VI. p. 793, 26.* — ἐπεὶ καὶ αἱ ἐνταῦθα κατὰ τὴν Ἐκκλησίαν προκοπαὶ, ἐπισκόπων, πρεσβυτέρων, διακόνων, μιμήματα οἶμαι, Ἀγγελικῆς δόξης —. conf. de his locis, quae observarunt *Eximii viri Beveregius* Cod. Can. — p. 120, et *Pearson. Vind. Ignat. p. 334. L. VII.* tamen C. I. p. 230, 5. duo tantum sacros ordines memorat, *Presbyteros* et *Diaconos*, *Presbyterorum* nomine *Episcopos* comprehendens. lege et ibi adscripta. *Pearsonus* p. 358. de hoc nostro loco agens, scribit, *Clementem* hic ex veteri traditione loqui de *Episcopis* diu ante

Aa 3

Igna-

Ignatii Martyrium a *S. Ioanne* institutis. Addit secundo, Apostolum integras etiam ecclesias disposuisse et formasse. ubi nempe Christianorum et sectatorum Domini congruus aliquis numerus deprehendebatur. tum denique, eum unumquemque eorum, qui a spiritu S. designarentur, in clerum coöptasse: puta, ubi Presbyteri et Diaconi desiderabantur. *Etym. M. v.* κλῆρος ex dictionario Ecclesiastico: λέγεται κλῆρος καὶ τὸ σύστημα τῶν διακόνων καὶ πρεσβυτέρων: ita et *Suidas* in v. Si tamen Episcopos hic excludendos non esse existimes, me repugnantem non habebis, ita ut sensus sit, Ioannem in iis maxime, quas formaverat, ecclesiis, mox etiam Episcopos vel Presbyteros cum Diaconis constituisse. conf. locus *Epiphani* citatus ab *Ios. Binghamo* *Antiq. Eccl. T. I. p. 44.* ubi et loci nostri meminit. vid. et p. 58. Nimirum clerus distinguebatur in maiorem et minorem. maior erat Episcoporum et Presbyterorum: minor Diaconorum: conf. *Vales.* ad *Euseb.* H. E. L. VI. C. 43. p. 121. A. Si autem de clero subsequantium inprimis temporum, plura scire aveas, adi *Meursii* et *Du-Cangii* *Glosfaria* supra cit. v. κλῆρος. — Lege iam post haec *Combefissi* notam, qui in hoc libello, ut vidimus, rem pasim negligenter administravit, hic etiam ab errore non immunis; atque asper is quidem adeo aliorum est censor, inprimis admiratorum *Calvini*, ut hos eius spiritu ebrios rabulas dicere nullus dubitet. Verum de eo alibi dictum.

3. ἐλθὼν οὖν καὶ. — Ex Principe editione hic

αὐτῷ

οὖν legis post ἐλθὼν. sic et habet *Eusebius. Combefissiana* edit. etiam praebet; ceterae male omitunt. — Ad verba, ἡς καὶ τοῦτομα λέγουσιν ἔνιοι, notavit *Valesius* „Smyrnam vocat hanc urbem auctor *Chronici Alexandrini*.” Hinc *Fellus*, *Ittigius*, *Potterus* adscripserunt: *Smyrna erat, si Chron. Alexand. fides.*

4. τῷ καθεστῶτι προσβλέψας ἐπισκόπῳ νεανίσκον ἰκάνον τῷ σώματι καὶ τὴν ἔψιν ἀσείτον, καὶ θερμὴν τὴν ψυχὴν ἰδὼν, τοῦτον ἔφη σοι παρατίθεμαι. — Quis fuerit hic Episcopus, in medio relinquit *Pearson.* loco supra laud. p. 420. scribens. „Hominem illum, quisquis fuit, καθεστῶτα Ἐπίσκοπον sub *Ioanne* Apostolo tradit, cum ipse Apostolus regiones illas peragraret, Ἐπισκόπους καταστήτων.” Plerique *Polycarpum*, tanquam qui eo tempore *Smyrnensis* ecclesiae episcopus fuerit, intelligunt, et, quod de eo hic refertur, pietati et curae eius de ecclesia iniuriam non facere, probabilesque etiam dari posse rationes, ob quas *Clemens* noster nomen urbis et episcopi reticuerit, arbitrantur: vid. praeter alios *Cl. Lampe* loco supra laud. p. 73, et p. 77. — *Valesius* τῷ καθεστῶτι προσβλέψας ἐπισκόπῳ reddidit, conversus ad eum quem ordinarat Episcopum. *Caryophilus*, conversis in Episcopum eius loci oculis: cum quo convenit *Combefissius*, vertens ad loci episcopum conversus. Atque hoc et ego probō. Nec tamen adeo gravis causa erat, cur *Valesium* tam severe hic notaret *Combefissius*, ipso longe inferior. καθεστὼς constitutus: sic αὖ καθεστῶτες νόμοι, ἢ καθεστῶσα

πολιτεία *Xenoph.* Memor. I. 2, 9. *constitutae*, receptae *leges*, *constitutus*, praesens, *Reipublicae status*. *Irenaeus* L. III. contra haeres. C. 3. §. 3. scribit, εἴτ' οὕτως ἔκτος ἀπὸ τῶν ἀποστόλων καθίσταται ξύσος. tum §. 4. pergens, dicit de *Polycarpo*, οὐ μόνον ὑπὸ ἀποστόλων μαθητευθεὶς — ἀλλὰ καὶ ὑπὸ ἀποστόλων κατασταθεὶς εἰς Ἀσίαν, ἐν τῇ ἐν Σμύρνῃ ἐκκλησίᾳ, ἐπίσκοπος. Iam, cum *Polycarpus* Ioannis Apostoli maxime fuerit discipulus, satis certum est, *Irenaeum* scribentem, *Polycarpum*, ut ab *Apostolis* edoctum, sic et ab *Apostolis* in Asia *Smyrnenensis* ecclesiae constitutum esse episcopum, Ioannem Apostolum potissimum intellexisse, atque adeo ab hoc eum fuisse ordinatum episcopum. cf. ibi not. hoc autem obversatum *Valesio*, qui hinc dedit, conversus ad eum, quem ordinarat *Episcopum*. Noster censor duplicem ipse hic errorem committit. *Primo* post θερμὸν omittit τὴν ψυχὴν, quod est in prima edit., *secundo* pro σοι παρατίθεμαι vitiose dedit σε π. in utroque ceteri etiam hic secuti. — Quoad θερμὸς τὴν ψυχὴν, non multum abit, quod *Lucianus* in *Nigrino* §. 5. dixit θερμότερους φύσει. Ἰκανὸς τῷ σώματι singulare est: tale exemplum nondum reperi: probae tamen notae esse videtur. — recte autem *Combesfissus* mox ὑπάρχον μένου pro ὑπάρχονμένου in Principe edit.: §. 28. habemus rarius hinc compositum προσυπάρχονεσθαι.

5. διετείλατο καὶ διεμαρτύρατο. καὶ ὁ μὲν ἐπὶ τὴν ἔφεσον, — Pro διετείλατο καὶ διεμαρτύρατο *Eusebius* habet διελέγετο καὶ διεμαρτύρετο, et εἶτα pro καὶ.

Post

Post ὁ μὲν ἐπὶ τὴν ἔφεσον, *Combesfissus* (atque adeo et ceteri) addidit ἀπῆρεν, ex *Eusebio* nempe, qui dedit ἀπῆρεν ἐπὶ τὴν ἔφεσον. de verbo ἀπαίρω eiusque contrario καταίρω nonnulla notavit *Hemserh.* ad *Lucian.* T. I. p. 83. Verum in prima edit. non legitur. Nimirum verba huius generis, ut ἀπιέναι, ἀπέρχεσθαι, ἔρχεσθαι et similia non raro omittuntur: quocirca et hic scribere potuit *Clementens*, ὁ μὲν ἐπὶ τὴν ἔφεσον. quomodo igitur et hic expressum vides.

6. ἐφώτισε. — ὡς τὸ τέλος αὐτῷ φυλακτῆμον ἐπισήσας τὴν σφραγίδα τοῦ κυρίου. Apud priscos ecclesiae Doctores verbum φωτίζεσθαι saepe numero ponitur pro baptizari, et φώτισμα, ut et φωτισμὸς de baptismate. Quemadmodum nempe sacram coenam τὴν κοινωνίαν, sic baptismus τὸ φώτισμα dicere solebant. Docuerunt hoc, pluribus locis in medium prolati, *Suicerus* in Thes. Eccl. *Du Cang.* in Glosf. M. et I. Graec., alique, inter quos in primis legi meretur *Doctiss. Ant. Aug. Touttée.* Disfert. *Cyrillian.* III. C. IV. p. CXIV—CXVI. Plura loca, velut *Isidori Pelusiotae* L. II. Epist. 37, aliorumque, quae adderem, in promptu sunt, sed, ne hic longior sim, haec praetermitto. — Unde autem hoc fluxerit, de eo non eadem est Eruditorum hominum sententia. De quo vide, quae notavi in Excursu VII. *Syrus* interpres, et *Theodoretus* inter veteres, atque inter recentiores *Cl. Michaelis* τὸς ἀπαξ φωτισθέντας in Ep. ad *Hebr.* C. VI. 4, de baptisatis intellexe-

runt: quod si ita esset, hinc usus ille verbi φωτίζειν cum derivatis recte repeteretur. Verum secus res habet: quod egregie praeter alios docuit Cl. P. Abresch in erudita annotatione in h. l., Paraphr. et Ann. in Ep. ad Hebr. Sp. c. 3^{io} p. 380 seqq. Primus, quod sciam, ex antiquis ecclesiae Doctoribus ita usus est, Iustinus Martyr, a pluribus cum laudatus, Apol. 1^{mae} p. 90. (ed. Thirlb.) καλεῖται δὲ, inquit, τοῦτο τὸ λουτρὸν φωτισμὸς, ὡς φωτιζομένων τὴν διάνοιαν τῶν ταῦτα μανθανόντων. Requirit hic locus diligentiore aliquam curam. — Quum scribit καλεῖται δὲ τοῦτο τὸ λουτρὸν φωτισμὸς significare videtur, illam Sacri lavacri appellationem id temporis satis usitatam fuisse. Forte ab ipsis fere rerum Christianarum initiis illud Apostoli ἀπαξ φωτισθέντες de baptismo intellectum, atque illud hinc universe φωτισμὸς dictum. — Deinde, Sanctus martyr hic docet, quae iusta sit ratio, ob quam baptismus ita vocetur, ὡς nempe φωτιζομένων τὴν διάνοιαν τῶν ταῦτα μανθανόντων. Sed turpem et insignem maculam Praestantissimi scriptoris codices obfedisce, notat Cl. editor, et Iustinum scripsisse, ὡς φ. τ. δ. τῶν αὐτῷ μεταχόντων, quam emendationem adeo liquidam certamque esse arbitratur, ut de ea ne ipsa quidem Dubitatio dubitare possit. Abreschius tamen l. c. p. 381, labem non in postremis sed in τῷ φωτιζομένων haerere censet, et cum Grunero legere mavult φωτίζον μὲν. Quam varia hoc in genere saepe numero sunt Doctorum hominum iudicia! — Si quid

mutandum, ego quidem pro μανθανόντων legerim μανθόντων. Dixerat Dominus hinc in coelum abiturus undecim discipulis Matth. XXVIII. 19. πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα —. Hinc qui ad baptismum primo tempore admittebantur, Iudaei et Gentiles, primis Christianae religionis elementis erudiebantur: doctrina salutifera spectabatur velut semen, quod a baptizandis concipiebatur; ubi hoc maturuerat, per baptismum fiebant velut pueri in Christo recens nati, sive, ut loqui solebant, regenerabantur. Contende hic quae scripsi in Excurso 7mo ad 1 Cor. XV. 8. Post haec redeamus ad Iustinum, qui scribit in praegressis p. 88, 89. ὅσοι ἂν πεισθῶσι καὶ πιστεύωσιν ἀληθῆ ταῦτα τὰ ὕψ' ἡμῶν διδασκόμενα καὶ λεγόμενα εἶναι — ἔργονται ὕψ' ἡμῶν ἐνθα ὕδωρ ἐστὶ, καὶ τρόπον ἀναγεννήσεως, ὃν καὶ ἡμεῖς αὐτοὶ ἀνεγεννήθημεν, ἀναγεννώμεθα. Sic igitur in lucem editi φωτίζονται divina luce perfunduntur, et ad veram Dei et cultus eius perveniunt notitiam. Quocirca et baptismum appellat τὸ λουτρὸν τῆς μετανοίας καὶ τῆς γνώσεως τοῦ θεοῦ p. 163, 17. Mens adeo Iustini illo loco haec est; lavacrum hoc vocatur φωτισμὸς illuminatio, cum eo illuminentur mentes illorum, qui haec, (quae in contextu legimus,) didicerunt. Plura in hanc sententiam Gregorius Nazianzenus T. I. p. 638 B. C. τὸ φῶτισμα (baptisma) λαμπρότης ἐπὶ (s. ἐν) ψυχῶν (conf. p. 639. A.) porro, est φῶς μετουσία, σκότους κατάλυσις; iterum est πάντως ἄλλου τῶν παρ' ἡμῶν

Φωτισμῶν ἀγιώτερον. *Noster* p. 113, I, 24, 31. ἐφωτίσθημεν γάρ· τὸ δὲ εἶναι ἐπιγινώσκει τὸν θεόν. dein: βαπτίζομενοι Φωτίζόμεθα· Φωτίζόμενοι ὑποποιούμεθα· ὑποποιούμενοι τελειούμεθα· τελειούμενοι, ἀπάθανατιζόμεθα (*baptismus* typus etiam futurae resurrectionis.) tandem vocatur inter alia Φώτισμα, δι' οὗ τὸ ἅγιον ἐκεῖνο Φῶς τὸ σατήριον ἐποπτεύεται, τούτῳ δι' οὗ τὸ θεῖον ἐξυμνοῦμεν. tum pag. seq., v. 25 — οὕτως καὶ οἱ βαπτίζομενοι, τὰς ἐπιποτούσας ἀμαρτίας τῷ θεῷ Πνεύματι ἀγγλὸς δικὴν ἀποτριφάμενοι, ἐλευθεροῦν καὶ ἀνεμπόδιον καὶ φωτεινὸν ὄμμα τοῦ Πνεύματος ἴσχομεν· ὃ δὴ μόνον τὸ θεῖον ἐποπτεύομεν, οὐρανόν ἐπεισρέοντος ἡμῖν τοῦ ἁγίου Πνεύματος. — Inter nomina, quibus antiquitus *Baptismus* insigniebatur, etiam erat σφραγίς, atque ita et hoc loco *Noster*, scribens, ὡς τὸ τέλος αὐτῷ Φυλακτήριον ἐκίςτας τὴν σφραγίδα τοῦ Κυρίου. Mirari subit, fuisse nonnullos inter *Pontificios*, qui hinc argumentum peterent pro Sacramento *confirmationis*. vid. praeter alios Cl. *Lampe* in Prolegom. ad *Euang. Ioannis* p. 78. Egrege perversam istam opinionem refutavit H. *Valesius* ad *Eusebium*, assentiente et *Combesio*. Conferri etiam meretur *Coxeler*. ad *Constitut. Apost. L. II. C. 39*, et *Suicer*. *Thef. Eccl. v. σφραγίς*, ubi quoque de hoc loco. Certissime nimirum constat, *confirmationem* postea demum esse introductam. Primus, ni fallor, ita de *baptismate* locutus *Hermas*, cuius loca iam notavi ad §. 39., ubi *Noster* eum secutus *baptismum* dixit τὴν σφραγίδα καὶ τὴν λήτρωσιν.

huc

huc quoque respexit, quum scriberet, mysteria Sacra exponens, T. I. p. 9; 32. — ἅγιος γίνομαι μυσούμενος. ἱεροφαντεῖ δὲ ὁ Κύριος, καὶ τὸν μῦθον σφραγίζεται Φωταγωγῶν· καὶ παρατίθεται τῷ Πατρὶ τὸν πεπιτευκῶτα, αἰῶσι τηρούμενον. Elegans hoc: postrema conferantur cum antegressis illis, τοῦτον ἔφη, σοι παρατίθεμαι. alium locum ex *Theodoti* *Excerptis* excitavit *Valesius*, qui et huc advocat *Orat. quadragesimam Gregorii Nazianzeni*, in qua p. 639. A. T. I. postquam multas *baptismi* appellationes recensuisset, nimirum, δῶρον, χάρισμα, βάπτισμα, χρίσμα, Φώτισμα, ἀφθαρσία, ἔνδυμα, λουτρὸν παλεγγενείας, σφραγίδα etiam addit, causam simul subiungens, cur *baptisma* σφραγίδα dicerent, nimirum, ὡς συντήρησιν, καὶ τῆς δεσποτείας σημείωσιν, quod *conservatio* sit, et *nota domini*. Existimabant nempe etiam *Veteres*, cum *baptismate* arctissime iungi *spiritum obsignationis*: quam ob causam *Clemens* hic quoque *baptismum* describit tanquam τέλος Φυλακτήριον. quam in rem insignis hic est *Gregorii* in eadem *Oratione* locus p. 646. B., ubi *baptismum* appellat τὸ κάλλιστον καὶ σεβρότατον τῶν βοηθημάτων, quo nosmet ipsos praemuniamus, et nobis in futurum caveamus. lege ibi plura. add. p. 648. C. D. ubi vides, quam admirabilem vim habeat, ut putabant, *baptismus* in *virginitate* servanda, et in *matrimonio* etiam caste colendo. *Basilii Magni* homil. in *Sanctum Baptisma* T. II. p. 217. D. inter alia *baptisma* vocat σφραγίδα ἀνεπιχείρητον, et in libro de *spiritu sancto*

T.

T. III. p. 22. Α. ἀσφαλές φυλακτήριον. Pertinet huc etiam locus *Nostri* p. 434, 23. — ubi inter alia scribit, si nempe libera arbitrii facultate non gaudeamus, οὐδὲ βάπτισμα ἐστὶ εὐλογον· οὐδὲ μακαρία σφραγίς· οὐδὲ ὁ υἱός, οὐδὲ ὁ πατήρ· in notis ad σφραγίς ibi scribitur. „Hoc nomen Ecclesiastici scriptores interdum baptismo tribuerunt, interdum impositioni manuum, quae baptismum sequebatur.” Cum μακαρία σφραγίς a baptismate distinguitur, et hanc sequatur *filius et pater*, ego quidem per eam intellexerim *Spiritum Sanctum* coeleste illud sigillum, quo fidentes Christiani ab aliis discernuntur, et quo simul communiuntur. vid. *Eph.* I. 13, et IV. 30. Plura si desideres, legas licet in notis *Io. Ern. Grabii* ad Acta Theclae in *Spicil. SS. Patr.* T. I. p. 331, 332, apud *Ittigium* loco supra laudato §. 10. et apud *H. Venem.* Hist. Eccl. T. III. p. 485, 486. imprimis in *Epist.* ad virum *Celeb. P. Wesfeling.* p. 27, 28.

7. τῷ δὲ ἀνέσειως πρὸ ὥρας λαβομένῳ προσφθείρονται τινες ἡλικες ἀργοί, ἐθάδες κακῶν. Sic prima editio, quam secutus sum. Ex *Eusebio* in ceteris inter ἀργοί et ἐθάδες κακῶν legitur adiectum καὶ ἀπεβήν-
γοντες. Verbo προσφθείρεσθαι opportune hic usus *Clemens*, quod, ut ad *Eusebium* monet *Vales.*; idem est ac προσέρχεσθαι, nisi quod in malam partem sumitur, sic ut sit *cum suo vel alterius malo accedere*. Vim hanc et usum verbi simplicis φείρεσθαι et compositorum, ἀναφείρεσθαι, εἰσφείρεσθαι, παρεισφείρεσθαι, ἐκφείρεσθαι, et huius nostri προσφεί-

φείρεσθαι exposuerunt et exemplis pluribus illustrarunt *Bergh.* ad *Alciph.* p. 57., 68, 147, ad *Aristoph.* Aves v. 97, *Abresch.* Lect. *Aristaen.* p. 220, et imprimis *Dorvil.* ad *Charit.* p. 305, 306. nonnulla etiam notata in Indice ad *Ael.* V. H., atque inter ea etiam hic locus. rarius est, quod legitur apud *Iosephum* B. I. L. I. C. 26. §. 1. πῶ-
θεν χρημάτων εἰς τὴν βασιλείαν προσφάρεῖς ingressus. Sententia huius loci est: *ad illum vero praemature potitum libertate aequales quidam cum pernicie eius accedunt.*

8. καὶ πρῶτον μὲν δι' ἐτάσεων πολλῶν πολυτελῶν αὐτὸν ὑπάγονται. πολλῶν non habet *Eusebius*, neque et, si hic abeset, quis desideraverit. — ἐπάγονται legendum praebent ceterae editiones, ex *Eusebio*, opinior; nescio tamen quam ob causam hoc fecuta sint; quamvis enim ἐπάγεσθαι hic satis commodum sit, causa neutiquam erat, cur a prima lectione, ὑπάγονται recederent. verba sunt non eiusdem quidem plane, adfinis tamen significatio-
nis, et non raro quoque inter se permiscuntur. vid. *Noster* p. 238, 3, 9. ὑπάγεσθαι est dolo aliquem capere, deceptumque suae potestatis facere: quod egregie hic quadrat. vid. omnino *Hemsterh.* ad *Aristoph.* *Plut.* p. 58., et *Dorv.* ad *Charit.* p. 46. *Clementi* hoc verbum familiare. T. I. p. 30, 32. de Venere εἰς συνουσίαν ὑπάγεσθαι, ad coitum pelli-
cere. 472, 11. de mulieribus Madianitarum, τῷ κάλλει τῷ σφῶν πολεμοῦντας τοὺς Ἑβραίους ἐκ σω-
φροσύνης δι' ἀκρασίαν εἰς ἀθεότηα ὑπηγάγοντο. de
Saj

Satana scribit p. 555, 5, eum velle homines iuste viventes ὑπάγεσθαι τῷ αὐτοῦ τάγματι. Gentes, quae salutem diligenter et sollicitè quaerunt, dicit θαυμάζεσθαι καὶ εἰς πίσιν ὑπάγεσθαι. Pluribus locis etiam usus est *Philo Iud.*, velut T. II. p. 259, 13. p. 512, 47. p. 721, 2. quibus locis cur pro verbo ὑπάγεσθαι ad calcem *Mangeius* corrigeret ἀπάγεσθαι, nihil profecto erat causae.

9. ὁ δὲ κατ' ὀλίγον προσειθίζεται, καὶ διὰ μέγεθος φύσεως, ἐκτὸς, — ὁρῆς ὁδοῦ, καὶ — μειζύνας κατὰ τῶν βαρύνων ἐφέρετο. Optima nimirum ingenia, cum ad malum inclinant, fieri solent pessima. vid. ad h. l. *Fabric.* in Cod. Apocr. N. T. p. 538. — Porro, Προσειθίζεται princeps editio, et *Combef.* ac *Porter.*; male *Fell.* et *Ittig.* προσειθίστο. ἐκτὸς in prima edit. non legitur, hic a *Combefisso* ceterisque adscitum ex *Eusebio*. Et certe ὁρῆς ὁδοῦ tale quid requirit. *Caryoph.* in margine: „Videtur, inquit, aliquid deesse. F. τῆς ὁρῆς ὁδοῦ ἀποπηδήσας, vel simile.” *Discedere, despectere de via* dicitur ἐκστῆναι τῆς ὁδοῦ: sic *Herodotus* L. III. C. 76. ἐνθαῦτα ἐκστάντες τῆς ὁδοῦ, ἐδίδσαν αὐτοῖσι σφισι λόγους. frequens autem hoc sensu ἐκτρέπεσθαι. non aliis tantum, sed et *Herodoto*, ut notavit *Valck.* ad L. IV. C. 12.

10. ἴσα τῆς ἄλλοις παθεῖν ἡξίου. Sic et *Eusebius* patrocinatur huic lectioni adversus *H. Valesium*, qui pro ἡξίου legebat ἀπηξίου *dedignabatur*, quomodo etiam venit *Combefissus*. Non plane vulgatam ἡξίου improbat vir Magnus, modo in τοῖς ἄλλοις non

so

foedales adolescentis illius intelligas, sed alios latrones et sicarios. At magis ipsi placet ἀπηξίου, quomodo scripsisse *Clementem*, mihi etiam persuadent illa, ἀπογινῶς τελῶς τὴν ἐν θεῷ σωτηρίαν — μέγα τι πράξας, ἐπειδὴ περ ἦπαξ ἀπόλωλεν, cum τοῖς ἄλλοις, ut equidem puto, ad *socios* eius referatur; tum et frequentia αὐτοῦς δὲ τούτους ἀναλαμβάνει καὶ λήσων συγκροτήσας. (de qua locutione conf. *Dorville* ad *Charit.* p. 85, 86.) ἑταῖρος λήσυχρος ἦν, βιαιότατος —. Ceterum obiter hic notetur rarior vox λήσυχρος, quod *Hesychio* notatum et expositum ἀρχιληγῆς. videmus in *Notis*, reperiri etiam apud *Heliodorum*. Addo *Diodorum Siculum*, qui de *Viriatho* Lusitano latrone etiam adhibuit T. II. p. 591. prope finem.

11. παραθήκην. In ceteris editionibus παρακαταθήκην, quomodo *Eusebius* habet. Forte, hic quod non raro factum, mediae syllabae evanuerunt, et scripsit *Clemens* quoque παρακαταθήκην, ita pergens, ἦν — σοι παρακατεθέμεθα, quod verbum, ut iam ab aliis bene observatum, restituendum *Io. Chrysostomo* T. II. p. 28. C. ζητούντας τινι παρακατάθειντο, pro vulgato κατάθειντο, quamvis κατὰ τίθεσθαι ita etiam frequentetur, sed alia structura, ut notavit *Valcken* ad *Herodot.* L. VI. C. 73.. Potuisset nimirum et scribere παρεθέμεθα, ut supra τοῦτον, ἔφη, παρατίθεμαι. nec raro etiam παραθήκη et παρακαταθήκη in Codicibus permutantur. sic 1 *Tim.* 6: 20. et 2 *Tim.* 1: 12. apud *Ioseph.* de *Maccabaeis* T. II. p. 502. εἰ οἱ τὰς παραθήκας π

σεύσαντες τῷ ἱερῷ θησαυρῷ σεσηθήσονται. nonnulli Codd. ibi et παρκαταθήκας, quod malim propter illud σεσηθήσονται. παρκαταθήκην ἀποτερεῖν legitima hic locutio. vid. *Porphyr.* de Abstin. L. IV. p. 330., cum nota Cl. de *Rhoer.* conf. et *Schol.* ad *Aristoph.* Plut. v. 373. quod ibi διδόναι, ἃ ἔλαβες hic est ἀποδιδόναι, quomodo et apud *Stobaeum* p. 310, 7, II. Ceterum principem editionem et hic secutus sum, cum τῷ παραθήκῃ etiam non desit auctoritas. Atticorum est παρκαταθήκη, ceterorum παραθήκη, ut docent Atticismi magistri, ad quos videantur Interpretes. *Herodotus* utrumque usurpat. vid. praeter *Valcken.* l. c. etiam *Wesfel.* ad eundem L. VI. C. 86. p. 477. *Dorvil.* ad *Chariz.* p. 505. — Porro, pro ὁ σωτήρ *Combesis.* ex *Eusebio* hic dedit ὁ Χριστός: in superioribus ita, ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας καὶ τοῦ Χριστοῦ μάρτυρος. Denique in sequentibus *Eusebiana* usque ad ὅταν ἐν τῇ συντελείᾳ — cum reliquis Editoribus hic expressi, quia in principe editione omnia paene deficiunt.

12. θεῶ τέθνηκεν, εἶπεν· ἀπέβη γὰρ πονηρὸς, καὶ ξεῖνης, καὶ τὸ κεφάλαιον, ληστὴς καὶ νῦν ἀντὶ τῆς ἐκκλησίας — καταβρῆξάμενος οὖν τὴν ἐσθῆτα ὁ ἀπόστολος, καὶ μετὰ μεγάλης αἰμαγῆς πληξάμενος τὴν κεφαλὴν —. Locus insignis et diligenter, si quis alius, notandus. *Pythagoreis* νεκρὸς dicebatur, qui a disciplina *Pythagorae*, atque adeo a virtutis studio, secessionem faciebat. Est egregia *Pythagorei Lysidis* epistola, ad *Hipparchum* scripta, Siculis lautitiis corruptum, quam, in *Opusc. Mytholog.*

a *Th. Gale*, viro longe eruditissimo, editis, p. 739. ita claudit εἰ μὲν οὖν μεταβάλοι, χαρήσομαι· εἰ δὲ μὴ, τέθνακός μοι. Siquidem mores mutaveris, laetabor: sin minus, mortuus es mihi. Legitur haec epistola pluribus locis, atque etiam apud *Iamblichum* in libro de vita *Pythagorae* p. 62 seq., sed diverso ordine, et minus accurate scripta, ut τέθνακας pro τέθνακός μοι. hic pag. praec. etiam notat, si quis segnior et hebetior reperiebatur, tali homini cippum et monumentum sepulchrale in schola esse erectum, atque ita auditorio expulsum fuisse: hoc contigisse ait *Periolo Thurio*, et *Cyloni Sybaritarum* principi, quibus, ut in notis observatur, addi poterat *Hipparchus*, quemadmodum ita de ipso *Clemens* noster, T. II. p. 680, 13 —, ubi, postquam nonnulla ex epistola *Lysidis* deposuisset, ita pergit: Φασὶ γοῦν Ἰππαρχον τὸν Πυθαγόρειον, αἰτίαν ἔχοντα γράψασθαι τὰ τοῦ Πυθαγόρου παρῶς, ἐξελαθῆναι τῆς διατριβῆς, καὶ εἴλην ἐπ' αὐτῷ γενέσθαι οἷα νεκρῷ, subiungens: διὸ καὶ ἐν τῇ βαρβάρῃ νεκροὺς καλοῦσι τοὺς ἐκπετόντας τῶν δογμάτων, καὶ καθυποτάξαντας τὸν νοῦν τοῖς πάθεσι τοῖς ψυχικοῖς. notatur ibi, ad illud *Lysidis* quoque allusisse *Gregorium Nazianzenum* in quadam epistola, (est epistola 43) et laudatur etiam locus *Origenis* contra *Celsum* L. II. p. 67. ed. *Cantabr.*, ad quem et vid. *Annotat. Guil. Spenceri* p. 34. — Vir *Summus*, *H. Grotius*, docet ad 1 *Cor.* V. 2, veterem Ecclesiam, cum aliquem esset ex suo consortio exclusura, lugentium sumsisse habitum, atque in-

de egregie illud Apostoli, καὶ οὐχὶ μᾶλλον ἐπε-
 θήσεται, illuminat: disertæ certe hic sunt verba,
 quæ laudat, *Origenis* contra *Celsum* L. III. p.
 142. in fine, ubi, postquam dixisset venerandam
 Pythagoreorum Scholam posuisse κενοτάφια τῶν
 ἀποσάντων τῆς σφῶν φιλοσοφίας, quod nempe exi-
 stimarent, νεκρὸς αὐτοὺς γεγονέναι, porro dicit,
 οὗτοι δὲ, Christiani, ὡς ἀπολωλότες, καὶ τεθνηκότας
 τῷ θεῷ τὰς ὑπ' ἀσελγείας ἢ τινος ἀτόπου νενικημένους
 ὡς νεκρὸς πεθόυσιν. videtur *Origenes* omnino locum
 nostrum respexisse: ut hic θεῷ τέθνηκε, sic ibi τε-
 θνηκώς τῷ θεῷ: ibi ἀπολωλώς, quod hic ἐξώλης
 (*Aristoph.* in *Pace* iunctim v. 1072. ἐξώλης ἀπόλοιτο:
 conf. et *Suidas* v. ἐξωλέσθην, et ἐξώλης, ubi et
 ἀπολλύμενος exponitur.) denique, quod ibi di-
 cit, Christianos perditos istos homines ὡς νεκρὸς
 πεθόειν, id illustre hic *Ioannis* exemplum praeclare
 docet: laceret vestem suam, quod in omni gra-
 viore commotione, imprimis in magno luctu et
 animi dolore fieri solebat; (qua de re abunde no-
 tatum ad *Dionem Casf.* Vol. I. p. 261, 262: eo-
 dem modo ibi de *Licinio* quodam. *Regulo* p. 743,
 73. τὴν ἐσθῆτα ἐν αὐτῷ τῷ βουλευτηρίῳ κατεβύβησας.
 Nonnulla hic opportuna dedit *Hemsterh.* in *Obs.*
Misc. Vol. V. T. III. p. 64, 65. ubi etiam vide-
 mus, ad accuratam Veterum normam *Clementem*
 scripsisse καταβύβησας τὴν ἐσθῆτα.) Ceterum, si
 plura desideras ad illud θεῷ τέθνηκε, vide Interpre-
 tes ad *Luc.* XV. 32, et 1 *Tim.* V. 6. imprimis *Pri-*
caum, qui illius usus magnam exemplorum vim

con-

conduxit; at hoc potissimum observes velim, ut
 hic, ita etiam *Hermam*, quem adeo in deliciis habe-
 bat *Clemens*, in Pastore locutum esse, velut L.
 III. Simil. 8. §. 6. Hi igitur omnes mortui sunt
 Deo. Simil. 9. §. 28. et alibi. — In sequentibus,
 et hoc obiter addam, pro ἀνακράτος (ὁ δὲ ἐδίδωκεν
 ἀνακράτος) duabus vocibus malui ἀνὰ κράτος, ut
 κατὰ κράτος et similia (quamvis non sim nescius,
Suidam qui exponit μετὰ πάσης σπουδῆς, scribere
 Ἀνακράτος. ἐπιβήμα) cf. *Alb.* ad *Hesych.* v. Ἀνα-
 κράτης, et *Wesf.* ad *Diod.* Sic. T. II. p. 498.

13. ἂν δέμιν τὸν σὸν θάνατον ἐκὼν ὑπομενῶ, ὡς ὁ κύ-
 ριος τὸν ὑπὲρ ἡμῶν ὑπὲρ σοῦ τὴν ψυχὴν ἀντιδώτω τὴν
 ἐμὴν. Convenit egregius hic locus cum nobili il-
 lo, quem habuimus §. 23. ubi Servator, ὑπὲρ σοῦ
 πρὸς τὸν θάνατον διγτανισάμην, καὶ τὸν σὸν ἐξέτισα
 θάνατον, ὃν ὤφειλες. — Vide quæ ibi adscripta.
 Ceterum ad sublimiorem illam dilectionem, quam
 in *Ioanne*, hic Domini vestigiis insistente, admi-
 ramur, praeftandam etiam ipse Christianos uni-
 verse omnes, Deo vocante, adhortatur 1 Ep. C.
 III. 16. Ἐν τούτῳ ἐγνώκαμεν τὴν ἀγάπην, ὅτι ἐκεῖ-
 νος ὑπὲρ ἡμῶν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἔθηκε καὶ ἡμεῖς ὀφεί-
 λομεν ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν τὰς ψυχὰς τιθέναι. Prisci
 temporis huiusmodi exempla memorat *Clemens*
Rom. in Epist. §. 55. *Barnabas* scribit, Epist. §. 6.
 ἐγὼ περιψήμα τῆς ἀγάπης ὑμῶν: huc et spectat illud
 §. 19. Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὑπὲρ τὴν ψυχὴν σου.
 vid. ad utrumque locum notata. Atque ita inpri-
 mis non uno loco *Ignatius*, de quo vid. *Pearso-*

nus in Vindic. Ignat. p. 435, ubi hunc nostrum locum etiam laudavit et egregie illustravit: conf. et adnotatio eius in Epist. Ignatii ad Ephes. §. 8. — Interim magnum intercedit discrimen inter Christi mortem pro nobis, et nostram pro fratribus: Christi mors pro nobis est piacularis ad nos redimendos: nostra est nostrae in Deum reverentiae et purissimi affectus in gloriam eius indicium.

14. ἀπολογούμενος ταῖς οἰμωγαῖς ὡς ἐδύνατο καὶ τοῖς δάκρυσι βαπτίζόμενος ἐκ δευτέρου. Quod hic paulo ante ἐκλαβε πικρῶς, respondet, quod hic valde opportunum, ad illud Petri, ἐκλαυσε πικρῶς Matth. XXVI. 75, et Luc. XXII. 62. Marcus XIV. 72. ἐκλαψε, quod hic Attica forma ἐκλαβε. sic in Eusebio. quod in Aristoph. Pluto v. 62. κλαίνει in ceteris edd., in Hemsterhusiana legimus κλέειν. (sunt, qui malint, omisso iota subscripto; nam non eadem hic Eruditorum virorum sententia. vid. Valcken. ad Eurip. Phoeniss. v. 1388, et Koen. ad Gregor. de dial. p. 30.) — In ἀπολογούμενος ταῖς οἰμωγαῖς respexit, ut videtur, ad 2 Cor. VII, 11. Ἰδοὺ γὰρ αὐτὸ τοῦτο τὸ κατὰ θεὸν λυπηθῆναι ὑμᾶς, πόσῃν κατεργάσατο ὑμῖν σπουδὴν; ἀλλὰ ἀπολογία — ἐν παντὶ (plane, omnino) συνεστήσατε ἑαυτοὺς ἄγνοους εἶναι ἐν τῷ πράγματι: quemadmodum autem ibi ἀπολογία est excusatio, purgatio, ita hic ἀπολογούμενος est crimen a se depellens; excusans se, recte autem addit, ὡς ἐδύνατο. — Pro βαπτίζόμενος ἐκ δευτέρου in prima editione minus bene legitur βαπτίζων, et post aliquem hiatum δευτέραν vitiose, pro ἐκ δευ-

τέρου, vel, si malis, pro δευτέρου. Egregie autem dictum τοῖς δάκρυσι βαπτίζόμενος ἐκ δευτέρου. vide de hoc lacrymarum baptismate, quae notat H. Valerius ad Euseb. et I. C. Suicerus in Thes. Eccl. T. I. v. Βάπτισμα et Βαπτίζω p. 627. — Mox pro ἔρηται, quod est apud Eusebium, cum ceteris dedi ἔρηται, quod est in principio editione, quae et ἐπομνύων pro ἐπομνύμενος habet.

15. αὐτὴν τὴν δεξιὰν ὡς ὑπὸ τῆς μετανοίας. κεκαθαυμένην κατὰ φιλῶν. Olim plures corporis partes, atque inter has etiam manum exosculatos fuisse amantes, de quo Schrader. ad Musaeum p. 219. seq., et Herald. in Martial. 11—21, notarunt, hic iam pluribus monere nihil attinet. Iuvenis, ut paulo ante legimus, seriam poenitentiam agens, solam dextram abscondebat, quod modestiae et pudoris erat signum; dextram quippe saepius humano fuso sanguine inquinaverat: at illam Ioannes, iuvenem in ecclesiam reducturus, tanquam poenitentis lacrymis iam purgatam atque expiatam, quo animum demissum oppressumque blande erigeret, exosculabatur. — In proximis δαψιλῆσι εὐχαῖς pro δαψιλῆσι, ut hic iam legis, ἐξαιτούμενος — rationem et usum vocis δαψιλῆς, δαψίλεια, δαψιλεύειν et in primis verbi ἐπιδαψιλεύεσθαι more suo egregie explanavit Hemsterh. ad Luciani dial. mort. p. 452. seq. δάκρυον δαψιλῆς esse κάλλιστον εὐχῆς καρύκευμα dixit Basil. Seleuc. 2 mirac. S. Thecl. p. 311. — Pro συναγωνιζόμενος, edit. prima minus recte simplex habet ἀγωνιζόμενος.

16. ποικίλαις δὲ σειρήσι λόγων κατεπᾶδων αὐτοῦ τὴν γνώμην.

Editiones *Felli*, *Ittigii* et *Potteri* pro σειρήσι habent ῥήσσει, praeëunte *Valesio* ad *Eusebium*, qui longe elegantiore lectionem codicis Regii, quam etiam *Nicephorus* habet L. 2, C. 42, σειρήσι λόγων vulgatae ῥήσσει postposuit, censens, σειρῆνες nimis molle hoc loco esse vocabulum. At bene *Combesius* σειρήσι praelulit, apte, ut notat, positum pro sequentis participii sensu et metaphora κατεπᾶδων. Certe in suaviloquentia, in qua parem non habebat *Ioannes*, adumbranda, nihil apud quosvis Scriptores usitatus, quam *Sirenium* mentio, ut monuit *Bergl.* ad *Alciph.* Epist. p. 179. opportune ibi laudans illud *Aristaeneti* Ep. I. ἡλικα δὲ φθέγγεται, βαβαί, ὅσαι τῆς ομιλίας αὐτῆς σειρῆνες. At quum loquitur, papae! quantae Sermonis eius dulcedines! ad quem locum apposita notavit *Abresch.* in *Lect. Aristaen.* p. 5. *Lucian.* in *Nigrino* p. 41. τοσαύτην τινὰ μου λόγων ἀμβροσίαν κατεσκεῖδασεν, ὥστε καὶ τὰς Σειρῆνας ἐκείνας, εἴ τινας ἄρα ἐγένοντο, καὶ τὰς ἀηδόνας, καὶ τὸν Ὀμήρου λωτὸν ἀρχαῖον ἀποδείξει, h. e. interprete magno viro, tanta me sermonum suavitatem perfudit, ut *Sirenas* illas, si quae modo fuerunt etc. obliteraret, earumque suae orationis lenociniis memoriam deleteret. conf. *Ovid. Metam.* L. V, 561. — alia non addo. Si plura desideres, vid. *Menag.* ad *Diog. Laert.* T. II. p. 254. *Wolf.* ad *Libanii* Epist. p. 338, et ibi cit. *Spanhemium.* *Teup.* Emend. in *Suidam* P. III. p. 123. ubi egregia

gia emendatio *Ael.* in H. A. Praeterea hic tamen non licet unum et alterum locum ex scriptoribus Christianis: primus est in *Euthymii*, viri inter monachos celeberrimi, vita, edita a *Coteler.* in *Eccl. Gr. Monum.* T. II. p. 212. C. ubi de *Mario* quodam et *Luca* fratribus, ὑπὸ τῶν λόγων αὐτῶν καὶ τῆς ἀρετῆς, ὥσπερ ὑπὸ τινῶν ἀψευδῶν σειρήνων (recurrit hoc p. 228. B.) ἀλόντες, ὡς πατράσιν αὐτοῖς καὶ ψυχῶν ἐπιμεληταῖς ἑαυτοῦς ἐγχειρίζουσιν. Sed a verbis eorum et virtute, tanquam a quibusdam non fallacibus *Sirenibus*, capti se ipsis tradunt velut patribus et animorum curatoribus. Alter est in *Clementina Epitome de Gestis S. Petri* §. 151. ubi *Theodora* quaedam dicitur, τῇ σειρῇ τῆς τοῦ Κλήμεντος γλώττης καταβελθεῖσα. Accedat *Heliodorus*, qui p. 45, 8. ὑπὸ δὲ τῶν λόγων, ὥσπερ τινὸς σειρήνος, κεκλιμένος καὶ πρὸς τὸ πείθεσθαι κατηναγκασμένος: atque ita et alibi. — Egregie autem hic dixit π. σ. λ. κατεπᾶδων αὐτοῦ τὴν γνώμην, sermonum illecebris per aures demissis animum eius demulcens, mitigans, curansque, boni instar medici: de quo praeclare notat *Ill. Spanh.* de praest. et usu Numism. T. I. p. 214, 215. *Philo. Iud.* p. 523. A. ταύτην τὴν ἐπίνοσον γενεάν, ἣ ἡλικίαν ὑπὸ τινὸς τρίτης, οἷα ὑπὸ ἱατρικῆς φιλοσοφίας, νοσηλευθῆναι χρὴ, κατεπραθεῖσαν λόγοις ὑγιεινοῖς καὶ σωτηρίαις: (ibi in proximis pro ἐρημίας ἡδοῆς recte in nova edit. ε. δεινῆς) iterum p. 609. A. τοιούτοις κατεπᾶδων ὥσπερ ἀγαθὸς ἱατρός, ὥτε τὰς νέους καὶ πέρ βαρυτάτας εὔσας ἐπικουφίσιν. Non raro verbo κατεπᾶδεν usus Nos-

ter, qui et τὴν ἐπὶ τὴν τοῦ Λόγιου dixit p. 274, 30. γοητείας narrationi *Xenophontae* tribuit *Dio Chrys.* p. 257. D. Junxit *Plato* in *Menone* p. 16. C. γοητεύεις με καὶ φαρμάτεις, καὶ ἀτεχνῶς κατεπεξείεις.

17. πρὶν αὐτὸν ἀποκατέστησε τῇ ἐκκλησίᾳ διδοὺς —. In *Eusebio* pro κατέστησε, quod et hic habent editiones, ex quatuor Codicibus dedit ἀποκατέστησε *Valesius*, frustra obnitente *Combesfio*; compositum enim in hac re proprium. Primo dixit, *Ioannes* iuvenem ad ecclesiam reduxit tanquam poenitentiam agentem; iam dicit, ecclesiae eum restituit, tanquam, peracta poenitentia, reconciliatum, ut bene monuit *Vales.*, qui hic omnino legi meretur; in eo tamen non adeo audiendus, quod scribit, dispensatione a *Ioanne* hoc factum; de quo vide in *Excursu VI.* Ceterum pro παλιγγενείας ex *Eusebio*, cum *Combesfio*, dedi παλιγγενεσίας, et βλεπομένης pro ἐλπίζομένης, quod *Fellus*, *Ittigius* et *Potterus* habent, *Anastas. Sinaitam* secuti. βλεπομένης hic certe verum est: *Clementi* enim expresse hic obverfabatur, non beata, quam Christi sectatores novissimo die exspectamus, corporum resurrectio, sed salutaris hic ex morte spiritali refuscitatio. Lauro Deo mortuus erat, iam revixerat, et ita revixerat, ut nova et coelestis, quam iam agebat, vita in clarissima luce et ante omnium oculos versaretur. conf. illud de filio prodigo *Luc.* XV. 32. νεκρὸς ἦν καὶ ἀνέζησε. Cum tamen conspicua huiusmodi resurrectio, ut monet *Combesfio*, argumento sit illustris post secula resurrectionis, hac-

hactenus Nostrum hanc etiam ob oculos habuiffe, non negaverim. — τροπαῖον, quod est in tribus editionibus, non mutavi, in τρόπικιον, quod apud *Eusebium* legitur. De utroque huius vocis tono vid. *Valcken.* ad *Eurip.* *Phoen.* v. 1482., et quem ibi laudat, *Duker.* Ad *Thucyd.* L. I. C. 30. Ceterum, quae sequuntur, ὅταν ἐν τῇ συντελείᾳ τοῦ αἰῶνος οἱ ἄγγελοι τοὺς ἀληθῶς μετανοοῦντας δέξονται εἰς ἐπουρανίους σκηνάς, emblemata sunt *Eremitissimi Felli*; nam prima editio *Combesfii* etiam hic lacunosa usque ad Φαιδρῶς γεγενηότες —. Potuisset igitur etiam hoc vel illo modo scribere. καὶ ἐν τῇ συντελείᾳ τοῦ αἰῶνος οἱ μὲν ἄγγελοι τοὺς ἀληθῶς μετανοοῦντας δέξονται, Φαιδρῶς — τοὺς οὐρανούς* πρὸ δὲ πάντων —.

18. Φαιδρῶς γεγενηότες, ὑμνοῦντες, ἀνοιγνύντες τοὺς οὐρανούς* πρὸ δὲ πάντων αὐτοὺς ὁ σωτὴρ προαπαντῶ δέξιόμενος, φῶς ὁρέγων ἄσκιον ἀπαυστον. — Pro ἀνοιγνύντες, quod est in prima et sequentibus editionibus, cum *Pottero* dedi ἀνοιγνύντες. pro προαπαντῶ olim, cum praecedat πρὸ δὲ πάντων, legēbam προσαπαντῶ, quo rariore verbo usus *Noster T. II.* p. 778, 27.; sed mutatione non opus. — Ut hic φῶς ἄσκιον lux divina, omnis umbrae expers, sic et in *Andreae Cretensis* Iambis ex vera emendatione *Cotelerii T. II.* Monum. Eccl. Gr. p. 656. B. φωτὸς κταστράπτοντος αὐτοὺς ἄσκιου, pro ἄσκιου. Ceterum conf. hic locus *Theodori Studitae* Epistol. L. I. Ep. 3. in fine: Ἄγγελοι ὑμνοῦστέ, ἄνθρωποι μακαρίζετε. Χριστὸς ἀπεδέξατο τὰς πύ-

λας σοι ἀνέφερε τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν εἰς τοὺς αἰῶνας.

19. πιστεύτω· καὶ ταῦτα τις καὶ θεοῦ μαθηταῖς, καὶ ἐγγνητῇ θεῷ, προφητείαις, εὐαγγελίαις, λόγοις ἀποστολικαῖς.

In Edd. *Felli*, *Ittigii*, *Potteri* post πιστεύτω male sequitur καὶ, quod princeps editio ignorat. hanc unus bene secutus *Combefissius*. — Cum *Apostolus* Dominum nostrum *Hebr.* VII, 22. κρείττονος διαθήκης ἔγγυσιν dixerit, vocabulo ἐγγνητῆς, quod idem est, et contra decretum, *Moeridis Att.*, a *Demosthene*, *Lyfia*, aliisque Atticis Scriptoribus etiam non raro usurpatur, egregie *Noster* hic de *Deo* utitur. Insignis et opportunus hic est locus *Nostri* L. VI. Strom. p. 778., 20 — ubi de *Gnosticis*: πεπίστευκεν γὰρ διὰ τε τῆς προφητείας, διὰ τε τῆς παρουσίας, τῷ μὴ ψευδομένῳ θεῷ, et paulo post, ἀλήθεια ὁ ἐπαγγελλόμενος. — Observatu quoque dignum, quod non tantum προφητείας, sed et εὐαγγελία et λόγους ἀποστολικούς sigillatim memoret. univérse intelligit *Vetus et Novum Testamentum*: sic loqui solent vetustissimi Christiani. *Ignatius* in Ep. ad *Philadelph.* § 4. προσφύγωμεν (ita legendum cum *Pearsono*, qui vid. ad eum locum) τῷ εὐαγγελίῳ ὡς σαρκὶ Ἰησοῦ, καὶ τοῖς ἀποστόλοις ὡς πρεσβυτέρῳ ἐκκλησίας· καὶ τοὺς προφῆτας δὲ ἀγαπῶμεν. Ceterum, quid de coll. cōtione Evangeliorum et Epistolarum hoc quidem seculo sentiendum sit, erudite docuit *H. Venema* H. E. T. III. p. 382. seqq., et p. 391 ff. qq.

20. ὁ γὰρ ἐνταῦθα τὸν ἄγγελον τῆς μετανοίας προσέειπεν. Scribit hic *Fellus*, „Respicere videtur poenitentiae Angelum, de quo frequens occurrit mentio in *Hermetis pastore*.” Certe huc respexit *Clemens*. Quem hic τὸν ἄγγελον τῆς μετανοίας, hunc *Strom.* L. I. p. 369, 8. τὸν ποιμένα τὸν ἄγγελον τῆς μετανοίας dicit. De hoc autem poenitentiae angelo si legere desideres, adi *Herm. Past.* L. III. Simil. 9. §. 1, §. 14, §. 23, §. 24, §. 31, §. 33. et in primis L. II. in prooemio, ubi *Hermas*: in fine scribit: *Haec omnia praecipit mihi scribere Pastor ille, nuncius poenitentiae*, hoc est, ὁ ποιμὴν ὁ ἄγγελος τῆς μετανοίας, ut *Noster* l. l. Plura ibi adscripsit *Cotelerius*. Veteres nimirum in ea fuerunt sententia, bonos et malos affectus pendere ab aliquo spiritu, qui eos producat et foveat: atque hoc secuti passim prisci ecclesiae doctores, ita ut singulis vitiiis certos daemones, et singulis virtutibus angelos bonos praefecerint: de quo egregie notavit Cl. editor ad *Nostri* Paedag. L. II. p. 174, 13. atque ita disertè de se poenitentiae angelus *Herm.* L. II. Mand. IV. §. 2. *Ego praepositus poenitentiae, et omnibus poenitentiam agentibus sensum do*. Ceterum permagni, ut iam in superioribus monui, illum *Hermas* librum fecit *Noster*, atque ita etiam alii *Patres*. vid. *Pearson*. Vind. *Ignat.* p. 290—292. T. II. PP. *Apost.* et *conf.* *Ven. H. E. T.* III. p. 302. — Porro, dicit ἐνταῦθα, quod hic oppositum τῷ, ἡνίκα ἀνκαταλίπη τὸ σῶμα. ἐνταῦθα

igitur est in hac vita, ἡνίκα ἂν καταλήπῃ τὸ σῶμα, post hanc vitam.

21. οὐ μετανοήσει τότε, ἡνίκα ἂν καταλήπῃ τὸ σῶμα. οὐδὲ κατασχυνθήσεται, τὸν σωτήρα προσέοντα μετὰ τῆς αὐτοῦ διξῆς καὶ τρατείας ἰδὼν, οὐ δέδωκε τὸ πῦρ.

Cohaerent οὐ μετανοήσει —, οὐδὲ κατασχυνθήσεται —. Non probanda igitur emendatio, quae margini adscripta, pro οὐ μετανοήσει forte legendum εἰ μεταν., quod et Ceryoph., vertens peracta poenitentia, expresfit. Plura hic notavi in Excurs. X. qui videatur.

22. μήτε τὸν θεὸν ἔτι, μήτε τὸν πλοῦτον, μήτε τὸ προπεσεῖν κίτλασθω, τὴν δὲ ἑαυτοῦ ψυχὴν ἐκουσίως ἀπολουμένην.

Argumento etiam est hic locus, quam negligenter hoc in libello rem administrarint editores. Princeps editio habet προπεσεῖν, atque ita etiam Combefisus. Caryophilus hoc reddidit praeteritum, lapsus, Combefisus pari ratione quod ante lapsus sit. Quid iam ceteri editores, Fellus, Ittigius, Potterus? προσπεσεῖν vulgant, et nihilominus in versione legimus Combefisianum, quod ante lapsus sit. Ceterum, quod attinet ad verbum paulo rarius προπίπτειν, primum notat procidere, praecipitem ferri; hinc autem translatum est ad significandam temeritatem in agendi impetu, atque asensu etiam, ut docuit Wesfel. ad Diod. Sic. L. XV. C. 65., et, quem ibi laudat, Gatack. atque ita simpliciter, ut hoc loco, Arrian. in Epictet. L. IV. C. 1. ubi iunctum ἐξαπατῶμενος et προπίπτων. Vid. et ib. C. 13. p. 676. 13. ubi

θέ-

θέλεις με προπεσεῖν, visne me inconsiderate, vel temere agere. Restituendum hoc verbum Diodoro Sic. duobus locis, ubi paulum diverso usu: primus est T. I. p. 608, 11. τὸ μὲν πλῆθος προσέπεσεν εἰς ἄκαιρον γέλωτα: imo, nisi fallor, προσέπεσεν vulgus in importunum visum prolapsus, effusus est. alter est T. II. p. 188, 46. διὰ τὸ μέγεθος τῆς ἀνεπίστου Χαλῶς, εἰς ἀκατάσχετα προσπεσεῖν δάκρυα. Scripsit Auctor et hic, ut puto, προπεσεῖν. Intelligit autem Clemens hic praecipitem et inconsideratum in delicta lapsus, de quo § 39. in principio — Porro, in prima edit: etiam legitur ἀπολουμένην: ita et Combefisus; nescio qua de causa ceteri pro eo dederint ἀπολλυμένην. — Rem si spectes, gravem hic tradit Clemens et perutilem doctrinam. Platonis est, αἰτία ἐλομένου, Θεὸς δ' ἀνείτιος, culpa eligentis est, Deus autem culpa caret. hoc a Mose propheta Summum philosophum accepisse, ad suam mentem scribit Iustinus Martyr. Apol. 1ma p. 67, 1 seq. (ed. Thirlb.) hoc pluribus locis usus Noster, ubi eandem doctrinam inculcat. Sic T. I. p. 139, 13. ubi plura notata adde p. 318, 6.

23. Τῷ δὲ ἐπιβλέποντι — καὶ μετὰ ἀναίδειας καὶ βίας αἰτοῦντι παρέξει τὴν ἀληθινὴν κάθαρσιν, καὶ τὴν ἀτρεπτὴν ζωὴν ὁ πατὴρ ὁ ἀγαθὸς ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς.

Quam vitiose haec leguntur in tribus postremis editionibus! βίᾱς, ὁ πατὴρ ἀγαθὸς, αἰτοῦντι παρέξει, et post ζωὴν δώσει: hoc etiam Combefisus, qui in prioribus recte. αἰτοῦντι παρέχειν a linguae genio alienum, qui requirit αἰτοῦντι λαβεῖν, et δώσει

te.

temere iuculcatum. παρέχει est δάσσει. Noster T. II. p. 790, 31. διὰ τῶν δεήσεων παρέχει ὁ Θεὸς τὰ αἰτήματα. Porro in μετὰ ἀναίδειας καὶ βίας α. respexisse videtur ad loca Matth. XI: 12. et Luc. XI: 8 — Denique ἡ ἀληθινή κάθαρσις est peccatorum venia et mentis lustratio ac puritas. ita, ut scribit Gregor. Nazianz. T. I. p. 641, κάθαρσις fit per baptismum, haec prima: δευτέρα κάθαρσις est peccatorum, post baptismum admisforum, quae fit per poenitentiam, per multos gemitus et lacrymas; verum allaborandum esse omni ope, ut ne hac indigeamus, graviter inculcat: sic et alii.

24. ὃ διὰ τοῦ παιδὸς Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ κυρίου ζήντων καὶ νεκρῶν, καὶ διὰ τοῦ ἁγίου πνεύματος εἶν δόξα.

Vox παῖς hic de filio Dei. Cum vox puer apud Latinos rarius pro filio reperiatur, apud Graecos tamen παῖς longe frequentius ita adhibitum, ut monuit D. Heins. in Proleg. in Arist. S. p. 672, 673, et 9. Raphelius in Annot. in Act. Ap. III: 13. de Christo tamen intuitu sublimioris divinaeque naturae ita minus recte dici, cum summo viro, quem primum laudabam, existimaverim. Sed hoc iam non ago. Id autem hic observatum velim, clausulam hanc non esse Clementis, sed a librario adiectam, ut recte in praefat. monuit Eruditissimus Fellus. Primis nempe seculis in huiusmodi Doxologia unius Patris mentio fieri solebat: seculus hoc fuit deinde, in primis post Concilium Nicaenum. quo de vid. nota Gudii ad S. Hippolytum de Antichristo p. 9. ed. Io. Alb. Fabricii.

E X

E X C U R S U S

I N

CLEMENTIS ALEXANDRINI LIBELLUM,

Τίς ὁ σωζόμενος πλούσιος.

EXCURSUS I.

de vera Christi divinitate.

Primis tribus seculis fides Christiana sua se simplicitate in primis commendavit. Inter principes Doctrinae Christianae articulos est, Dominum nostrum Iesum Christum verum non modo esse hominem, sed et verum una cum Patre Deum, ἐν ἁμῶν, τὸν θεόν, ut scribit Noster, Paedag. L. I. C. 8, p. 135, 29. et L. III. p. 311, 4. Atque prisca ita hic Ecclesia loquebatur, et Doctores eius scribebant, ut liquido constet, Christi discipulis et sectatoribus hac de re nullum fuisse dubium. Hoc extra controversiae aleam positum a viris Eruditis, quod et ego ante annos aliquot, ex Patribus ita dictis Apostolicis, potissimum ex Ignatio, probatum ivi. Data iam opportunitate, ex hoc Clementis Alexandrini libello id ipsum etiam docere lubet. Notari primo meretur insignis locus,

C c

quem

quem habemus §. 6., ubi expositurus admirabile illud responsum, quod Dominus dabat homini haud vulgari, qui flexis eum genibus interrogat, quademum via et ratione vitam consequeretur aeternam, in antecessum monet, salutiferum IESUM, tanquam Deum, praevidisse, et quae interrogandus esset, et si ipse interrogaret, quodnam responsum acciperet: προσῖδε, ὡς θεός, καὶ ἔ μέλλεις διαρωτηθήσεσθαι, καὶ ἔ μέλλει τις αὐτῷ ἀποκριθεῖσθαι. Fuerunt aliquando nonnulli vates hac parte praescii, sed instinctu divino: hic secus erat: atque hinc Clemens dicit: προσῖδε ὡς θεός —: quo et spectat, quod de Domino addit: προφήτης προφητῶν, καὶ κύριος πάντες προφητικῷ πνεύματος. Divinam igitur praescientiam diserte Christo hic tribuit. — Porro Divinam ipsius praestantiam et vim salutarem egregie etiam designat Noster §. 8. Moſen dicens δούλον πιστῶν, Dominum τῶν γνήσιον υἱῶν, eumque sub finem describens tanquam qui solus vitam dare possit aeternam, τὸν τὴν ζωὴν δύναι μόνον δυνάμενον. Haec in Adnotationibus ipsis iam obiter tetigi, sed ne animo exciderent, verbulo hic repeto. Addo eximium locum ex §. 25. ubi egregium hoc monitum legimus: ἐλθὺ τὸν σωτήρα πρὸ πάντων, τὸν τῆς σῆς συνήγορον καὶ παράκλητον ζωῆς, τὸν τῆς ἀπείρου πύταιον ζωῆς· elige tibi prae omnibus Servatorem, patronum et consolatorem animae tuae, immensae vitae dispensatorem: cf. et §. 29. — Sed pergo. Apostolus non semel loca Veteris Testamenti, in quibus Deus loquitur,

tur, vel de Deo sermo est, ad Christum refert: conf. Hebr. I. 10. — cum Ps. 102: 26 —, et Rom. XIV: 11. cum Ies. 45: 23. argumento, Filium aequae ac Patrem Apostolo verum esse Deum. Pari ratione Noster. Benignissimus Deus ex Hebraea loquendi ratione a Paulo dicitur ὁ θεός τῆς εἰρήνης 1 Thesf. V. 23. Philipp. IV. 9. Rom. XV. 33., et XVI: 20. Iam Clemens, Christum designaturus, scribit §. 22. οὐ γὰρ εἰσηγείται μίσος καὶ διάλυσιν ἀπὸ τῶν φιλάτων ὁ τῆς εἰρήνης θεός, ὅγε καὶ τοὺς ἐχθροὺς ἀγαπᾷ παρανοῶν· non enim praecipit odium et disunctionem a carissimis Deus pacis, qui et inimicos admonet diligendos. Sic et alii, ut vides in Adnot. Wetſenii. — Atque hoc me in memoriam revocat insignis loci §. 34., ubi habemus, quo nihil simplicius dici potest, Deum patrem, et Deum filium, θεὸν πατέρα, καὶ θεὸν παῖδα, nempe πατρός, ut in fine § praeced. cum autem ibi scribit αἵματι θεοῦ παιδός, in mente habuisse videtur locum laudatum Act. XX: 28, de quo iam aliquid monui. Habet recepta locutio τὴν ἐκκλησίαν τοῦ θεοῦ, quo se tueatur, ut docuit Cl. noster H. Royaards in diatribe de divinitate Iesu Christi vera P. II. p. 130 seq. Κυρίου tamen S. Lucam etiam scripsisse, cum Cl. Venema in Exerc. de vera Christi divinitate p. 1. seqq. vero simile mihi videtur; atque adeo legendum τοῦ Κυρίου καὶ θεοῦ. Griesbach. utramque lectionem in textu posuit, lectorum iudicio sic permittens. Matthaeius autem in textu ipso dedit τοῦ Κυρίου καὶ θεοῦ, quod nempe

pe exhibent omnes eius Codices. — Accedat, quod et in *Adnot.* verbulo monui, *Clementem* docere, Christum esse amandum ἵνα τῷ θεῷ *aeque ac Deum*. — Sed defino in §. 37., ubi locum *Ioannis C. I: 18.* respiciens, scribit: καὶ τότε ἐποπτεύσεις τὸν κόλπον τοῦ πατρὸς, ἐν ᾧ μονογενὴς υἱὸς θεὸς μόνος ἐξηγήσατο. Rarius hic iunctum υἱὸς θεός. Θεός etiam, sed sine υἱὸς *Noster Strom. L. V. p. 695. in princ.* Καὶ Ἰωάννης ὁ Ἀπόστολος· θεὸν οὐδεὶς ἑώρακεν πώποτε· ὁ μονογενὴς θεός, ὁ ὢν εἰς τὸν κόλπον τοῦ πατρὸς, ἐκεῖνος ἐξηγήσατο. exemplorum nubem hic conduxit *Wetsten*. Inter eos autem, quos laudat etiam est *Basilius Magnus*, in libro *de Spiritu Sancto*: sed minus accurate notatus. Principem locum *Cap. 6^{ti} omisit. vid. T. III. p. 12.* cum nota: ibi post verba *Com. 14^{mi} addit: καὶ τὸ ὁ μονογενὴς θεός ὁ ὢν εἰς τὸν κόλπον τοῦ πατρὸς.* probat hic divinitatem Christi. Huc respiciens quoque scribit *C. VIII. p. 14 C.*, inter nomina, quibus scriptura Dominum designat, etiam esse *μονογενῆ θεόν.* at *C. XI. p. 23. A.* in editis est ὁ μονογενὴς υἱός: in notis autem emendatur *θεός.* memoriter forte ita scripsit, quemadmodum quae sequuntur, ὁ ἐν τοῖς κόλποις τοῦ πατρὸς, οὗτος ἡμῖν ἐξηγήσατο. Sic saepe non uno modo citant veteres. conf. hic quoque *Noster p. 422, 2.* Hoc utcumque sit, id constat, ex laudatis duobus *Clementis* locis, Dominum hic ei obversatum fuisse tanquam Deum, quomodo et universe de veteribus ex frequenti citatione ὁ μονογενὴς θεός existi-

man-

mandum videtur: sed de eo iam non agimus. Ceterum diversus a se hic non abit *Clemens*, ubi §. 12. Dominum dicit τὴν καινὴν κτίσιν τὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ, ut ad eum locum docui.

EXCURSUS II. ad §. 8.

de usu vocis σημείου ad significandam crucem
Domini apud Veteres.

De usu vocis σημείου, ad significandam crucem Domini hic nonnulla notamus. *Noster* ita saepius. Insignis inprimis locus est, quem legimus *Strom. L. VII. p. 880, 15.*, ubi pro verbis *Lucae* in Euangelio *C. XIV. 27.* καὶ ἔτις οὐ βασίλξει τὸν σκυρὸν αὐτοῦ habet, ἐὰν μὴ τὸ σημεῖον βαστάσῃτε: et paulo post τὸ σημεῖον βαστάσαι exponit τὸν θάνατον περιφέρειν Domini mortem circumferre. Plura auctoris loca in notis ibi adscripta leguntur. Atque ita iam ante *Barnabas. vid. vir Doctiss.*, qui *Danielem* secundum *LXX.* Romae edidit, in subiuncta *Apologia p. 572, 573.* ubi et alia ex *Iustino Martyre* habet, nostri etiam non immemor. *Ignatius* etiam *Epist. ad Smyrn. §. 1.* ἵνα ἄρῃ σύστημον εἰς τοὺς αἰῶνας — σύστημον hic idem ac σημεῖον, et crucem Domini designat, quae nimirum omnes usus τοῦ σημείου habet, qui viro sanctissimo hic obversabantur. conf. *Pearson. Chrysost. T. III. p. 19. D.* Admiranda de cruce praedicans tandem illam appellat τὸ σημεῖον τὸ θαυμαστὸν καὶ παρὰ δόξαν.

Cc 3

Lac.

Lactantius dicit *immortale signum*, de mort. persec. p. 88. vid. et *Epitome Instit. div.* §. 51. Obversatu etiam dignum, quod scribit *Basil. M. Opp.* T. III. p. 400. C. κυρίως σημεῖον ἔγνωμεν παρὰ τῇ γραφῇ τὴν σταυρὸν εἰρημένον, proprie *signum* novimus in Scriptura s. *crucem* appellari. Similia loca ex *Eusebio*, *Gregorio Nazianzeno*, *Theodoreto* addi possent, sed quae misla facio. Verum hoc non praetereundum, Veteres vulgo existimasse, Deum in natura *crucem* ubique delineasse, in mari, terra, coelo. Ita *Iustinus Martyr*, *Tertullianus*, *Ambrosius*, plures. In non paucis Veteris Test. locis, quod vel ex laudato *Basilii* loco satis intelligimus *signum* hoc videbant: atque hoc *signum* Dominum etiam significasse, *Matth.* XXIV: 30. pro certo habebant. Plura hic sunt ad manum; sed desino. Si plura desideres, adi Interpretes ad *Minucii Fel. Octav.* p. 304., *Montacut.* ad *Greg. Nazianz. in-vect.* in *Julian.* ad p. 47. l. 13., *Du Cange* *Gloss.* med. et inf. Latin. v. *signare* et *signum*: Addas licet *C. Vitr.* Obf. L. II. C. 15., et *Is. Casaub.* ad *Baron.* Ann. Exerc. XVI. LXXVIII.

EXCURSUS III. ad §. 8, 9.

de oeconomia Moſis legatoris, et Christi
salutiferi.

Quae ad hanc rem, ex mente potissimum *Clementis* nostri, plura pertinent, paucis hic enarra-
bo.

bo. Nimirum haec fuit nonnullorum Veteris ecclesiae Antistitum, nostri, maxime sententia, Christum non modo nostrum sub novo Foedere esse paedagogum, sed et paedagogum extitisse a mundi incunabulis, maxime quidem ante introductam oeconomiam Mosaicam, verum et hac vigente, ita ut Prophetis et Lege inprimis uteretur, quibus paedagogum apud Israelitas ageret. Pluribus hoc docet libro *Paedagogi* primo. vid. p. 99, et C. VII. p. 129. seqq. ubi data opera hanc rem pertractat: atque ibi etiam p. 131, 12. seqq. *Lex* paedagogus erat severus et imperiosus, quales apud Graecos Latinosque non raro obvii et merito notati: de quo legatur praeter alios *Aeschines Socrat.* Dial. 3. §. 7. seq. *Lex* metum non parum profuturum incutit, atque ita mentem quoque praeparat, προπαρσκευάζει, quo verbo *Clemens* utitur T. II p. 736, 11. ad blandam et salutarem Servatoris disciplinam: quod multis locis monet; sed, ne longum faciam, haec tantum notabo. vid. p. 116, 27 —, p. 119, 8. p. 133 seq. p. 331, 33, 34. p. 332, 12. p. 445, 15. p. 447, 25. — qui locus egregius p. 492, 11 — p. 494, 26. p. 499, 33. — p. 823, 20 —: unum tamen verbis exhibitis, hic perquam opportunum, describam, p. 155, 19. — Πάλαι μὲν οὖν διὰ Μωσέως ὁ Λόγος παιδαγωγεί, ἔπειτα καὶ διὰ προφητῶν· προφήτης δὲ καὶ ὁ Μωσῆς ὁ γὰρ νόμος παιδαγωγία παιδῶν ἐστὶ δυσηλίων. deinde, nonnullis interiectis; διὰ τοῦτο αὐτοῖς καὶ ὁ νόμος καὶ ὁ φόβος εἴπετο εἰς ἀνακοπὴν ἁμαρτημάτων

καὶ προτροπὴν κατορθωμάτων, καταρτίζων εὐνοίαν εἰς τοὺς τοῦ ἀληθοῦς Παιδαγωγοῦ (λόγους), τὴν εὐπειθεῖαν· εἰς καὶ ὁ αὐτὸς ὢν Λόγος, πρὸς τὸ κατεπεῖγου ἀρμοττόμενος τὸν νόμον· δεῖν γὰρ Φησὶν ὁ Παῦλος παιδαγωγὸν εἰς Χριστὸν. lege cetera, quae sunt praeclara. Cernitur ex his, quam ob causam Auctor hic scripserit τινός, et μετὰ φόβου καὶ προπαιδείας. Porro τὴν τοῦ Ἰησοῦ νομοθεσίαν recte *Cariophylus* ceterique reddunt *legislationem*, quia, quamvis doctrina Christi et disciplina eius iusta de causa νομοθεσία dici posset, nulla legis ita proprie dictae ratione habita, quemadmodum Apostolus *Hebr.* VIII: 6, usus est verbo νομοθετεῖσθαι et νόμον πίστεως dixit *Rom.* III. 27., (coll. et *Ief.* II. 3.) liquido tamen orationis series docet, Auctori legem, quam vulgo dicunt, hic etiam fuisse obversatam, quam vero ipsam optimo iure hic ἄκραν dixit *summam*, et Mosaica ista longe praestantiorē; quomodo *Noster* p. 148, 4. τὴν ἄκραν Domini σοφίαν notat, *Eusebius* hanc τὴν Ἰησοῦ νομοθεσίαν τὴν ἄκραν dixit τὴν ἀναπάτω φιλοσοφίαν *Demonstr. Euang.* L. I. p. 21. C. *Chrysost.* Opp. T. I. p. 604. B. μείζονα φιλοσοφίαν, ὑψηλότερα τοῦ Χριστοῦ δόγματα, τὸ τῆς διδασκαλίας ὕψος τῆς παρὰ τοῦ Χριστοῦ γενομένης ἡμῶν. Plures veterum, quos *Patres* dicimus, *Oeconomiam*, quam Scholae dicunt, *novam* spectarunt non modo tanquam *novam legem*, sed et Christum, huius auctorem et conditorem, velut *novum legislatorem*, qui leges novas et Mosaicis longe excellentiores tulerit, quod pluribus docuit *Euseb.* l. c.

L. I. C. 4, 5, 6., et inprimis C. 7. ubi et non semel legimus τὴν καινὴν τοῦ Χριστοῦ νομοθεσίαν. neque hoc hactenus male, si legem Mosaicam κατὰ γράμμα et nude propositam gravissimisque etiam poenis sancitam spectaveris: conf. hic praeter alios *Iustin. Mart.* in dialogo cum *Tryph.* Iudaeo (ed. *Thirlb.*) p. 157, 15 —, ubi v. 26. scribit αἰώνιος τε ἡμῶν νόμος καὶ τελευταῖος, ὁ Χριστός, ἐδόθη, καὶ ἡ διαθήκη πίστη, μεθ' ἣν οὐ νόμος, οὐ προτάγμα, οὐκ ἐντολή: iterum de *Christo* p. 159, 3. αὐτός ἐστιν ὁ καινὸς νόμος, καὶ ἡ καινὴ διαθήκη. p. 160, 1. scribit: πάρεστιν ὁ νομοθέτης, καὶ οὐχ' ὁρᾷτε· πτωχοὶ εὐαγγελίζονται. —: Vides τὴν νομοθεσίαν καὶ χάριν. paulo post v. 6. rursus ὁ καινὸς νόμος. sic permutat τὸ νομοθέτης et νόμος. p. 164, 27. dicit ὁ καινὸς νομοθέτης, quod repetit p. 173, 13. Latini ecclesiae doctores etiam saepe memorant *legem Evangelicam*, atque inter hos *Cyprianus*. vid. *I. F. Gronovii* Obs. in Script. Eccl. p. 114, 145. Ceterum proxima πλήρωμα νόμου. — *Noster* quoque laudat L. II. *Strom.* p. 451, 28. ubi, sicut in textu *Rom.* X. 4, τέλος. plura habet *Euseb.* l. c. p. 25. — Sed praetermittendum non est, *Clementem* recte inde affirmare sanctitatem et praestantiam legis, quod nos ad Iesum deducat, et ad sublimem ipsius doctrinam suspiciendam aptiores reddat: de quo praeclare agit *Chrysost.* l. c. p. 603, 604. Adde, in his *Clementi* ob oculos inprimis fuisse nobilem locum Apostoli *Gal.* III. 24., quorum verborum sensum hic in fine subiungo: *Lex igitur se-*

verus noster paedagogus fuit, quid nos duceret in blandam Christi, disciplinam (Scholam), ut ex fide plenum ius ad cernendam haereditatem haberemus.

EXCURSUS IV. ad §. 10.

Sententiae CLEMENTIS et aliorum de libertate arbitrii.

Clementis locis iam laudatis, quaedam aliorum, ut monui, hic subiungo. *Iustinus Martyr* pluribus refutat sententiam, omnia fato fieri, et nihil in nostra esse potestate positum; in *Apolog. prima* p. 64, 65. (ed. *Thirlb.*) p. 332, 3. scribit, βουλόμενος τούτους ἐν ἐλευθέρῳ προαιρέσει καὶ αὐτεξουσίῳ γεγονότους, τοὺς τε ἀγγέλους καὶ τοὺς ἀνθρώπους ὁ θεὸς πράττειν, ὅσα ἕκαστον ἐνεδυνάμωσε δύνασθαι ποιεῖν, ἐποίησεν. repetit hoc pluribus p. 356, 2. seqq., ubi inter alia dicit, Deum creatorem scivisse bonum esse, angelos hominesque τὸ αὐτεξούσιον ἔχειν. add. p. 435, 5 — *Basilii Magnus* in Sermone de libero arbitrio T. II. p. 613. B. postquam monuisset, homines doctrina Dei non excultos, frustra inflatos, libero se putare arbitrio peccati occasiones posse abolere, sic pergit. τὸ γὰρ ἐν τῇ τοῦ ἀνθρώπου δυνάμει αὐτεξουσίον, ἐπὶ τῷ ἐλέσθαι ἢ μὴ ἐλέσθαι τῷ διαβόλῳ ἀντιστῆναι κεῖται, οὐκ ἐπὶ τῷ δύνασθαι παντελῶς ἔχειν τὸ κράτος κατὰ τῶν παθῶν, quod deinde pluribus demonstrat. Addo et unum

al-

alterumque *Chrysostomi* locum. Primus et palmarius est T. VI. p. 164. D. E., ubi explicans illud *Ieremiae* C. X. 23. Κύριε, οὐχὶ τοῦ ἀνθρώπου ἡ ὁδὸς αὐτοῦ, οὐδὲ ἄνθρωπος πορεύσεται, καὶ κατορθώσει τὴν πορείαν αὐτοῦ, dicit, id hanc sententiam habere, οὐχ' ἐφ' ἡμῶν ἐστὶ τὸ πᾶν. ἀλλὰ τὸ μὲν ἐφ' ἡμῶν, τὸ δὲ ἐπὶ τῷ θεῷ. Totum non est in nostra potestate. sed aliud quidem in nostra, aliud autem in Dei situm est potestate: quod iam sigillatim exponit: τὸ μὲν γὰρ ἐλέσθαι τὰ κάλλιστα, καὶ βουληθῆναι, καὶ σπουδάζειν, καὶ πάντα ὑπομεῖναι πόνον, τῆς ἡμετέρας ἐστὶ προθέσεως· τὸ δὲ εἰς τέλος ἀγαγεῖν αὐτὰ, καὶ μὴ συγχωρησάτω διαπεσεῖν, καὶ πρὸς αὐτὸ τὸ πέρας ἐλθεῖν τῶν κατορθωμάτων, τῶς ἀναδεν ἐστὶ χάριτος: addit, cur ita virtutem inter nos partitus sit Deus: nimirum, οὔτε ἐφ' ἡμῶν ἀφῆκε τὸ πᾶν εἶναι, ἵνα μὴ εἰς ἀπόνοιαν ἐπαίρω — μεθὰ, οὔτε αὐτὸς τὸ πᾶν ἔλαβεν, ἵνα μὴ εἰς ἱαθυμίαν ἀποκλίνωμεν· ἀλλ' ὀλίγον ἀφείλετο ἐπὶ τοῖς ἡμετέροις πόνοις, τὸ πλεον αὐτὸς κατορθοῖ. atque hoc p. 165, 166. pluribus persequitur. T. III. p. 434. D. nemo, inquit, de sua salute desperet; quod adfirmat, subiungens: οὐκ ἐστὶ φύσεως τὰ τῆς πονηρίας· προαιρέσει τετιμῆμεθα καὶ ἐλευθερία. τελώτης εἰ; δύνασαι γενέσθαι εὐαγγελιστῆς. κ. τ. ε. — Ex hoc inprimis loco constat, veteres arbitrii libertatem potissimum opposuisse peccandi necessitati, quam hic φύσεως dicit, et quae prorsus superari non potest conf. et T. I p. 83. A. Nimirum Gnostici statuebant, omnes homines fati quaedam lege et necessitate ad omnes omnino ac-

tio-

tiones determinari: atque adversus hos Patres arbitrii libertatem acerrime vindicarunt: in quo quidem, ut sit, longius progressi sunt; non eo ramen animo, ut Divinae gratiae iniuriam facerent; omnia bona Deo esse adscribenda omnes docuerunt: quam in rem lectu digna sunt, quae scripsit Ill. Grotius ad *Matth.* XIX: 17, et Euang. *Lucae* XVII: 5 et 7. Ceterum observandum, Patres saepius inter se non consensisse, quin et sibi ipsis non semper constitisse: porro ea, quae inconsiderate, quod non raro factum, scripserunt, ex aliis locis esse exponenda, quod inter alios bene monuit *Casaub.* in Exerc. 1ma adversus *Baronium* non longe a principio, et in not. in *Epist. Gregorii Nysseni ad Eustath.* p. 54, 55.

EXCURSUS V.

de satisfactione Christi Domini.

Habemus in hoc libello egregia testimonia, quibus sententia *Clementis* de gravissimo hoc Christianae fidei articulo affirmatur. Primus locus sit §. 23., ubi Christum inducit peccatori dicentem: ὑπὲρ σου πρὸς τὸν θάνατον διηγωνισάμην, καὶ τὸν σὸν ἐξέτισα θάνατον, ὃν ὤφειλες ἐπὶ τοῖς προημαρτημένοις καὶ τῇ πρὸς θεὸν ἀπιστίᾳ. loco tuo, vice tui, cum morte certamen desudavi et exsolvi mortem, poenam, cuius reus eras ob patrata delicta, Deoque negatam fidem. Adversus *Socini* assecras usum illum τοῦ ὑπὲρ ad *Rom.* V. 8. in Adnot. demonstravit *Raphel-*
lius

lius. Ego ad hunc locum in *Observ.* plura exempla subieci: et potuissent alia subiungi. *Xenophon-zi* potuisset *Raphelius* addere suum *Herodotum* L. III. C. 14. ubi ὑπὲρ ἀνδρὸς ἐκάστου δέμα Αἰγυπτίαν τῶν πρώτων ἀνταπόλλυσθαι. ὑπὲρ τινὸς θνήσκειν non tantum propter aliquem mori (cf. *Phil.* I. 29 ubi ὑπὲρ χριστῇ πάσχειν) sed et pro aliquo mori, quomodo *Apollodorus* in *Bibliotheca* plus semel p. 47. Quid autem gravius dici potest, si et illa superiora addas, ἐγὼ σε ἀνεγέννησα — ἡλευθέρωσα, ἰασάμην, ἐλυτρώσάμην, cuius verbi inprimis in hoc negotio magna vis est. — Succedat iam alter locus §. 37., ubi de Domino μέλλων σπένδεσθαι, καὶ λύτρον ἑαυτὸν ἐπιδίδους καὶ ἡμῶν διαθήκην καταλιμπάνει. tum, paucis interiectis, ὑπὲρ ἡμῶν ἐκάστου κατέθηκε τὴν ψυχὴν τὴν ἀνταξίαν τῶν ὅλων. vid. quae ad illum locum notavi. Hic tantum observa, idem esse λύτρον ἑαυτὸν ἐπιδίδουσι, et κατατιθέναι τὴν ψυχὴν. pecuniam dinumerare, persolvere, καταθεῖναι ἀργύριον dixit *Lysias* p. 96., et p. 94., ubi paulo ante dixit ἀργύριον δίδουσι. Egregie autem τὴν ψυχὴν hic dixit τὴν ἀνταξίαν τῶν ὅλων. — Excipiat hunc tertius locus §. 42., ubi *S. Ioannes* ad latronem, admirabiliter ipsius ope ad Deum conversum. ἐγὼ Χριστῷ δώσω λόγον ὑπὲρ σοῦ. ἂν δέῃ, τὸν σὸν θάνατον ἐκὼν ὑπομενῶ, ὡς ὁ Κύριος τὸν ὑπὲρ ἡμῶν ὑπὲρ σοῦ τὴν ψυχὴν ἀντιδώσω τὴν ἐμὴν. conf. §. 3. expresius nihil dici potest ad designandam mortem Domini pro nobis vicariam. Denique, non omittendus locus insignis §. 8. ubi monens, Christum solum

esse auctorem vitae aeternae, notat, quod omnino observari meretur, illum perpesiones, quas nostri causa tulit, per omnem vitae cursum sustinuisse, diserte ita scribens, *ματὴν μὲν ὁ σωτὴρ αὐτὸς παραγίνεται, καὶ πάσχει δι' ἡμᾶς, ἀπὸ γενέσεως μέχρι τοῦ σημείου, τὴν ἀνθρωπότητα διατρέχων.* cf. et quod de *intercessione* habet fere in fine *σωτὴρα τὸν τῆς σῆς συνήγορον καὶ παράκλητον ψυχῆς.*

EXCURSUS VI.

de disciplina Christiana in Veteri ecclesia.

Ad civitatis Christianae salutem ornandam et tuendam, magna ex parte etiam requiritur exactior disciplina, in qua tamen modus tenendus. Vidimus, ad § 39 et seqq., portam poenitentiae apud Deum maximis etiam peccatoribus in hac vita non claudi: in ecclesia tamen circa graviter post baptismum lapsos rem secus se habere plures censuerunt. Vetustissimi Christianorum, ut notavit *Grotius* ad *Matth. XVIII: 22.*, in *idolatriam*, *homicidium*, aut *adulterium* lapsos Dei quidem miseriae commendabant, non tamen ut ad communionem admitterent; aliis autem criminibus foedatos non ad solam poenitentiae professionem, sed post *longi temporis* experimenta ad communionem etiam recipiebant, iterum aut saepius relapsos non item: ita paucis rem universe complexus est vir summus: plura si desideres, adi quae uberius dedit in Ep.
ad

ad *Hebr. C. VI: 4, 5, 6.*, et quae scripsit *Cl. Venema* *Hist. Eccl. T. III. p. 735. seqq.* Ex quibus et vitemus, non omnes etiam hic sibi constituisse, vel et inter se consensisse. Verum id iam non ago. Hoc tantum hic observatum velim, severam adeo, temporis quoque ratione, primo Christianismi tempore non fuisse disciplinam, quam quidem postea. Luculentum hic habemus exemplum in iuvene illo latronum duce. Non possum autem, quin hic adscribam verba *Isa. Pearsoni* in *Vindic. Ignat. p. 393*, quia totum *Clementis* locum egregia luce perfundunt. „Etiam, inquit, Iuvenis ille in Homilia de Divite, sub Origenis nomine edita, qui sicarius, imo *μικροφθονος* fuerat, restitutus est Ecclesiae per poenitentiam ab ipso *S. Ioanne*. Et Apostolus ipse nobis describitur quasi *διδούς μέγα παράδειγμα μετανοίας ἀληθινῆς*, dans magnum sinceræ poenitentiae exemplum, ut legimus apud *Eusebium L. 3. C. 23.* Quod exemplum *Clemens* fusius tractans, et tandem perorans, ait, *ὁ γὰρ ἐνταῦθα τὸν Ἀγγελοῦ τῆς μετανοίας προσιέμενος, οὐ μετανοήσει τότε, ἡνίκα ἀν καταλιπῇ τὸ σῶμα, οὐδὲ καταισχυρήσεται τὸν Σωτῆρα προσίοντα μετὰ τῆς αὐτοῦ δόξης καὶ κρατείας ἰδὼν, οὐ δέδιε τὸ πῦρ.* Nam qui modo suscipit Angelum poenitentiae, eum tunc non poenitebit, cum de corpore decedit, nec Salvatorem videns advenientem cum gloria sua et exercitu, feret ignominiam neque ignem timebit. Ubi ad *Hermæ Pastorem* aperte alludit, et ostendit nihil in Ecclesia tunc tem-
po

poris definitum fuisse de maiorum criminum reis à beneficio poenitentiae ecclesiae penitus excludendis." Addo et aliud illustre exemplum in *Paulo* Apostolo, qui incestuoso homini, seriam poenitentiam agenti, a Corinthiis mox omnino veniam dari voluit, 2 *Cor.* II.

EXCURSUS VII.

de praecipuis baptismi nominibus apud Veteres.

Obiter hinc illustrandus insignis Apostoli locus 1 *Cor.* XV: 8. Ἐσχάτον δὲ πάντων, ὡς περὶ, τῷ (sic scribendum) ἐσχάτῳ, ὡς περὶ καὶ. novissimè autem omnium tanquam puero cuidam abortivo visus est et mihi. ita vertendum. τῷ scribendum, ut monui, sine accentu. Nimirum articulus ὁ, ἡ, τὸ saepe ponitur, ab Atticis inprimis, pro pronomine τῆς vel τὸ, praesertim dat. τῷ et genit. τῷ absque accentu pro τῷ et τῶς. Id hoc loco nonnullis viris doctis in mentem venit; neque hoc etiam displicet Cl. *Valckenario*, ut scribit in *Adnot. Crit.* in loca quaedam *Libr. S. Novi Foederis* p. 406., si Atticum illud τῷ, τῷ, pro τῶς, τῷ, his in libris reperiretur. *Paulus* omnino legisse videtur Scriptores Graecos, cum Graecis, etiam qui castigati loquebantur, Corinthiis, Ephesiis, aliisque, procul dubio collocutus fuit. in 2da ep. ad *Corinth.* C. XI: 4. scribit ὁ ἐρχόμενος, pro τῆς ἐρχ., ut monuit vir Eruditus in *Obs. Misc.* Vol. III.

III. p. 149., et 1 *Thesf.* IV: 6. *Rittershusius* τῷ προσηματι legebat. Confirmat me etiam hic consensus in utroque loco magni viri *Ernestii* ad *Xenophont.* Memorab. L. II. C. 2. §. 12. Verum ad rem. Apostolus ita scribens, se iis opponit, qui longiore institutione usi, ad baptismum atque adeo ad novam nativitatem perducti erant, tanquam qui subito et ex improvviso eo pervenerat, Iesu ipso velut obstetricante. Legamus admirabilem historiam *Act. Ap. C.* IX. Paucis et egregie ita exposuit *Grot.*, qui ad h. l. scribit. „Hoc autem ideo dicit, quia non longa institutione ad Christianismum perductus fuit, quo esset velut naturalis partus, sed vi subita, quomodo immaturi partus eici solent." De praecipuis nominibus baptismi apud Veteres hic nihil addo, vid. ipsae porro *Observationes.*

EXCURSUS VIII. ad §. 40.

de tempore novissimi adventus Domini ex Veterum sententia.

Non mirum, Veteres sensisse, diem novissimum prope adesse, atque ita etiam locutos esse. Non poterat enim non ecclesiae lactissimus esse dies, quo Christus ex coelis ad consummandam eius felicitatem reversurus esset. Inprimis, cum tempora, quibus vivebant, et pravis moribus et gravissimus calamitatibus vere, ut scribit Apostolus *Eph.*

D d

V:

V: 15., mala essent. Flagrabant igitur, ut alibi scribit vir Divinus, Christi sectatores novissimi adventus eius desiderio. (conf. 2 *Tim.* IV: 8.) neque coelitus edocti erant, num reditus ille ipsorum aetate, an vero post multos demum seculorum decursus futurus esset. Quin et ita plerumque scribebant Apostoli, ut fere existimares extremum diem prope adesse: excipiantur tantum loca 2 *Thesf.* II: 1 seqq. et 2 *Petr.* III., inprimis v. 8, 9. sed ipsi hic satis indicant, cur ita scriberent, de quo hic non est agendi locus. Ceterum alia nonnulla hic addere non abs re erit. Arctissimum scilicet est connubium inter adventum Christi primum et ultimum. Adventus primus Patribus promissus erat obiectum fidei et spei, in quod pii homines oculos perpetuo intentos habebant, expectantes regnum Messiae Davidi promissum. Alter adventus Domini post peractum magnum redemptionis opus, eiusque discesum ad Patrem in sedes coelestes, ad regnum iam suum capesendum. promovendum et consummandum, in fine seculorum aderit. Haec adeo est, ut ait *Ioannes* 1 *Ep.* II: 18. ἐσχάτη ὥρα. haec, nulla mora interposita, in cursu est. Venit igitur Dominus cito, atque adeo brevi tempore. Ita ipse Christus *Apoc.* III: 10. XXII: 7, 12. add. v. 20. ubi ἐρχομαι cum nonnullis non capiendum est pro fut: *veniam*, sed in praesenti venio. Nimirum Dominus semper est in via, nusquam moratur, ab uno gradu ad alterum properat: omnia ordine suo decur-

currunt, et omnibus peractis, quae ipsi ad dextram Dei erecto mandata sunt, secundum *Apoc.* V, 5. seqq., e coelis apparebit iudex vivorum et mortuorum: atque hic finis et consummatio immensorum eius operum. Notandum hinc, quod *Petrus* dicit *Act.* X: 42. Christum ipsi ceterisque Apostolis mandasse, ut populo nunciaret et testificaretur, eum a Deo esse destinatum κατὰ τὴν ζώνταν καὶ νεκρῶν. Porro, supremus noster Magister, his in terris versans, diem supremi iudicii ipse ignoravit *Marc.* XIII: 32. Non igitur mirandum, Apostolos nescivisse. *Ioannes* solus de fatis ecclesiae usque ad diem novissimum plura novit, sed edoctus a Domino, cum regnum a Deo Patre ipsi esset traditum: nec tamen in illo libro, quem de his exaravit, diserte, et puncto temporis observato, exitum rerum designavit.

EXCURSUS IX. ad §. 20.

de usu vocis ἀπαθής inprimis apud Nostrum.

De usu vocis ἀπαθής inprimis apud Nostrum in Observat. iam dicere coepi. Nonnulla hic addo, intelligendae sententiae *Clementis* causa. Laudavi locum ex *Paedagogo* p. 99., ubi dicit, Dominum fuisse ἀπόλυτον εἰς τὸ παντελὲς ἀνθρώπων παθῶν et ἀναμάρτητον μόνον Recte hoc dictum, si ita intelligas, vel levissimas perturbationes eius quietem tranquillitatemque non temerasse, aut vitiassse; at

non bene, si hic significet *Clemens*, in Christo omnino non fuisse humana πάθη, aut affectiones, ut dicit L. VI. *Strom.* p. 775., ubi, postquam scripsisset, famem sitimque et similia in Servatore non extitisse, addit v. 35. αὐτὸς δὲ ἀπαξ ἀπλῶς ἀπαθὴς ἦν, εἰς ὃν οὐδὲν παρῆσθαι κίνημα παθητικόν, οὔτε ἡδονὴ οὔτε λύπη. Contrarium non tantum constat ex gravibus Servatoris querelis *Gethsemaniticis*, sed et locis disertis *Luc.* XII: 50, et *Ioh.* XII: 27. At porro, cum ad ἀναμάρτησιαν *Noster* plenam requirat ἀπάθειαν, et inter homines nemo non sit ἐμπαθὴς, qua tandem ratione non semel perfectos Christianos, ἀπαθεῖς esse affirmat, atque ita *Gnosticum* suum informat et delineat, inprimis L. VI. et L. VII. *Stromatum*? Non certe, quod talem in hac vita existere posse censeret, ut putat *Thom.* Ittigius ad *Operum Clementis Alexandrini Supplementum* &c. in praef. §. 7, in fine; sed quod eo omni ope esse enitendum existimaret. vid. *D. Heinsius* ad initium L. I. *Strom.* p. 35, 316. Sic igitur ex *Auctoris* mente perfectiores Christiani ἀπαθεῖς habendi sunt, quoad mortales huc descendere possunt, κατὰ τὸ δυνατόν ἡμῶν p. 471, 7. et ἔση δύναμις p. 99, 20. ubi omnino vid. *Potterus*. Atque adeo ἀπάθεια est hominis Christiani magis proveci et consummati in fide et vita sanctiore. cf. p. 450, 18. p. 588, in fine, p. 884, 4. ubi pro ἀπαθεῖς procul dubio legendum ἀπαθεῖς, ut ad *Constit. Apost.* L. II. C. 45. recte monuit *Caselerius*, qui et vid. ad *Eccl. Gr.*

Monum. T. II. p. 564, 565. — Tandem, scribit *Noster* p. 374, 14. μετὰ τὴν τῆς σαρκὸς ἀπόθεσιν Deum videbimus πρόσωπον πρὸς πρόσωπον, ὁριστικῶς καὶ καταληπτικῶς, ὅτ' ἂν καθαρὰ ἡ καρδία γένηται. *Iustinus Martyr* de piis in altero Domini adventu, p. 228, 2. (ed. *Thirlb.*) οἱ δὲ ἐν ἀπαθείᾳ, καὶ ἀφθαρσίᾳ, καὶ ἀλυπίᾳ, καὶ ἀθανασίᾳ συνῶσιν, ubi cum *H. Stephano* ἐν non expungendum est: συνῶσιν scil. αὐτῷ, τῷ Χριστῷ nempe. locus plane geminus est, p. 107, 7. τοὺς δ' ἐναρέτους καὶ ὁμοίως Χριστῷ βιώσαντες, ἐν ἀπαθείᾳ συγγενέσθαι (vel συγγενήσεσθαι) τῷ θεῷ idem p. 230, 19. πιστεύοντες, ὅτι ἀναστήσει ἡμᾶς ὁ θεὸς διὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ, καὶ ἀφθαρτοὺς, καὶ ἀπαθεῖς, καὶ ἀθάνατους ποιήσει. cf. p. 15, 5. Haec iam suffecerint. Accedat locus *Nostri* minus intellectus. p. 450, 12. ubi ἡ γούν δεισιδαιμονία πάθος, φόβος δαιμόνων οὔσα, ἐκπαθῶντε καὶ ἐμπαθῶν. usus vocis δαίμων latius patet. *Dii* etiam dicti δαίμονες. hi, ut supra vidimus, sunt ἀπαθεῖς vel ἐκπαθεῖς, cui oppositum ἐμπαθεῖς. *Plato* ipse Deum summum dixit μέγιστον δαίμονα. At δαίμονες ita proprie dicti, habent τὸ ἀθάνατον καὶ ἐμπαθεῖς. δεισιδαιμονία igitur est φόβος δαιμόνων ἐκπαθῶντε καὶ ἐμπαθῶν.

EXCURSUS X. ad §. 42.

De iis, quae post hanc vitam, ex Clementis sententia sunt expectanda.

Fuerunt inter Veteres, qui existimarent, post hanc

hanc vitam locum esse poenitentiae et reconcilia-
 tioni. Atque inter hos etiam *Clemens* noster, qui
 disertus et pluribus, *Strom.* L. VI. p. 762. seqq.,
 docet, Dominum descendisse ad inferos, et omni-
 bus Euangelium promulgasse, ut poenitentia duc-
 ti salutem consequerentur, atque ad instar Domini
 Apostolos quoque apud inferos Euangelium annun-
 ciasse. Alia dabit Cl. *Clementis* Editor ad Tom. II.
 p. 794, 18. Plerique autem hanc sententiam reje-
 cerunt, *Chrysostomus*, *Augustinus*, alii. vid. *Ioh.*
Rainoldus in egregio libro, *Censura librorum Apo-*
cryph. V. T. T. I. p. 1038, seq. et *Venema* Hist.
Eccl. T. IV. p. 219. *Pseudo Clemens* Rom. Ep. II.
 C. 8. μετανοήσωμεν ἐξ ὅλης τῆς καρδίας, ἵνα σωθῶμεν
 ὑπὸ τοῦ Κυρίου, ἕως ἔρχομεν καιρὸν μετανοίας* μετὰ
 γὰρ τὸ ἐξελθεῖν ἡμᾶς ἐκ τοῦ κόσμου, οὐκέτι δυνάμεθα
 ἐπεὶ ἐξομολογήσασθαι, ἢ μετανοεῖν ἐτι. *Cyprianus* in
 epistola ad *Antonianum* disertis verbis negat, exo-
 mologesin et confessionem fieri apud inferos: atque
 hinc colligit, poenitentes ante mortem esse adsu-
 mendos. Imprimis, ne plura addam, conferri me-
 retur *Theodoretus* Comm. in Psalm. ad initium Psal-
 mi VI^{ti} et ad Com. 6. Loquuntur hi quidem ali-
 quando de poenitentia post mortem, sed quae po-
 tius sit poena, et certe prorsus inutilis. *Iustinus*
Martyr Apol. 1ma p. 77, 1a. (ed. *Thirlb.*) de in-
 iustis in futuro seculo scribit, τότε μετανοήσουσιν,
 ὅτε οὐδὲν ὠφελήσουσι, tunc poenitebit eos, cum id
 nihil illis proderit. Auctor Homil. 1^{mae} *Clemen-*
tinae §. 7. dicit ad eos, qui hic Deo morem

om̃a

omnino non gesserunt, αἱ ψυχαὶ ὑμῶν κατὰ τὴν
 τοῦ σώματος λύσιν εἰς, τὸν τόπον τοῦ πυρὸς βλη-
 θήσονται, ὅπου ἀδίκως κολαζόμεναι ἀναφέλῃται μετα-
 νοήσουσιν inutili ducentur poenitentia. Πῦρ in fine
 §. 37. apud nostrum est poena aeterna. Obi-
 ter ad eum locum monui, veteres ecclesiae Doc-
 tores supplicia sempiterna aliquando etiam per ig-
 nem significasse. ita *Iustin. Mart.* (ed. *Thirlb.*) p.
 27, 2. p. 33, 18. p. 69, 11. ubi κόλασις διὰ πυρὸς
 αἰωνία, ut p. 16, 19. αἰωνία κόλασις ἢ σατυρία. in-
 signis locus est p. 76, 25. seq. τῶν δ' ἀδίκων (τὰ
 σώματα) ἐν αἰσθήσει αἰωνία μετὰ τῶν Φαύλων δαιμό-
 νων εἰς τὸ αἰώνιον πῦρ πέμψει. ubi ad illud ἐν αἰσ-
 θήσει vid. not. add. *Hippolyt.* de antichristo p. 96.
 in fine. *Minuc. Fol.* p. 361, 362. cum nota *El-*
menhorstii. *Greger. Nazianz.* T. I. p. 644. D.
 ubi iunctum τὸ πῦρ φυγεῖν et τῆς δόξης κληρονο-
 μεῖν. Sed quorsum haec? Hoc quidem loco τὸ πῦρ
 non significat poenam aeternam, sed poenas cas-
 tigatorias: has non metuit, qui veram in hoc
 vita poenitentiam egit. Ceterum fuerunt, qui
 aeternitatem poenarum, de qua Scholae agunt,
 a Nostro in dubium esse vocatam, atque eum ita
Origeni praeiisse, arbitrarentur; sed hoc non liqui-
 dum. cf. Cl. *Lampe*, *Disf. Philol. Theol.* Vol. II.
 p. 64, et 71. vid. et p. 54. Legimus T. I. p.
 367, 368. ὁ δὲ Διάβολος αὐτεξούσιος ὦν καὶ μετανοή-
 σαι οἶος τε ἦν, καὶ κλέψαι — adscriptum ibi est,
 „Eandem sententiam defendisse *Originem* *Clemen-*
tis discipulum, satis notum est” Verum aliud quid

ibi

ibi agit *Clemens*. in eo quippe est, ut doceat, Deum furti, de quo ibi loquitur, non fuisse causam, cum non prohibuerit, sed diabolum ipsum, qui commisit, tanquam qui non invitatus aut coactus hoc fecit, sed volens, cum vi liberi, quo gaudebat, arbitrii vel respiscere potuisset. Non equidum tamen negaverim, *Clementem* talia subinde dixisse, quae sententiae *Origenianae* ansam praeberent. Sententia *Clementis*, hic quoque *Platonem* secuti, ni fallor, huc redit: — pessimos homines poenis nunquam terminandis esse afficiendos, quod docet locus, quem modo laudavi, ex § 37., ubi expressis verbis dicit de eo, qui fratrem odio habet, θεοῦ σπλάγχχνον οὐκ ἔχει, ἐλπὶδα κρείττονων οὐκ ἔχει — ἐκκόπτεται τὸ πῦρ ἄθροον ἀναμένει. — deinde eos, qui post baptismum vitiis inquinati fuerint, et vere poenitentiam non egerint, suppliciis quibusdam post fata purgatos, in beatorum sedes tandem transire. — tandem, veros gnosticos (perfectos) quam primum de corpore discesserunt, summam felicitatem consequi. Atque haec hactenus. — Exciderat hic paene monere, in illis τὸν σωτῆρα προσιόντα ἑμετὰ τῆς αὐτοῦ δόξης καὶ στρατείας ἰδὼν, pro στρατείας legendum esse στρατιᾶς, quae duo saepe confusa, ut alibi pluribus docui. *Iustinus Martyr*. p. 76, 19. (ed. *Thirlb.*) τὴν δὲ δευτέραν (παρουσίαν) ὅταν μετὰ δόξης ἐξ οὐρανοῦ, μετὰ τῆς ἀγγελικῆς αὐτοῦ στρατιᾶς, παρὰ γενήσεσθαι κεκήρυκται.